

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાશ્ટ્રિ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૧૫૭૩ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ડૉ. ૮૨. ૨૨. ૩. ૨.

વિષય ૨ : ૮૪૭ : ૨. ૩. ૩.

પાઠ્યપુસ્તક:—૪

કાવ્ય સંગ્રહ

(વિનય મંદિરના ધો. ૪, ૫ અને ૬ માટે)

પ્રકાશક

અરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટી, આણંદ

(આવૃત્તિ પહેલી)

સંવત ૧૯૮૦]

પ્રત ૧૫૦૦

[સને ૧૯૨૪

કિંમત રૂ. ૧-૧૨-૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ પ્રેશાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૯૫૭૩

પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું
ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટી, આણંદ

પ્રસ્તાવના

આપણી ભાષામાં કાવ્ય સંગ્રહો કેટલાયે બહાર પડી ચૂકયા છે. કેટલાક સામાન્ય સંગ્રહ છે અને કેટલાક પાઠ્ય-પુસ્તક માટે થયા છે. પણ તેમાં કોઈ સંગ્રહ ધો. ૬-૭ માં ચલાવવા લાયક છે, તો કોઈ ધો. ૪-૫ માટે જ છે. કેટલાકમાં પ્રાચીન કાવ્યો વિશેષ છે તો કેટલાકમાં અર્વાચીન છે. પરંતુ વિનીત વર્ગ માટે વિદ્યાર્થી પાઠ્ય-પુસ્તક નક્કી કરતી હોવાથી પ્રાચીન-અર્વાચીન કાવ્યોનો ધો. ૪-૫ અને ૬ ના વિદ્યાર્થીઓને શીખવવા માટે ભેઈતો કાવ્ય સંગ્રહ અમને ન મળ્યો તે ઉણપ પૂરવાનો આ પ્રયત્ન છે. પ્રયત્ન કેટલે અંશે સફળ થયો છે તે તો અનુભવી શિક્ષકો જ કહી શકે.

પુસ્તકને છપાવવામાં અસાધરણ વિલંબ થયો છે. તેને માટે ક્ષમા યાચીએ છીએ.

સંગ્રહને ઉપયોગી કરવામાં અમારા મિત્ર ભાઈશ્રી દેસાઈભાઈ નાથાભાઈએ ટિપ્પણ આપી આભારી કર્યા છે.

યથાશક્તિ યથામતિ પ્રયત્ન છે. તેમાં સૂચનાઓને અવકાશ છે જ. જે શિક્ષક ભાઈઓ સૂચનાઓ કરશે તેનો યોગ્ય ઉપયોગ ખીણ આવૃત્તિ વખતે થશે.

વૈજ્ઞાનિક સુદી ૯ }
મંગળવાર }

લી.
કુલસિંહ ભારતસિંહ ડાહી.

તા. કે. આપેલા શુદ્ધિપત્ર પ્રમાણે શુદ્ધો સુધારો બાદ પુસ્તકનો ઉપયોગ કરવા વિનંતિ છે.

કાવ્ય સૂચી

કાવ્ય	૫૫૨
અગ્નિહોત્ર	૧૬૮
અનિરુદ્ધ યુદ્ધ	૧૬
અનેરી આશા	૩૪૫
અપાવરણ પ્રાર્થના	૨૮૮
અમારો દેશ	૩૦૬
“ અમે તો પ્રભુચાલ ગલવંત ”	૩૪૪
અમે તો ભરતભૂમિના યાગ	૩૭૫
અવસાન	૨૧૭
અવસાન સંદેશ	૧૭૦
અસ્વસ્થ શ્રદ્ધાળી	૨૬૦
આ તન રંગ પતંગ સરીખું	૧૧૩
આપણી ક્ષમ્ભતિથિ	૩૨૮
આપની યાદી	૨૪૩
આત્ર વર્ણન	૧૮૫
આશા પીઠીકું	૧૬૬
ઉદ્ધોષન	૩૩૬
ઉધા	૩૫૮
એક દિન એવા આવશે	૩૭૨
એક સેનાપતિનું મધ્યગાત્ર ચિંતન	૨૨૩
ઓ ગુજરાત ! ઓ ગુજરાત !	૩૧૨
અંગદ વિષ્ટિમાંથી	૧૦૧
કર પ્રભુ સંઘાથે દદ પ્રીતડી રે	૧૧૪
કરેણા	૧૬૪
કલાપીને સંબોધન	૨૬૨
કાચબો-કાચબી	૧૨૫
કાયા માયા કુડી રે	૧૧૫
કાવ્યચક્ર	૧૬૦

કુંભકર્ણની ગાઢ નિદ્રા	૧૪
કુમુદસુંદરીનો સરસ્વતીચંદ્રને પત્ર	૨૨૭
કુલ યોગિની	૩૨૩
કો' તેવા નર વિશ્વમાં અવતરી શું કામ સારાં કરે.	૨૩૬
કૃષ્ણ બાળચરિત્ર	૧૯
ખખરદાર મનસુબાજી	૧૨૨
ખરો સદગુણુ તે કોનું નામ ?	૨૯૩
ખેતી	૩૬૭
ગ્રામ્ય જીવન	૩૬૦
ગ્રામ્ય માતા	૨૭૩
ગુજરાત	૩૩૮
ગુણુ	૯૬
ગુણુવંતી ગુજરાત	૩૧૧
ગુર્જરીગિરા	૯
ગૂઢ કોકિલા	૧૯૬
ગોપિકા	૩૬૩
ગોપીઓનું સંમેલન	૨૦૬
ગોવિંદો પ્રાણુ અમારો રે	૬
ઘેલાં ભલે થયાં રે બાઇ	૫
ચક્રવાક મિથુન	૨૬૫
ચાર મનહર	૧૭૫
ચિત્ત તું શીઠને ચિંતા ધરે	૧૩૦
ચંદન	૩૫૧
ચંદ્રા	૨૦૮
ચંદ્રકાન્તની રંક અવસ્થા બાણી સરસ્વતીચંદ્રને થતા	૨૩૨
વિચાર	
જનની જીવોરે ગોપીચંદની	૧૧૬
જનમજૂમિનું જયમંગલ	૩૪૭
જય જય ગરવી ગુજરાત	૧૬૯
જય જય મા મારી	૩૬૬
જશોદાની કૃષ્ણને વિદાય	૩

જશોદા વિલાપ	૧૦
જે ગમે જગતગુરુ દેવ જગદીશને	૧
જે ક્રોધ પ્રેમ અંશ અવતરે	૧૨૭
જેને રામ રાખે રે	૧૨૦
જંગલ વસાવ્યું રે જોગિયે	૧૧૬
જ્યાં લગી આત્મા તત્ત્વ ચિન્થો નહીં	૨
ટેક ન મેલ રે	૧૧૪
ડગલું ભર્યું કે ના હડવું ના હડવું	૧૬૬
ડાંગરનું ખેતર	૩૪૩
તરણા ઓથે કુંગર રે	૧૨૧
દમયંતી વર્ણન ૧-૨	૫૦
દમયંતી સ્વયંવર	૫૫
દિવ્ય આશા	૧૬૭
દુઃખીયાના બેલી	૩૪૬
દેવકી વિલાપ	૧૧
દેવયાની	૨૬૯
ધણ	૩૩૧
ધીરે ધીરે સુધારાનો સાર	૧૭૧
ધ્રુવાખ્યાન	૧૪૫
નળાખ્યાન	૫૭
નહીં પ્રીત ને નહીં વહેર રે	૧૨૩
નહિં પાલણ્ય, નહિં ક્ષત્રિય	૨૨૬
નયણું ભરી દિનરાત એ મુખને નિરખ્યાં કરે	૨૪૦
નાગ દમન	૨
નામ વિષે	૯૭
નિશ્ચેના મહેલમાં વસે મ્હારો વાલમે	૧૩૧
નિર્દોષ બાળ	૨૩૮
નિરાશા પછીની આશા	૩૬૪
નીચ દષ્ટિ તે નવ કરે	૧૦૦
નૃસિંહાવતાર	૧૪૦
પરોપકાર	૧૭૨

પર્વત મંડળ અને મેઘ મંડળ	૧૦૭
પરોઢિયું	૧૭૬
પશ્ચાતાપ	૨૪૪
પિતાને	૩૨૦
પ્રભાત	૩૩૦
પ્રભાતની વાદળોને	૩૦૪
પ્રભુ પ્રાર્થના	૨૮૯
પ્રભુમય જીવન	૩૦૩
પ્રાર્થના	૨૮૮
પ્રેમની પ્રેમની રે	૪
પ્રેમ પરીક્ષા	૧૨૮
પ્રેમ અને સત્કાર	૩૪૯
પુલ વીણુ સખે	૨૪૫
પુલની સાથે રમત	૧૯૫
ખિલ્લ મંગળ	૨૭૫
બોલમાં બોલમાં બોલમાં રે	૪
બ્રહ્માદિક નવ પામ્યા પાર	૭
ભક્તિ શીશતણું સાદું રે	૧૨૪
ભરત	૨૬૬
ભાપા અગ	૯
મદુલી	૩૪૮
મન ગુલા ગુહી બોલે રે	૧૨૦
મનજી મુલાકાર રે	૧૩૧
મનાદર	૧૨૬
મધ્ય રાત્રઅ કાયલ	૧૯૩
મધુર રસ પીતા ભૃગુ કમળે કાયા અર્પતા	૨૩૯
મહાજન પૂજન	૩૭૩
મહાભિનિષ્ક્રમણ	૨૧૨
મૃગ અન ગાન	૩૫૫
માડીની ઝુપડી	૨૩૫
માનવ ભુદ્ધિ	૧૯૧

માનસરનાં મોતી રે હંસલાઓ ચૂગતા રે ૭	૨૪૧
માનસ—સર	૨૮૯
મારી હરતબૂમિ	૧૮૨
મિત્ર વાજસુરને	૨૮૭
મીરાં ચરિત્ર	૧૩૫
મુખડાની માયા	૫
મુજ અળળાને મોટી મીરતગાદ	૬
મુરખો રળી રળી કમાણો રે	૧૨૪
મુરખો માની રહ્યો મ્હારું રે	૧૨૪
મેધને	૩૦૬
મોત વિષે	૬૩
મોરલીની અસર	૧૧૭
મોહ	૩૬૫
“ મ્હારો જીવન પંથ હિન્મત ”	૧૮૯
મ્હેતાના મામેરામાંથી	૨૧
મ્હેમાનોને સંબોધન	૨૯૨
મંત્રો જગાવી મસાણુ એકાસન આરાધિયાં	૨૪૨
યુધિષ્ઠિર અને યક્ષ	૧૭૯
રંખાપીઆને	૨૫૧
રાવણુ મંદોદરી સંવાદ	૧૦૮
રાસલીલા	૧૩૩
રાત્રીદર્શન અને મધુરાકાશ દર્શન	૧૮૭
રંટીયો	૩૭૧
લાવણ્યમયી	૨૨૪
લોચન મનના ઝધડો	૧૩૨
વચન પાળત્રા વિષે	૯૫
વન વણું	૧૮૬
વનનાં આમંત્રણુ	૩૪૨
વર્ષાશરદ વર્ષુન	૧૨
વસમી વિદાય	૩૪૪
વસંત વર્ષુન	૧૮૩

વહેમ	૧૬૭
ઘાણાંઓને ઉપદેશ	૨૯૧
વાડ ચઢને ચીલડાં ગળે	૯૦
વિદ્યા વિષે	૯૯
વિદાય	૨૩૭
વિધવા બહેન ખાખાને	૨૪૬
વિદ્ધ મૃગ	૩૫૭
વિષનું વિષયા	૩૧
વીણાને આવાહન	૨૨૨
વીણાનો મૃગ	૨૫૬
વીર જગો જગો રે	૩૭૪
વીરની વિદાય	૩૩૪
વૈષ્ણવ જન તે તેને કહીએ	૧
વૃદ્ધ માતા	૨૪૮
શકુનની ધડીઓ	૩૪૩
શરનમેલ	૩૫૦
શામળશા	૨૭
શિકારીને	૨૫૧
સત્ય	૯૧
સહઅભિંજ તળાવના કાંઠા ઉપરથી પાટણ	૧૯૨
સવારનું વર્ણન	૨૫૨
સ્વયંવર મંડપમાં નળનું આમમન	૫૩
સ્વયંવર વર્ણન	૧૩૮
સાગર અને શશી	૨૬૦
સાચી સમજ	૯૮
સાહસ	૧૬૭
સારસી	૨૫૩
સીતાજીની કાંચળી	૧૬૦
સુદામા ચરિત્ર	૩૪
સુન્દર શિવ મંગલ ગુણ ગાઉં ઇશ્વર	૧૮૮
સુલોચના-પ્રન્દજીત-સંવાદ	૨૧૮

સૂયાસ્ત	૧૭૮
સંત સમાગમ જે જન કરશે	૧૧૬
સ્વેચ્છાસ્વીકાર	૨૦૨
હરિપ્રતાપ	૨૯
હરિનો મારગ છે શુરાનો	૧૧૮
હરિનાં દર્શન	૩૧૯
હમીરજી ઓહલગાંધી	૨૮૨
હમદીખાટનું યુદ્ધ	૩૧૬
હિન્દુ સમની કૃતિમતા	૨૨૮
હિમ્મત	૯૬
હિરણ્યાક વધ	૧૫૫
હોલો હોલી કહે છે રે	૧૨૨
જ્ઞાનદગ્ધ ને અળ્યા ઓગળ્યા	૮

કવિ સૂચી

કવિ	કાવ્ય	પૃષ્ઠ
અખેા	અહાલિક નવ પામ્યા	૭
"	ભાષા અંગ	૬
"	જ્ઞાન દુઝ તે યાજ્યા ઝોગણા	૮
કલ્પાપી	અસ્વસ્થ ગૃહિણી	૨૬૦
"	આપની યાદી	૨૪૩
"	આમ્ય માતા	૨૭૩
"	પશ્ચાતાપ	૨૪૪
"	કુલ વીણુ સખે	૨૪૫
"	ખિલ્લ મંગળ	૨૭૫
"	ભરત	૨૬૬
"	મિત્ર વાજસુરને	૨૮૭
"	રખોપીઆને	૨૫૧
"	વિધવા બહેન બાબાને	૨૪૬
"	વીણુનો મૃગ	૨૫૬
"	શુદ્ધ માતા	૨૪૮
"	શિકારીને	૨૫૧
"	સવારનું વર્ણન	૨૫૨
"	સારસી	૨૫૩
"	હમીરજી ગોહિલમાંથી	૨૮૨
કાલિદાસ	ધ્રુવાખ્યાન	૧૪૫
"	ગૃસિંહાવતાર	૧૪૦
"	સ્વયંવર વર્ણન	૧૩૮
"	હિરણ્યાક્ષ વધ	૧૫૫
કેશવલાલ	કો' તેવા નર વિશ્વમાં અવતરી શું	
"	કામ સારાં કરે	૨૩૬
"	વિદાય	૨૩૭

કૃષ્ણાખાંડ	સીતાજીની કાંચળી	૧૬૦
ખંખરદાર	અમારો દેશ	૩૦૯
„	ઓ ગુજરાત ! ઓ ગુજરાત !	૩૧૨
„	ગુણવંતી ગુજરાત	૩૧૧
„	પ્રભાતની વાદળીને	૩૦૪
„	મેઘને	૩૦૬
„	હલદીઘાટનું યુદ્ધ	૩૧૬
ગણપતરામ	યુધિષ્ઠિર અને યક્ષ	૧૭૯
ગોવર્દ્ધનરામ	કુમુદસુંદરીનો સરસ્વતીચંદ્રને પત્ર	૨૨૭
„	ચંદ્રકાન્તની રંક અવસ્થા બાણી	૨૩૨
„	હિન્દુ કામની કૃત્રિમતા	૨૨૮
છાટાલાલ સેવકરામ	આત્ર વર્ણન	૧૮૫
જીવાભાઈ રેવાભાઈ	માડીની ઝુંપડી	૨૩૫
જેઠાલાલ (મુકુલ)	મોહ	૩૬૫
ત્રિભુવન પ્રેમરાંકર	મધુરસ પીતાં ભૂંગ કમળે કાયા અર્પતા	૨૩૯
„	માનસરનાં મોતી રે હંસલાઓ ચૂગતા રે જી	૨૪૧
„	મંત્રો જગાવી મસાણુ એકાસન આરાધિયાં	૨૪૨
„	નથણું ભરી દિનરાત એ મુખને નીરખ્યાં કઈં	૨૪૦
દયારામ	ચિત્ત તું શીદને ચિંતા ધરે	૧૩૦
„	જે કોઈ પ્રેમ અંશ અવતરે	૧૨૭
„	નિશ્ચેના મહેલમાં વસે મહારો વાલમો	૧૩૧
„	પ્રેમ પરીક્ષા	૧૨૮
„	મનજી મુસાફર રે	૧૩૧
„	મીરાં ચરિત્ર	૧૩૫
„	રાસ લીલા	૧૩૩
„	લોચન મનનો અંધડો	૧૩૨
દલપતરામ	ચાર મનદર	૧૭૫
„	ધીરે ધીરે સુધારાનો સાર	૧૭૧
„	પરોપકાર	૧૭૨
„	પરોઢિયું	૧૭૬
„	સૂચિસ્ત	૧૭૮

દેવાનંદ	કર પ્રભુ સંધાથે દહ પ્રીતડી રે	૧૧૪
„	કાયા મામા કુડી રે	૧૧૫
દેવચંદ રામજી	નિર્દોષ બાળ	૨૩૮
દોલતમરામ કૃપારામ	સુલોચના-ઈદ્રજીત-સંવાદ	૨૧૮
ધીરો	ખબરદાર મનસુખાજી	૧૨૨
„	જેને રામ રાખે રે	૧૨૦
„	તરણા ઓથે કુંગર રે	૧૨૧
„	મન તુંહી તુંહી બોલે રે	૧૨૦
„	હોલો હોલી કહે છે રે	૧૨૨
નરસિંહ મહેતો	જશોદાની કૃષ્ણને વિદાય	૩
„	જે ગમે જગતગુરુ દેવ જગદીશને	૧
„	જ્યાં લગી આત્મા તત્ત્વ ચિન્ત્યો નદી	૨
„	નાગ દમન	૨
„	વૈષ્ણવ જન	૧
નર્મદાશંકર	અવસાન સંદેશ	૧૭૦
„	જય જય ગરવી ગુજરાત	૧૬૬
„	ડગલું બાયું કે ના હડલું ના હડલું	૧૬૬
„	વહેમ	૧૬૭
„	સાહસ	૧૬૭
નવલરામ	મારી ભરતબૂમિ	૧૮૨
„	વસંત વર્ષુન	૧૮૩
નરસિંહરાવ	અમિહોત્ર	૧૬૮
„	અવસાન	૨૧૭
„	આશા પંખીકું	૧૬૬
„	કરેણા	૧૬૪
„	કાળચક્ર	૧૬૦
„	ગૂઢ કોકિલા	૧૬૬
„	ગોપીઓનું સંમેલન	૨૦૬
„	ચંદા	૨૦૮
„	દિવ્ય આશા	૧૬૭
„	પર્વત મંડળ અને મેઘ મંડળ	૨૦૭

”	કુલની સાથે રમત	૧૬૫
”	મધ્યરાત્રિએ ફાયલ	૧૬૩
”	મહાભિનિષ્ક્રમણ	૨૧૨
”	“ મહારો જીવન પંથ ઉગ્મળ ”	૧૮૯
”	માનવ યુદ્ધ યુદ્ધ	૧૯૧
”	સહસ્રલિંગ તળાવના કાંઠા ઉપરથી પાટણ	૧૯૨
”	સુન્દર શિવ મંગલ યુધ્ધ માઉં ઇશ્વરા	૧૮૮
”	સ્વેગ્ગા સ્વીકાર	૨૦૨
નહોનાડાસ	આપણી લગ્નતિથિ	૩૨૮
”	હૃદયોધન	૩૩૬
”	કુલ યોગિની	૩૨૩
”	ગુજરાત	૩૩૮
”	ડાંગરનું ખેતર	૩૪૩
”	ધણ	૩૩૧
”	પિતાને	૩૨૦
”	પ્રભાત	૩૩૦
”	વનનાં આમન્ત્રણ	૩૪૨
”	વીરની વિદાય	૩૩૪
”	સુકુળની ઘડીઓ	૩૩૩
”	હરિનાં દર્શન	૩૧૯
નિઃકુળાનંદ	જનની જીવો રે ગોપીચંદની	૧૧૬
”	જંગલ વસાવ્યું રે જોગિએ	૧૧૬
નીરાંત	નહિં પ્રીતને નહીં વહેર રે	૧૨૩
પ્રીતમદાસ	સંત સમાગમ જે જન કરશે	૧૧૯
”	હરિનો મારગ છે શુરાનો	૧૧૮
પ્રેમાનંદ	બનિરૂઢ યુદ્ધ	૧૬
”	કુલકર્ણુની માઠ નિદ્રા	૧૪
”	કૃષ્ણ બાળચરિત્ર	૧૯
”	ગુર્જરીબિરા	૯
”	જશોદા વિલાપ	૧૦
”	દમયંતી વર્ણન	૫૦

”	દમયંતી સ્વયંવર	૫૫
”	દેવકી વિલાપ	૧૧
”	નળાખ્યાન	૫૭
”	મ્હેતાના મામેરામાંથી	૨૧
”	વર્ષાશરદ વર્ષુ ન	૧૨
”	વિષનું વિષયા	૩૧
”	શામળશા	૨૭
”	સ્વયંવર મંડપમાં નળનું આગમન	૫૩
”	સુદામા ચરિત્ર	૩૪
”	હરિપ્રતાપ	૨૯
બ ક. ઠાકોર	ખેતી	૩૬૭
”	જય જય મા મારી	૩૬૬
બ્રહ્માનંદ	આ તન રંગ પતંગ સરીખું	૧૧૩
”	ટેક ન મેલ રે	૧૧૪
બોદાદકર	હિવા	૩૫૮
”	આમ્યજીવન	૩૬૦
”	ચદન	૩૫૧
”	પ્રેમ અને સતકાર	૩૪૯
”	મૃગ અને માન	૩૫૫
”	વિહ્વ મૃગ	૩૫૭
”	શર-મેઘ	૩૫૦
ભીમરાવ	એક સેનાપતિનું મધ્યરાત્ર ચિન્તન	૨૨૩
”	લાવણ્યમયી	૨૨૪
”	વીણાને આવાહન	૨૨૨
ભોજો	કાચબો કાચબી	૧૨૫
”	ભક્તિ શીશતણું સાટુ રે	૧૨૪
”	મનોહર	૧૨૬
”	મૂરખો રળી રળી કમાણો રે	૧૨૪
”	મૂરખો માની રહ્યો મારું રે	૧૨૪
મગનભાઈ ચ પટેલ	એક દિન એવા આવશે	૩૭૨
”	મદનજન પૂજન	૩૭૩

મણિલાલ	વનવર્ણન	૧૮૬
મણિશંકર	અપાવરણ પ્રાર્થના	૨૮૮
„	કલાપીને સંબોધન	૨૯૨
„	ખરો સદગુણુ તે કાનું નામ	૨૯૩
„	ચક્રવાક મિથુન	૨૯૫
„	દેવયાની	૨૯૯
„	પ્રભુ પ્રાર્થના	૨૮૯
„	પ્રાર્થના	૨૮૮
„	મહેમાનોને સંબોધન	૨૯૨
„	માનસ-સર	૨૮૯
„	જ્ઞાણાંઓને ઉપદેશ	૨૯૧
„	સાગર અને શશી	૨૯૦
મીઠા	મેરલીની અસર	૧૧૭
મીરાંબાઇ	ગોવિંદો પ્રાણુ અમારો રે	૬
„	ઘેલાં ભલે થયાં રે બાઇ	૫
„	પ્રેમની પ્રેમની રે	૪
„	મુખડાની માયા લાગી રે	૫
„	મુજ અખળાને મોટી મીરાત બાઈ	૬
„	બોલમાં બોલમાં બોલમાં રે	૪
મોહનલાલ પા. દવે	નિરાશા પછીની આશા	૩૬૪
રમણભાઈ	પ્રભુમય જીવન	૩૦૩
લલિત	“ અમે તો પ્રભુ બાલ બલવંત ”	૩૪૪
„	અનેરી આશા	૩૪૫
„	જન્મભૂમિનું જયમંગલ	૩૪૭
„	દુઃખીયાના બેલી	૩૪૬
„	મદુલી	૩૪૮
„	વસંતી વિદાય	૩૪૪
વસંત વિનોદી	અમે તો ભારતભૂમિના બાળ	૩૭૫
„	વીર જાગો જાગો રે	૩૭૪
શામળ	અંગદ વિષ્ટિમાંથી	૧૦૧
„	ગુણુ	૯૬

”	નામ વિષે	:
”	નીચ દષ્ટિ તે નવ કરે	:
”	મેલત વિષે	:
”	રાવણુ મંદોદરી સવાદ	:
”	વચન પાળવા વિષે	:
”	વાડ ચપ્પને ચીલડાં ગળે	:
”	વિદ્યા વિષે	:
”	સત્ય	:
”	સાચી સમજ	:
”	હિંમત	:
સીતારામ શર્મા	રેડીયો	:
સુમન્ત	ગાંધિકા	:
હરિલાલ ધ્રુવ	નહિં આહાણુ, નહિં ક્ષત્રિય	:
”	રાત્રિવર્ણન અને મધુરાકાશ દર્શન	:

**ચ. એ. સોસાયટીએ પ્રસિદ્ધ કરેલાં
પાઠ્ય-પુસ્તકો.**

પ્રાથમિક શાળાઓ માટે.

પુસ્તકનું નામ	કયા વર્ગ માટે	કિંમત
૧ વિદ્યાર્થી ગણિત ભાગ ૧	ધો. ૧ થી ૪ માટે	૦-૭-૦
૨ " "	(શિક્ષક માટે)	૦-૬-૦
૩ ભૂમિતિ ભાગ ૧	ધો. ૬ માટે	૦-૮-૦
૪ " ભાગ ૨	ધો. ૭ માટે	૦-૮-૦

માધ્યમિક શાળાઓ માટે

૧ ભૂમિતિ ભાગ ૧ થી ૪	ધો. ૪ થી ૭ માટે	૧-૧૨-૦
૨ ગદ્યસંગ્રહ	ધો. ૪-૫ માટે	૧-૮-૦
૩ કાવ્ય સંગ્રહ	ધો. ૪-૫-૬ માટે	૧-૧૨-૦
૪ ધ્રુવાખ્યાન (સંક્ષિપ્ત)	ધો. ૧-૨ માટે	૦-૧-૦
૫ પ્રહ્લાદાખ્યાન	ધો. ૨-૩ માટે	૦-૨-૬

પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું:—

પુસ્તક પ્રકાશન કાર્યાલય,
ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટી,

આણંદ.

ટૂંકું ટીપ્પણુ

૧

વાય, કાછ, મન-વાય-વાયા

કાછ-કછોટા. લગોટ. (હનુમાનનો વજ્ર કછોટા)

મન-વિચાર.

વૈરાગ્ય-વિ + રાગ-ગયેલો રાગ.

-વિશેષ રાગ. ચોક્કસ પ્રકારનો સ્નેહ.

તાળી-લહે. (તાલ ઉપરથી)

૨

ખરખરો-ચિન્તા.

શકટ-ગાડું.

૩

વૂઠી-વરસી. (મં. વર્ષ-વરસવું)

૪

આયબસમાં ' પેરેબસ ' છે તેવી પુરાણકારોએ લખી છે. ચોક્કસ સત્ય સાધારણ જનોને મળે ઉતરતું નથી, તેથી તેમને તે કાંઈ વાર્તાદ્વારા આપવાની યોજના પુરાણકારોની છે. નામદમન એ એક એવી પેરેબસ છે. આનું તાત્પર્ય કલાપીના ' માલા ને મુદ્રિકા ' માંથી જોઈ લેવું.

૫

ઉછંકળ-ઉદ્ધત. ઉછાંછળું. (સં. ઉન્નતબલ)

મેરાર-(સં. મુરારિ) પુરના સત્ર.

મેળાવો-મિલન.

ખરકી-ખૂમ મારી.

નરસિંહ મહેતા

નરસિંહ મહેતાનું ટૂંકું જીવન લાગ્યે જ કાંઈ નહીં જાણ્યું હોય. એ ગુજરાતી ભાષાના આઠ કવિ ગણાય છે. તેમના પહેલાં ગૂજરાતી ભાષામાં કવિતા નહોતી રચાતી કે નહોતી લખાતી એમ નથી. હાલ તેનાં કાવ્ય

મળી આવ્યાં છે. પણ નરસિંહ મહેતા જ આવ કવિ તરીકે સ્વીકારાયા છે. ને કવિ માત્ર નથી, પણ ભક્ત છે ને કવિ છે. પ્રભુસ્તવન તેમણે સર્વત્ર કર્યું છે: ભગનોમાં, શગરનાં પદોમાં, આખ્યાનોમાં, કે પ્રભાતી-આંમાં. પ્રભાતીઆં તો માતાજીનાં જ.

કાવ્યસંગ્રહમાં આપેલાં પ્રભાતીઆં તો વાનગી માત્ર છે.

અત્યારે આપણી પાસે મહેતાજીની કવિતાની જે ગુજરાતી ભાષા ઉતરી આવી છે તે ને વખતની નથી એ તો સ્પષ્ટ જ છે. તે વખતની ભાષા તો આપણને સમજવી પણ કઠણ છે. એમનાં કાવ્યો તો જાણે ગદ્ય કાલની ગુજરાતીમાં જાણ્યાં હોય તેવાં છે. જે કવિઓ લોકપ્રિય હોય છે, તેમની કવિતાની આવી જ દશા થાય છે. કવિતાનો આત્મા કાયમ રહે છે, પણ તેનો દેહ યુગે યુગે બદલાય છે. ને કદાચ આત્મા પર પણ યુગ યુગના સંસ્કાર એસી ય જાય. મહેતાજીની કવિતાની કાયા તો પછટાઇ જ છે. મીરાંબાઈની કવિતાનું પણ તેમજ છે. આ તેમની લોકપ્રિયતા સૂચવે છે.

૮

સરખાં.

“ અમે એલા બધા ઘેલા પ્રભુની પાઠશાળાના ”

“ મને ઘેલો કહી લોકો હજારો નામ આપે છે,

દમો મનસુરના એલા ખુદાયા એલ કરનારા ! ”

૯

મિરાંત-વારસા. (આઠ ભાગ)

૧૧

જગજીવન-જગત્તજીવન-જગજીવન.

મીરાંબાઈ

એ મૂળ ગુજરાતનાં નહીં. છતાં તેમનાં ભક્તિભર્યાં ગૂજરાતી પદ ગૂજરાતને એટલાં ગમી ગયાં છે કે તેણે ને ઝીલી લીધાં છે. જેમ નરસિંહ મહેતાની કવિતાનું કહેવર બદલાઇ ગયું છે, તેમ મીરાંબાઈની કવિતાનું પણ.

“ ગોવિંદો પ્રાણુ હમારો રે ” એ પદમાં મીરાંબાઈના જીવનની એક

ધટના સમાધ છે. એ વાત સત્ય છે કે કેમ તેની આજે કાંઈ કાંઈને શંકા થાય છે. (મણિશકરનો મીરાંબાઈનો સંવાદ જુઓ)

એ પ્રેમધેલાં હતાં. નાનપણથી તેમને હરિસની ધુન લાગી હતી. કૃષ્ણનું એટલે જગજીવનને તે મનથી વરી ચૂક્યાં હતાં. આખું જગત તેમને મન નારીમય હતું. પુરૂષ માત્ર એક જ; અને તે પરપ્રહ્મ પુરૂષોત્તમ. જીવા ગોસાંઈ અને મીરાંબાઈના મિત્રનનો પ્રસંગ આની શાખ દે છે.

ફારસી સુફીઓ ઇશ્વરને સનમ, ને પોતાને આશક ગણે છે. આપણા ભક્ત કવિયો પ્રભુને પોતાનો પ્રિયતમ, અને પોતાને તેની પ્રિયતમા ગણે છે. અનેક ભક્તોએ પોતાને ગોપી ગણી કૃષ્ણનો પોતાની સાથેનો વિહાર ગાયો છે.

પ્રભુની સાથેના આવા સંબંધ વિશે શ. મશરૂવાળાનું લખાણ વિચારવા જેવું છે. (શામ અને કૃષ્ણની પાછળની ટીપ જુઓ.)

મીરાંબાઈએ શૃંગારનાં અનેક પદ લખ્યાં છે. તે હિન્દી કવિ પશુ છે પ્રભુની પ્રિયતમા તરીકે પોતાના ભાવ પ્રકટ કરવા છતાં મીરાંબાઈમાં ત્રિલાસિતા નથી આવી. પશુ શુદ્ધ પ્રેમ અને વિરાગ ઉત્કટ થયેલ છે.

૧૨

દળ-દળે તેવું. નાશવંત.

ખે-ક્ષય.

ધડવોણો-ધડવિહોણો. ધડ વિનાનો.

૧૩

જ્ઞાનલવડુર્વિદગ્ધં બ્રહ્માપિ નરં ન રંજયતિ ।

કરખીધન-કૃપણુનું ધન.

૧૪

ભૂર-વધારે. ઘણું. (સં. મૂયસ્)

કરખ-દુઃખ, શોક.

અખો

એ વેદાન્તી કવિ જાને સોની. અમદાવાદ પાસે જેતકપુર તેવું જન્મ સ્થાન હતું એમ કહેવાય છે. બહેનનું મરણ, અને એક બાઈને તેણે કરી

આપેલા હારની શુદ્ધતામાં તે બાધ વિશ્વાસ ન મુકી શકી-આ એ કારણથી તેને ધણે ભાગે વિરાગ થયો. તેણે ધણાં તીર્થમાં ધણા સાધુસંતો પાસેથી સત્યજ્ઞાન મેળવવા યત્ન કરેલો. આખરે તેને જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયેલું તે પોતાની રીતે તેણે બહાર આપ્યું.

ખરું જોતાં અખો કવિ નથી; એ જ્ઞાની છે. તેને જે કહેવું છે તે પદ્ય કરતાં ગદ્યમાં વધારે સારી રીતે કહી શકાય. પણ તેના સમયમાં ગદ્યનું લખાણ ન હોવાથી કદાચ તેણે ગદ્યમાં નહિ લખ્યું હોય. તેની ભાષા ધણીવાર કિલ્લટ થઈ જાય છે; કોઈ કોઈ વાર તો કેમે કયો અર્થ દાઢમાં આવતો જ નથી. છતાં તેનું લખાણ સચોટ છે. તેને જે કહેવું હોય છે, તે આપણા હૃદયમાં ફસાવવા તેણે ઘરમથુ એવાં દૃષ્ટાન્ત આપ્યાં છે, ને તે પણ એટલા દુકાણમાં કે તે દૃષ્ટાન્ત હૃદયમાં ઘરાઘર જડાઈ જાય છે. તેની કેટલીક ઉક્તિઓ તો આપણી ભાષામાં કહેવત રૂપે પ્રચલિત થઈ છે. અખાનાં પદોમાંથી જો એવી ઉક્તિઓનો જૂદો સંગ્રહ કરવાનો યત્ન કરનારને લાભ થાય.

કેટલીક ઉક્તિઓ:—

- ૧ ભાષાને થું વળગે ભૂર, જે રણમાં જીતે તે શૂર.
- ૨ નિત્ય નૈમિત્તિક માથે પડ્યાં.
- ૩ ઉંડો કુવો ને ફાટી બોખ, શિખર્યું સાંભળ્યું સઘળું ફોક.
- ૪ ઓણુ પાત્ર ને અફકું ભણ્યો, ને વઢકણી વહુએ દીકરો જણ્યો.
- ૫ મારકણો સાંઢ ને ચોમાસું મદાણ્યો, ને કરડકણા કુતરાને ઝડકવા દાણ્યો.
- ૬ મરકટને વળી મહિરા પીએ, અખા એથી સહુ કો ખીએ.
- ૭ કથા સૂણી સૂણી પુટયા કાન, અખા તોય નાન્યું અભજ્ઞાન.
- ૮ પત્થર એટલા પૂજે દેવ.
- ૯ કહ્યું કંઈ ને સરળ્યું કસું, આંખનું કાજળ ગાગે ઘસ્યું.

૧૫

આ શ્લોકોમાં પ્રેમાનન્દનો ગુર્જરગિરા પરનો પ્રેમ સૂચિત થાય છે. એમણે ગુર્જરગિરાને ગૌરવાન્વિત કરતાં સૂધી પાગડી નહીં પહેરવાની પ્રતિજ્ઞા કરેલી એમ કહેવાય છે. એમાં એ કેટલા સફળ થયા છે તે નેમનાં કાવ્ય વાંચવાથી સમજાશે.

(૫)

૧૬

હીસી હીસી—આતુર થઈને. સોરી મરીને.
મખાંતર—ખહાનું. (સં. મિષ + અન્તર).
ઉખળ—ખાંડણી. (સં. ઉલ્ખલ).

૧૭

ઝાચરે—ઝોલે. હચરે (સં. વચ્—ઝોલણું).
મહિયર—માતૃગૃહ. માનું ઘર.
મુદ્રડી—વીંટી. (સં. મુદ્રા.)
માવલિયો—જાળાવાળું કપડું.

૧૮

ગર્ભજોગી—શુક્રદેવજી.

દુગણું—દ્વિગુણું—મેગણું. બમણું.

વર્ષાઋતુ અને શરદઋતુનાં વર્ષાન નર્મદાશંકર તથા દક્ષપતરામે કયો
છે. ગિરધરકૃત રામાયણમાં પણ વર્ષાઋતુનું વર્ષાન છે.

૧૯

વાળ આઘ્યો—નિષ્કૂળ થયો.

૨૦

નાંધડીઆ—અનાથ. નધણીઆ—ધણી વગરના.

કંથ—ધણી. (સં. કન્ત).

આકમ—(સં. પર + આકમ).

૨૧

ઝોસાન—હામ. હિમ્મત.

ભડ—વીર. (સં. ભટ).

અખાડો—અષાડો. અષાડ માસનો.

દોહલો—મુશ્કેલ. દુઃખવાળો.

દદામું—દોલ. ડોકો. (સં. દુદુભી).

૨૨

પરસાળ—(સામું ધર) (સં. પ્રતિ+સાળ). ધરનો પહેલો ઝોરડો.

૨૩

ખીટળીઆળા-વાંકડીઆળા.

૨૪

મામેરૂં-મામા તરફથી જે કરવામાં આવે તે. મોસાળું.

“ શુ” જાણે વૈષ્ણવનો મહિમા વિષયી પુરનાં લોકકથ

આવી ઉક્તિઓ મામેરામાં અને મુદ્દામાચરિતમાં વ્રણી છે.

વસાત-મિલકત. (આ. વિસાત = મિજાનું).

૨૫

વસમો-ખરાબ. કઠણ. (સં. વિ + સમ).

દોદશ-દશ દિશ.

મેર-મેરુ પર્વત.

ફાંસુ-મફત. વ્યર્થ. ફોગટ.

૨૬

ધોરી-ખળદ (સં. ધુરિન્-ધરાવાળો).

તતખેવ-તરતજ. (સં. તત્ + ક્ષણ + એવ).

૨૭

શળક-શળી. (સં. શલાકા)

દોત-ખડિયો. (આ. દોત).

ભામણે-વારણે.

પારસી-સમસ્યાની-સંકેતની-ભાષા.

૨૮

પરતાળ-ગાળ.

૨૯

હરિવદની-ચંદ્રવદની (સં. હરિ-ચંદ્ર, વદની-મુખવાળી)

કંભામ-ખાંચ.

૩૧

સંકર્ષણ-હળધર. જગદેવ. (કૃષ્-ખેડવું. ખેંચવું).

મથુરા-એનું મુળ નામ મધુપુરી. મધુએ વસાવેલી નગરી.

વાગલાં-ફાંફાં.

આંગલાં-અંગ પર પહેરવાનાં વસ્ત્ર.

માધવ-સં. માધવ.

મા-લક્ષ્મી. માયા.

ધવ-ધણી.

“ બ્રાહ્મણને ભીખતાં શી લાજ. ”

આ ચિત્ર અત્યારના બ્રાહ્મણોનું છે. આવો વિચાર તે સમયની બ્રાહ્મણ પત્નીને તો ન જ આવે.

સુદામાચરિત્ર મુળ ભાગવત પુરાણમાં છે. (દશમસ્કંધનો એંશીમો અધ્યાય). નરસિંહ મહેતાએ પણ લખ્યું છે. ત્રણેય સરખાવવા જેવાં છે. તેમાંની ઋષિપત્ની, ને પ્રેમાનન્દના સુદામાચરિત્રની ઋષિપત્નીની તુલના કરવાથી કંઈ પત્ની સુદામાને વધારે યોગ્ય છે તે સમજશે.

ભાવક-આપદા. દુઃખ (સં. ભાવ+૪તિ).

પ્રતિવાય-અડચણ, વાંધો.

પરિવાર-કુટુંબી જનો. આસપાસનાં માણસો. (સં. પરિ+૪).

શાળ-ડાંગર

નવનિધિ-મહાપદ્મ પદ્મ શંસૌ મકરકચ્છપૌ મુકુંદકુંદનીલામ્બ
સ્વર્વશ્ચ નિધયો નવ ॥

પાડોશણ-(સં. પ્રતિ+વેશિની) સામે રહેનારી.

ભાખે-ખાલે. (સં. ભાખ્-ખોણવું).

લોચન-આંખ. (સં. લુચ્-જોવું)

પખાલી-ધોઇ. (સં. પ્ર+ક્ષ્ણ).

૪૨

પ્રાશીને-ખાધને. (સં. પ્ર+અશ).
દામોદર-દામ+ઉદર-જેને પેટે દોરકું છે તે.

૪૩

સંભાજની-સાવરણી. (સં. સમ્+માર્જની) મૃગ્-માંગવું.
પદ્મિની-ચાર પ્રકારની સ્ત્રીઓમાંની પ્રથમ પદ્મિની સ્ત્રી.

भवति कमलनेत्रा नासिकाभुद्रन्ध्रा
अविरलकुचयुग्मा चारुकेशी कृशांगी ।
मृदुवचन सुरीला गीतवाद्यानुरक्ता
सकलतनुसुवेशा पद्मिनी पद्मगंधा ॥

૪૪

વિખાણુ-પ્રશંસા. (સં. વિ+ખ્યાન. ખ્યા-કહેવું.)

પાખી-સિવાય.

કાકવંજા-(સં. કાકવંખ્યા.) કામડી એકજ વખત વાય છે એમ મનાય
છે. કેળ પણ એકજ વખત ફળે છે. તેથી કેળ કાગડીના જેવી
વાંઝણી ગણાય છે.

૪૫

ગુણની ગીતા કહી કવિ શેની ગીતા ગાય છે તે ધ્યાનમાં લેવા જેવું છે.

“ જેણે દમયંતી નવ જોઇ ... .. ”

કવિએ જોઈ હશે ?

“ જાણે સાગરથી કહાડી મથી. ”

દેવો અને દાનવોએ સાગરનું મંથન કર્યું ત્યારે ભક્ત્રી પણ નીકળ્યાં.
દમયંતી પણ તેવી રીતે ન નીકળી હોય !

“ પૂતળું ” શબ્દ દમયંતીના બાધા વર્ણન પર પાણી ફેરવે છે.

૪૭

અવરથા-વ્યર્થ.

હૃતાશન-અગ્નિ. (સં. હૃત+અશન)

ખાધાવેધ-ડખો.

ઉવેખવું-અવગણના કરવી. (સં. ઉપ+ઘ્વ)

નળી સર્વોત્કૃષ્ટતા સિદ્ધ કરવા કવિએ દેવો પાસે નળનું રૂપ લેવરાવી
જે ચાળા કરાવ્યા તે પરથી આપણા દેવોનો શો ખ્યાલ કરાય ? મનુષ્યને
ચકાવવા જતાં દેવાને નીચા પાડવામાં કેટલું કવિત્વ રહ્યું હશે તે સહજ
સમન્વય તેવું છે.

૪૮

પિયેર-પિતૃ+ગૃહ-આપનું ઘર.

૪૯

દામણાં-દયામણાં. બાપડાં. બિચારાં.

પ્રેમાનન્દની રસ જમાવવાની શક્તિનું ભાન આ કડવામાં થશે.

૫૦

‘ પોતાનાં લોક. ’—દાર બંધ કરે તેને પોતાનાં લોક કેમ કહેવાય ? કાલ
પણ રાજ પાછળ ભારતવર્ષની ગ્રજા ક્યારે ય પણ મરી શીટી છે ?
સાંસતાં-ધીમું.

‘ કહે રે પાપણી ’—જે સતીએ પતિની મૂર્ખાઈથી જાતે વનવાસનાં દુઃખ
વહોરી લીધાં, તે સતીને નળરાય જેવો સાધુરાય આવાં કઠોર વચન
કેવી રીતે કહી શકે ?

કવિએ મૂળમાં અહીં ફેર કર્યો છે, ને તેમ કરતાં તે ઉતર્યા છે. ગણ-
સંગ્રહમાંથી નળ દમયન્તીનો વનવાસ જોઇ લેવો. એ મૂળને અનુસરીને છે.
દમયન્તીના ત્યાગનું પણ તેમ જ છે.

૫૧

ઉકરાટી—અવળી.

પાશ-બંધ.

પરજલ્યો-ખલ્યો. (સં. પ્રજવલ્).

ઉંવાટ-આડે રસ્તે.

સાસોટ-હાંફતો. (સં. શ્વાસસહિત).

૫૨

વલ્લભ-જ્ઞાતું.

૫૪

કારમાં-સુંદર. (કદાચ કોમળ અર્થ કર્યો હશે).

ઉધડકે-અમકે.

૫૬

કરતળા-કર+તલ-લથેળીઓ.

૫૭

મદગળા-જેના મસ્તકમાંથી મદ ઝરે છે તે. હાથી.

૫૮

સલુણા-સુન્દર. સ+લુણા. લુણુ-મીઠું.

મીઠા વિનાની ચીજ ફિક્કી હોય છે, ને તેથી સુન્દર નથી હોતી.

૫૯

નળ પાસે “ મોતીનું દહેરીઈ ”, “ મુગટે માણિક ” અને “ કરંજી કુંડળ ” વગેરે હોવાનો સંભવ ખરો ?

૬૧

પરખતી-દુભતી. અનાદર કર્યો.

અરોપરો-અર્પપર્. આડાઅવળી.

કુંભીપાક-એ નામનું નરક.

૬૨

હાર ચોરાયાનો પ્રસંગ મૂળમાં નથી.

માસીને ઘેર ને પૂરા સન્માનથી રહેતી હતી.

૬૪

વણુઝારા-વેપારનો માલ એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે લઈ જનાર ને લાવનાર.

(વાણિ જમ્મ લાગે).

૬૫

અવાય-સંગ્રહ. ટોળાં.

વાડવ-આલિષ્ટ.

પ્રેમાનન્દે આ પ્રકરણમાં કમાલ કરી છે.

મુદ્રેવને “ કલેવરમાં કણ ” એટલું છે કે

તે “ કલ્પું કોનું નવ સાંભળે ”, ને “ જગન મંડપ જેવો નહીં, નહીં જેવો દીક્ષિત નરૈય; ઘેલો જસો આવ્યો ધસ્યો, સર્વને મારે ઠેસ. ”

અન્નરની જ્યારે આવી તન્મય સ્થિતિ થાય ત્યારે જ ઇચ્છેલું મળે.

નેહ-રનેહ. તેગ.

ઐધાણુ-ચિદન. નિશાન. (સં. અપિ+ધાન)

અપિ-આસપાસ ધા-મૂકવું. ધારણુ કરવું.

૬૭

નહેરી-તેફા.

ધર્મધારિધર-ધર્મ+ધારિધર.

ધર્મની ધુરાને ધારણુ કરનાર. ધારિધર- (સં. ધુરા+ધર.)

ખાહુકનું વર્ણન દ્રઢું પણ આમેકુળ છે. ખાહુકે સુદેવને કહેલાં વચન, અને ગદ્યસંગ્રહમાં તેણે તેને કહેલાં વચન સરખાવેા. પ્રેમાનન્દના નળમાં ને મહાભારતના નળમાં કયો મોટો પ્રભેદ છે તેનો ખ્યાલ કંઈક આ પરથી આવી શકશે.

ધોડાર-ધોડશાળ.

સાંસામાં-શંશયમાં (સં. સંશય.)

હારદ-મનનો. ભાવ. રહસ્ય.

અનાહત-અણધારી

પ્રેમાનંદ

તે વડોદરાના રહીશ. વડોદરા જેવી ભૂમિમાં આંવા કવિ થયો એ નવાઈ છે; કારણ કે એ ભૂમિએ બીજાં રત્ન ઉપજાવ્યાં હોય એવું જાણવામાં નથી. પણ આ રત્ન તેની કુખે એવું જન્મ્યું કે જે ગુજરાતી સાહિત્યમાં પ્રથમ પંક્તિનું નીપજ્યું. કવિ પ્રેમાનન્દનું પૂરેપૂરું અને યથાસ્થિત જીવન જાણવામાં આવ્યું નથી. પણ તે વિ. સં. ની સત્તર ને અઠારમી સદીમાં હયાત હતા. એમ કહેવાય છે કે બાળપણમાં તે મૂઢ હતા. જેમ કાલિદાસ અને મહેતાજી દેવી કે સાધુની પ્રસાદીથી કવિકુલગુરૂ થયા તેમ પ્રેમાનન્દ પણ.

એમણે જે પ્રથો રચ્યા છે, તે પુરાણોને આધારે. તેમણે તેમાંથી વસ્તુ લઈ, મનમાન્યા ફેરફાર કરી, રૂચિ પ્રમાણે ભારણુ લખ્યું છે. સુદામાચરિત અને નળાખ્યાનમાં મૂળમાંથી કયા કયા પ્રસંગો મચરડેલા છે એ જોઈ જવું. અને તે પરથી કવિની સૃજન શક્તિનો ખ્યાલ બાંધવો.

પ્રેમાનન્દની ભાષા કિલ્બ નથી, તેમ જ અર્થ પણ સહજોપલબ્ધ છે. વળી તેઓ રસ જમાવવામાં એકા છે. એક રસમાંથી બીજામાં તેઓ આપણને એવી રીતે સરકાવી દે છે કે આપણને તેનું જ્ઞાન પણ હોતું નથી.

“ પ્રેમાનન્દની કવિતામાં ચાર રસ વિશેષ છે. કરુણા, શૃંગાર, દારૂ ને વીર, એમ ઉતરતે અનુક્રમે જોવામાં આવે છે. કરુણામાં તો એકો છે. એનો શૃંગાર પ્રૌઢ છે પણ મસ્ત નથી. ”

તેમનાં કાવ્ય આપણી સમક્ષ આખી જીવન્ત સૃષ્ટિ ખડી કરી દે છે, એ જ એમની ખૂબી. પ્રાચીન અને અર્વાચીન ગુજરાતી કવિઓમાં કાવ્યો કાવ્યો ઉંચી પંકિતનાં લખનાર તો પ્રેમાનન્દ જ; એમાં એમની સાથે કાદથી ઉભા રહેવાય એમ નથી. શ્રોતાઓને રસમાં તરભોળ કરે, છતાં કવિત્વની ઉચ્ચ ભૂમિકા પરથી નીચે ઉતરે નહીં ત્યારે કવિનું સાચું કવિત્વ. ખીજે કાદ પણ ગુજરાતી કવિ સાધી શક્યો હોય તેના કરતાં આ કવિ એ વિશેષ સાધી શક્યા છે. ને તેથી જ પ્રેમાનન્દ ગુજરાતના મોટા કવિ છે.

એમનામાં દોષો નથી એમ પણ નથી. એકને ચડાવવા તે ખીજને ઉતારી દે છે. વર્ણન કરતી વખતે ઘણી વાર અસંગતિ દોષ આવે છે એક પાત્રનું ચરિત્રાલેખન એક સરખું જળવાઈ રહેતું નથી. વિરૂદ્ધ ગુણો પણ આલેખી જવાય છે.

૭૧

અરણ્યવ-સમુદ્ર.

મનુ-જન્મ્યુ.

અહિપત-નાગરાજ. (અહિ+પતિ.)

ગાર્વા-અભિમાન. ગર્વ.

૭૫

ઉવાણે-અડવાણે. ઉધાડે.

૭૬

જાર-રાખોડી. (સં. ક્ષાર.)

નાળીકર્મ-નાલિકા-નાસા-વાટે પાણી પીવાનું કર્મ.

૭૭

અલખત-દૌલત. માલમિલકત.

૭૮

માહર-કામેલ. હોશિયાર.

સાયર-શહેર. કવિ.

દુંડી-દાંડી પીટીને.

મોહોકમ-મકમ.

આન-સ્તન.

ઓસરે-પાછો ફરે. (મં. અપ+સુ .)

૮૦

આય-કૌવત.

ગુહ્યો-વરસ્યો.

નગરાં-ગુરુ વગરનાં.

ધરુણી-ધરવાળી. (ગૃહીણી)

શામળભટ્ટ

અમદાવાદ પાસેના ગોમતીપુરના એ રહીશ. જેમ સાહિત્યોપાસકાને કરવું પડે છે તેમ એ કવિને સુંઝના રખિલદાસ પરેશનો આશરો લેવો પડેલો. “ પેટ કરાવે વેડ ” જેવા છાંપા લખતાં કવિનું કાળજી કંટકેટલું કારાધ ગયું હશે ?

શામળને વ્રજ ભાષાનો ઠીક ઠીક અભ્યાસ હોવાથી તેણે છાંપા અને સરૈયા ગુજરાતી ભાષામાં આપ્યા. હજી પણ છાંપા તો શામળના જ ગણાય છે.

એમણે જે જે લખ્યું છે તેમાંનું ધણું તો ગદ્યમાં વધારે શોભે તેવું છે. એમની કવિતા સાદી ગણાય છે. ખરે એમની વાર્તાઓ તો સાદી ભાષામાં જ છે. નંદગ્રીશી, સુકાગ્રહોતેરી, ગ્રીશ પુતળીની વાર્તા, પંચદંડ, ઉદયમર્મ સંવાદ વગેરે સુપ્રસિદ્ધ છે. પ્રેમાનંદે પુરાણોની કથાઓનાં ખોખાંમાં સંભાર લેયો, જ્યારે શામળે કલ્પનાથી વાર્તાઓ રચી કહાડી. આટલી ખાખતમાં તે પ્રેમાનંદથી ચડે ખરા. પણ રસની જમાવટ અને શુદ્ધતા જેટલી પ્રેમાનંદ સાચવી શકે છે, તેટલી શામળ નહીં. શામળનું બધુંય સાદુંજ. છતાં એમની સાદી કવિતામાંથી રત્નકણિકાઓ અનેકાનેક મળી આવે છે. જેટલી રત્નકણિકાઓ શામળનાં કાવ્યોમાંથી મળી આવે તેટલી પ્રાચીન ગુજરાતી કવિઓમાંથી ભાગ્યે જ મળી આવે.

શામળના છાંપા તો ગૂજરાતી સાહિત્યમાં અમર સ્થાન ભોગવે છે તે ભાગવશે. એ છુટા છવાયા છાંપામાં કવિત્વ લાલે ઝાણું વધતું હોય, પણ એક એક છાંપો એક એક અણુમોલું રત્ન છે એ તો નિઃશંક છે.

છતાં શામળમાં એક દોષ તો ઘણો મોટો છે. શામળની વાર્તાઓ ચોક્કસ ઉપદેશ માટે લખાયેલી હોય છે: પણ તેમ કરવા જતાં અનેક ખરાબ ચિત્રો તે દેખાડે છે; ને તેથી બકરી કહાડતાં ઉંટ પેડા જેવું થાય છે. જે ઉપદેશ મન પર ઠસાવવાનો હોય છે, તે ઠસાવવા જતાં શામળ એવાં દષ્ટાન્તો રજૂ કરે છે કે જેથી 'ખીજ' દશ દૂધથી ઘુસી જાય. એક ગુણુ દઢ કરવા જતાં, ખીજ દશ અવગુણુ દાખલ થઈ જાય.

કાલક્રમે કહાય શામળની વાર્તાઓ ઉચ્ચકાદિના વાચનમાંથી દૂર થાય. પણ તેમના છપ્પા તો કાયમ રહેશે.

૮૨

ત્રિવિધ તાપ-ત્રણ પ્રકારના તાપ. આધિ, આધિ, ને ઉપાધિ.

માંડી-માંડી. જાજરા પુરુષ.

૮૪

સંઝ્યા-સિંઝ્યા. ખડક્યા.

અવરાણું-આવરણથી ઢંકાઈ ગયું.

કવિ દેવાનંદની વાણીમાં સચોટતા છે. તેના બોલ હૃદય પર ડાક સપાટા લગાવે છે.

સ્વ.મીનારાયણના પથે ભક્ત સાધુઓ ગૂજરાતને આધ્યા છે. એમનામાં મુક્તાનંદ ને નિષ્કુસાનંદ પ્રથમ પંક્તિ ભોગવે છે. વૈરાગ્ય તો નિષ્કુસાનંદનો જ. “ કુલ રે તજી નિષ્કુલ થયા, તેનું કુલ અવિનાશજી. ” મુક્તાનંદ ઉદ્ધગીતા માટે સુવિખ્યાત છે.

૮૬

પે જાનર-જોડો.

૮૭

વલ્લભીઆં-થોભ્યાં. (સં. વિલમ્બ).

વંદે-પ્રસાદ લે. ખાય.

ઝોગનીઆ-કાનનું ઘરેલું.

આ કાવ્ય પર અમરતાની છાપ છે.

૮૮

પરખવું-પરીક્ષા કરવી.

નરખત્રું-નિરીક્ષા કરવી

પ્રીતમ કવિ સંદેસરના એક મહાદેવની પૂજા કરતા, ને લોક તેમનાં ભજન સાંભળી ભક્તિજલ્દમાં સ્નાન કરી કંઈક શાન્તિ મેળવતા. એમનાં પદ જ્ઞાનનાં, ભક્તિનાં, ને શૃંગારનાં પદ છે.

૯૦

પંખ-ચિના.

ની ભાડાથી-નેમાથી.

મીઠાણો-જાળ પક્ષી

૯૧

કુપ્પો-શીશી

વણુસવું-ગગડવું.

ધીરો ભક્ત.

એ સાવલીનો આરોટ. એને કોઈ સાધુસંતની પ્રસાદીથી જ્ઞાનચક્ષુ પ્રાપ્ત થયેલાં કહેવાય છે કે વાવવાના ધઉં સાધુ સંતોને ખવરાવી દીધા પછી તેણે ખેતરમાં રેતીના કણ વાવ્યા, ને પાક ધઉંનો ઉતર્યો. ધીરો વેદાન્તી છે. તે પોતનું તત્ત્વજ્ઞાન કોઈ અજ્ઞાન દબે આપે છે. અખો, બોખો, ને ધીરો-એમને પોત પોતાની હથોટી છે. કાશી ધીરાની, ચાખખા બોખના, ને અખાની તો વાતજ નોખી.

૯૨

જુગતંશુ-જગદીશ.

૧૦૨

“ યાએલનાં ” વાંચો:— “ વિદ્ધ મૃગ. ” “ મોરલીની અસર. ”

“ નેહ સુખથી ન વાધે રે, દેખી દુઃખે નવ ધટે. ”

સરખાવા:—

“ જેનું ” ૩૫ ન થાય અન્ય અવળું દુઃખે સુખે સર્વદા,

જેને પામી શકે જનો સહજમાં સર્વે અવસ્થા વિશે. ”

(ઉત્તરરામચરિત.)

“ લગ્ન સુધસુધ સામ્રથ રે ... ”

સરખાવો:—“ નર નાર મરન ચલી શુધ ન રહી શરીર કી. ”

“ વિસરી ત્રાસ લોકલાજ સગની આવો આવો રે, ”

“ જેતું મન જેથું માન્યું રે, તેને સુખ તેથી મળે. ”

સરખાવો:—

“ મને મારો રામજી ભાવે રે, બીજો તેની તોલે નાવે રે. ”

૧૦૬

નટવર—નટ+વર—નટોમાં શ્રેષ્ઠ.

પાંગળું—લૂણું (સં. પંચુ.)

“ મોરલીની અસર; ” “ પ્રેમ પરીક્ષા; ” “ ધણુ; ” “ અજામ કો વેણું વાગી; ” “ હૈયાનાં હેત વહેતી વાંસળી વાગી. ” “ સગીત લુગ્ધ મૃગ; ” “ વિદ્ધ મૃગ; ” આવાં કાવ્યો એક સાથે વાંચવાં જોઈએ.

૧૦૮

“ ભયુ થયુ ભાગ્યો જંગલ. ”

સરખાવો:—

“ ભયુ થયુ ભાગી જંગલ, મુખે ભજયું શ્રી ગોપાળ. ”

(મહેતાજી)

રસિક દયારામ

દયારામને ગુજરાત પાસે વિશેષ ભાવથી સ્વીકારાવવાનું માન ગોવર્ધનરામને ધટે છે. નર્મદે દયારામને દટાતો કહાડ્યો, ને ગોવર્ધનરામે ગુજરાતમાં ફેરવ્યો. “ દયારામનો અક્ષર દેહ ” વાંચી લેવો.

પ્રાચીન કવિઓએ શૃંગાર પુષ્કળ ગાયો છે. દયારામની ગરબીઓના શૃંગાર ઉંચો છે. તન્મયતા અનુભવવી એ કંઈ સહજ સાધ્ય નથી. “ હરક છે શી ચીજ તે કવિ મસ્તને પૂછ્યું ધટે. ”

શૃંગારને સમજવો મુશ્કેલ છે. એની ઉપર ઉપરની જૂલજૂલામણીમાં ન ફસાતાં દાર્દને સમજવું એ સહેલું નથી. અને તેથી જ દયારામની

ગરબીઓ વગેરે ન્યાં ન્યાં પ્રચાર પામ્યાં છે ત્યાં ત્યાં ઘણું જાગે વિષય-લાલસા વધી છે.

દયારામ ડભોઇના. ત્યાંથી તે ચાણોદમાં જન્મ રહ્યા. તે આલપણથી જ છટકેલ ને હંફડી હતા. તેમના આ પગ્મ દોષ છેવટ સુધી નેમને વળગેલો રહ્યો હશે એમ માનવાને કારણો છે. તેમની વિષયાશક્તિને પરિણામે જ તેઓ પાંચ અસાધ્ય મહારોગના ભોગ થઈ પડી, અતીવ પીડાપામી આ-લાંક છોડી ગયા.

તેમની અનેક સિખ્યાઓમાંની રતન સોનારણ ખાસ. તેમના અન્ત પર્યાન્ત તેણે તેમની અનન્ય ભક્તિથી સંવા ઉઠાવી એટલું જ નહીં પણ તે જીવી ત્યાં સુધી તેણે તેમનું જ ધ્યાન ને રટણુ કયા કર્યું.

૧૦૯

લંક-પાતળી કેડ.

“ કુસુમ જેવું બારી. ” આપણું “ યુલ જેવું હલકું ” કહીએ છીએ “ યુલ જેવું બારે ” નથી કહેતા.

૧૧૧

વિકાળ-વિનકરાળ.

પરછંડે-પડધે.

ખડતાલ-લાત. મળી.

૧૧૨

પરઠીઓ-કરાર કયો. વિદાય કયો. પકડયો.

તાજ-ત્યાગ.

હાદશ અક્ષર—ૐ નમો ભગવતે વાસુદેવાય ॥

આસવાસના—આશ્વાસન.

કાલિદાસ

કાલિદાસ વસાવડનો રહીશ. તેનાં આખ્યાન ભક્તિભર્યાં છે. પ્રહલાદ-ખ્યાન, કૃષ્ણાખ્યાન, કે સીતાસ્વયંવર જોતા જણાશે કે તેનામાં ભક્તિરસ ઉભરાય છે; શંગારનું તો ક્યાં નામ જ નથી. સુદામા ચરિતમાં પ્રેમાનન્દને શંગાર લાગ્યા વિના ન ચાલ્યું. કાલિદાસે સુદામાચરિત લખ્યું હોત તો તેમાં કદાચ શંગાર ન આવત.

એનાં આખ્યાન સ્ત્રીઓમાં માનીતાં થઇ પડ્યાં છે. એની વર્ણનશક્તિ કંઈ કમ નથી. પ્રેમાનન્દની જેમ એ રસ જમાવી શકે છે. આખો સીતા-સ્વયંવર વારંવાર વાંચીએ તો પણ અભાવ થતો નથી; તેમ જ દ્રુપદાખ્યાન ગમે તેટલી વાર ગાઇએ તો પણ ફરી ફરીને ગવાનું મન થાય છે. કાલિદાસની કલમમાંથી ખંડસૃષ્ટિ ઉદભવે છે.

૧૧૬

“ સીતાજીની કાંચળી ” તો આખો પ્રસંગ મુગમાં નથી. “ દિન પ્રત્યે ચોપટ બહુ ખેલે. ”

આટલાટલા કવિઓએ રામાયણ લખ્યાં, પણ નેમને જે ન સૂઝયું તે કૃષ્ણાખાઇને સૂઝ્યું. ચોપટ રમવાનું દૂપણ કદાચ રાજ મહેલમાં હોય શકે—ત્યાં વખતને મારવો પડતો હોય ત્યાં હોઇ શકે. પણ વનમાં—કુદરતના સાન્નિધ્યમાં—અનેક આશ્ચર્યો અને ક્રીડતો મુકીને ચોપટ રમવામાં સીતારામ જેવાં દંપતી રોકાય એ તે કેમ થાન !

ઉગ્મતો—હોડતો.

વાજ આગ્યા—પીડામાં ઉતર્યાં. હંરન થયા.

ગૂજરાતીમાં સ્ત્રી કવિઓ ગણીગાંડી છે. મીરાં, પુરી, કૃષ્ણા ને ગવરી ખાઇ. તેમાં સહુથી શ્રેષ્ઠ તો મીરાંખાઇ જ. કૃષ્ણાખાઇની સીતાની કાંચળી બહુ પ્રસિદ્ધ છે, ને સ્ત્રીઓમાં તે પૂરેપૂરી પ્રચલિત છે. પણ તેનું લખાણ ઉંચી કાઠિનું નથી. સીતા અને રામની વચ્ચે મૃગન લલણવા માટે જે સંવાદ થાય છે, તે પરથી સીતા એક શુદ્ધક પ્રાકૃત નારી માલમ પડે છે. કાંઈ પણ કવિએ સીતાજીને આટલાં શુદ્ધક ગનાવ્યાં નથી.

નવોયુગ

નર્મદાશંકર અને દક્ષપતરામથી ગુજરાતી કવિનાસાહિત્યમાં નવોયુગ શરૂ થાય છે. જૂના યુગમાં પુરાણો પરથી આખ્યાનો રચાનાં, સામાજ્ય જેવા નવી વાર્તાઓ બેડતા, જ્ઞાનનાં, શૃંગારનાં કે ભક્તિનાં પદ, ગરબી કે લાવણીઓ લખાતાં. વળી કવચિત્ શિખામણુની ગરબીઓ રચાતી, તિથિઓ અને મહિના લખાતા કે દેવ દેવીઓનો મહિમા ગવાતો પણ નર્મદાશંકર અને દક્ષપતરામે નવોયુગ પ્રવર્તાવ્યો. સામાન્ય વિષયો—સમાજ સુધારા, ઋતુવર્ણન, સૃષ્ટિ સૌન્દર્ય, પક્ષીનાં ગાન, દંપતીનો પ્રેમ, મિત્ર વિરહ,—વગેરે અનેક આખનો પર સાચાં કાવ્ય લખી શકાય છે એ એમણે ગુજરાતી આલ-

મને ખતાવી આપ્યું. અંગ્રેજીમાં જેવી Lyric Poetry છે તેવીજ કવિતા ગુજરાતમાં નર્મદાશંકર અને દક્ષપતરામે આણી. પછી તો એ ક્ષેત્ર એટલું વિશાળ થઇ ગયું છે ને તેમાં એવાં ઉચ્ચ કાવિતાં કાવ્ય કાવ્યાં છે કે પ્રાચીન અને અર્વાચીન કવિતાયુગને સરખાવાવાનું શક્ય રહ્યું નથી. પ્રાચીન યુગ પોતાના ક્ષેત્રમાં અદ્વિતીય છે, તેમ અર્વાચીન યુગ પણ પોતાના ક્ષેત્રમાં અદ્વિતીય છે. બન્નેનું એક બીજા સાથે મૂકી શકાય એમ છે જ નહીં.

૧૧૭

શટપુ-પાછા હડવું.
સાખૂત-પ્રમાણ. ખાત્રી.

૧૧૮

મિકંદર-આખાદ. ચડતો.

૧૧૯

ગર્દ-મસ્ત.

નર્મદાશંકર

નવાયુગના સાચા કવિનાં માત્ર પાંચ જ કાવ્ય વાંચવાથી તેમની બધી ખૂબી સમજી શકાય નહીં. નર્મદકવિતામાંથી બીજાં કાવ્ય વાંચી લેવાં જોઇએ. કવિતાનો આત્મા જાગણીનું પૂર, હૃદયનો નનમનાટ, અને સચોટ વાણી છે. નર્મદાશંકર દમ્ભેશ તો નહીં, પણ ધણીવાર આ સાધી શક્યા છે. એટલે એમની કવિતામાં કવિત્વ રહેલું છે.

તેઓ ૬ વનના બધા પ્રદેશોમાં ઘૂમ્યા છે, ને તેથીજ તેમની કવિતા પણ બધા પ્રદેશોમાં ઘૂમી વળી છે. તે ઉપર સુધારક, ને સાચા સ્વદેશાભિ-માની હતા: ને તેમની કવિતા પણ તેવીજ. પ્રેમ અને શૌર્ય એ એમના મુદ્રાલેખ.

સાચા ગુજરાતી ગદ્યનું મંડાણ નર્મદાશંકરે કર્યું એમ કહીએ તો ચાલે. વળી કલમને જ આગ્રહે રહેવાનું સ્વીકારનાર કવિ તો નવા યુગમાં એ એકલા જ થઇ ગયા: એ કંઈ બોધું પ્રશંસનીય નથી.

નર્મદ અને દક્ષપત્રમાં કયો એક મોટો પ્રભેદ છે, તે તેમનાં કાવ્યો વાંચીને સમજી લેવું જોઇએ.

દલપતરામ

જેમ નર્મદાશંકરની વાનગીનું છે, તેમ દલપતરામની વાનગીનું પણ. દલપતસારમાંથી તેમનાં ઉત્તમ કાવ્ય જોઈ શકેલાં. તે પરથી તેમની કવિતાનો ફીક ખ્યાલ આવશે. એમનું મુળંગ સંક્ષિપ્ત જીવન દલપતરામ સારમાં ઘણું સારું છે. તેમનામાં કવિત્વ ઓછું છે: નર્મદ જેટલું તો નહીં જ. તે જાતે શાન્ત અને ધીરે ધીરે પગલાં ભરનારા રહ્યા, એટલે એમનાં પણ પાણુ શાન્ત અને શાણ્યાં. એ ઉત્તમ શિક્ષાગુરુ ખરા, પણ સાચા કવિ તો અદપાંશે જ. છતાં ખૂબી તો એ છે કે ગૂજરાતે 'કવિ'નું તખ્તસુસ તેમને આપ્યું છે. નહીં કે નર્મદને. એમનાં કેટલાંક પણ માત્ર જોડકણાં છે, કેટલાંક ભાટક છે, ને જૂજ જ કાવ્ય છે. તેમણે સ્ત્રીઓને ગાવાની ગરખીઓ રચીને ખેશક ગૂજરાત પર ઘણો જ ઉપકાર કર્યો છે. એમનું પણ લખાણ સાદું, સરળ તે પવિત્ર હોવાથી ઉછાગતાં આગકાને જરૂર વાંચનીય છે. એમનો કવિતા વિશેનો મત 'દલપતરામ કાવ્ય' માંથી જોઈ શકેલાં.

દલપતરામનું જીવન પરમ વિશુદ્ધ—ખરેખર સાધુ—જીવન હતું.

નવલરામ

તેમણે ઘણી કાવતા નથી લખી. પણ જે થોડું લખ્યું છે તેમાંનાં કેટલાંક કાવ્ય ચિરકાળ દેકે તેવાં છે. 'ખાલ-ગરખાવળી' ને 'મેઘહૂત' નું મેઘહંદમાં ભાષાન્તર એ એ એમની કવિનાના અંથ. તેઓ કવિ કરતાં અવલોકનકાર તરીકે વધારે પ્રસિદ્ધ છે.

મણિલાલ

મણિલાલ નભુભાઈ દિવંદી એ નડીઆદના રહીશ. નડીઆદે સાહિત્ય સેવા ઓછી નથી કરી. ગોવર્દનરામ, મનસુખરામ, મણિલાલ, કૃપારામ, ચંદ્રશંકર અને હન્દુલાલ બધા નડીઆદના. એમની કવિતામાં ફારસી પ્રયોગો વિશેષ છે. આત્મનિમજ્જન એ એમનો કાવ્યઅંથ. એ જેટલા ગદ્યલેખક તરીકે નથા ભાષાન્તરકાર તરીકે જાણીતા છે તેટલા કવિ તરીકે જાણીતા નથી. મૂળનો રસ પૂરેપૂરે સાચવી 'ઉત્તરરામચરિત' અને માલતી માધવ' એ સંસ્કૃત નાટકોના સર્વાત્તમ અનુવાદો ગૂજરાતને તેમણે આપ્યા છે. ને અને કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ એ બન્ને સંસ્કૃતનો ગૂજરાતી અનુવાદ કરવામાં એકકા છે. કાન્તા નામનું સ્વતંત્ર નાટક પણ મણિલાલે લખ્યું છે.

હરિલાલ ધ્રુવ

એમણે યુરોપના પ્રવાસ વખતે કાવ્ય લખેલાં. એમની જાણ અસ્પષ્ટ છે; તેથી ઘણી વખત અર્થ કેમે કર્યો હાથમાં આવતો જ નથી. એમણે પ્રહસાદ નાટક પણ લખ્યું છે.

૧૩૩

હરી તમને—અધિકાર હરીને.

આમાં ઇશ્વરનાં ત્રણ સ્વરૂપનું વર્ણન છે.

(૧) સુન્દર સ્વરૂપ.

(૨) મંગલ સ્વરૂપ.

(૩) ભયદર સ્વરૂપ.

એક એક કડીમાં એક એક સ્વરૂપ ગવાયું છે.

૧૩૪

કાર્ડિનલ ન્યુમેનની

' Lead thow me on, Oh Kindly Light, lead thou me on, ' નો આ અનુવાદ છે. ત્રણ કવિઓએ આનો અનુવાદ કર્યો છે. નરસિંહરાવે, ન્હાનાલાલે, ને મણિશંકરે. ત્રણેયના અનુવાદો સરખાવવાથી કાણુ વધારે સફળ થયું છે તે સમજાશે.

૧૩૮

પ્રિયતમનો ટૂંકો શાન્ત રજનીમાં જ સંભળાય.

નરસિંહરાવ

એ ઇશ્વર પ્રાર્થનામાળા લખનાર બોળાનાથના પુત્ર. નરસિંહરાવ પોતે સ્કૉલર છે, તેથી તેમની કવિતા પણ સ્કૉલરની કવિતા છે. એમની કવિતામાં ઉચ્ચ કવિતાનાં લક્ષણ હોવા છતાં તે હૃદયને જોષ્ઠએ તેટલું હલમલાવી શકતી નથી. કુસુમમાળા અને હૃદયવીણા બન્નેમાં સૃષ્ટિસૌંદર્યનાં વર્ણન તથા સમાજ સુધારાનાં કાવ્ય વાંચીને રમણભાઈ એમના પર જેટલા શીદા થઈ ગયા છે તેટલા બીજા વાચકો થઈ શકે કે કેમ તે સવાલ છે. કવિતા ને સાહિત્યમાં રમણભાઈએ નરસિંહરાવનાં કાવ્યનું ઘણું ઘણું વિવેચન કર્યું છે.

નૂપુરજંકાર અને સ્મરણસંહિતા: ઉપરોક્ત કાવ્યસંગ્રહો કરનાં વધારે ઉંચાં છે. સ્મરણસંહિતા Tennyson ના Inmemorium નું અનુકરણ લાગે છે. એમનાં પ્રકૃતિવર્ણનનાં કેટલાંક કાવ્ય તો અંગ્રેજી કાવ્યોનાં અનુકરણ હોય એમ સ્પષ્ટ માલુમ પડે છે. એમની પ્રકૃતિનું વર્ણન કરવાની બરાબર શક્તિ ‘ચંદા’ માં ખીલી છે. કલાપીનું ‘કમલિની,’ ‘ચંદા’ સાથે સરખાવવાથી બન્ને કવિઓની વર્ણનશક્તિની ફીક તુલના થશે.

૧૫૨

વીણાને આવાહન.

કલાપીએ પણ ‘હમીર કાવ્ય’ માં વીણાને સંબોધતું કાવ્ય લખ્યું છે.

લીમરાવ અને કલાપી બન્નેનાં વીણાનાં ગાનમાં Sir Walter Scott ના વીણાના ગાનની સ્પષ્ટ છાયા છે.

લીમરાવ

એ નરસિંહરાવના નાનાભાઈ. એમનું મરણ અકાલે થયું. તેમણે પૃથુરાજરાસા લખીને પોતાની પ્રતિતાનો ચમકારો આપણને બતાવ્યો છે. ‘હિંદનું ઐતિહાસિક અવલોકન’ વાંચીને કાને આનંદ ન થાય ? એમની કવિતામાં ધ્રુણી જગાએ અર્થની અસ્પષ્ટતા હોય છે.

૧૫૭

“ સંસાર માંદી પ્રયાણ કાજ જ, પાન્થચેતન સર્વ છે;

એ એકથી જ ભલાં પ્રવાસ વિષે વળી, કહ્યું એવું એ. ”

સ્ત્રી પુરુષનાં લગ્નનો આ જ હેતુ હશે ? માલા ને મુદ્રિકા; લગ્ન-સ્નેહનો વિશ્વકર્મમાં હેતુ; ને કલાપીનું હૃદયત્રિપુટી રાંચવાથી લગ્નનો ખરો ખ્યાલ કંઈક આવશે.

ગોવર્દનરામ

એ ખરા કવિ નથી: પણ મોટા ગદ્યલેખક ખરા. ગદ્યમાં તેમની બરાબરી કરે એવું કાંઈ નથી. સ્નેહમુદ્રા એમનો કાવ્યગ્રંથ છે. તે વકીલ હતા, તેમનાં લખાણ પણ તેવાં જ છે. જૂના અને નવા બન્ને પક્ષને તે સમજા રજૂ કરે છે, પણ નિર્ણય તો આપતા જ નથી. ‘દિન્દુ લગ્નની કૃત્રિમતા’ કાવ્યની સાથે સાથે ‘લીલાવતી જીવનકલા’ વાંચી લેવું.

ત્રિભુવન પ્રેમશંકર.

એ મસ્ત કવિને નામે પ્રસિદ્ધ છે. એમનાં ' વિભાવરી સ્વપ્ન ' અને ' જયજ્યન્તિસા ' કાષ્ઠ બાણે ગૂજરાત કેમ સંભાળતું નથી ? તેમનો છેલ્લો. કાવ્યગ્રંથ ' કલાપી વિરહ ' છે. એમાં કલાપીના વિરહથી કવિને સ્પુરેલાં કાવ્ય છે. એ કલાપીના ખાસ કવિ મિત્રોમાંના એક. વિરહનાં લાંબાં કાવ્ય ગૂજરાતી સાહિત્યમાં ગદ્યમાં ગાંડ્યાં છે

‘ કાર્ત્ત્વિસ વિરહ, ’ ‘ કલાપી વિરહ, ’ ને ‘ સ્મરણસંહિતા. ’

૧૭૧

બુદ્ધ માતા:—

આ કાવ્ય ‘ વર્ડઝવર્થ ’ ના એક કાવ્યનો અનુવાદ છે. કલાપી પર અંગ્રેજ કવિઓમાંથી ‘ વર્ડઝવર્થ ’ ની સહુથી વિશેષ ઊપ છે. પણ એમની ખૂબી એ જ છે કે તેમનાં અનુવાદિત કાવ્ય સ્વતંત્ર હોય એવાં લાગે છે. એમનાં કાવ્ય વાંચતાં આપણે લાગણીનાં પૂરમાં હેરીએ છીએ.

૧૭૩

ગૌતમ બુદ્ધ ને દેવવ્રતનો પ્રસંગ. દેવવ્રત પક્ષીને તીર મારે છે. ગૌતમ તેને બચાવે છે. રાજ દરબારે ન્યાય મળે છે કે પક્ષી મારનારનું હોય, તેના કરતાં બચાવનારનું તે વિશેષ હોય.

કલાપી

એમનું નામ સ્મરસિંહજી તપ્તસિંહજી. એ લાડીના કાકાર. તેમનાં કાવ્ય એ ખરે તેમના હૃદયની સરિતા છે. જે લાગણીનો ભેશ, જે સરસ, લલિતને મૃદુ વાણી તથા જે સચોટ ચિત્રાલેખન તેમની કલમમાંથી નીકળે છે, તે ગૂજરાતના કોઇ પણ કવિની કલમમાંથી આજ સુધી નીકળેલ નથી.

સ્વ. કાન્ત કવિ તેમને સ્નેહી કહે છે. ખરે તે સ્નેહી છે, તે કવિ છે. ને તેથી જ જે દિવ્યનૂર બીજા કોઇપણ કવિની કૃતિમાં નથી તે એમની કૃતિમાં છે.

કલાપી શૃંગારી પણ છે. અને એમનો શૃંગાર સમજવાને જે અધિકારી ન હોય તે તેમનાં કાવ્ય વાંચીને જરૂર પડે. માટે તેમનાં કાવ્ય વાંચતાં પહેલાં અધિકારનો વિચાર કરી જવો. એવી દષ્ટિ મળ્યા પછી એમનાં એ કાવ્યમાંથી અનેરું પ્રેમભાથું મળી આવશે.

આ સંગ્રહમાં એમનાં વાર્તાકાવ્ય ઘણે ભાગે આપ્યાં છે. તે સિવાય એમનાં અનેક અભોધાં કાવ્ય છે. 'કલાપીનો કેકરવ' એમનાં કાવ્યનો મુન્દર મગ્રહ છે.

કલાપીના સાક્ષર મિત્રામાં કાન્ત, મણિલાલ નલુભાઈ, ને મસ્ત કવિ એ ખાસ. એમની છાપ એમના હૃદય પર જેવી તેવી નહીં પડેલી. માત્રા ને મુદ્રિકાનું ભાષાન્તર, સ્વંડન ગર્જના ધર્મ વિચારો, તથા જેસલ તોળલ વગેરે સંવાદો તેમ જ ફેટલાંક કાવ્ય પણ કાન્ત કવિની તેમના પર ફેટલી છાપ પડેલી તે સ્પષ્ટ બતાવે છે. કાન્ત ખ્રિસ્તના અનુયાયી, ને તેથી કલાપીની વિચાર માળામાં ખ્રિસ્તનાં તરવો ગૂંથાયાં છે.

મણિલાલ અદ્વૈતવાદી. તેનાં પણ ગૂંથણ તેમનાં કાવ્યમાં છે. "બ્રહ્માંડ આ તો મૃદ તાતનું" છે. "વગેરે કાવ્યો અભેદ તરફ ને દળેલા છે એમ બતાવે છે.

કાન્તે કલાપીપર જે લેખ ગૂજરાત સાહિત્ય પરિષદ સમક્ષ વાંચેલો તે વાંચવાથી કલાપીની ચચાર્થ કીમત સમજવામાં સાહાય્ય મળશે.

અંગ્રેજ કવિઓમાંથી સહુથી વધારે અમર તેમને વર્ડ્સવર્થની થયેલી. તેમાં ફેટલાંક કાવ્યનો તો તેમણે અનુવાદ કર્યો છે. ઘણી હિજિઓ તો જાણે વર્ડ્સવર્થની જ હોય એમ લાગે છે. તેમણે જે જે અંગ્રેજ કવિઓમાં કાવ્યના અનુવાદ કર્યા છે, તે અનુવાદ જ ન હોય ને સ્વતંત્ર ગૂજરાતી કાવ્યો હોય એમ આપણને લાગે છે. એ એમની ખાસ પ્રતિભા.

કલાપી સ્નેહી છે: ના, જેને તે આહું છે તેને સમ્પૂર્ણ આહું છે. હૃદયત્રિપુટી તેમના જીવન પ્રસંગની કથા છે. ને સમ્પૂર્ણ આહું છે, તેથી જ સંપૂર્ણ કરી શકે છે ને સ્વાર્પણ કરી શકે છે તેથી સુરદાસની જેમ પરમ ભક્ત થવાને લાયક છે. એમનાં છેવટનાં કાવ્ય વાંચવાથી તે દેવા પરમ ભક્ત થઈ શકે એ સમજાશે. એમના આયુષ્યની દોરી અયોગ્ય રીતે દૂંઢાવી દેવામાં આવી ન હોત તો ગૂજરાત એક મહાન ભક્તકવિનાં દર્શન કરવા ભાગ્યશાળી થયું હોત. ત્યારે કહી શકાત કે કલાપી સ્નેહી છે, કવિ છે ને ભક્ત છે.

કાન્તે સંસ્કૃત રાગોને કાવ્યમાં યોગ્યતા: લાવને અનુસરતા જૂદા જૂદા રાગો એક જ કાવ્યમાં વારાફરતી બદલાય એ કાન્તે ગૂજરાતને બતાવ્યું. આવી રીતે સંસ્કૃત જ્ઞાનોના કવિતાના રસદેહ ખીલવવામાં સફલ ઉપયોગ કરનાર માત્ર એ જ જણ છે: કાન્ત ને કલાપી. કલાપીનું કાદ પણ કાવ્ય વાંચવા માંડીએ. અને તેમાં જ્ઞાનો આપોઆપ જ બદલાય: આપણને તેની ખબરેય

પડે નહીં. આમ સહજ રીતે એક જનમાંથી બીજા જનમાં રમના વહેવા સાથે વહી જવું એ કાન્ત અને કલાપીને મિદ્દા છે.

કાન્તે મરાઠીમાંથી અંગ્રજી ગીતનો હાથ ગૂજરાતીમાં સફળતાથી આપ્યો તેમાં પણ એ અને કલાપી ગેબર મિદ્દા-દસ્ત છે.

ગઝલો પણ કલાપીનીજ. તેમાં ફારસી શબ્દોની ગુંથણી વિશેષ છે: કદાચ આ મણિલાલની અમરને લીધે હશે.

કલાપીમાંથી સુન્દર ઉક્તિઓ પુષ્કળ મળી આવે છે. એમાં સંગ્રહ કરવા જેવો છે.

૧ લી કડી

પ્રસન્નતાં યા ન ગતામિષેકતઃ

તથા ન મ્લોઽવનવાસદુઃખતઃ ।

મુક્તામ્બુજશ્રી રઘુનન્દનસ્ય મે

લદાસ્તુ મા મંજુલમંગલપ્રદા ॥

મણિરાંકર

એ સાહિત્યમાં કાન્ત જીવનામથી પ્રસિદ્ધ છે. પૂર્વાભાષ એ એમનાં કાવ્યોનો સંગ્રહ છે. એમની વાણીમાં જે માધુર્ય, સૌખ્ય અને સંગીત છે તે બીજા કવિમાં નથી. એમણે જ્યારથી ખ્રિસ્તનો ધર્મ સ્વીકાર્યો ત્યારથી તેમની સાહિત્ય સેવા ઘણી ઓછી થઈ ગઈ એમ ઘણા માને છે; પણ એમનાં કાવ્યમાં જે દિવ્યભક્ત છે તે એમના એ દ્વિજત્વ પછી આવી હશે એમ પણ કેમ ન કહેવાય ? માટે જ ગૂજરાતી સાહિત્યે એથી ઘણું ગુમાવ્યું છે એમ કહેવું એ વ્યાજબી નથી. થોડું પણ સંગીત અને અમરતાની છાપ-વાળું સાહિત્ય જ દૈન્યજા જોગ છે. કાણુ કહેશે કે કાન્તનાં કાવ્ય તેવાં નથી ?

એમનું દેવધાની અદિતીય છે. માત્ર એટલા જ કાવ્યથી-બીજાં ન લખાયાં હોય તો પણ-કાન્ત ગૂજરાતી સાહિત્યમાં અમરના પાત્રી ચૂકયા છે.

“ સરમ સરલ વાક્યે, ચોરની ચિત્ત ખારી,

ચરણ સુવરણેથી સોગુણી કાન્તિ ખારી:

સુગુણવતી સુરૂપા, સુરીતિવાન શાણી,

નવ નિય નહિ બાળી કાન્તની શાન્ત વાણી ? ”

જે ગાબીયા, શાન્તિ, અને ઉંડું ચિન્તન કાન્તની દેહચ્છાદિમાં હતાં તે તેમનાં કાવ્યમાં મૂર્તિમન્ત થાય છે. કલ્પના અને કસ્તુરીમૃગમાં કવિ જ્યાં વિચરે છે, ત્યાં જરૂર ને કાવ્ય પ્રદેશમાં સાચેસાચ મથેલ છે.

એમનાં સંસ્કૃત જ્ઞાન, ને અંગ્રજી ગીત સંગ્રહી કલાપી વિશે કહેતાં કહેવાઈ ગયું છે.

એક વાત કહેવાની રહી ગય છે. એમના કોઈ પણ કાવ્યમાં એક પણ શબ્દને મચરડવામાં આવ્યો નથી. હસ્તનું દીર્ઘ કે દીર્ઘનું હસ્ત અથવા એવું એવું કંઈપણ તેમને કોઈ સ્થળે કરવું પડ્યું નથી. એ એમનો ભાષા પરંપરા પૂરેપૂરો કાણુ સિદ્ધ કરે છે.

રૂઝુઆત

એ મહીપતરામના પુત્ર. એમનું કવિતા સાહિત્ય ધાતુગ્ર અદ્ય છે. હજી ત્રણ રૂપે તો તે પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું જ નથી; છૂટક છૂટક કાવ્યો છે. તેમનાં વ્રજાં તો પ્રાર્થનાઓ જ છે. ભાષા એટલી સાદી-જેવી દત્તપતરામની ભાષા સાદી છે તેવી-અને છતાં અર્થ ગૌરવ એટલું ગંભીર છે કે આપણને માન-ન્દાશ્ચર્ય થાય છે. સાદામાં સાદી ભાષામાં આટલું બધું ભારણ ભરી શકાય એ તો આપણને એમણે જ બતાવી આપ્યું છે. એમના 'રાહનો પર્વત' માં પણ એજ પ્રતીત થાય છે. કવિતા અને સાહિત્ય ક્ષેત્રોને તેમણે ગૂજરાતી કવિતા દેવીની ઓછી સેવા નથી કરી.

ખયરદાર

એ પારસી કવિ છે. એમનાં કાવ્ય કલાપી અને કાન્તની કાટીનાં તો નથી જ. છતાં તેમનાં પદ્યમાં કવિતા નથી એમ પણ નથી. પારસી હોવા છતાં આટલું શુદ્ધ અને સુંદર ગૂજરાતી કાવ્ય શકે, અને ગૂજરાતના એક કવિ ગણાવાતું માન મેળવી શકે એ એમની કામને તેમજ ગૂજરાતીઓને અભિમાન કરવા જેવી વાત છે. એમની પહેલા શુદ્ધ ગૂજરાતીમાં સારી પદ્ય રચના કોઈ પારસી ગૃહસ્થે કરી હોય તો માત્ર મહાપ્રતીક્ષા, ખરે ખયરદાર તે ખયરદાર જ છે. એમનાં રાખ્ત્ર ગીતો તો સુપ્રસિદ્ધ છે.

સ્વદેશ સંગ્રહી કોઈ ને કોઈ ગૂજરાતી કવિએ કોઈ ને કોઈ કાવ્યું છે. તેમાં ખયરદારનો હિસ્સો કંઈ જેવો તેવો નથી; છતાં નર્મદ એ વિશે જે કાવ્યો રાકેલ છે તેવું તો કોઈ અન્ય ગૂજરાતી કવિ હજી સુધી કાવ્યો રાકેલ નથી એમ કબૂલ કર્યા વિના છૂટકા નથી.

ન્યારે કવિ સિંહસદાપત્રી યાત્રાએ ગયેલા ન્યારે તેમની અદ્યરીને ઉદ્દેશીને કાવ્યો.

મનોહર-કવિના ન્યેપ્ત પુત્ર.

અનુપમ-દ્વિતીય પુત્ર.

વિનોદિની-પુત્રી.

નહાનાલાલ

એ દક્ષપત્રરામના પુત્ર કવિના પુત્ર વળી કવિ જ થાય એવો કંઈ નિયમ નથી: ઘણી વાર તો એથી ઉલટું જ જોવામાં આવે છે. નહાનાલાલ જેવા કવિપુત્ર દક્ષપત્રરામને પ્રાપ્ત થયા તેથી ખરેખર નેમનો આત્મા હજી પણ પ્રકુલ્લતો હશે. ‘પિતાનાં આદરેલાં પૂરાં કરે ને પુત્ર.’ નહાનાલાલે પણ પિતાનાં આદરેલાં કેટલેક અંશે પૂરાં કરવાનો સફલ યત્ન કર્યો છે. દક્ષપત્રરામે ગુજરાતની સુંદરીઓને ગરબીઓ આપી. એથી પણ ઉચ્ચ કાઠીની અને કવિત્વની સૌરભથી ખેંચેલી ગરબીઓ નહાનાલાલે ગુજરાતની યુવતીઓને તેમના નહાના નહાના રાસમાં આપી છે, જો કે હજી ગુજરાતજો તેમને અપનાવી શકી તો નથી જ.

નહાનાલાલનાં પ્રથમનાં કાવ્યો ખરેખર કવિની સૃષ્ટિ છે. વસન્તોત્સવ, નહાના નહાના રાસ, કેટલાંક કાવ્ય, ઇન્દુકુમાર અને જગા તે જયન્ન: આ તેમનું સર્વોત્તમ સાહિત્ય. તદુપરાન્ત બીજાં પણ કાવ્ય અને નાટ્ય તથા ગદ્ય પ્રથો હાલ અસ્તિત્વમાં આવ્યા છે. સૃજન જૂની વાર્તા, રાજપિં ભરત ચિત્રદર્શન, મીતાજીનો અનુવાદ, મેઘદૂતનું ભાષાન્તર ઇ. ઈ. એમના સાહિત્યજીવનની ઉંચામાં એ જેવા હતા, તેવા તે દાલ છે કે કેમ એ પ્રશ્ન હિંચા વિનો રહેતો નથી. જે કલ્પના, નવા નવા શબ્દ સમૂહો, ઉન્નત ચિત્રો, અને હાલો તે પ્રારબ્ધમાં આપી શક્યા છે, તે હવે તો તે આપી શકતા નથી એ નિર્વિવાદ છે. હવે તો શબ્દ મગની ચૂંચણી ભૂલભૂલા-મણીના જેવી જટિલ થઈ પડી છે: કેટલીક વાર તો એ ભૂલભૂલામણીમાં ગિચારી કવિત દેવી ધુંચવાઈ જઈ મુંઝવાય છે: શિવની જટામાં ગંગા જેમ અટવાયાં તેમ તે અકળાય છે.

આટલા ગુણો તો ખાસ નહાનાલાલના જ.

(૧) કામળતા. (૨) નવીન શબ્દ ચિત્રો. (૩) ઉંચી ઉંચી કલ્પના.

(૪) Blank Verse રામ, વૃત્ત, છન્દ, પ્રાસ વિનાની કવિતા.

Blank Verse ગૂજરાતને ચરણે સફળતાથી ધરનાર તો નહાનાલાલ જ.

નહાનાલાલનાં કાવ્ય પ્રથોમાંથી રત્નકણિકાઓ ઘણી મળી આવે છે.

સંલિપ

ગન્ધર્વશંકર મહાશંકર ખૂબ એ એમનું મૂળ નામ. ગાલપણમાં એમની

પાસેથી ફેટલી આશા રાખી શકાય એવું હતું તે કલાપીનું “ બાલક કવિ ” કાવ્ય વાંચવાથી સમજાશે. એ કાવ્ય કલાપીએ લલિતને સંબોધીને લખેલું. અને પ્રારંભમાં હતું પણ તેમ જ. એમનાં કાવ્યોએ ખરા કવિત્વની કંઈક ઝલક જણાવેલી. પણ પાછળથી તો કોણે જાણે એ ઝલક ખૂબી ગઈ. હાલ તો તેમનાં કાવ્ય એવાં નીકળે છે કે તેમાંથી કાવ્યની ફાટીમાં મુકવાનું ભાવિપ્રબળને થોડુંકજ મળી આવશે. એમના જ શબ્દોમાં કાવ્ય લખવામાં “ 99 percent perspiration & one percent inspiration ” જોઈએ.

૨૨૪

“ અમર અર્થકને અવતારવા ”

આ કલ્પના ખરેખર નવીન છે.

“ The flower must shed its Petals for the sake of fruition, the fruit must drop off for the re-birth of the tree. ”

Tagore.

ખોટાદકર

એ કાઠીઆવાડના છે. તેમનાં કાવ્યના ત્રણ પ્રકાર બહાર ચડી ચૂક્યા છે: જ્યોતિર્વિત્તી, કલ્પોલિની, નિર્ઝરિણી. એમનાં કાવ્ય વાંચીને આપણને જરૂર આનન્દ થાય છે. મૃગ અને ગાન તથા વિદ્યુત્ત્રગ તો સુન્દર કાવ્યો છે. હિમા સંબંધી કાવ્યમાં જે કલ્પનાની નેમને ઝાંખી થયેલ છે, તે ગૂંજરાતી કોઈ કવિને થયેલ નથી.

અલંકારાય કે. ડાકોર

એમનાં કાવ્ય ઘણું તો નથી. જ છે તેમનો સંગ્રહ ‘ ભણકાર ’ નામથી બહાર પડી ચૂક્યો છે. મણિશંકરના એ અથપણમાં ખાસ મિત્ર. “ રૂમ ઝુમ ઝરણાં સાથે નીકળ્યાં ” એ કાવ્ય જન્મેની મૈત્રી અને ત્યારપછી જન્મેના રાહ જૂદા થયા એ પ્રસંગ પર લખાયેલ છે. અલંકારાયનાં કાવ્યોમાં શબ્દો ચૂંટીચૂંટીને મુદાયલા હોય છે, તથા થોડામાં ઘણાનો સમાવેશ કરવાનો ચત્ત હોય છે. લાલચનાં એવી શૈલી લાવવા જતાં કવિતાનું સહજ સૌંદર્ય જરૂર ખંડિત થાય છે.

એમનાં માનીનો હંદ પૃથ્વીહંદ છે.

શુદ્ધિપત્ર

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧	૮	ને	તોય
૧	૯	નિંદા	નિંદા
૧	૨૨	ઉલ્લોગ	ઉલ્લેગ
૮	૯	કમ	કર્મ
૧૭	૨૭	મણિધર	મણિધર
૧૮	૮	અખાડો:	અખાડો:
૨૦	૪	હથ,	હાથ,
૨૦	૧૧	ખસા	ખસી
૨૦	૧૬	કોધભર્યું	કોધભર્યું
૨૨	૨	નિર્ભય	નિર્ભય
૨૨	૨૧	પા	પાછા
૨૨	૨૭	ખાપ	ખાપ,
૨૨	૨૮	હરખે	હરખે,
૨૩	૩	માંહ	માંહિ
૨૩	૧૨	કાતુક	કૌતુક
૨૪	૧૫	રાવતું	રવિતું
૨૪	૨૫	મહેત	મહેતે
૩૧	૧૨	પ્રાત	પ્રીત
૩૨	૧૦	હારવદની	હરિવદની
૪૯	૧૭	કુપડી	કુપડી
૫૦	૧૯	આભમાન	અભિમાન
૫૧	૬	બાલજીએ,	બાલજીએ,
૫૧	૧૬	વધ્યું	વેધ્યું
૫૧	૨૨	કુજર	કુંજર
૫૨	૧૭	શીશકૂલ	શિશકૂલ
૫૪	૧૧	દમયંતીના	દમયંતીનો
૫૪	૧૫	ભાણુ	ભાણુ
૫૬	૭	વંદન	વંદન

૬૦	૬	પાણી	પાણી:
૬૨	૧૩	પાસ,	પાસ,
૬૩	૨૯	ભાષાળ	ભૂપાળ
૬૪	૧૬	વન	વન
૬૪	૧૬	કરતો	કરતો
૬૪	૨૩	મળશે	મળશે
૬૫	૨૬	ધણું,	ગણું,
૬૬	૧૬	નાળે	નળે
૬૭	૫	નીચું	નીચું
૬૭	૬	સ્વયંપાક	સ્વયંપાક
૬૭	૧૨	છદ,	છદ
૬૮	૧૮	તાણું	તાણું,
૬૮	૨૩	વૈદરભીં	વૈદરભીં
૬૮	૨૫	વિચાર.	ઉચ્ચાર.
૬૯	૧૭	શરીરની	શરીરની
૭૦	૧૧	મળ્યા,	મળ્યા,
૭૧	૨૩	કુલ	કુલ
૭૨	૧૬	જાવ;	જાવા;
૭૩	૪	મગદળ;	મદગળ;
૭૩	૨૨	મધ	મધ
૭૪	૧	સંત્ર	સંત્ર
૭૪	૨૧	જાણુ	જાણી
૭૪	૨૬	રૂપને	રૂપને
૭૫	૧૩	કહું	કહીં
૭૫	૨૦	ઘ	ઘ
૭૭	૩	મદગળી	મદગળી
૮૨	૧૩	પૂજ્યા	પૂજ્યા
૮૨	૧૩	નળે	નળનાથે
૮૨	૨૦	નાહ	નાહિ
૮૫	૯	પડયો	પડયાં
૮૬	૮	પ્રગટ ન	પ્રગટત

૮૭	૧૬	નપધનાથને	નૈપધનાથને
૮૭	૧૯	દાળી	દાળી
૮૯	૨૧	ભરાધર.	ભરાધરે.
૯૦	૧૬ અને ૧૭	ની વચ્ચે	શામળભટ્ટ
૯૧	૧૨	ચોકી	ચોરી
૯૬	૬	સાંભળતાં,	સંભાળતાં,
૧૦૬	૨૨	સુષુતાં	સુષુતાં
૧૧૦	૩	વૂઝ્યો;	વૂઝ્યો;
૧૧૪	૧૫	સારૂં	સારૂં
૧૧૪	૧૭	જોતાં	જોતાં
૧૨૦	૫	ખેખે	ખખે
૧૨૦	૯	લીંબાડાથી	નીંબાડાથી
૧૨૨	૧૩	ભડોઢ	ભડોઢે
૧૨૩	૧૪	ધેરે	ધેર
૧૨૮	૧૫	રૂપ	રૂપ
૧૨૮	૧૯	ઝેવા	ઝેવી
૧૩૬	૫	છપાં	છાપાં
૧૩૯	૨૦	પવતની	પર્વતની
૧૪૨	૪	પ્રહ્લાદ	પ્રહ્લાદ
૧૪૨	૯	ખડૂગ	ખડૂમ
૧૪૨	૯	મુજ	મુજ
૧૪૨	૧૧	ઉન્તમ	ઉન્મત
૧૪૩	૧૫	કૂર;	કૂર;
૧૪૭	૨૬	વળ્યાં	વાળ્યાં
૧૪૯	૨૭	પાથ	હાથ
૧૫૦	૧૦	ચિતા	ચિંતા
૧૫૩	૨૫	મળ્યા	મળ્યા
૧૫૪	૮	પ્રગટ્યા	પ્રગટ્યે।
૧૫૪	૨૬	દાદમાં	• દદામાં
૧૫૪	૨૬	પ્રસાદ	પ્રાસાદ
૧૫૫	૧૯	કોઈ	કાંઈ

૧૫૫	૨૭	પૂછતી	પૂછતી
૧૬૦	૧૬	મૃગલા	મૃગલો
૧૬૦	૨૦	સાચા	સાચો
૧૬૩	૧૧	માનુ.	માનુ.
૧૬૪	૧૩	હઉ	હઉં
૧૬૪	૨૪	સન્યાસી,	સન્યાસી,
૧૬૭	૧૬	પાગો	પગો
૧૬૭	૧૭	મુખ	મુખ
૧૭૫	૫	વર્ષા	વર્ષો
૧૭૮	૧૧	જો	પૂજો
૧૭૯	૭	ભારે,	ભાળે,
૧૮૦	૧૧	માનુ	માનું
૧૮૪	૭	કરનારી !	કરનારી !
૧૮૫	૫	કેરો !	કેરો !
૧૮૭	૧૫	તરંગોજળવાળા	તરંગોજળવાળા
૧૯૩	૨	૧૩૭	૧૩૮
૧૯૩	૧૭	સત્,	સતું
૧૯૩	૨૩	સીંચે	સીંચે
૧૯૪	૨	૧૩૮	૧૩૯
૧૯૫	૭	૧૩૯	૧૪૦
૧૯૫	૨૦	ભર્યા;	ભર્યા
૧૯૬	૨	૧૪૦	૧૪૧
૧૯૭	૨૩	૧૪૧	૧૪૨
૧૯૮	૨૧	૧૪૨	૧૪૨
૧૯૯	૨૨	૧૪૩	૧૪૪
૨૦૨	૮	૧૪૪	૧૪૫
૨૦૫	૪	મોહનાનું	મોહનીનું
૨૦૬	૧	મંત્રહ	મંત્રહ
૨૦૬	૫	૧૪૫	૧૪૬
૨૦૭	૭	૧૪૬	૧૪૭
૨૦૮	૧૧	૧૪૭	૧૪૮

૨૦૮	૧૪	માંતિ	માંતિ
૨૧૧	૧૪	હું	હું
૨૧૬	૬	ભુજવલ્લી	ભુજવલ્લી
૨૧૭	૫	પ્રમ	પ્રેમ
૨૨૧	૮	ચતુરમ	ચતુરંમ
૨૨૧	૨૭	વિષ	વિષે
૨૨૪	૬	પણુ	રણુ
૨૨૪	૧૧	જીવતા	જીતવા
૨૩૩	૧૬	મઝા.	માઝા.
૨૩૩	૨૪	માખ્ખના	માખ્ખના
૨૩૫	૧૬	રહોડે	રહોડે
૨૩૫	૨૩	લેવાં	લેવા
૨૩૬	૧૬	વિશ્વમાં	વિશ્વમાં
૨૩૯	૨૧	ત્રિભુવન	ત્રિભુવન
૨૪૨	૧૨	ઝંટી	ઝુંટી
૨૪૮	૫	રે ?	રે !
૨૫૦	૧૮	અરે ?	અરે !
૨૫૦	૨૬	શિક્ષા	શિક્ષા ?
૨૫૧	૫	અરે ?	અરે !
૨૫૧	૫	તું ?	તું !
૨૫૪	૬	નયાની	નમાની
૨૬૦	૨૫	તપ્ત	તપ્ત
૨૬૧	૨૭	બન્ને	બને
૨૬૨	૧૧	ખીલતાં રહો !	ક્ષીણ સૌ બન્યાં
૨૬૪	૨૬	ચિત્ત	ચિત્ર
૨૬૪	૨૮	ઠપટપ	ઠપટપ
૨૬૫	૬	મે જ	મેં જ
૨૬૬	૨૭	હૈયુ	હૈયું
૨૬૭	૧૯	શું !	શું ?
૨૬૭	૨૦	શું !	શુ ?
૨૭૪	૩	વૃદ્ધ	વૃદ્ધા

૨૭૪	૨૦	અરે ?	પરે ?
૨૭૫	૨	વધારે	વધાર્
૨૭૫	૪	રસ	રસે
૨૭૭	૮	સુખભર્યાં	સુખભર્યાં
૨૭૭	૧૦	સુન્દરી !	સુન્દરી !
૨૮૮	૮	ડરતાં	કરતાં
૨૮૮	૨૦	પૂષન્નપાવૃણુ	પૂષન્નપાવૃણુ
૨૯૭	૧	મણિશંકર	મણિશંકર
૨૯૭	૨૭	સ્તિતિ	સ્થિતિ
૨૯૯	૧૫	વીચે	નીચે
૩૦૦	૧૭	વૃક્ષઃ સ્થલે	વૃક્ષસ્થલે
૩૦૦	૨૨	તરુવર	તરુવર
૩૦૩	૧	મણિશંકર	રમણભાઇ
૩૦૩	૧૨ અને ૧૩ ની વચ્ચે		રમણભાઇ
૩૧૪	૧૬	દૈષ	દેષ
૩૧૬	૧૦	તૃપ્ત	તપ્ત
૩૧૬	૧૮	પૃથ્વીના	પૃથ્વીનાં
૩૨૦	૬	થયા	થયાં
૩૨૦	૧૬	મ્હોટી	મ્હોરી
૩૨૨	૧૪	ઞ્રબ્ધ	ઞ્રબ્ધ
૩૨૭	૨૧	તહેને	તહેને
૩૩૦	૩	અયુધ્યગંગા	આયુધ્યગંગા
૩૩૧	૧૧	ધટામાંના	ધટાનાં
૩૩૧	૧૧	પંખેરૂં	પંખેરૂં
૩૩૧	૧૬	બાળુડીનાં	બાળુડીના
૩૩૨	૪	ધુળના	ધુળનાં
૩૩૪	૧૨	શાસ્ત્ર	શસ્ત્ર
૩૩૧	૨૮	ઝાલીશ	ઝીલીશ
૩૩૭	૩	સન્યાસ	સંન્યાસ
૩૪૧	૨૩	દિશ	દશ

૩૪૬	૯	બધુ	બધુ
૩૪૯	૧૭	પધાર્યા	પધાર્યા
૩૫૪	૨૨	સર્વનાં	સર્વેનાં
૩૫૪	૨૪	પતિ	નૃપતિ
૩૫૫	૧૬	શાદ્દલે	શાદ્દલે
૩૫૬	૨૩	ભુંકું	ભુંકું
૩૫૭	૧૬	પંચતત્વ	પંચત્વ
૩૬૦	૮	આમ્ય	આમ્ય
૩૬૦	૨૭	વૃક્ષસતાની	વૃક્ષસતાની
૩૬૨	૧૫	રોજ	રોજ
૩૬૬	૧૦	ડોણે	ડોણે
૩૬૭	૬	શું	શું
૩૭૩	૮	તકર્યા	તકર્યા
૩૭૩	૯	ઉતારશે	ઉતારશે.
૩૭૩	૧૧	મહાજન	મહાજન

કાવ્ય સંગ્રહ

—*●*—

નરસિંહ મહેતા

૧

વૈષ્ણવ જન

(રાગ આશાવરી)

વૈષ્ણવ જન તો તેને કહીએ, જે પીડ પરાઈ બાણે રે;
પર દુઃખે ઉપકાર કરે ને, મન અભિમાન ન આણે રે. વૈષ્ણવ
સકળ લોકમાં સહુને વડે, નિંદા તે ન કરે કેની રે;
વાચ કાછ મન નિશ્ચલ રાખે તો, ધન્ય ધન્ય જનની તેની રે. વૈષ્ણવ
સમ કષ્ટિ અને તૃષ્ણા ત્યાગી, પરત્વી જેને માત રે;
છાંદા થકી અસત્ય ન બોલે, પુરધન નવ ઝાલે હાથ રે. વૈષ્ણવ
મોહ માયા વ્યાધિ નહિ તેને. હઠ વેરાઅ જેના મનમાં રે;
રામ નામથું તાળી રે લાગી, સકળ તિરથ તેના તનમાં રે. વૈષ્ણવ
વણ લોભી ને કપટ રહિત છે, કામ ક્રોધને નિવાર્યા રે;
બણે નરસિંયો તેનું ઠથાન કરતાં, કુળ ઇકોતેર તાર્યા રે. વૈષ્ણવ

૨

જે ગમે જગતગુરુ દેવ જગદીશને

(રાગ પ્રભાત)

જે ગમે જગતગુરુ દેવ જગદીશને, તે તણે અરખરો ફાક કરવે,
આપણો ચિંતવ્યો, અર્થ કાંઈ નવ સરે, ઉગરે એક ઉદ્ધોગ ધરવો.
હું કરું હું કરું એજ અજ્ઞાનતા, શકટનો ભાર જેમ ધ્યાન તાણે;
સદિ મંડાણ છે, સર્વ એણીપેરે, એગી એજેશ્વરા કોઈક બણે.

નીપજે નરથી જો, કોઈ ના રહે દુઃખી, શત્રુ મારીને સૌ મિત્ર રાખે;
 રાય ને રંક કોઈ દષ્ટ આવે નહિ, ભવનપર ભવનપર છત્ર દાખે.
 ઋતુ લતા પત્ર ફળપુલ આપે યથા, માનવી મૂર્ખ મન વ્યર્થ શોચે;
 જેહના લાઝમાં જે સમે જે લખ્યું, તેહને તે સમે તે જ પહોંચે.
 સુખ સંસારી મિથ્યા કરી માનજો, કૃષ્ણ વિના ખીજું સર્વ કાચું;
 જીવલ કર જોડી કરી નરસૈયો જોમ કહે, પ્રતિ જન્મ હરિને જ જાચું.

૩

જ્યાં લગી આત્મા તત્ત્વ ચિન્થો નહિ

(પ્રભાતિયું)

જ્યાં લગી આત્મા તત્ત્વ ચિન્થો નહીં, ત્યાં લગી સાધના સર્વ જીડી;
 માનુષ દેહ તહારો જોમ જોળે ગયો, માવઠાંની જેમ વૃષ્ટિ વૂડી.
 શું થયું સ્નાન સેવા ને પૂજા થકી, શું થયું ઘેર રહી દાન દીધે;
 શું થયું ધરી જટા ભસ્મ લેપન કરે, શું થયું લાલ લોચન કીધે.
 શું થયું તપ ને તીરથ કીધા થકી, શું થયું માળ ગ્રહી નામ લીધે;
 શું થયું તિલક ને તુલસી ધાર્યા થકી, શું થયું ગંગજલ પાન પીધે.
 શું થયું વેદ વ્યાકરણ વાણી વહે, શું થયું રાગ ને રંગ બાણે;
 શું થયું ખટ દર્શન સેવા થકી, શું થયું વરંજના લેહ આણે.
 જો છે પરપંથ સહુ પેટ ભરવા તણા, આત્મારામ પરિપ્રક્ષ ન જોયો;
 બાણે નરસૈયો કે, તત્ત્વ દર્શન વિના, રત્નચિંતામણિ જન્મ ખોયો.

૪

નાગદમન

જળ કમળ છાંડી બને બાળા, સ્ત્રાગી અમારો બગશે;
 બગશે તહને મારશે, મને બાળહત્યા લાગશે.—ટેક-
 કહે રે બાલક તું મારગ ભુલ્યો, કે-તારા વેરીએ વળાવીયો;
 નિશ્ચે તારો કાળ જ ખુટ્યો, અહિયાં તે શીદ આવીયો. જળ૦

નથી નાગણુ હું મારગ ભુલ્યો, નથી મારા વેરીએ વળાવીયો;
 મથુરા નગરીમાં બુગદું રમતાં, નાગનું શીશ હું હારીયો. જળ૦
 રંગે રૂડો રૂપે પૂરો, દીસતો કોડીલો કોડામણો;
 ત્હારી માતાએ કેટલા જન્મ્યાં, તેમાં તું અળખામણો. જળ૦
 મ્હારી માતાએ બે જનમીયા, તેમાં હું નટવર ન્હાનડો;
 જગાડ તારા નાગને, માફ નામ કૃષ્ણ કહાનડો. જળ૦
 લાખ સવાનો મારો હાર આપું, આપુરે તુજને દોરીઓ;
 એટલું મારા નાગથી છાતું, આપું તુજને ચોરીઓ. જળ૦
 શું કઈ નાગણુ હાર ત્હારો, શું કઈ તારો દોરીઓ;
 શાને કાળે નાગણુ તારે, કરવી ઘરમાં ચોરીઓ. જળ૦
 ચરણ ચાંપી મૂછ મરડી, નાગણે નાગ જગાડીયો;
 ઉઠાને બળવંત કોઈ, બારણે બાળક આવીયો. જળ૦
 બેઉ બળીયા સાથે વળગીયા, કૃષ્ણે કાળિનાગ નાથિયો;
 સહસ્ર ફેણા પુકેવે, જેમ જગન ગાળે હાથિયો. જળ૦
 નાગણુ સૌ વિલાપ કરે જે, નાગને બહુ દુઃખ આપશે;
 મથુરા નગરીમાં લઈ જશે, પછી નાગનું શીશ કાપશે. જળ૦
 બેઉ કર જોડીને વીનવે, સ્વામી ! મૂકો અમારા કંથને;
 અમે અપરાધી કાંઈ ન સમજ્યાં, ન ઓળખ્યા ભગવંતને. જળ૦
 થાળ ભરી સૌ મોતીએ, શ્રીકૃષ્ણને રે વધાવીયો;
 નરસૈયાના નાથ પાસેથી, નાગણે નામ છાડાવીયો. જળ૦

૫

જશેદાની કૃષ્ણને વિદાય

(રામ દેસાજ)

હરિએ પિતાને વળાવીઆરે, જઈ માતાને મળીઆ નાથ;
 એક હસ્ત હસ્તે ગ્રહીરે, બેલ્યાં જયોમતી હરિની સાથ. ટેક૦
 લાડકડા વહેલા પધારભેરે, ઉછંકળ નવ યાચો રે ક્યાળ;
 નહિ રાજ તહીં આપણું રે, વહાલા નવ ભણીએ કોને ગાળ. હરિ૦

મુખમયંક નિરખ્યા વિનારે, હું તો થેલી ધઈશ મોરાર; હરિ
 હરિ વહેલા વહેલા આવજોરે, મારા પ્રાણુલવન આધાર. હરિ
 શુભ કામે ભાગ્યે હરિ રે, તો ચે હુંને થાય અપશુકન; હરિ
 મુજ નિર્ધનને જોકે લીકરો રે, મારું લવન જગલવન. હરિ
 મીટ મેળાવો ક્યારે થશે રે, ક્યારે નિરખીશું રે વહન; હરિ
 કાલે નંદ રહે તોય આવજો રે, મારું દુઃખડું બાણી સકન. હરિ
 કાજળ ટપકું રમે ભુસતારે, તેમાં લાંછન નહિ અવિનાશ; હરિ
 એમ કહી જનની લેટીઆરે, હુંદે લઈ કીધું મંદ મંદ હાસ. હરિ
 જયોમતી કહે બળરામને રે, કરજે કૃષ્ણ તણું તું જતન; હરિ
 એમ કહી આંખલડી ભરે રે, બળવજો રંકતણું રતન. હરિ
 શ્યામળા તું મુખે કહે રે, ક્યારે આવીશ મારા પ્રાણ; હરિ
 સમય ગયે નિશ્ચયે મરું રે, તુજને બરકી બરકી બાણ. હરિ
 હરિ કહે વહેલા આવું અમે રે, તમે ચિન્તા ન કરશો માથ; હરિ
 ભક્ત નરસૈયો એમ લણે રે, ઠગી માને ચાલ્યા વજરાય. હરિ

મીરાંબાઈ

૬

બોલમાં બોલમાં બોલમાંરે

બોલમાં બોલમાં બોલમાંરે, રાધાકૃષ્ણ વિના ખીણું બોલમાં. ટેક
 સાકર ચેરડીનો સ્વાદ તણને, કડવો લીંબડો ઘોળમાં રે, રાધા
 ચાંદા સુરજનું તેજ તણને, આગીઆ સંગાથે પ્રીત બેડમાં રે, રાધા
 હીરા માણેક ઝવેર તણને, કંઘીર સંગાથે મણિ તોળમાં રે, રાધા
 મીરાં-કહે પ્રભુ ગીરીધર નાગર, શરીર આશ્રુ સમતોલમાં રે, રાધા.

૭

પ્રેમની પ્રેમની પ્રેમની રે

પ્રેમની પ્રેમની પ્રેમનીરે, મને લાગી કટારી પ્રેમની. ટેક.
 જળ જમુનામાં ભરવા ગર્માંતાં, હંતી ગાગર માથે હેમની રે, મને

કાચે તે તાંતણે હરજીયે બાંધી, જેમ જેવે તેમ તેમની રે, મને૦
મીરાં કહે પ્રભુ ગિરિધર નાગર, શામળી સુરત શુભ એમની રે, મને૦

૮

ઘેલાં બલે થયાં રે બાઈ

ઘેલાં બલે થયારે બાઈ, મુને ઘેલામાં ગુણ લાધ્યો,
આગે તો અમે કાંઈ ન બાણતાં, મન માયામાં બાંધ્યું;
ભવસાગરમાં ભુલાં પડ્યાં ત્યારે, માર્ગે મળિયા માધુ. ઘેલાં૦
ઘેલાંની વાતો ઘેલાં બાણે, દુર્જનિયાં શું બાણે;
જે રસ દેવ દેવીને દુર્લભ, તે રસ ઘેલાં બાણે. ઘેલાં૦
ઘેલાં તો અમે હરિનાં ઘેલાં, નિમળ કીધાં નાથે;
પૂરવ જન્મની પ્રીતજી, અમને હરિએ ઝાલ્યાં હાથે. ઘેલાં૦
ઘેલાં ઘેલાં તમે શું કરો, ઘેલાં ઘેલાંનું કરશે;
સુખનું કહેતાં દુઃખજી લાગે, તે નર કયાંથી તરશે. ઘેલાં૦
ઘેલાં મઠી અમે ડાહ્યાં ન થઈએ, સંતાનાં શરણાં લીધાં;
મીરાં કહે પ્રભુ ગીરધરના ગુણ, સમજે કારજ સીધ્યાં. ઘેલાં૦

૯

મુખડાની માયા લાગી

મુખડાની માયા લાગી રે, મોહન ખ્યારા—મુખડાની૦
મુખડું મેં બેચું તારું, જગત તો થયું ખાડું;
મન મારું રહ્યું ન્યારું રે—મોહન ખ્યારા૦
સંસારીનું મુખ એવું, ઝાંઝવાનાં નીર જેવું;
તેને તુચ્છ કરી ફરીએ રે—મોહન ખ્યારા૦
સંસારીનું મુખ કાચું, પરણીને રંડાવું પાત્રું;
તેને ઘેર શીઠ જઈએ રે—મોહન ખ્યારા૦
પરણું તો પ્રીતમ ખ્યારો, અખંડ સૌભાગ્ય મારો;
રંડવાનો લે ટાળ્યો રે—મોહન ખ્યારા૦

મીરાં બહિહારી તારી, આંશ એક ઉર ધારી;
હવે હું તો બડભાગી રે—મોહન ખ્યારાં

૧૦

મુજ અબજાને મોટી મીરાત બાઈ

મુજ અબજાને મોટી મીરાત બાઈ, શામળો ધરેણું સાચું રે.
વાળી ઘડાવું વિકૃલવર કેરી, હાર હરિનો મારે હેયે રે;
ચિત્તમાળા ચતુરભુજ ચુડલો, શીઠ સોની ઘેર જઈએ રે. મુજ
ઝાંઝરીયાં જગજીવન કેરાં, કૃષ્ણજી કલ્યાં ને કાંબી રે;
વિષ્ણુવા ધુધરા રામ નારાયણના, અણુવટ અંતરજામી રે. મુજ
પેટી ઘડાવું પુરૂષોત્તમ કેરી, ત્રીકમ નામનું તાળું રે;
કુંચી કરાવું કરુણાનંદ કેરી, તેમાં ધરેણું ધાણું રે. મુજ
સાસરવાસો સજીને યેટી, હવે નથી કાંઈ કાચું રે;
બાઈ મીરાં કહે પ્રભુ ગિરધરના ગુણ, હરિને ચરણે બાચું રે. મુજ

૧૧

ગોવિંદો પ્રાણ અમારો રે

ગોવિંદો પ્રાણ અમારો રે, મહને જગ લાગ્યો ખારો રે;
મહને મારો રામજી બાવે રે, બીજો મહારી નજરે ન આવે રે.—ટેક.
મીરાંબાઈના મહેલમાં રે, હરિ સંતનનો વાસ;
કપટીથી હરિ દૂર વસે, મહારા સંતન કેરી પાસ. ગોવિંદો
રાણીજી કાગળ મોકલે રે, દો રાણી મીરાંને હાથ;
સાધુની સંગત છોડી દો, તમે વસોને અમારે સાથ. ગોવિંદો
મીરાંબાઈ કાગળ મોકલે રે, દેજો રાણીજીને હાથ;
રાજપટ તહેમો છોડી રાણીજી, વસો સાધુને સાથ. ગોવિંદો
રિપનો પ્યલો રાણે મોકલ્યો રે, દેજો મીરાંને હાથ;
અનૃત જાણી મીરાં પી ગયાં, જેને સહાય શ્રી વિશ્વનો નાથ. ગોવિંદો

સાંઢવાળા સાંઢ શણગારજે રે, બાવું સો સો રે કોશ;
 રાણાજીના હેશમાં મહારે, જળ રે પીવાનો દોષ. ગોવિંદો॥
 ડાળો મેલ્યો મેવાડરે, મીરાં ગઈ પશ્ચિમમાંય;
 સરવ છોડી મીરાં નીસરયાં જેવું, માયામાં મનડું ન કાંચ. ગોવિંદો॥
 સાસુ અમારી સુધુમણી રે, સસરો પ્રેમ સંતોષ;
 જેઠ જગજીવન જગતમાં મહારો, નાવલયો નિર્દોષ. ગોવિંદો॥
 ચુંદડી ઓઢું ત્યારે રંગ ચુવે રે, રંગ ઘેરંગી હોય;
 ઓઢું હું કાળો કાંમળો, દુભે ડાઘ ન લાગે કોય. ગોવિંદો॥
 મીરાં હરિની લાડણી રે, રહેતી સંત હબૂર;
 સાધુ સંધાયે રનેહ ઘણો, પેલા કપટીથી દિલ દૂર. ગોવિંદો॥

અખો

૧૨

બ્રહ્માદિક નવ પામ્યા પાર

બ્રહ્માદિક નવ પામ્યા પાર, એમ બાણીને ખાશો માર;
 અગમ અગોચર સૈને હરિ, બ્રહ્મા ક્રીટ લગી માયા આવરી
 અખા હરિ જે મળનારા થાય, ન ગણે ઉંચ નીચ રંક રાય;
 કુળ અધિકાર અધ્યયન ચાતુરી, પાપી મૂર્ખ ત્યાં ન જુએ હરિ
 જેમ વાયની વળણે લાગે લહાય, પણ ડાળું જમડું ન ગણે વાય;
 ત્યમ ઉંચ નીચ ન ગણે નારાણ, અખા એમ ખરાખરી બાણ.
 ઉંચ ખરા તે ઉંચ ન બાણ, નીચ તે નોહો નીચ નિવંણ;
 ઉંચમાં રામ બમણો નથી લયો, નીચ પીંડ ઠાલો નથી કયો.
 સાચો મારગ જે કોઈ લીયે, મિથ્યા મારગ મૂકી દીયે;
 અટળ વસ્તુને અહોનિશ ધાય, ટળને બાંધણે બાંધ્યો ન બાય.
 ટળમાં રહે અટળશું પ્રીત, અખા એવા પુરૂષની થાશે જીત;
 ગવરાવ્યા જશ હરિના ગાઓ, હરિના છો ને હરિના થાઓ.

હરિજનને ગ્રહ કહો શું કરે, જે ગ્રહ બાપડા પરવશ ફરે;
રવિ ભમતો ન શશિનો ખે, રાહુ તો ધડવોણો રહે.
કાણો શુક ને લુલો યનિ, ગ્રહસ્પતિએ સ્ત્રી ખોઈ આપણી;
અખા નહિ ઉધારે પડી, હરિજન સુક્રિત આપે રોકડી.

૧૩

જ્ઞાનદગ્ધ તે બળ્યા ઓગણા

જ્ઞાનદગ્ધ તે બળ્યા ઓગણા, કથતાં વધતાં હીસે ઘણા;
વાળ્યા ન ઉગે અન્ન ન થાય, તેમ શ્રદ્ધા કમ ખેઉંથા ભય.
શ્રદ્ધા કમ ઉભેથા બ્રહ્મ, જેમ અધછેલા કુકુટને કષ્ટ;
ચઘપિ કથે ભવ શ્રદ્ધાજ્ઞાન, મનમાં તો જ્ઞાનીનું માન.
કહે અખો હરિની નહિ મયા, સાંભળીને સ્હામા શઠ થયા;
જોણું પાત્ર ને અઠકુ ભણ્યો, વઠકણી વહુએ દીકરો જણ્યો.
મરકટ ને વળી મહીરા પીએ, અખા એથી સૌકો ખડીએ;
બાણ થાય બહુ વિદ્યા વડે, તેમ તેમ આવરણ અઠકાં ચઢે.
ઈન્દ્રિય ધોતાં પટ રાતું થાય, પાણીનું પડ ચઠતું ભય;
જોષદશિ ને દુરમત વધી, વંઠયું દુધ થયું નહિ દધિ
કેટલાકને ભુદ્ધ કથાનું ભેર, અખા સિદ્ધાંત ન સમજે કરે ખઠોર;
સાચી કથણી કથતા ભય, ઉદર અર્થે કરે અન્યાય.
કહે અખો એનું શું ભણ્યું, ગુંભતાપ વાનરતાપણું;
સદ્વિચાર તે સાચી ભક્તિ, જેણે ભવ શિવની દ્વિધિએ વ્યક્તિ.
સદ્વિચાર વિણ કરે જે ઘણું, તે ધૂળ્ય ઉપર અખા લીપણું;
વહેણી વિના કહેણી જે કથે, મહી વિના પાણી જે મથે;
જેમ દાયલસુતને પાળે કાગ, વસંત રૂતુએ ઉડી ભાએ ભાગ.
સુકું જ્ઞાનને વ્યંઠળ સુછ, કરપીધન કુતરનું પુંછ;
જો ચારેથી અર્થ ન થાય, સ્હામું એળ ઉઘાડે કાય.

૧૪

ભાષા અંગ

ભાષાને શું વળગે ભૂર, જે રણમાં જિતે તે શૂર;
 સંસ્કૃત બોલે તે શું થયું, કાંઈ પ્રાકૃતમાંથી નાશી ગયું.
 આવનનો સઘળો વિસ્તાર, અખા ત્રેપનમો જાણે પાર;
 સંસ્કૃત પ્રાકૃત જે વડે લાણે, કાળ જેમ મધ્ય ભારા તણે.
 તે છોડયા વહોણો નાવે અર્થ, તેમ પ્રાકૃત વિના સંસ્કૃત વ્યર્થ;
 બધા હામ વેપારી લખે, અખા બ્યાજ નોય છુટા પખે.
 હરખે કરખે અનુભવ કથા, આકાશ બિહરમાં વરતે હશે દિશા;
 જ્યારે જેનું રાજ જ જાય, ત્યારે માનવી તેની આણ.
 જ્ઞાન ગગનમાં નોહે દેશ કાળ, એ તો અખ: અજાણ્યા બોલે આળ;
 જેમ દુધે ફીણ ફિસોટા થાય, તોલ ન વધે આકાશ સંધાય.
 જેમ અગ્નિ ભેગે જળ ઉભરે, તેમ તત્વે તત્વ જગત અવતરે;
 વકયાં તત્વ ધરે રૂપ નામ, અખા ઉત્પત્ત લે હામનું હામ.

પ્રેમાનંદ

૧૫

ગુજરીગિરા

(શાસ્ત્ર-વિહીનિત હંદ)

ભાષા ગુજરી આર્યાવર્ત અખિલે, ફેલાય ફાલી ઘણી,
 સર્વે દેશ વિદેશ ગુજરીગિરા, સોહાય સોહામણી;
 વાણી સંસ્કૃત મૃત્યુપ્રાય થઈ છે. આ થાય શિરોમણી,
 અપો તો વિભુ એ જ અર્પણ કરો, એ આશ પ્રેમી તણી.
 સાંગોપાંગ સુરંગ વ્યંગ અતિશે, ધારો ગિરા ગુજરી,
 પાદેપાદ રસાળ ભૂષણ વતી, થાઓ સખી ઉપરી;
 જે ગીવાંણુ ગિરા ગણાય ગણતાં, તે સ્થાન એ લ્યો વરી,
 થાઓ શ્રેષ્ઠ સહુ સખી જન થકી, એ આશ પૂરો હરિ.

જેવો આ ગુજરાત દેશ સહુમાં, શ્રેષ્ઠત્વ પામી રહ્યો,
તે મધ્યે અતિ શ્રેષ્ઠ ચારતર છે, પ્રદ્યો ન બચે કદ્યો:
એવા દેશની જે ગિરા ગુણવતી, નામે મહા ગુર્જરી,
વાઘો તે સુરસે કસે ગુણગણે, જો પ્રિય વાંછો હરિ.

૧૬

જસોદા વિનાય

(દશમ સ્કંધમાંથી) .

મહાર્ મહાકુડું રીસાંચું રે-શામળીઆ.
તહારા મનમાં એ શું આંચું રે-શામળીઆ.
હું અપરાધણ માતાને મૂકી, શા માટે અંપલાંચું રે-શામળીઆ.
કાલિન્દીનું કાળું પાણી, માહે વસે કાળો કાળી;
હવે આશા તે શી મળવાની, કેમ આવે વનમાળી રે-શા. મહા. ૧
સંતાન રૂપી મહોદું ધન તે, કરમે લીધું લુટી;
રહે નવ બાણ્યું જતન કરીને, રતન પડ્યું કેમ છુટી રે-શા. મહા. ૨
પુત્ર પામી હું છેલ્લે આશ્રમે, ઉછેર્યો પ્રતિપાળી;
નીપનો રસ ઢળી ગયો, હું વિભોગ આગે બાળી રે-શા. મહા. ૩
નાકે મોતી પાય ઘુઘરી, મોર મુગટ શ્રીર ધારી;
ફરી રૂપ હું કયાંથી દેખું, હારે આવે જોઆરી રે-શા. મહા. ૪
કાને કુંડળ મુખમાં મારલી, સાંજે ગોકુળ આવે;
ભૂખ્યો છું કહી પેટ દેખાડી, મા કહી મને ખોલ:વે રે-શા. મહા. ૫
પીત પીછાડી કાછ કછે, મુજ કને નેતર માંગે;
હું ધરડી માને થાકી બાણી, કોણ વલોવવા લાગે રે-શા. મહા. ૬
તું પ્રાણેશ્વર તું ગોપેશ્વર, ગોપી દેહ કેમ ધરશે;
બાળ સખાની કોણ વલે, આ ગાયો હીસી હીસી મરશે રે-શા. મહા. ૭
ઉંડા જળમાં વાસો કીધો, પાણીમાં કેમ ગમશે;
મોર પોપટ ને પુતળી, તહારે રમકડે કોણ રમશે રે-શા. મહા. ૮

કાંઈ તું ગયોને હું જીવું છું, ઝોછા સગપણ માટે;
 સાચું વહાલ તો તાંહાં જણાયો, સાંભળતાં હંડું ફાટે રે-શા. ૯
 કાળપેં પાપાણુ કઠિણ છે, તેપેં કઠિણ છે લોહું;
 વળ તુલ્ય છે કાળજ મહારૂં, લોકને દેખાડું શું મોહું રે-શા. મહા. ૧૦
 ત્હેં મખાંતર દડાનું કીધું, મનમાં દુઃખ કાંઈ આવ્યું;
 ઉખળનું બંધન આજ સંભાર્યું, તે માટે અંપાવ્યું રે-શા. મહા. ૧૧
 નંદ જશોદા ગાય ગોવાળા, વ્યાકુળ મજની નારી;
 ચાર થડી પુઠે સવેં પડ્યો, હળધર રાખે વારી રે-શા. મહા. ૧૨

૧૭

દેવકી વિલાપ

(ગમ-મેવાડો)

વિનવે દેવકી હો, વીરાને વલવલી;
 માનને માગે હો, મુખે દશ આંગળી.
 હૃદયા ફાટે હો, નયને જળ ભરે;
 સુકુમાર કુંવરી હો, કાલું કાલું ઓચરે.
 માનુષી દેહ ધરી હો, વિપત્ત શી આવડી;
 કોણ મૂકાવે હો, નહી પિતા માવડી.
 ભાઈ તેં ઉછેરી હો, નમાઈ હું રાંકડી;
 કેમ સહું રાતી હો, વીરાજની આંખડી.
 મહિયર મહારૂં હો, તું મથુરાપતિ;
 ઉગ્રસેન કાકા હો, આજ પાસે નથી.
 ક્યાં લોગવશે હો, પ.પનો પોટલો;
 શિર મહારૂં દુઃખે હો, તાણો મા ચોટલો.
 માળા મહારો તૂટી હો, પડે કર મુદ્રડી;
 દેખે અંગ લોકડાં હો, ખસી મહારી ચુંદડી.

વેણી વીખરાણી હો, કાકીએ સેથે ભરી;
 ભલું થાવ દેવનું હો, વાણી એવી આચરી.
 જે પરણાવે હો, તે વધ કેમ કરે;
 મીઠળ નથી છુટયાં હો, નવ ગઈ સાસરે.
 તંબોળ પરણ્યાનો હો, મુકયો નથી સાવલીએ;
 મારો મા, કોડ ભરી હો, લાગું છું પાવલીએ.
 જેને ઉછેરી હો, તેને નવ મારીએ;
 ઘણું વોળાવી હો, ઘેર પધારીએ.
 ગગનવાણી હો, કો વેરણ મુજતણી;
 સાચું રખે માનો હો, જીઓ હું દુર્ભલ ભણી.
 એમ વલવલતી હો, રોતી ગજગામિની;
 દેવકી રોતાં હો, રોઈ પ્રભ ગામની.
 રોયાં વૃદ્ધ જીવન હો, રોયાં બાળક બાડુવાં;
 રોયાં હય હસ્તી હો, રોયાં નઅ આડુવાં.
 રોયા ગગને દેવતા હો, રોયા વસુદેવ પતિ;
 પણ નિરદે કંસને હો, દયા નથી આવતી.

વલણુ

દયા ન આવે કંસને, કોધી મથુરાં નાથરે;
 જેવે ધાઈ ધાય મૂકે, વસુદેવે આદ્યો હાથરે.

૧૮

વર્ષાશરદ્વર્ણન

(રાગ-મદાર)

ઝોવિંદ ચરિત્ર કહે ગર્ભ જોગી, સાંભળીએ ભૂપાળ હ;

અદ્ભુત લીલા વંદાવનની, વરણુવું વર્ષોકાળ હ. ૧

શ્રી ઝોકુળમાં ગાળ ગાળ, વરસે છે વરસાદ હ;

લેવામાં જોઈને ચરાવે, રામકૃષ્ણ બે બ્રાત હ. ૨

- ગાજે ઘન વીજળી બહુ ચમકે, ચામ અંધારૂં મોર લ; ૩
- હંસ ચાતક બોલે બપેયા, નાચે કળા કરી મોર લ.
- અમૃતસ્વરે કોકિલા બોલે, બ્રમર કરે ગુંબર લ; ૪
- અબ્રધટાને દેખી નાસે, વચ્ચ કરે હીસાર લ.
- આકિત ઉડગણુ ઇંદુ આચ્છાદા, વાહળી ગઈ સર્વ બાપી લ; ૫
- અનંત જંતુ ઉડ્યા અવનીમાં, સૃષ્ટિ વિધિએ થાપી લ.
- કીટ પંતગ પ્રાણી પંચ વરણાં, મંડુક કરે ગુખ સોર લ; ૬
- લીલાં તૃણ થયાં અવનીમાં, ઉડ્યા દ્રુમ અંકોર લ.
- નવિન પત્ર કુસુમ નાનાવિધ, નદીએ આવ્યા પૂર લ; ૭
- નદીતટ ઉભા ગોવાળા તે, વાચ વેણું મધુર લ.
- કાઠવે મારગ પૂરાણા, વેપારીએ મૂક્યા વેપાર લ; ૮
- આશ્રમ કીધા સન્ધ્યાસીએ, બેઠ સ્થળ રહેવું માસ ચાર લ.
- નાના વ્રત કરે સૌ નારી, તાપસ બેઠા માળે લ; ૯
- શ્રવણ કીર્તન પૂજન પ્રતિમા, વણાંશ્રમ ધર્મ પાળે લ.
- કુગણાં હથ કરે છે સુરબી, ચરે લીલાં તૃણ લ; ૧૦
- કર જેષ્ટિકા વાળે લંગોટી, વન બાચ અશરણુ શણું લ.
- ઝડી કરી વરસે મેવલીઓ, નયણે સૂરજ ન સૂઝે લ; ૧૧
- વૃક્ષ તળે ઉભા અવિનાશી, ટાડે થરથર મુખે લ.
- ઉપર જળ તળે જળ વહે છે, નથી બેસવાનો કામ લ; ૧૨
- પદ્મારા પત્રના ટોપ કરી ધરે, મસ્તક કેશવરામ લ.
- સાંજસમે આવે શ્રીગોકુળ, પૂર ભયાં વહે નાળાં લ; ૧૩
- કેા તરે તુમહાં કટિએ બાંધી, ગોપુચ્છ વળગે ગોવાળ લ.
- શામળીયાને સામા આવે, તારા લઈ નંદરાય લ; ૧૪
- સંસારતારણુ બીએ નદીમાં, બેઠને મૂકે પાચ લ.
- કોટિ કોતક કરે કમળાવર, સુણુ પરિક્ષત રાજન લ; ૧૫
- એ તો વર્ષાકાળની કહી લીલા, કહું શીતળકાળ વરણુન લ.
- વણુંવું શોભા શરદકાળની, આવ્યે આશ્વિન માસ લ; ૧૬
- તિમિર નિવર્ત્યું અબ્રધટીનું, યજું નિર્મળ આકાશ લ.

પ્રગટ ઉડગણુ ઇંદુ જાસે, મહા જયોતિકરે માતૈંડ લ; ૧૭
 રવિ કિરણે પંક સૂકવ્યા, નિર્મળ કીધા નવખંડ લ.
 નિર્મળ જળ થયાં સર્વ સરિતાનાં, પોયણુ પંકજ ઉઘડીઆંલ; ૧૮
 ઉત્પત્તિ થઈ મુકતાંફળની, સ્વાતિજિંદુ બહુ પડીઆં લ.
 પશું પંખિણી થઈ સગલાં, નવિન લવ અવતરીઆ લ; ૧૯
 નિજ નાથથી પતિવ્રતાએ, ગર્ભ ઉદરે ધરીઆ લ.
 પર્ણકુટિ તલ ઉઠીને ચાલ્યા, તીર્થ કરવા સન્યાસી લ; ૨૦
 આગીઆ ઉઘડ્યા કાદવ સૂકયા, ધર લીપે પુરવાસી લ.
 નૌકામૂકી સમુદ્ર માંહે, વેપાર કરે વેપારી લ; ૨૧
 વિવાહ કરે કર્મ કરે વર્ણ આરે, ગીત ગાય શુભ નારી લ.
 જન હોમ થાએ વેદાધ્યન, દાન આપે દાતાર લ; ૨૨
 ભક્ત મૂકાએ માયાથી જેમ, અજથી મૂકાયો સૂર લ.
 વૈષ્ણવે મહોચ્છવ કીધો, શૃંગાર્યાં દેવસ્થળ લ; ૨૩
 નવાં અન્ન આવ્યાં નાનાવિધ, નવાં કુસુમ ને ફળલ.
 વેપારીએ ગ્રામાંતર કીધાં, પરવરીઆ પરદેશલ; ૨૪
 એ શીતકાળતણું છે વરણન, લીલા શ્રી હૃષીકેશ લ.

૧૯

કુંભકર્ણની ગાઠ નિદ્રા

(રાગ-કાલેરાં)

બજો બાઈ બીડ પડી છે, કરે વિનંતિ શવણરાય; ૧
 નર વાનરે લંકા ઘેરી, તુને નિદ્રા કયમ સોહાય—બા૦
 શત સેવક તેડાવ્યા રાએ, કહ્યું જગાડો કુંભકર્ણ; ૨
 લક્ષ્મી બેધા વળગી દડોળે, બણે શું પામ્યો મહુ—બા૦
 જળ છાંટે નવ બજે ચોંધા, તાપણું કીધાં ચોદેર; ૩
 હુંડે ઉપર શિલાપડ મૂક્યાં, કાનમાં ફૂંકે મહન ભેર—બા૦

કપાળ ઉપર હુંડલી વાજે, શર્ણાઈ નફેરી ઢાલ;
 ઠેા મેઘ સ્વરે સાદ કરે પણ, રાણો ન આપે ખેલ—જા. ૪
 સુંઠ મરી નાસિકામાં કૂંક્યાં, અજ ચલાવ્યા નાસામાંય;
 પાછો સ્વાસ મૂકે નિદ્રામાંહે, અજ મીઠ ઉડ્યા જાય—જા. ૫
 હૃદય ઉપર અસ્ત્ર દોડાવ્યા, વદાવ્યા મહિષ માનંગ;
 કુંભકર્ણ સૂતો નવ જાગે, સાણસે તોડાવ્યું અંગ—જા. ૬
 નાના ઝાપધ અંજન ક્રીધાં, પછાડયો ઉચળી બે વાર;
 પણ અઘોરીની ઉંઘ ન ઉઠે, ક્રીધો ઘુટણીઆનો પ્રહાર—જા. ૭
 નળી નાસિકામાંહે સર્પ અલાવ્યા, વાયુ બંધાવ્યો લંકારાય;
 કપાળ માંહે સર્પ અકળાયા, તે શ્રવણ માગે નીકળી જાય—જા. ૮
 વાજ આવ્યો રાવણ રાજા, ન લાગ્યો એકે ઉપાય;
 કુંભકર્ણની રાણી આવી, રાયને લાગી પાય—જા. ૯
 કષ્ટ દીધે મારો કંથ ન જાગે, એને વહાલા શંકર ભગવાન;
 જાગશે સ્વામી મુહૂર્ત માત્રમાં, યુક્તે કરાવે સંગીત ગાન—જા. ૧૦
 ભક્ષણોજન કરાવી રાખો, નહિં તો કરશે ઝાનો સંહાર;
 રાવણે મદ્ય પાન કરાવ્યાં, અન્નતણો ક્રીધો અંગાર—જા. ૧૧
 અપ્સરા પાસે નૃત્ય કરાવે, ગાન તાન વાજે વાણંત;
 કુંભકર્ણ ડોહ્યો જેમ મણિધર, સાંભળતાં ગોવિંદ ચરિત્ર—જા. ૧૨
 ઉઠીને સવે અન્ન આરોગ્યાં, પૂછે પછે સમાચાર,
 મુને કાચી નિદ્રાએ કેમ જગાડયો, શા વાનરના હોકાર—જા. ૧૩
 રાવણે વાત કહી વિસ્તારી, જે રીતે દુલાવ્યા શ્રીરામ;
 અગત્યના કામ માટે ઉઠાડયો, તું વિના કોણ કરે સંભામ—જા. ૧૪

વલણુ.

સુઆમ કરો શ્રી રામ સંગાથે, કપિ પમાડો મર્ણુ રે;
 એ વચન સભળી વીરના પછે શું બોલ્યો કુંભકર્ણ રે.

અનિરુદ્ધ યુદ્ધ

ઓખાહરણમાંથી

(રાગ સોરડી)

કામનીએ જ્યારે કટકજ દીકું, અને થઈ નિરાશ;
 અરે હેવ તેં એ શું કીધું, મને હુતી મોટી આશ;
 બહાલા કેમ વઢશે રે, મહારા નાંધડીઆ ભરથાર. બહાલા૦ ટેક.
 બોલાવી બોલે નાહી, પડી થઈ અશા ભંગ;
 ઉઠાડી બેઠી કરી, હેતું વઢન નિહાળે કંથ. બહાલા૦
 સ્વામી તું કેમ સાંખીએ રે, રાંકને ઘેર રતન;
 ઘાટે કળે હું પાગી, મહારો મઢન મનોહર કંથ. બહાલા૦
 તીવ્ર બાણ જ્યારે છુટશે રે, કેમ સહેશે કામળ શરીર;
 એવું શ્રવણે સાંભળી ને, હાકી ઉઠયો વીર. બહાલા૦
 મહારા પિતાને રે જાણ થયું છે, કટક મોકલ્યું પ્રેર;
 બાણાસુર નથી જાણતો, એવો કેમ થયો છે તે મૂક. બહાલા૦
 અરે સ્વામી તમે ઠાલે હાથે, આયુધ નથી રે એક;
 ચાર લાખ વીર પાઠવ્યા, સામા થતાં ધરો વિવેક. બહાલા૦
 અબળા તુને શું કહું રે, તું તો થઈ અબળ;
 બાર તણી લોગળ કાઢીને, લેઈ સર્વના પ્રાણ. બહાલા૦
 ઓખા તુને શું કહું રે, તું તો થેલી નાર;
 તારા બાપે વીર મોકલ્યા, તે તો મારા લેજે ચાર. બહાલા૦
 અબલતણાં ત્યાં જૂથ મળીઆં, પંચાનન મળીઓ એક;
 હેતું પ્રાકમ કેટલું, તહેમે કોહોની વિનતા વિશેક. બહાલા૦
 એમ કરતાં નહિ છુટીએરે, કાલાવાલા તે ફેક;
 જુઓની વહાલી હું યુદ્ધ કરું, જેમ જુએ ગામના લોક. બહાલા૦
 અનિરુદ્ધ મરડીને નીસર્યો રે, ઓખાએ સહાયો હાથ;
 પ્રીતમ વઢવા નહીં ઈઈ, મહારા મઢનમનોહર નાથ. બહાલા૦

૨૧

(સમ-મારની દેશી)

ઝોખા કહે કંથ ઝોમ ન કીજે, બળિયાશું વઢતાં ખીજે;
 એ ઘણા તમે એક બાતે, સેના મોકલી મ્હારે તાતે.
 દૈત્યને વાહન ને ત્હમે પાળા, નાયજી ત્હમે ઠાલામાલા;
 એને ટોપ કવચ ને બખતર, ત્હમારે અંગે સોહે પીતાંબર.
 દૈત્યને સાંજ બાણ બહુ બાલા, એ કઠણ ત્હમે સુવાળા;
 એ તો મદોન્મત્ત બહુ બળીયા, ત્હમે સકેમળ પાતળિયા.
 સ્વામી પછે અસુત્તને લેદો, પહેલાં મસ્તક મારું છેદો;
 તમે દેખી દેખીને રે મોહું, તમે જીવ કરો તે કેમ જોઈ ?
 ઇચ્છા અંતરનાં ગદ્ય ફીટી, દૈત્યે માર્ગિયું લીધુરે વીટી;
 પ્રભુ પ્રાણ કંપેછે મ્હારા, સુવા દૈત્ય કરે છે હોંકારા.
 ઘણું કોપી વિરોધી છે બાણ, હાકે ઈન્દ્રનું ભાએ ઓસાન;
 જકત ભય પામે બાણની હાકે, બાણે પૃથ્વી ચઢાવી ચાકે.
 જેને નાકે મેર હાલે, ચકવતીં સાથે નહીં ચાલે;
 ક્ષત્રી સાથ રહે સર્વ ખીતો, નાયજી ત્હમે કંઈ પેરે જીતો ?
 મંત્રી હાંત રહ્યા છે કરડી, શું બાઓ છો મૂંછ રે મરડી;
 માટે પહેલાં તે સુને મારો, પછે નાયજી રણમાં પધારો.
 શશી સૂર્યવંશી નૃપ જેહ, ત્હેની થરથર ધ્રુજે દેહ;
 પ્રધાન કોપી પાવકની જ્વાળ, તેથી વિશેષ બાણ ભૂપાળ.
 ઝોમ કહી બરતી લોચન, દેખી વારે છે સ્વામીન્ન;
 કંથ કહે ન કરું સંગ્રામ, તો ન્હાસી જવાનો કુણ ઠામ.
 અંતે જીવતાં છૂટ્યું નહિ, કાં ન મરીએ સામા થઈ;
 નથી ઉગરવાનો ઉપાચ, માટે ભય પામે શું થાય ?
 નાકે હાંછન લાગે કુળમાં, પ્રતિષ્ઠા બાએ એક પળમાં;
 મોઝર બોલે ને મલ્લિધર ડાલે, ન ડાલે તો સર્પને તોલે.
 ઘન ગાજે કેસરી દે ફાળ, ન ઉછળે તો બાણવો શિયાળ;
 ક્ષત્રી ન્હાસે દેખીને કળ, ન હોય પુરુષ બાણવો વ્યંડળ.

હાકયો વાઘ ન માંડે કાન, શાફુંલ નહીં ભણવો શ્યાન;
 ઘરમાં ઘોઝારો રહે પેશી, યુદ્ધે ચરણ વહોણો રહે ખેસી.
 એમ કહીને ઓખા અળગી કીધી, ભર ગાબયો ને ભોગળ લીધી;
 અસુર સેનાપર કોપીયો, છજે થકી ઠેકીને પડિયો.
 જેમ ગ્રાહ પેસે બહુ જળમાં, તેમ અનિરૂદ્ધ પેઠા ફળમાં;
 જેમ ધન્દુ પેસે વાદળમાં, તેમ આનરૂદ્ધ ધાયો બળમાં.
 દૈત્યએ આવ્યો મૃત્યુનો ફહાડો, ગાબયો અનિરૂદ્ધ ઘન અખાડો;
 પડતામાં બહુ પડતાળ્યા, ભોગળ પ્રહારે ધરણીએ ઢાળ્યા.
 કોભાંડે સેનાને પ્રેરી, બહવ બેઠો લીધો ઘેરી;
 ગજબૂથમાં લધુ કેસરી, બહુ વીંટી વળ્યા છે વેરી.
 ચંદનને ખાવળીએ ઝીંટી, અસુરે અનિરૂદ્ધ લીધો વીંટી;
 દાનવ કહે માનવ શુંય, અમે સિંહમાં મુગબાળ તુંય.
 મુગટ મંત્રીને ચરણે ધરો, તો મૃત્યુ થકી ઉગરો;
 મંત્રી વાયક એવાં સાંભળી, ધાયો અનિરૂદ્ધ બહુ ઉકળી.
 નાંખે દૈત્ય ભારી મફગલ, તેમ અનિરૂદ્ધ ભુજ ભોગળ;
 વીશ સહસ્ર અસુર ત્યાં તુટ્યા, એકીવારે શર બહુ છુટ્યા.
 આબુધધારા રહી છે વરસી, પડે પરીધ પટ્ટીને ફરસી;
 દાનવ ધાયા છે ટોળે ટોળાં, વરસે ભિંડીમાલ ને ગોળા.
 થાય હુંદુભીના ગરગડાટ, થાય ખાંડા તણા ખડખડાટ;
 હાકયા હસ્તી દે હલકાર, થાય ખડગ તણા ચળકાટ.
 મંત્ર અગ્નિના ધુધવાટ, બોલે બાણ તણા સુસવાટ;
 રથ ચક્ર ગાજે ગરગડાટ, હોય હય તણા હલહલ્યાટ.
 છૂટે બાણો સમસમાટ, થાય ગગને ધબક ફડફડાટ;
 દેખી દોહલો નાથનો ઘાટ, થાય ઝોખાને ઉચાટ.
 દાનવનો વાળ્યો દાટ, અનિરૂદ્ધ મુકાવે વાટ;
 કોઇને ઝીકયા ઝીલીને કેશે, કોઇને ઉડાડયા પગની ઠેશે.
 કોઇને હણ્યા ભોગળને ભડાકે, કોનાં મુખ ભાગ્યાં લપડાકે;
 કોઇ અધ સસ્તા કોઇ પૂરા, એમ સેના કરી ચક્ષુરા.

તે રણ બચાનક ભાસે, બળ દેખીને ઓખા ઉલ્લાસે;
 મેં તો આવડું નહોતું બણ્યું, ચિત્રલેહાએ રતનજ આણ્યું.
 શોષિત સ્પર્શ થયો છે દિલે, નાથજી રણ રૂધિર ઝીલે;
 ભડ ગાજ્યો ને પડ્યું ભંગાણુ, નાઠો કૈલાંડ લઇને પ્રાણુ.
 હવું બાણાસુરને બણુ, એક પુરૂષે વાળ્યો ઘાણુ;
 અસુરેશને ચઢિયો કોપ, સભ્યાં કવચ આગ્રુધ ને ટોપ.
 સવેં સૈન્ય તે તત્પર ક્રીધું, ચઢ્યો રાય ક્ષમામું દીધું;
 પ્રણય અગ્નિ જેવો બળવલ્ય, બાણરૂપ થયું મહતૂલ્ય.
 ચઢ્યો રાય ક્રોધે ગડગડીયો, બણ્યું ઓખાએ રણ તાત ચઢીઓ;
 સૈન્યના લોહ આગળ ચાલ્યા, કરમાં બહું ભાલા ઝાલ્યા;
 વાગી હાક ને ચઢિયો બાણુ, તેતો થયું ઓખાને બણુ.

વલ્લભ

બણુ થયું જે તાત ચઢિયો, કુણુ જીતશે સહસ્રહાથ રે;
 આંસુડાં ભરતી ને શોક ધરતી, ઓખા સાહ કરતી નાથ રે.

૨૨

કૃષ્ણ બાળ ચરિત્ર

(રાગ-ભાર)

કોણે ફેડી હો, આ ગોળી કોણે ફેડી હો;
 સાહ સાંભળી નાહાં નરહરિ, અંબા ફેડી હો.—આ ગોળી●
 ઉડ્યું વહન ને હાથ ધસતી, પુઠે હીંડી હો;
 બાઈ ગોરસનું મને દુઃખ નથી, ભાંજી ગોળી રીઢી હો.—આ ગોળી●
 પરસાળ છાસે છલછલે, જેમ તળાવની લેહરી હો;
 આખા ગોરસનું ઉલ્લસ વાળ્યું, લીકરો કે વેરી હો.—આ ગોળી●
 માખણુ ખવડાવ્યું માંકડાંને, ઉછંકળ છેયો હો;
 પાત્ર પુટ્યું ને નેતરૂં તૂટ્યું, ભાંચો રવેયો હો.—આ ગોળી●
 આખો ફિવસ આજ બાંધી મૂકું, બેઈ કોણુ સુકાવે હો;
 પ્રેમાનંદ પ્રણુ સીતાપતિ, કેમ હ.થ આવે હો.—આ ગોળી●

૨૩

(રાગ-પંચમ-ચામડી)

સોટી લીધી હ.થ, ધાયાં જસોમતી રે,
 ધુંટણીએ ઘનશ્યામ, નાસે જદુપતિ રે.
 જોવા મળી વૃજનાર, અંત્રિક્ષ સુરવધુ રે;
 આગળ પુત્રને પૂઠે માત, ખુંધુ ગામ બધું રે.
 ખીજાં બાળક નાસી જાય, મઠેટ વૃક્ષે ચડ્યાં રે;
 થાકાં જસોદા માત, ધાતાં ઢળી પડ્યાં રે.
 પુનરપિ બેઠાં થાય, અંબા ત્યાસે ભરી રે;
 છેડો ખસા ખસી જાય, વેણી વીખરી રે.
 નાનાં બાળકમાંય, શકિત કયાંથી આવડી રે;
 તાળી હઠ હસે ગોવાળ, ફાંચે માવડી રે.
 જુએ ઈંદ્રાદિક દેવ, કૌતક કૃષ્ણતણાં રે;
 છે આંસુભર્યાં લોચન, દીસે સોહામણાં રે.
 છે કાષભયુ' કપાળ, રીસે તરડીયું રે;
 શોભે મોહનજનું મુખ, માખણ ખરડીયું રે.
 છે ખીટળીઆળા કેશ, માંહે રેણુ ભરી રે;
 નાસે ત્રિભુવનનાથ, જુએ ફરી ફરી રે.
 છે ગોરસ ખરડયો દેહ, તકનાં બિંદુ ઝરે રે;
 એવા દુઃખમાં દીનાનાથ, માખણ ભક્ષ કરે રે.
 જોડંગતો વિશ્વનાથ, ચૌટે ચાલતો રે;
 સોને મદયો સિંહનો નખ, હેડે હાલતો રે.
 કમળપે' કોમળ પાય, કઠીણ લોચન ધરે રે;
 ભાંગે કાંટા વાગે પાષાણ, શોણિત અંગે ઝરે રે.
 છે અંતરબમી નાથ, માને કીધી મયા રે;
 બધું થાકી જણી, પ્રભુ પડી ગયા રે.
 હું નહિ કરું અન્યાય, એકવાર મૂકો રે;
 કહો તેવા ખાઉં સમ, આવારકી મૂકો રે.

જઈને જાણ્યો હાથ, હાસી કને દોરડું માગે રે;
પરમેશ્વર માગે માન, માતને પાથ લાગે રે.
મંદીરમાં આવ્યા માત, પાંખોટે ગહી રે;
ખાંધવા માંડ્યા હાથ, દોર પહોંચે નહી રે.
કેમ કરી ખાંધ્યો જાય, સુંદર સ્યામલ રે;
ભટ પ્રેમાનંદનો નાથ, અકળ રામલ રે.

(દશમ સ્કંધ)

૨૪

મહેતાના મામેરામાંથી

(રાગ-ધનાશી)

જોખલે પડે પત્રજ આપ્યું, મહેતાલને હાથલ; ૧
વધામણી ઝગળમાં વાંચી, સમયાં વૈકુંઠનાથલ.
મામેરું પુત્રીને કરવું, ઘરમાં નથી જોડો હામલ;
ત્રિકમલ ત્રેવડમાં રહેજે, દ્રવ્ય તણું છે કામલ. ૨
ભોજન કરાવી દક્ષણ આપી, મહેતો લાવ્યા પાયલ;
મોસાણું લેઈ અમો આવિશું, પડ્યો કીધો વિદાયલ. ૩
નરસૈં મહેતે ઘેર તેડાવ્યા, સગા તે વૈષ્ણવ સંતલ,
મોસાણું લઈ આપણે જાવું, છે કુંવર બાહ્યું શ્રીમંતલ ૪
ભુની વેલને ધુસરી વાંકી, સાંગી સોટાભાંગીલ;
કેના તળાયા ને કેની પિંજણિયો, બળદ આવ્યા બે માગીલ. ૫
મહેતોલ મામેરે ચાલ્યા, સમયાં શ્રી જગદીશલ;
તણ સખીયો સગાતે ચાલી, વેરાગી દશ વીશલ. ૬
સંપુટ ત્રાંખાની ડાબલીનો, તેમાં બાળ મુકુંદલ;
કંઠે હાર કરીને રાખ્યા, હામોદર નંદનનંદલ. ૭
વેલની પૂઠે કૈથળો ખાંધ્યો, માંહી ભયોં વાજિતલ;
ગાંઠડી એક જોખીચંદનની, તુળશી કાષ્ઠ પવિત્રલ. ૮
મોસાજાની સામગ્રીમાં, તિલક ને તુળસી માળલ,

- નરસૈયાને નિભાય છે જે, લોગવશે જોપાળ. ૯
 બળ હીણ બળદો શું હીડે, ઠેલે વૈષ્ણવ સાથલ;
 ચોર પાડે ને ઢાળ ચઢાવે, જે જે વૈકુંઠ નાથલ. ૧૦
 જોકે બળદ ગળિયો ગધ બેસે, આખલો તાણી બાયલ;
 પડ્યાને પુંછ અહીં ઉઠાડે, કૈતુક કોટી થાયલ. ૧૧
 સાલે સાલ જૂજવાં ફીસે, રથતણાં ગંહુ વકલ;
 સાંગીનો બહુ શખજ ઉઠે, ચૂચવે છે બહુ ચકલ. ૧૨
 થડે બેસે ને વળી ઉતરે, લે રામકૃષ્ણનું નામલ;
 મધ્યાહને મહેતાલ આવ્યા, બેવા મળ્યું ઉના ગામલ. ૧૩
 શું બલે વૈષ્ણવનો મહિમા, વિષયી પુરનાં લોકલ;
 કોડ પહોંતા કુંવર વહુના, મામેરું છે રોકલ. ૧૪

વલ્લભ

- શક મામેરું મહેતો આવ્યા, ભુઓ વૈષ્ણવની વસાત રે;
 જોકેકી માળા આપશેતો, પહેરશે નાગરી નાત રે. ૧૫

૨૫

(ગગ-માર)

- સુણી શ્રીરંગ મહેતો આવ્યા ધાધ, લાવે લેટયા ખંને વેવાધ;
 મળ્યો જમાધ જમાધનો બ્રાત, મળ્યો સહુ નાગરનો સાથ. ૧
 કપડે લેટી ગ ખસે, બેધ બેધ સામગ્રીને હસે;
 ઉતરવા ધર આપ્યું જોક, ઝાઝા ચાંચડ મચ્છર વિશેક. ૨
 ખાડા ટેકરા વસમે હામ, ઉપર નળિયાતું નહિ નામ;
 કોણું છાજ ને જૂની વળી, લીંત્યો દોદથ બેવડ વળી. ૩
 ઝાઝા માંકણ ઝાઝા જૂઝા ત્યાં મહેતાના ઉતારા હવા;
 વેવાધ ગયા ઉતારો કરી, બોલે હસણી નાત નાગરી. ૪
 કુંવર વહુનો વૈષ્ણવ બાપ દર્શન કરીને બોધ્યો પાપ;
 મહેતને બેવા હરખ ઘેર ઘેરથી આલી સુંદરી. ૫

મન વિના મહેતાને નમે, સારું થયું જે આવ્યા તમે;
 માંહે માંહ કહે સુંદરી, મહેતો દીઠે દીઠા હરિ. ૬
 જુઓ સાથ કેવો ફૂટડો, એને પરમેશ્વર તુઠડો;
 કુંવર વહુનું ભાગ્યું દુઃખ, એવું કહીને મરડે ખુખ. ૭
 જુઓ બળદ મહેતાજી તણા, બગાઈઓ શબ્દ કરે છે ઘણા;
 વળડશે મંડપમાં ચંગ, નાગરી નાતમાં રહેશે રંગ. ૮
 આ ગાંઠડી વળગાડી લટકે, તાળના જોડા બાંધ્યા પટકે;
 તુલસી કાષ્ઠ તણો એ ભારો, હવે મામેરાનો શો ઉધારો. ૯
 છાબમાં તુંળશી હળ મૂકશે, ઉલો રહીને શંખ કૂંકશે;
 વેરાગી હરિના ગુણુ ગાશે, એટલે મોસાળું પુરું થાશે. ૧૦
 એમ નાગરી કાંતુક કરે, ટોળ કરીને પાછી ફરે;
 કુંવર બાઈએ બાણી વાત, મોસાળું લઈ આવ્યા તાત. ૧૧
 ઉતાવળી મળવાને ધસી, બોલી નણદી મમે' હશી,
 આશું પિતા પુત્રીનું હેત, શાને કરવા આવ્યો ફળેત. ૧૨
 લબલબું સાત પેઢીનું નામ, સાથે વેરાગીનું શું કામ;
 શું મળવા ચાહ્યાં એકલાં, એ બાપથી નબાપાં ભલાં. ૧૩
 કંઠથી બોલે એવો સાંભળી, કુંવર બાઈ બોલી પાછી વળી;
 નણદી શું મચ્છર આવડો, પુંઠળથી બાઈ શું બડબડો. ૧૪
 સુખી પિતા હશે જે તણો, તે પુત્રીને લાભ જ થણો;
 કેનો પિતા લખેશરિ કહાવે, તે તો મારે શે બપ આવે. ૧૫
 રાંક પિતા આવ્યો મુજ વેર, એક કાપડું સોનાનો મેર;
 તમે મન માને તે કહો, એ પિતા મારે ભવતો રહો. ૧૬
 મમે' વચન નણદીને કહી, પછે પિતા પાસે પુત્રી ગઈ;
 દૂર થકી દીડી દીકરી, મહેતાએ સમયાં શ્રીહરી. ૧૭
 અન્યોઅન્ય નયણાં ભરી, લેટયાં બેઠાં આદર કરી;
 મહેતે મસ્તક મૂકી હાથ, પાસે બેસાડી પૂછી વાત. ૧૮
 કુંવરબાઈ કહો કુશળ શ્રેમ, સાસરિયાં કાંઈ આણે છે પ્રેમ;
 કહે કિવલ આવ્યો દીકરી, તો મોસાળું કરશે શ્રીહરિ. ૧૯

કુંવરબાઈ બોલી વીનતિ, મોસાળું કાંઈ લાવ્યા નથી;
 નાગરી નાતે રહેશે કેમ લાજ, વિના દ્રવ્ય આવ્યા શે કાજ. ૨૦
 નિર્માલ્ય નિર્ધનનો અવતાર, નિર્ધનનું જીવ્યું ધિકકાર;
 નિર્ધનને નવ કોઈ ગણે, નવ રાજે ઉલો આંગણે. ૨૧
 ચતુરપણું નિર્ધનનું જેહ, ઘેલામાંહી ગણાએ તેહ;
 લોક બોલાવે દુર્જાળ કહી, એથી માહું કાંઈ બીજું નહી. ૨૨
 પિતાજી કાંઈ ઉદ્ધમ નવ કરો, ધનનો નવ રાજો સંધરો;
 આ અવસર સચવાશે કેમ, પિતાજી તમે વિચારો એમ. ૨૩
 નથી લાવ્યા કંકુની પડી, નથી લાવ્યા મોઢ નાડાછડી;
 નથી માટલી ચોળીને ઘાટ, એમ શું આવ્યા બારેવાટ. ૨૪
 કેમ કરી લલજ રહેશે તાત, હું શે મરતી ન મુઠ માત;
 માતા વિના સુનો સંસાર, માતા વિના તે શો અવતાર. ૨૫
 જે બાળકની માતા ગદ્ય મરી, બાપની સગાઈ સાથે ઉતરી;
 જેવું આશ્રમતા રાવનું તેજ, મા વિના એવું બાપનું હેત. ૨૬
 સૂરભિ મરતાં જેવું વચ્ચ, જગ વિષુ જેવું તલદે મચ્ચ;
 ટોળાં વહોઈ જેવી મૃગલી, મા વિના હીકરી એકલી. ૨૭
 લવણુ વિના જેવું ફીકું અન્ન, ભાવ વિના જેવું લોજન;
 કીકી વિના જેવું લોચન, મા વિના તેવું બાપનું મન. ૨૮
 ઘડો પુટે રગળે હીકરી, મા વિના એવી હીકરી;
 જાળ વિના મોળો કંસાર, માતા વિના સુનો સંસાર. ૨૯
 શીઠ કરવા આવ્યા ઉપહાસ, સાથે વેરાગી પાંચ પચાસ;
 શંખ તાળને માળા ચંગ, એ મોસાળું કરવાના ઢંગ. ૩૦
 ન હોય તો પિતા જાઓ પાછા ફરી, એવું કહીને રોઈ હીકરી;
 મહેત મસ્તક મૂક્યો હાથ, કરશે મોસાળું વૈકુંઠનાથ. ૩૧
 પહેરામણી કરવી હોય જેટલી, આસામી લખી લાવો તેટલી;
 લખજો સાસરિયાં સમસ્ત, વિસારશે મા એકે વસ્ત. ૩૨
 વચન મહેતાજીનાં સુણી, કુંવરબાઈ આવ્યાં સાસુ બાણી;
 મારે પિતાએ મોકલી હું, લખો કાગળમાં બેઠબે શું. ૩૩
 મુખ મરડીને બોલી સાસુ, શો કાગળ ચીતરવો ફાંસુ;
 છાબમાં તુળશીઠળ મૂક્યો, ઉલો રહીને શંખ ફૂંક્યો. ૩૪

વલણ

કૂંકશેડુશાળ ઉભો રહી, નરસેયો ચોસાળું શું કરે;
સંવાદ વહુઅરનો સાંભળી, પછે વડ સાસુ એમ ઓચરે રે.

૨૬

(રામ-માર)

અકત નરસેયાતું દુઃખ જાણી રે, ઉઠી ધાયા પુરુષ પુરાણી રે;
અથ શેઠ તે સારંગ પાણી રે, સાથે બદમી થયાં શેઠાણી રે. ૧
નંદ સુનંદ ગરુડ સાથે રે, વજ્ર ગાંઠડિયો તેને માથે રે;
રથે બેઠા શ્રી ગોપાળ રે, ધમકે ધોરીને ઘુઘર માળ રે. ૨
લોકે જાળખ્યા નહિ જગદીશ રે, સાથે વાણેતર હથ વીથ રે;
સર્વે બેઈ બેઈ વિશ્વમય થાય રે, પ્રભુ આવ્યા મંડપ માંચ રે. ૩
છડીઠારે વાટ મૂકાવી રે, નાગરી નાત બેવાને આવી રે;
આ વહેવારિયો કોઈ આવ્યો રે, સાથે ગાંઠડિયો ઘણી લાવ્યો રે. ૪
કેણુ જાણે ન ત્રિભુવન ભૂપ રે, વહાલે લીધું વણિકતું રૂપ રે;
રથ ઉપરથી ઉતરિયા રે, હરિ સલામાંહી સાંચરિયા રે. ૫
અટ ફરંને જોડ્યો ન લાધે રે, જેને ઉમિયાવર આરાધે રે;
ન જડે ધ્યાને કાને બહુ જાગે રે, તે હરિ અણવાણે પાગે રે. ૬
જે ચૈદ લોકનો મહારાજ રે, મહેતા માટે થયા બળજ રે;
વાઘો શેણે કેશર છાંટે રે, બાંધી પાધડી અવળ આંટે રે. ૭
કાને કુંડળ હીરે જડિયાં રે, નેત્ર પ્રલંબ શ્રવણે અડિયાં રે;
એક લેખણ કાને જોશી રે, નામ ધર્મું દામોદર દોશી રે. ૮
લીલા ભમાને પટકા ભારે રે, હરિ હળવે હળવે પધારે રે;
આંધે પછેડી ઝોલી નાથે રે, બેઉ છેડા ગદ્દા છે હાથે રે. ૯
વીંટી વેઠ હશે આંગળીએ રે, સાદાં મોભાં પહેયાં સામળીએ રે;
ચણા વાણેતર છે સાથે રે, કાણે એળા ગદ્દા છે હાથે રે. ૧૦
ચણા સેવક સેવામાં સજ રે, ઉદવના હાથમાં ગજ રે;
પ્રભુ પુઠે કમળા રાણી રે, સલા મોહી બેઈ શેઠાણી રે. ૧૧

હતયાં નાગરીઓનાં અભિમાન રે, બાણે ઉઘ્યા શશિચર ભાણુ રે;
 ભલું ભાલ ભમર રૂડી રાજે રે, રત્ન જડિત્ર રાખડી છાજે રે. ૧૨
 વિશાળ લોચન ચંચળ ચાલે રે, કે શુ' ખંજન પડિયાં ગાલે રે;
 છે અધર બિંબ પરવાળી રે, મસ્તક ઉપર વેણુ વિંશાળી રે. ૧૩
 બાબુ બંધ ગણુ બંધ માળ રે, નાક વેસર ઝાક ઝમાળ રે;
 કટી ધમકેઃ શુદ્ધ ટાળી રે, પહેરણુ ચંપકવરણી સાડી રે. ૧૪
 ઝમકે ઝાંઝર ઉજ્જવલ પાગે રે, વિંછુંવા અણવટ બહુ વાગે રે;
 જડાવ ચૂડો કંકણુ ખળકાવે રે, માયા મહેતી રૂપે આવે રે. ૧૫
 મોહી સભા લક્ષ્મીને નિરખી રે, દેવી હીસે વાણિયણુ સરખી રે;
 લલિતા વિશાખા બે ખવાસી રે, છે ભકિત મુકિત ચારે ઢાસી રે. ૧૬
 આવ્યા સન્નેડે દેવાધિદેવ રે, મહેતે હરિ જોળખ્યા તતખેવ રે;
 ભલે આવ્યા શેઠ સ્યામળીઆ રે, મહેતો માધવજીશુ' મળિયા રે. ૧૭
 મળતાં બોલ્યા સુંઠર સ્યામ રે, માફ' પ્રગટ ન લેશો નામ રે;
 રખે વાત અમારી ચરચો રે, તમારે જે બોધ્યો તે ખરચો રે. ૧૮
 કુંવર બાઈના પૂરો કોડ રે, એમ કહી બેઠા રણુછોડ રે;
 પછે સભા સહુ સાંભળતાં રે, હરિ વચન બોલ્યાછે વળતાં રે. ૧૯
 બાઓ શેઠાણી દુઃખ કાપો રે, કુંવર બાઈને હૃદિયાશુ' આપો રે;
 એણું કહેતામાં કમળા હીંડયાં રે, કુંવર બાઈને હૃદિયાશુ' લીડયાં રે. ૨૦
 મારી મીઠી ન ભરીએ આંસુ રે, તેડો કયાં છે તમારી સાસુ રે;
 મળી નાગરીઓ સેં બે ચાર રે, બોધ રૂપ મેલ્યો અહંકાર રે. ૨૧
 વેવાણુ કમળાને એમ પૂછે રે, મહેતા સાથે સગપણુ શુ' છે રે;
 કોકિલા સ્વરે અમૃત વાણી રે, ત્યારે હસીને બોલ્યાં શેઠાણી રે. ૨૨
 વેવાણુ તમેજી શુ' નવ બાણિયાં રે, તમે પ્રાદાણુને અમો વાણિયાં રે;
 વેપાર દોશીનો ઘેર કોઠી રે, અમારે ઝોથ નરસૈયાની મોટી રે. ૨૩
 અમો ધન મહેતાજીનું લીજે રે, વેપાર કાપડનો કીજે રે;
 અમો આવ્યાં મોસાણું કરવા રે, ઠાલી છાળ સોનાએ ભરવા રે. ૨૪
 મહેતે જે જે વસ્ત્ર મંગાવ્યાં રે, અમો લખ્યા પ્રમાણે લાવ્યાં રે;
 એણું કહી બેઠાં શેઠાણી રે, સહુ નાગરી સાંસે ભરાણી રે. ૨૫

તેડયા શ્રીરંગ મહેતો વહેવાઈ રે, બાવે લેટયા શ્રીજદુરાધ રે;
ત્યારે વિસ્મય થયા સહુ નાગર રે, છાળ ભરી તે કંઠાસાગર રે;
મહેતાને કહે વનમાળી રે, કરો પહેરામણી સંભાળી રે. ૨૬

વલણુ.

સંભાળી કરો પહેરામણી, જોવું કહે સુંદર સ્યામ રે;
વળી ઘટે તે માગજો, અમો વાણીતર સરખું કામ રે. ૨૭

૨૭

શામળશા

(રાગ માઝ)

જેને વેદ પુરાણે વખાણીઓ રે, મારો વહાલોલ થયો વાણીઓ રે;
એના આગમની ગત છે ઉલટી રે, મારો નાથ થયો નાણાવટી રે.
વહાલો ગોમતીજીના ઘાટમાં રે, મળ્યા તીરથવાસીને વાટમાં રે;
બેશ પૂરો આણ્યો મારે વહાલે રે, નાથ ચઢતાની ચાલે-ચાલે રે.
■ અવળા આંટાની પાધડી રે, વાલાજીને કેમ ખાંધતાં આવડી રે;
હીસે વાણીઓ ભીને વાને રે, એક લેખણુ જોસી છે કાને રે.
હસતાં ખાડા પડે ખહુ ગાલે રે, મોટું કપાલ જાણીએ વેતાલ રે;
અધર જેઠ જાણો પરવાળી રે, મોટી આંખ હીસે અણીઆળી રે.
મે કાને કુંડળ જળકે રે, નાસિકા હીવાની થળકે રે;
હીસે હાંત ફડા હસતા રે, હીરા તેજ કરે છે કથતા રે.
ત્રિકમજી વાણુકની તોલે રે, નાથ ઉતાવળું ને જોખડું જોલે રે;
સોનાની સાંકળીને કંઠે દોરો રે, કેડે પાટીઆનો કંઠોરો રે.
ઝળકે ધનરેખ હથેલીમાં રે, આંગળીએ વીંટીને વેઢીઆં રે;
પ્રાદી એક તાઈ પહેરી છે હરજી રે, એનો શીવનારો કોણુ હરજી રે.
કે દુકંડાં ખધન ખેવડા રે, સુણ ક્યાંથી શીખ્યા પ્રણુ એવડા રે;

કંઠે આડે હાથે લટકે રે, ચાલી દોરીનો કેડે પટકે રે.
 પટકે લટકે પુમતડાં બ્યોત રે, કેડે જોસી પિત્તળની દોત રે;
 ક્રીઆં ક્રીઆં તે કૈતકે જાળીએ રે, કાલી ગાંઠ વાળી બે ચાર ફાળીએ રે.
 એક એલી પછોડી ખાંધ રે, નાથ હુંઠાલોને મોટી ફાંઠ રે;
 વસ પહેર્યાં તે પાંચે સાળાં રે, પાએ પહેર્યાં તે સાદાં મોળાં રે.
 કાંઈ વાગો બીરાબે કેશર રે, બન્યા મોટો પારેખ પરમેશ્વર રે;
 મારો નાથજી નીચે ખાંમણે રે, ભટ પ્રેમાનંદ બાએ તેને ભામણે રે.
 સાથે વાણેતર છે સાત રે, એકવ અકૂર છે બ્રાત રે;
 હંતુમાન કપિલ અબુન રે, ભકત સુદામો દીસે દીન રે.
 પારથ થઈ ઉપમાન રે, આગળ બ્યેઠિકાદાર હંતુમાન રે;
 છે લાકડી સુદામાએ ગ્રહી રે, છે વિદ્વરના હાથમાં વહી રે.
 એકધવને ખાંધે કોથળી રે, તે તો પારસી બોલે ટોટડી રે;
 એમ આવ્યા સ્યામળા અવિનાશી રે, તે એક રહ્યા તીરથવાસી રે.
 એ તો કોઈ પારખ દીસે નવો રે, આપણો અર્થ સરશે હવો રે;
 કાંઈક ભારે માંણસ ભાસે રે, ભલા વાણેતર છે પાસે રે.
 હીડે સહુને શીશ નમાવતા રે, દીસે પૈસાદાર કોઈ પામતા રે;
 એતો કારણ રૂપ કંઈ મળિયું રે, એને કશુંને હુઃખડું ટળિયું રે.
 હુંડીવાળા એમ વહે વાણીઓ રે, મળ્યું સ્યામળે અંગે એંધાણીઓ રે;
 આઘા આવીને પાછા શાણી રે, તેનાં મનની વારતા બાણી રે.
 એલ્યા પોતે તે શારંગપાણિ રે, કાંઈક એછી લબ્બા આણી રે;
 તીરથવાસી એલ્યા શીર નામી રે, બુનાગઢથી આવ્યા છીએ સ્વામી રે.
 અમે બુનાગઢથી આવ્યા રે, નરસૈયાની હુંડી લાવ્યા રે;
 બ્યારે સાંભળ્યું નરસૈયાનું નામ રે, ત્યારે ધાયા શ્રી ભગવાન રે.
 નેત્રે ભર્યાં આંસુ અંબુજ રે, હુંડી લીધી તે ચતુરભુજ રે;
 બ્યારે અક્ષર એળખ્યા નાથે રે, હુંડી ચાંપી તે હૈરા સાથે રે.

૨૮

હરિ પ્રતાપ

(રાગ—મેવાડની દેશી)

શંખ દિખિત બે ભેવા ચાલ્યા, ધાયા હંસધ્વજ ત્યાંહેલ;
રાજપુત્રને તરતો દીઠો, તેલ સાગરની માંહેલ.
પદ્મ પત્ર જેમ પવને હાલે તેમ, હરિનામે અધુર ત્યાં થાયલ;
ચંદ્ર ચાલે જેમ મેઘઘટામાં, તેમ વૈષ્ણવ તેલમાં નહાયલ.
કરે કોગળા તેલ ઉછાળે, ગાલ કહે ગોપાળલ;
દશ વાંસ વેગળું શરવડું, ઉડે અગ્નિની જ્વાળલ.
તે ભેધ પુરોહિત વિરમય પામ્યા, અગ્નિ ઉઠક સમાનલ;
સુધન્વા બ્રાહ્મણને કહે છે, આવો કરીએ સ્નાનલ.
હરી ચરણથી વેગળો તેને. પીઠે ત્રિવિધિ તાપલ;
આ તપ્ત તેલમાં હું નાહું છું, હરી નામ તણે પ્રતાપલ.
જનુનું ઇન્દ્રધનુ કંઈ નવ થાય, બે શામળીઓ હોય શીથલ;
જુઓ આવી અત્રિક્ષ ઉભા છે, મારી રક્ષાએ જગદીશલ.
વાયક સાંભળી સુધન્વાનું, પુરોહિત બોલ્યા આડુંલ;
લાવો નાળીએર પરીક્ષા કીજે, તેલ દીસે છે ટાડુંલ.
સુભટ સહુને માડું લાગ્યું, દુઃખીઓ થયો ભૂપાળલ;
ધિકક પુરોહિત ધિકક પુરોહિત, પ્રભ પાડે પસ્તાળલ.
આ જ્વાળાના ધુમ થકી તો, દેવ દ્રવ્યી ફાંચેલ;
તે તેલને શીતલ કહે છે, જુડા બ્રાહ્મણ નવ લાગેલ.
સેવકે આણીને શ્રીકૃષ્ણ આપ્યું, તે રાજ પ્રભએ ફાંચ્યુંલ;
શીત ઉષ્ણની પરીક્ષા કરવા, લઈ શંખે શ્રીકૃષ્ણ નાંખ્યુંલ.
તપ્ત તેલની જ્વાળા લાગી, શ્રીકૃષ્ણ ફાટ્યું ફડાકલ;
ઉઠ્યાં કોચલાં પેણામાંથી, બે ભાઈને વાઝ્યાં તડાકલ.
શંખ દિખિતનાં કપાળ ફાટ્યાં, ચાલી શોષિતની ધારલ;
પ્રભ રાજાદિ સહુ આનંદ પામ્યાં, વરત્યો જિજ્ઞાસુકારલ-

ફડાને કપાળે ધા ઘટે, ફડું કયું શ્રી રથુનાથલ;
 બહું મયું કહી સ્ત્રીઓ હસે, તાળી દેઈ દેઈ હાથલ.
 ત્યારે પ્રધાન બન્ને લલ્લ પામ્યા, સમલ્યા માંહે માંહે બ્રાતલ;
 પછી શંખઃ લિખિતે પેણામાંહે, કરીયું ઝંપાપ્રાતલ.
 પાવકનો પરિતાપ ન લાગ્યો, પુરોહિતને અંગેલ;
 પાપી બેઠ પેણામાંહે ઝીલે, મુધન્વાની સંગેલ.
 ઓસીઆળો થઈ હંસધ્વજ બોલ્યો, નયણે આંસુધારલ;
 સાધુ દીકરા કુળ અન્નવાળ્યું, હવે નીકળો બહારલ.
 તેલ કીડા કરી બ્રાહ્મણ સાથે, સંસારનો ભય લાગ્યોલ;
 શુભ મુધન્વા બહાર નીકળ્યો, જઈ પિતાને પાથે લાગ્યોલ.
 શંખ લિખિતને પાથે લાગ્યો, બોલ્યો વૈષ્ણવ જનલ;
 તેલ તયો હરિકથાન પામ્યો, તે મુનિ તમારું પુન્યલ.
 તવ કહે ગદ્ ગદ્ કહે પુરોહિત, અમને છે ધિક્કારલ;
 હવે જાણ્યો વૈષ્ણવની મહિમા, ચણું વન્ડે વારવારલ.
 હંસધ્વજ કહે મુધન્વાને, મેં દીધું દુઃખ કારણલ;
 જોઝારો હું થું દેખાડું, સ્થામ થયું મુજ મુખલ.
 પુત્ર કહે પિતાલ મારા, સમરો સીતા રામલ;
 અતિ કાલ થાય છે આસા આપો, હું જઈ કડું સંગ્રામલ.
 જોણે મને પેણામાંહે રાખ્યો, તેવું કરાવું કથાનલ;
 અભ્યુનને છતી હરિને તેડું, તો હું સત્યવતીનો તનલ.

(વલણ)

તન હું સત્યવતી તણો, જો છતું પારથ રાથ રે;
 ભટ્ટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, સંગ્રામ કેવો થાય રે.

વિષનું વિષયા-૨

(રામ—ગોડી)

નારક કહે સાંભળ રે અબ્બુ'ન, વાડીતણે વિસ્તારલ;
 તે વાડીમાં ભૂલ્યા સેવક, બેતાં પેલા ચારલ.
 શયન કીધું છે અંદ્રહાસે, નિદ્રા અતિથે આવીલ;
 કેવ તણી ગત કોઈ ન બાણે, થાય વાત જે ભાવીલ.
 તે ધૃષ્ટ્યુદિ પ્રધાનની પુત્રી, વિષયા જેનું નામલ;
 યૌવન માતી રંગે રાતી, પીડે પાપી કામલ.
 અંધકમાલિની રાજની પુત્રી, વિષયાની સહિયારીલ;
 અન્યો અન્યે પ્રતિ ઘણી, પણ જને બાળકુમારીલ.
 તેને અનંગ અંતર પીડે, પાપ તે નવ ખમાયલ;
 બેહુ સખિ સંગાથે સરોવર, નિત્ય નહાવા બયલ.
 તે દિવસે તો તારૂણી આવી, નિત્યનું સ્થાન બ્યાંબલ;
 અંદ્રહાસે શયન કીધું છે, વિશ્રામ કારણ ત્યાંયલ.
 સામું તટ સરોવરનું ત્યાં, સ્થામા આવી રહેતીલ;
 જળ ભરોને નૃત્ય કરો, સર્વ વિષયાને કહેતીલ.
 કેા કુસુમ નેણે કેા કંઠ ગીણે, ગુણવંતી લાગી ગાવાલ;
 કેા શરીર સમારે ઉત્તમ ઓવારે, કેાઈ ઉતરે નહાવાલ.
 કેા તટ બેસે કેા જળમાં પેસે, તારૂણી બય તરવાલ;
 કેા કુબકી ખાય સંતાડી કાય, વળી બહાર નિસરે વઢવાલ.
 કેા કેશ ગાલે લાણી કાડે, લાગી હાસ્ય વિનોદ કરવા બાળીલ;
 કેા અલિંગન દેતી મુકે મુકે કેતી, કેા કર દેતી તાળીલ.
 એવે વાડી દીઠી નવ પલ્લવ, જે પૂર્વ હોતી સૂકીલ;
 સ્થામા સર્વ ધસી બેવાને, સંગ વિષયાને મૂકીલ.
 અંધકમાલિની ચાલી બેવા, બાતી વાડી મધ્યલ;
 સવેને બવા દેઈ રહિ એકલી, વિષયાએ વિચારી બુદલ.

પૂર્વે પિતા મુની એમ કહેતા, તે પાસેથી હું સાંભળતી; આજ નિશાએ સ્વપ્ન આપ્યું, વાત બંને દીસે છે મળતી. સૂકું વન થાશે અતિ લીલું, જ્યારે આવશે વિષયાને નાથ; આ સ્વપ્ન વિશે ચંદ્રહાસે, પરણીને કાલ્યો હાથ. એણું વિચારી વિષયા નારી, ચઢી સરોવર પાળે; એવે અતિ ઉજ્જવલ અથ દીઠો, બાંધ્યો આંખા હાળે. તુરીયું તેજ દેખી મનમાં હપી, એવા ભવ ત્યાં પ્રુદ્યો; એવે હક્ષિણ પાસ ચંદ્રહાસ, સેવક રહિત સુતો. હરિ ભકતને દેખી હુયને પેખી, હારવઢની હપને પામી; શું સ્વપ્ન નિશાનું થાશે સાચું, ચક્રે સૂતો મુજ સ્વામી. વિમાસે વાત બે હોય નાથ, તો બેયા વિષુ કેમ આલે; ઘેર કેમ જવાય શી રીતે રહેવાય, મળ્યા વિના હૃદયા સાલે.

વલ્લુ.

સાલે હૃદયા પાળે, તે માટે બેતી બહારે;
એને બેઠાં બોળખી, હું નિરખી નિરબે થાઉં રે.

૩૦

વિષનું વિષયા-૨

(રામ ગોડી)

વિષયાએ વિમાશી બેયું, એ પુરૂષને હું નખું;
અન્ય પશુ પક્ષી ને માનવ, નથી કોઈ દ્યાં સરસ્યું.
રખે ચતુર તુરી કહેતો સ્વામીને, બગશે તો શું થાશે;
નિદ્રાવશથી કેમ ઉઠાડું, પછે શું કહેવાશે.
હે અશ્વ તું અતિ અલુપમ, તારૂં રૂડું વાન;
માગીરે લેઉં છું હું માનિની, રખે કરતો સ્વામીને બાણ.
તારે રત્ન જડીત મુખ મોરડો, ઉઠ્યાચળ ઉગ્યો બાણ;
પેંગડાં તારાં પરમ મનોહર, રત્ન જડીત પલાણ.

સુવદન અંબુજ ઉપર બુકુટી, બ્રમર કરે શુંબર;
 શકે શશિબિંબ પુઠે તારા, એવો શોભેછે મોતીકાર.
 શુક ચંચુ અતિ ઉત્તમ, બાણે અધરબિંબ અલંકૃત;
 શશિ સવિતા શ્રવણે કુંડળ, દાડમ કળીશું દંત.
 કપોત કંઠ કર કુંબરના સરખા, હથેળી અંબુજવર્ણ;
 ખાંચે બાબુબંધ બેરખા, મુદ્રિકા આદે આબ્રણ.
 વિશાળ હૃદે ને હાર હેમનો, કટિ કેશરીના સરખી;
 દેખી રૂપ રંગ તારૂણી, બાણે નાખી પ્રેમની ભુરકી.
 ધન્ય માત તાત એના હીસે છે, કોણે કીધાં હથે પુન્ય;
 હીમે હાડ ગાળ્યાં, મુખ ટાળ્યાં, તો એહવો હથે તન.
 જપ તપ વ્રત દેહ દમન, એવી તારૂણી ધરનાર;
 તે નારીનું પરમ ભાગ્ય જેને, આવો હથે ભરથાર.
 મેં પાપણિયે પુન્ય ન કીધું, તો કયાંથો આવો સ્વામી;
 એમ દુઃખ ધરતી આંસુ ભરતી, સ્યામા શોકને પામી.
 એવે એક કંભાયની કસે, કાગળ બંધન હીઠો;
 એવા કારણ ચૌવનાએ, તતક્ષણ છોડી દીધો.
 સરનામું અક્ષર તાતના દેખી, સ્યામા મહા મુખ પામી;
 શકે પત્ર લખી મોકલ્યો, પિતાણ્યે મુજ સ્વામી.
 સ્વસ્તિશ્રી કાંતુલપુર સ્થાને, મદન કુંવર બલવંત;
 અહીં ચંદ્રહાસને મોકલ્યો છે, તે પત્ર લેલો શુભવંત.
 રૂપ ન ભેશે રંગ ન ભેશે, ન પૂછ્યો ધરસૂત;
 મુહૂર્ત ઘટિ કેને ન પૂછ્યો, એને વિષ દેભોની પુત્ર.
 વાંચી પત્રને વિષયા બોલી, ત્રાહે ત્રાહે ત્રિશુવન નાથ;
 વિષયાને સાટે વિષ લખાયું, શું કાખ્યા ભેઠ્યે હાથ.
 પત્ર લેવું તો પાછો ફરી બાય, પરણ્યા વિના વિદ્ય થાય;
 અક્ષર એક વધારૂં એ માંહે, વિષની કરૂં વિષયાય.
 એક નેત્રનું કાજળ કાઢ્યું, બીજા નેત્રનું નીર;
 તરણા વતે લખ્યું તારૂણીએ, ધરી હૃદયા મધ્યે ધીર.

નારદ કહે સાંભળરે અભુન, કર્તા હતાં અવિનાશ;
 વિષ ફેડી વિષયા કરી, એમ ઉગાર્યો ચંદ્રહાસ.
 પત્ર ફરી ખાંધ્યું પ્રમદાએ, જળ ભરતી તે નેણુ;
 ઉઠી અળળા ચાલી ત્યાંથી, મુખે કહેતી વેણુ.
 ઘેર જઈને વાટ જોઉછું, ઉતાવળા તમે આવો;
 મહનભાઈને મળજો સ્વામી પત્ર લખ્યું તે લાવો.

વલ્લભ

પત્ર લખ્યું તે લાવો સ્વામી, એમ કહી વિષયા વળી રે;
 થરથર ધ્રુજે ને કાંઈ ન સુઝે, સખી જ્યાં સામી મળી રે.

સુદામા ચરિત્ર

(સંક્ષિપ્ત)

૩૧

દાળ

શુક સ્વામી કહે સાંભળ રાજા, પરીક્ષિત પુણ્ય પવિત્ર;
 હથમ રકષ અધ્યાય એંશીમે, કહું સુદામા ચરિત્ર.
 સાંદીપનિ ઋષિ સુર શુર સરખા, વિદ્યાવંત અનંત;
 ત્હેને મઠ ભણવાને આવ્યા, હળધર ને ભગવંત.
 ત્હેની નિશાળે વડો વિદ્યાર્થી, ઋષિ સુદામો કહાવે;
 પાટી લખી દેખાડવા, રામ કૃષ્ણ સુદામા પાસે આવે.
 સુદામો, સ્થામ, સંકર્ષણ, અન્ન ભિક્ષા માગી લાવે;
 એકઠા બેસી અશન કરે તે, ભુધરને મન લાવે.
 સાથે સ્વર ખાંધીને ભણતા, થાય વેદની ધુન્ય;
 એક સાથે શયન કરતા, મોરલીધર, બળ, મુન્ય.
 ચોસઠ દહાડે ચૌદ વિદ્યા, શીખ્યા બેઠે ભાઈ;

શુરને શુરકક્ષિણા આપી, વિઠ્ઠલ થયા વિદાઈ.
 કૃષ્ણ સુદામો ભેટી રાયા, બેઠ્યા વિશ્વાધાર;
 મહાનુભાવ ફરીને મળ્યો, માણું છું એકવાર.
 ગઢ ગઢ કંઠે કહે સુદામો, માણું દેવ શુરારિ,
 અદૈવ તમારા ચરણ વિષે, મનસા રહેજો મારી.
 મથુરામાંથી કૃષ્ણ પધાર્યા, પુરી દારિકાં વાસી;
 સુદામે ગૃહસ્થાશ્રમ માંડ્યો, મન જેવું સંન્યાસી.
 પતિવ્રતા પત્ની છે પાવન, પતિને પ્રભુ કરી પ્રીછે;
 સ્વામીસેવાનું સુખ વાંછે, માયા સુખ નવ ઇચ્છે.
 હથ બાળક થયાં સુદામાને, દુઃખ હરિદ્રે ભારિયાં;
 શીતળાએ અમી છાંટો નાંખ્યો, થોડે અન્ને ઉછરીયાં.
 અભયક મત પાળે સુદામો, હરિ વિના હાથ ન ઓડે;
 આવી મળ્યું તો અશન કરે, નહિ તો ભુખ્યાં સાથરે પોટે.

વલ્લભુ

પોટે ઋષિ સંતોષ આણી, સુખ ન ઇચ્છે ઘરસૂત્રનું;
 ઋષિપત્ની ભિક્ષા માગીને લાવે, પૂરું પાડે પતિ પુત્રનું.

૩૨

(રાગ વેરાલી)

ભિક્ષાનું કામ કામિનિ કરે, કેનાં વચ્ચે ને પાણી ભરે;
 જેમ તેમ કરીને લાવે અન્ન, નિજ કુટુંબ પોષે સ્ત્રીજન.
 ઘણા દિવસ દુઃખ ઘરનું સહ્યું, પુરમાં પછે અન્ન જડતું રહ્યું;
 બાળકને થયા બે ઉપવાસ, ત્યારે સ્ત્રી આવી સુદામા પાસ.
 હું વિનવું ભેટી બે હાથ, અળળા કહે સાંભળીએ નાથ;
 બાળક ભુખ્યાં કરે રૂદન, નગરમાં નથી મળતું અન્ન.
 ન મળે કંઈ મૂળ કે ફળ, બે દિવસ થયાં લેઈ રહે જળ;
 સુખ શય્યા ભૂષણ પટફળ, પ્રભુ ક્યારે થશે સાતુફળ.

ભૂખ્યાં બાળક ભુએ માતું મુખ, સી કહે સ્વામીને દુઃખ;
 હું કહેતાં લાગીશ અળખામણી, સ્વામી ભુએ આપણા ઘરભણી
 અન્ન વિના પુત્ર મારે વાગલાં, તો ક્યાંથી ટોપી આંગલાં;
 અઘોટિયું પોતિયું નવ મળે, સ્નાન કરે છે શીતળ જળે.
 નખ વાધ્યા ને વાધી જટા, માંહે ઉઠે રક્ષાની ઘટા;
 હજાં તણી તૂટી સાદડી, નાથજી તે પર રહોછો પડી.
 બીજે ત્રીજે પામે છે આહાર, તે મુજને હશે છે અંગાર;
 હું તો હરિદ્રસમુદ્રમાં ખૂડી, હેવાતનમાં એકજ ચૂડી.
 સોભાઅના નથી શણગાર, નહિ કાજળ નહિ કીડિયાં હાર,
 નહિ લલાટે હેવા કંકુ, અન્ન વિના શરીર રહ્યું સૂકું.
 હું પુછું છું લાગી પાય, આવું દુઃખ ક્યાં સુધી સહેવાય;
 ત્હમે હહાડી કહો છો ભરથાર, માધવ સાથે છે મિત્રાચાર.
 જે રહે કલ્પવૃક્ષની તળે, ત્હને શી વસ્તુ નવ મળે;
 જે જીવ જળમાં ફીડા કરે, તે પ્રાણી કેમ તરશે મરે.
 જેને સ્નેહ શામળિયા સાથે, ત્હેનું ઘર નવ હોય અનાથ;
 છેલ્લી વિનતિ ઠાસી તણી, પ્રભુ પધારે ભૂધર ભણી;
 તે છે યાહ લોકના મહારાજ, બ્રાહ્મણને ભીખતાં શી લાજ.

વલણ

લાજ ન કીજે નાથ મહારા, માધવ મનવાંછિત આપશે રે;
 દીન બાણીને કયા આણી, હરિદ્રનાં દ્રુમ કાપશે રે.

જઈને બચે બદવરાય, ભાવઠ લાંગરેરે,
 હું તો કહું છું લાગીને પાય, ભાવઠ લાંગરેરે;
 ધન નહિ જડે તો ગોમતીમાં જઈ, દર્શન દ્રુળ નહિ બય. ભાવઠ ટેક
 મુશામે કહે સીને, નથી માગતાં પ્રતિવાય;

પણ ભિન્ન આગળ મામ મૂકી, માગતાં છુત્ત બાય. મામ ન મુકીએરે,
જાયવા ન જઈએ ને પડી રહીએ તો, કયમ છુવે પરિવાર;
એકવાર જાયો બદલા, ત્હમને નહિ કહું છીજીવાર. ભાવઠ૦
સુદામો કહે નારને, કયમ ચાલે મહારા પાય;
ભિન્ન આગળ મામ મૂકીએ, ધિક્ક પડો મારી કાય. મામ ન
કહેવું નહિ પડે કૃષ્ણજીને, નથી અંતરજાગી અબજી;
મટ ઘટમાં વ્યાપી રહ્યો છે, પૂરણ પુરુષ પુરાણ. ભાવઠ૦
તમો જ્ઞાની વૈરાગી ત્યાગી મહા જોડા, પઠિત ગુણ જાંડાર;
હું જીગતે જાણું કયમ કરી, અળજાનો અવતાર. ભાવઠ૦

વલ્લભ

અવતાર સ્ત્રીનો અધમ કહીને, ઋષિપત્ની આંસુ ભરે;
હુઃખ પામતી જાણી પ્રેમદા, પછે સુદામોજી ઉચરે.

૩૪

(રામ-સામગ્રી)

પછે સુદામોજી જોલીયા, મુણ સુંદરી રે;
શી કહું હું શીખામણ, ઘેલી કોણે કરી રે
જે નિરમ્યું છે તે પામિયે, મુણ સુંદરીરે;
વિધિયે લખી વૃદ્ધિ હાણ, ઘેલી કોણે કરીરે.
હીધા વિના કયાંથી પામિયે, મુણ સુંદરી રે;
નથી આપ્યું જમણે હાથ, ઘેલી કોણે કરી રે.
જો ખડ ધાનજ વાવિયે, મુણ સુંદરી રે;
તો કયાંથી જમિયે જાળ, ઘેલી કોણે કરી રે.
જળ વહી ગયે શી ચોચના, મુણ સુંદરીરે;
જો પ્રથમ ન જાંધી પાળ, ઘેલી કોણે કરીરે.
સંતોષ અમૃત ચાખીયે, મુણ સુંદરીરે;
હરિચરણે સોંપી મન, ઘેલી કોણે કરી રે.
ભક્તિયે નવનિધિ આપયે, મુણ સુંદરી રે;

ધરો ધીર તમે સીજન, લેલી કોણે કરીને.
 આંખ્ય ભરી અળળા કહે, ઋષિરાયણ રે;
 મહાફં જડ થયું છે મન, લાગું પાયણ રે.
 એ તો જ્ઞાન મહેને ગમતું નથી, ઋષિરાયણ રે;
 ફૂલો બાળક લાવો અન્ન, લાગું પાયણ રે;
 અન્ન વિના ચાલે નહિ, ઋષિરાયણ રે;
 મોટા જોગેશ્વર હરિભક્ત, લાગું પાયણ રે;
 અન્ન વિષુ ભજન સૂઝે નહિ, ઋષિ રાયણ રે;
 ભવે અન્ને આણું જગત, લાગું પાયણ રે.
 ફેરાતું ફળ બશે નહિ, ઋષિરાયણ રે;
 જઈ જાણો કૃષ્ણ બળદેવ, લાગું પાયણ રે.
 વિધિએ લખ્યા અક્ષર કરિદ્રના, ઋષિ રાયણ રે;
 મોશે ધરણીધર તતખેવ, લાગું પાયણ રે.

વલ્લભ

તતક્ષણ ત્રિકમ છેકશે, કરિદ્ર કેરાં ઝાડ રે;
 નાથ પધારો દારિકાં, હું માનું તમારો પાડ રે.

૩૫

લળ

બહુ પડશે સર્વથા, ઘણું ફૂલો અળળા શંક;
 અન્ન વિના બાળક ટળવળે, એમાં માતતલો શો વાંક.
 પત્નીપ્રત્યે કહે સુદામો, તું સાંભળ મારી વાત;
 કહો ભામિની ભગવંત આગળ, ભેટ શી મહું હાથ.
 કાકા કહીને કુંવર આવે, કૃષ્ણસુત સમુદાય;
 ખાવા માગે સુજ કને, ત્યારે થું મેલું કરમાંય.
 સુણી હરખ પ્રામી પ્રેમદા, ગઈ પડોશણની પાસ;
 બાઈ આજ કામ કરો મારૂં જાણે વણમૂલે લીધી દાસ.

દ્વારામતી મમ પતિ જાય છે, જાયવા જાહવરાય;
 અમો જમણું કરીને આપશું, કાંઈ આપો ઉછીતું માય.
 પાડોશણને દયા આવી, આ દુર્ગળ આવી લેવા;
 સુપડું ભરીને કાંગ આપ્યા, આ જાઈ ત્હમારે દેવા.
 ઉખળે ઘાલી ઓખાણ્યા, તેને કીધા શ્વેત;
 તગતગતા કરી કરમાં આપ્યા, ઋષિજી પાગ્યા હેત.
 માંગમાં છેવાય નહીં, છે ત્રિકમના તાંદુલ;
 લેઈ જવા છે દ્વારામતી, નથી ખાંધવા પટકુલ.
 ઉપરાઉપરી બંધન બાંધ્યાં, ચીંથરાં કશવીસ;
 રત્નની પેરે જલ્લ કીધું, જ્યમ ચઢે છોડતાં રીસ.
 ઋષિ સુદામાને કહે જાળકડાં, કરીને રેતાં મુખ;
 પિતાજી એવું લાવજો, જ્યમ જાય આપણી ભૂખ.
 દીન વાણી સાંભળીને, મુનિયે મૂક્યો નિશ્વાસ;
 સુદામો કહે પુત્રને, પરિવ્રજા પૂરશે આશ.
 ઋષિ સુદામો સંચર્યા, વેળાવી વળ્યો પરિવાર;
 ધસમસે ને ધાય મુનિવર, મુખે શ્વાસ ન માય;
 જે મારગમાં મળે તે, દેખી વિસ્મય ધાય.

૩૬

(રાગ-સારંગ)

ઋષિ કહે સાંભળ નરપતિ, સુદામે દીકરી દ્વારામતી;
 કનકકોટ ચળકારા કરે, મણિમય રત્ન જડયાં કાંગરે.
 ત્યાંતો જોમતી સંગમ ધાય, ચારે વજ્ર ત્યાં આવી ન્હાય;
 પરમ ગતિ પામે ઘણા, નથી સુકિતપુરીમાં મણા.
 ઋષિ સુદામે કીધું સ્નાન, પછે પુરમાં પેઠા ભગવાન;
 રૂપ જોઈ જોવા સો મળે, ખીજવે જાળક પુકે પળે.
 જાહવજી તાળી ઠઈ હશે, ધન્ય આલો નર વસે.

ક્રીધાં હશે તત તપ અપાર, તે સ્ત્રી પામી હશે આ ભરથાર;
 કોઈ કહે ઈંદુ કોઈ કહે કામ, એને રૂપે હારશે કેશવ રામ.
 પતિવ્રતાનાં મોહશે મન, મર્મ વચન જોત્રે સ્ત્રીજન;
 કોઈ કહે હાઉં આબ્યો વિકરાળ, દેખાડો રેતાં રહેશે બાળ.
 ઘણી ચેષ્ટા પુંઠળથી થાય, સુણી સુદામો હસતા બય;
 પુઠે બાળક કાંકરા નાખે, ઋષિજી રામકૃષ્ણ મુખથી ભાખે.
 પાડે તાળી વબડે ગાલ, પુઠે ફરી વળ્યાં ન્હાનાં બાળ;
 કોઈ વૃદ્ધ બદલે દીઠા ઋષિ, સાધુની કષ્ટિ તેણે ઝાળખી.
 તેણે બાળક સહુ કાઢ્યાં હાંકી, પુછ્યા સમાચાર ઉભા રાખી;
 કૃપાનાથ ક્યાંથી આવીયા, આ પુરને કેમ ક્રીધી મયા.
 પ્રતિઉત્તર બોલ્યા ઋષિજન, મને હરિદર્શનનું મન;
 તે બદલે ક્રીધો ઉપકાર, દેખાડી દીધું રાજદાર.
 અનંત ચોદા ઉભા પ્રતિહાર, સાચવે શામળીયાતું દાર;
 ત્યાં સુદામો ફેરા ફેરે, સંકલ્પ વિકલ્પ મનમાં કરે.
 ગહન દીસે છે કર્મની ગતિ, એક ગુરૂના વિદ્યાથી;
 એ થઈ બેઠો પૃથ્વીપતિ, મારા ઘરમાં ખાવા રજ નથી.
 રમાડતો જોકલ માંકડાં, ગુરૂને ઘેર લાવતો લાકડાં;
 તે આજ બેઠો સિંહાસન ચઢી, મારે તુંબડી ને લાકડી.
 વળી ઋષિને આબ્યું જ્ઞાન, અલ્પ જીવં હું એ ભગવાન;
 એકવાર પામું કથન, તો હું બણે પામ્યો ઈંદ્રાસન.
 છે વિવેકી હરિના છડીદાર, પુછ્યા સુદામાને સમાચાર;
 મહાનુભાવ કેમ કરૂણા કરી, તવ સુદામે વાણી ઉચરી.
 શું દુર્બળ પ્રાણલુ અવતાર, માધવ સાથે છે મિત્રાચાર;
 પ્રભુને જઈ કહો મારા પ્રણામ, આબ્યો વિપ્ર સુદામો નામ.

વલ્લભ

નામ સુદામો જઈ કહો, ગયો દયામાં પ્રતિહાર રે;
 એક દાસી સાથે કહાવીયો, ક' માયા રે;

૩૭

(રાગ મારૃ)

સૂતા શય્યાએ શ્રીઅવિનાશ રે, અષ્ટ પટરાણીઓ છે બે પાસ રે;
 રુકમિણી તળાંસે પાય રે, મિત્રવિન્દા ઢાળે છે વાય રે.
 એવે દાસી ધાતી આવી રે, બેઠા નાથે પાસે બેલાવી રે;
 બાલી સાહેલી શિર નામી રે, દારે દિવ આબ્યો કોઈ સ્વામી રે.
 દુઃખી હરિદ્ર સરખો ભાસે રે, એક તુંળીપાત્ર છે પાસે રે;
 પિંગળ જટા ભરમે ભરીયો રે, કુધા રૂપી નારીને વરીઓ રે.
 શેરીએ શેરીએ થોકથોક રે, તેને બેવા મળ્યા બહુ લોક રે;
 તેણે કહાવ્યું કરી પ્રણામ રે, મહાઈ મુદામો છે નામ રે.
 એમ દાસી કહે કર બેઠ રે, ખરો ખરો કહે રણુછોડ રે;
 આરો બાળ સ્નેહી મુદામો રે, હું દુઃખીઆનો વિસામો રે.
 ઢીઠી ધાયા બહવરાય રે, નવ પહેયાં મોભાં પાય રે;
 પીતાંબર ભૂમ ભરાય રે, રાણી રુકમણી ઉંચાં સાય રે.
 અતિ આનંદે કુલી કાય રે, હરિ દોડે ને આસે ભરાય રે;
 ખડે આખડે બેઠા થાય રે, એક પળ તે ભુજ બેવી ભય રે.
 સ્ત્રીઓને કહી ગયા ભગવાન રે, પૂજ થાળ કરો સાવધાન રે;
 હું છે ભોગવું રાજ્યાસન રે, તે તો એ ગ્રાહણવું પુણ્ય રે.
 એ કોઈ નમશે એના ચરણ બાલી રે, તે નારી સહુપે મને બહાલી રે;
 તવ સ્ત્રી સૌ પાછી કરતી રે, સામગ્રી પૂજની કરતી રે.
 સહુ કહે માંહેમાંથી બાઈ રે, કેવા હશે શ્રીકૃષ્ણના ભાઈ રે;
 એને સ્વામિજિયાણું સ્નેહ રે, હશે કંદર્પ સરખી દેહ રે.
 ભઈ પૂજના ઉપહારરે, રહી ઉભી સોળ હબર રે;
 બાઈ લોચનનું મુખ લીજે રે, આજ બેઠનું દર્શન કીજે રે.
 અપિ શુકલ કહે મુણ રાય રે, શામળિયોજી મળવા ભય રે;
 રૂબીલેળએ છૂટી ચાલે રે, લીધી દોટ તે લીનદયાળે રે.
 મુદામો દીકા કૃષ્ણ દેવ રે, છૂટયાં આંસુ આવણુ નેવ રે;
 જુએ ઠાતક આરે વર્ષુ રે, કયાં આ વિ. કયાં અશરણુશર્ણુ રે.

જુએ દેવ વિમાને ચઢીઆ રે, પ્રભુ ઋષિલને પાય પહીયા રે;
હરિ ઉઠ્યા અહી હાથ રે, ઋષિલ લીધા હેડા સાથ રે.
મળ્યા બાદવ જોવા પુઠે રે, પ્રેમનાં આલિંગન નવ છુટે રે;
મુખ અન્થોઅન્થે જોયાં રે, હરિનાં આંસુ સુદામે દહોયાં રે.
તુંબીપાત્ર ઉલાળીને લીધું રે, હાસ્ય જ્યાગે કીધું રે;
ઋષિ પાવન કયું સુજ ગામ રે, તમે પવિત્ર કર્યાં રંક ધામ રે.
તેડી આવે વિશ્વાધારરે, મર્હરમાં હરખચી અપાર રે;
હરત જાલી હરખે મુરારિ રે, જોઈ હાસ્ય કરે સહુ નારી રે.
મણુ વાંકાં યોલાં સત્યભામા રે, આવા કુટડા મિત્ર સુદામા રે;
હરિ ત્હોને ઉઠી શું ધાયા રે, જાલી ન્હાનપણાની માયા રે.
જાલી જોયા સરખી જોડી રે, હરિને સોધો એને રાખોડી રે;
જો કેઈ બાળક બહાર નીકળશે રે, તો તે ઠાકાને દેખી છળશે રે;
તવ યોજ્યાં રૂક્મણી રાણી રે, ત્હમે યોદોછા શું બાણી રે.

વલણુ

શું યોદો વિરમય થઈ, હરિભક્તને ઝાળખો નહિં;
પ્રેસાડયા મિત્રને શય્યા ઉપર, ઢાળે વાચુ હરિ ઉભા રહી.

૩૮

(રાગ-સોરઠી)

ભક્તાખીન દીનને પુજે, દાસ પોતાનો બાણી;
મુપ્રશય્યા પર ઋષિને બેસાડી, ચમર કરે ચક્રપાણી રે. ભક્તા-
વિશ્વામિત્ર સરખા તાપસને, દોહેલે દર્શન દીધું;
તેણે સુદામાના પગ પખાળી, પ્રીતે પાદોદક પીધું રે. ભક્તા-
પોતાને જોડવાની પીત પછેડીએ, દહોયા ઋષિના પાય;
ઉભા રહી કર વીંજણો અહીને, વિકુલ ઢાળે વાય રે. ભક્તા-
ચાળ જારી વૈદર્ભી લાવ્યાં, ઘૂત પકવ પકવાન રે;
શકંરા સંયુક્ત રૂપીને, કરાવ્યાં પય પાન રે.

શુદ્ધાચમન ત'બોળ ખવરાવ્યાં, ધરી પ્રેમ શામળવાન;
વાધ્યું તે પ્રસાદ પ્રમાણે, આરોગ્યું ભગવાન રે. ભકતા૦
જે સુખ આપ્યું સુદામાને, તે હરિ પ્રહ્લાદિકને નાપે;
ફરી ફરી સુખ જીએ મુનિનું, આનંદ મુકુંદને વ્યાપે રે. ભકતા૦
સુદામાને ચિંતા મોટી, રજે રેજે કાયા કાંપે;
પેલી ગાંઠડી તાંદુલ તણી તે, જંઘા નીચે લેઈ ચાંપે રે. ભકતા૦

વલ્લુચુ

જંઘા નીચે ચાંપે ઋષિ, ગાંઠડી તાંદુલ તણી;
પ્રેમાનંદ પ્રભુ પરમેશ્વરને, બણ્યાતણી ગત્ય છે ઘણી.

૩૯

(રાગ-મધાર)

ગોવિંદે માંડી ગોઠડી, કહોને મિત્ર અમારા;
સાંભળવા આવુર છું, સમાચાર ત્હમારા. ગોવિંદ૦
શે દુઃખે ત્હમો દુખળા, એવી ચિંતા કેઇ;
મન મૂકીને કહો મને, મહારા બાળસ્નેહી.. ગોવિંદ૦
પછી સુદામાજી બોલીયા, પ્રભુને શીશ નામી;
ત્હમારું અબણ્યું કાંઈ નથી, છો અંતરભામી. ગોવિંદ૦
અમને તો દુઃખ વિભોગડું, નહિ પ્રભુજી પાસે;
આજ હરિ હુંને જો મળ્યા, પિંડ પુષ્પ બારો. ગોવિંદ૦

૪૦

(રાગ-રામગ્રી)

પછી શામળિયો બોલીયા, તને સાંભરેરે;
હાજી નાનપણાની પેર, મ્હને કેમ વિશ્વરેરે.
આપણે જો મહીના પાસે રહ્યા, ત્હને.
હાજી સાંઘીપનિ ઋષિને ઘેર, મ્હને.
અન્ન બિશ્વા માગી લાવતા, ત્હને.

હાલ જમતા ત્રણે જાત, મહને.
 આપણુ મુતા એક સાથે, તહને.
 મુખદુઃખની કરતા વાત, મહને.
 પાછલી રાતના ભગતા, તહને.
 હાલ કરતા વેદની ધુન્ય, મહને.
 ગુરૂ આપણા ગામ ગયા, તહને.
 હાલ બચવા કોઈક મુન્ય, મહને.
 શરીર આપણું ઉઠ્યાં, તહને.
 હાલ માથે તપ્પો અરીષ્ટ, મહને.
 સ્કંધે કહોવાડા ધયાં, તહને.
 ધણું ફર ગયા રણછોડ, મહને.
 આપણે વાઢ વધા ત્રણે બાંધવા, તહને.
 હાલ ફાડયું મોટું જોડ, મહને.
 ત્રણે ભારા બાંધ્યા દોરડે, તહને.
 હાલ આવ્યા ભારે મેહ, મહને.
 શીતળ વાયુ વાયો ધણો, તહને.
 ટાંઠે ચરચર ધૂળે ફેલ, મહને.
 નદીએ પુર આવ્યું ધણું, તહને.
 ધન વરસ્યો મુશળધાર, મહને.
 એકે દિશા સૂઝી નહિ, તહને.
 યયા વીજ તણા ચમકાર, મહને.
 ગુરૂ જોળવા નીસર્યાં, તહને.
 કણું સીને કીધો તેં કેર, મહને.
 આપણને હૃદયેશુ ચાંપીયા, તહને.
 પછે તેણીને લાવ્યા ઘેર, મહને.

૪૧

(રાગ-વસંત

સકળ સુંદરીઓ દેખતાં, ગોષ્ઠિ ગોવિંદે કીધી;
 પછી હરિદ્ર ગોવા દાસનાં, ગાંઠડી દષ્ટિમાં લીધી. સકળ૦ ટેક.
 મનવાંછીત ફળ આજ પામ્યો, મિત્રજી મળવા આવ્યા;
 થતુર ભાભીએ લેટ મોકલી, કહ્યો સખા શું લાવ્યા. સકળ.
 અદળક ઢળીયોરે શામળીઓ, સુધી તાંદુલ માટે;
 ઈંદ્રનો વૈભવ રહેજમાં આપ્યો, સ્વસ્થ સુખડી સાટે. સકળ.
 અરણ્ય તળે ચાંપી રહ્યો સુદામો, કૃષ્ણજી કહે છે કહાડો;
 અમ ભેગ ભે લેટ ન હોય તો, ફર થકી દેખાડો. સકળ૦
 એ દેવતાને દુર્લભ હીસે, બચે બહવરાય;
 ભે પવીત્ર સુખડી પ્રેમે આપો, ના ભવની ભાવટ બચ. સકળ૦
 ભગવાનની શ્રીઓ જમમાં ભુલી, બુઝે મળી સમસ્ત;
 અમૃતફળ કે સંજીવન મણિ, હરી ઓડે છે હસ્ત. સકળ૦
 આમ હરં જ્યારે હાથ લગાડે, ઋષિ ખસેડે આમ;
 ભક્ત હેત પોતે દેખાડે, સહને સુંદરશ્યામ. સકળ૦
 અવલોકવા ઉભી સહિ નારી, કર ધરી કનકનાં પાત્ર;
 જદુપતિને બચે સહિ નારી, અમને આપભે તલમાત્ર. સકળ૦
 સુદામો ચિંતામાં પડીયો, લજ્જા મારી બચે;
 જમ ભાંગશે તાંદુલ દેખી, કોતક મારું થાયે. સકળ૦
 જીને કહેથી હું થયો લોભી, તુચ્છ લેટ અહીં આ આણી;
 લજ્જા લાખ ટકાની ગોષ્ઠ, ઘર ઘાટ્યું ધણિયાણી. સકળ૦
 સુદામાના મનની શોચના, શામળીએ સહિ બણું;
 હસતાં ખસતાં પાસે આવી, તાંદુલ લીધા તાણી. સકળ૦
 હેઠળ હેમની યાળી મેલી, વસ્તુ લેવા જગહીસ;
 છોડે છળીલો પાર ન આવે, ચીંથરાં ઢશવીસ. સકળ૦
 પટરાણીઓ ભેઈ અચરજ પામી, છે પારસ કે રતન;
 અમરફળ કે સંજીવન મણિ, આવડું કીધું છે જલ્મ. સકળ૦

કણ વેરાણા ને પાત્ર લરાણું, જોઈ રહ્યો જીવતીનો સાથ;
 તાંદુલ કણ હૃદય ચાંપી, ખોલ્યા લક્ષ્મીનાથ. સકળ૦
 સુદામા મેં આ અવનીમાં, લીધા બહુ અવતાર;
 આ તાંદુલનો સ્વાદ છે એવો, નથી આરોગ્યો એકે વાર. સકળ૦
 મોટા મોટા મિત્રો મેં જોયા, ક્રુપ અંજનીય પ્રહ્લાદ;
 આ તાંદુલનો એકે મિત્રે, દેખાડ્યો નથી સ્વાદ. સકળ૦
 તુચ્છ લેટ ભારે કરી માને, વિચાર્યું ભગવાન;
 સાત જન્મ સુધી સુદામે, નથી કીધાં પુણ્ય કાન. સકળ૦
 જાતક રૂપ થયા જગજીવન, પ્રાત હૃદેમાં બ્યાપી;
 મુખમાં મુઠ્ઠી તાંદુલ મૂક્યા, હરિદ્ર નાખ્યાં કાપી. સકળ૦
 કર મરડીને ગાંઠડી લીધી, સાથેનાં દુઃખ મોડ્યાં;
 જેમ જેમ ચીંથરાં છોડ્યાં નાથે, ભવનાં બંધન તોડ્યાં. સકળ૦
 જ્યારે તાંદુલ મુખમાં મૂક્યા, ઉઘી છાપરી આકાશ;
 તેણે સ્થાનક સુદામાને થયા, સપ્ત ભુમિના અવાસ. સકળ૦
 ઋષિપત્ની થયાં રુક્મિણી સરખાં, શાંખ સરીખા પુત્ર;
 એ વેલવને કવિ શું વખાણે, જેવું કૃષ્ણવું ધરસૂત્ર. સકળ૦
 બીજી મુઠ્ઠી જ્યારે મુખમાં મૂકે, ત્યાં થયો રુક્મિણીએ પાણુ;
 એમાં શું બોલું છે સ્વામી, અમને આપો ચતુરસુબળુ. સકળ૦
 અષ્ટ મહાસિદ્ધિ ને નવનિધી, તે મોકલી વિણ માગી;
 તે સુદામો નથી જાણતા, જે ભવની ભાવઠ ભાંગી. - કળ૦

૪૨

રામ મેવાડો

દ્વારિકાં આપવા ઇચ્છા કરી, વળા મુઠી શ્રીનાથે ભરી;
 ત્યારે રુક્મણીએ સાદો હાથ, અમે અપરાધ શો કીધો નાથ.
 સાચું જોઈ રહ્યાં દંપતી, સોળ સહસ્રમાં પ્રીછતી નથી;
 સકળ નારીને કરુણા કરી, તાંદુલ બ્લેંચી આખ્યા હરિ.

તહેમાં મૂકયો સ્વાદ અપાર, સ્ત્રી આગળ રાખ્યો મિત્રનો ભાર;
હાસ્ય વીનોદ કરતાં વધી શર્વરી, થયો પ્રાત સુદામે બાથ્યા હરિ.
મને વીઢાય ઠરો જગજીવન, હરિ કહે કહો પધારીએ સ્વામીન;
વળી કૃપા કરજો કોઈ સમે, ઠાલે હાથે નરહરિ નમે.

પ્રભુ પોળ લગી વોળાવા બચ, કોડી એક ન મૂકી કરમાંય;
સત્યશામા કહે સુણો બાંજુવંતી, કૃપણ કેમ થયા કમળાપતિ.

બ્રાહ્મણ વળી મિત્ર પોતાતણો, ફરીદ્ર દુઃખે પીડેલો બણો;
તેને વાળ્યો નિમુંજ ફરી, એકમણી કહે શું સમજો સુંદરી.
બેલડીએ વળ્યા વિશ્વાધાર, સુદામે બાતાં કયો વિચાર;
એના વૈભવ આગળ વળીયો છેક, પણ મને ન આપી કોડી એક.
સ્ત્રીની ભારી મનમાં ધરી, પણ કંઈક ગુપ્ત મને આપશે હરિ;
માધવ માર્ગે વોળાવા ગયા, પછી સુદામાજી ઉભા રહ્યા.

વિઠ્ઠલજી પાછા વળે, તવ લેટીને રોયા શામળિયો;
વળ્યા કૃષ્ણ ફરી મળજો કહી, પણ કરમાં કાંઈ મૂક્યું નહી.
ઋષિ સુદામે મૂક્યો નિઃશ્વાસ, આશ્યો બ્રાહ્મણ થઈને નિરાશ;
ઋષિ પામ્યો મનમાં સંતાપ, નિંદા કરવા લાગ્યો આપ.
હું માગવા આવ્યો મિત્ર કને, તેણે મૃત્યુ શે નાવ્યું મને;
જુએ મરે બાલક ન્હાનડાં, ખવરાવીએ સૂકાં પાનડાં.

પવન પ્રાશીને ભરીયે પેટ, નીચ પુરૂષની કરીયે વેઠ;
કાદ કે તુણનો વિકચ કરી, અથવા પરધેર પાણી ભરી.
અથવા વિષ પીને પોઢીયે, પણ ભ્રમરને કર નવ ઓડિયે;
અબચક મત મૂક્યું આજ, ખોલ લાખ ટકાની લાજ.
દામોદરે મ્હને ક્રીધી દયા, મૂળગા મ્હારા તાંદુલ ગયા;
કૃપણને મન હોયે ઘણું, એને નગર છે સોના તણું;
એને આપતાં શું ઓછું થાત, હું દુર્ગંજની ભાવઠ ભત;
સામા મળી મને લેટયા હરિ, પણ પખાળીને પૂજ કરી,
આસન વ્યંજન લોજન બહું, સુજ રાંકને કોણ કરે એટલું.

એ સર્વ ધર્ત કપટીની સેવા, લટપટ કરી મ્હારા તાંદુલ દેવા;
 જેતું હે તેનો નવ રાજે ભાર, હરિને નિંદુ તો મ્હને ધિક્કાર.
 એ ભાણપત્રનો ક્રીધો આહાર, તો વિદુર તારો સંસાર;
 કૃપા કરી મ્હને જગદાધાર, પણ મ્હારું કર્મ કઠોર અપાર-
 વિવેક જ્ઞાન સુદામે ગ્રહ્યું, ધન નાશ્યું તો સ્મારું થયું;
 ધને કરી મહ મુજને શ્રાત, ભક્તિ પ્રભુની ભૂલી જાત.
 કૃષ્ણે મુજને કરેણા કરી, હારિદ્ર દુઃખ ત લીધું હરિ;
 સુખમાં વ્યાપે કાષ ને કામ દુઃખમાં સાંભરે કેશવરામ.

૮૯ ગુ

રામ સાંભરે વૈરાગ્યથી, ઋષિ જ્ઞાનઘોડે ચઢ્યા,
 વિચાર કરતાં ગામ આવ્યું, ધામ દેખી ભુલા પડ્યા.

૪૩

હાળ

કામ ભૂલ્યો પણ આમ નિશ્ચે, ધામ કોઈ ધનવંતનાં;
 એ ભવનમાં વસતા હશે, જેણે સેવ્યાં ચરણ ભગવંતનાં
 જોતું વિચારી વિપ્ર વળિયો, બધું નગર અવલોકન કરી;
 ઋષિ હચ્છા આણી સર્વ જોતા, તે ભવન પાછળ ફેરા ફેરી.
 પછી સુદામે પડ્યા સાંસામાં, વિચાર કરે વેગળા જઇ;
 આ ભવન કોણે કર્યાં હશે, પછુંકુટી મારી કર્યાં ગઇ.
 એ વિશ્વકર્મા રચી રચના, મનુષ્ય પામર શું કરે;
 કુટુંબ મ્હારું ક્યાં ગયું, ઋષિ વામ દક્ષિણ ફેરા ફેરે.
 જોઈ સુદામે નિશ્વાન મૂક્યો, કોઈ છત્રપતિનાં ઘર થયાં;
 આશ્રમ ગયાનું દુઃખ નથી, પણ જાળક મ્હારાં કર્યાં ગયાં.

હોમશાળા રૂદ્રાક્ષ માળા, મારી પત્રકુશની સાદડી;
 ગોપીચંદન સન્માર્જની ગદ્ય, વિપત્ય આવડી કેમ પડી.
 પવન પ્રાશીને ભરીયે પેટ, નીચ પુરુષની કરીએ વેઠ;
 કાષ્ઠ કે તૃણનો વિક્રય કરી, અથવા પર વેર પાણી ભરી.
 અથવા વિષ પીને પોઢીએ, પણ મિત્રકને કર નવ ઓઢિયે;
 અજાન્યક વ્રત મૂક્યું આજ, જોઈ લાખ ટકાની લાજ.
 દામોદરે મ્હને કીધી દયા, મુળગા મારા તાંદુલ ગયા;
 કૃષ્ણને ધન હોયે ઘણું, એને નગર છે સોના તાલું;
 એને આપતાં શું ઓછું થાત, હું દુર્ગંજની ભાવઠ ભત.
 સામા મળી મને ભેટયા હરિ, પાત્ર પખાળીને પૂજ કરી;
 આસન બ્યંજન લોજન લલુ, મુજ રાંકને કોણ કરે એટલું.
 એ સર્વ ધૂત કપટીની સેવા, લટપટ કરી મારા તાંદુલ લેવા;
 જેનું લે નેનો નવ રાખે ભાર, હરિને નિંદુ તો મને ધિક્કાર.
 જે ભાણપત્રનો કીધો આહાર, તો વિદુર તયો સંસાર;
 કૃપા કરી મને જંગલધાર, પણ મ્હાડું કમ કઠોર અપાર.
 તુટી સરખી ઝુપડી ને, છુટી સરખી નાર;
 સડયાં સરખાં છોકરાં, નવ મળ્યાં બીજી વાર.
 સંકલ્પ વિકલ્પ કોટી કરતા, ઋષિ આવાગમન હિંડોળે ચઢયા;
 ખારીએ બેસી પંથ જોતાં, નિજ કંથ સ્ત્રીની દષ્ટે પડયા.
 સાહેલી એક સહસ્ર લઈને, સતી ગદ્ય પતિને તેડવા;
 જળઝારી ભરીને વારી બાયે, બાણે હસ્તિની કળશ રેડવા.
 સાહેલી સહુ વીંટી વળી, પશ્ચિની લાગી પાય;
 પૂજ કરીને પાલવ ગ્રહો, તવ ઋષિજી નાઠા બાય.
 ઋષિપત્ની કહે સ્વામી મારા, ત્હમે રખે દેતા શાપ;
 દારિદ્ર્ય ગયાં નવાં ઘર થયાં, શ્રી કૃષ્ણ ચરણ પ્રતાપ.
 એવું કહી કર ગ્રહીને ચાલી, તું સાંભળ પરીક્ષિત ભૂપ;
 મુદામો પેઠા પોળમાં, થયું કૃષ્ણ સરખું રૂપ.

(રાગ ધનાશ્રી)

નિજ મંદિર સુદામો ગયા, તતક્ષણ કૃષ્ણ સરખા થયા;
હંપતી રાજ્ય શોભાએ લાચી, શ્રીકૃષ્ણે દુઃખ દોહલાં હચી.

હમયંતીવાર્ણન ૧

૪૪

(રાગ આશાવરી)

નારદનાં વચન સુણી, બોલ્યા નેપથધંણી;
ભીમકતણી કુંવરી છે, કેહેવી પુટડી રે.

દાળ

પુટડી કેહેવી હમયંતી, કહો તેહેનું વિખાણ;
નારદ કહેરે સાંભળો, વીરસેન સુત સુભણ.
ગુણ ચાલને ચાતુરી, અદ્ભુત સુંદર વેશ;
તેહને હું કેમ વણુંવું, વણવી ન શકે શેષ.
બુદ્ધિ પ્રમાણે માનનીનું, કરે છું વરણન;
ન્યમ સાગરમાંથી આંચ જળની, ભરે પક્ષીજન.
હમયંતીનો ચોટલો, દેખી અતી સોહાગ;
આભમાન સુકી લજ્જા આણી, પાતાલ પેઠો નાગ.
ભીમક સુતાનું વદન સુધાકર, દેખીને શોભાય;
ચંદ્રમા તો ક્ષીણ પામી, આભમાં સંતાય.
સર્પિ કરતાં બ્રહ્માણ્યે, ભર્યું તેજનું પાત્ર;
તે તેજનું પ્રભાપતિયે ઘડયું, હમયંતીનું ગાત્ર.

- તેમાંથી કાંઈ શેષ વાધ્યું, ઘડતાં જેરો પડીઓ;
 બ્રહ્માએ એકહું કરીને, તેનો ચંદ્રમા ઘડીયો. ૮
- નળ કહે નારદને, એ વખાણુ ભાવ ન પહોંતો;
 દમયંતી હમણાં અવતરી, ચંદ્ર પહેલો નહોતો? ૯
- નારદ કહે બ્રહ્માએ, સહુ પહેલી ઘડીને રાખી;
 પણ પૃથ્વીમાં અવતારી નહીં, ભરથાર એવા પાખી. ૧૦
- વિરચિયે વેદર્થી નાંખી, ઉદય હવડે પાગી;
 તે બે અહીંયાં અવતરી, નિમ્નો હશે કો સ્વામી. ૧૧
- નળ કહે આગળ વિસ્તારો, એ લોક મેં સાંભળીયો;
 ચંદ્ર પહેલી ચતુરા, સંદેહ મનનો ટળીઓ. ૧૨
- નારદ કહે સાંભળો રાજા, મીનને મધુકર;
 નેત્ર બ્રહ્મટી દેખીને, જળ કમળ કીધાં ઘર. ૧૩
- નાસિકા વેસર દેખીને, કળાધરને કીર;
 તેણે અરણ્ય પર્વત સેવિયા, ધારી શક્યા નહીં ધીર. ૧૪
- દમયંતીના અધર દેખી, પેટ વધ્યું પ્રવાળી;
 એ કામનીનો કંઠ સાંભળી, કોકીલા થઈ કાળી. ૧૫
- રસના વાણી સાંભળી, સરસ્વતીને આબ્યો વેરાજ;
 કુંવારી પોતે રહી, સંસાર કીધો ત્યાગ. ૧૬
- હંત દેખી હાડમ ફાટ્યું, કપોત સંતાડે મ્હોંને;
 તે નાહ કરતો ફરે વનમાં, કહે દુઃખ કહું હું કોને. ૧૭
- દમયંતીનાં કુચ દેખી, હાથું કુજર કુળ;
 તે હીંડતાં ચાલતાં હાથી, માથે ઘાલે ધુળ. ૧૮
- હસ્ત કમળથી કમળ હાથું, જળમાં કીધું ઘર;
 ઉદર દેખી દમયંતીનું, સુકાયું સરોવર. ૧૯

વલ્લભુ

સરોવર સુકાયું સાંભળી, નળ રાય મનમાં રંજ્યા;
 દમયંતીની જાંઘા દેખી, કેળ રહી કાકવાંઝા.

(નળાખ્યાન)

હમયંતીવાર્ણન ૨

૪૫

(રાગ સામેરી)

હમયંતી છે દોષરહીતા, તેના ગુણની ગાઈ ગીતા;
 નારહજી વાંચક એમ બોલે, નહિ ઉપમા તારુણીની તોલે.
 હમયંતી છે દોષ રહીતા, તેના ગુણની ગાઈ ગીતા. ટેક. ૧
 જોઈ ભીમક સુતાની કટી, સિંહની જાત વનમાં ઘટી;
 હંસને પશુ થઈ ચટપટી,, ચાલ્ય ગોરીની આગળ મટી. હમયંતી ૦ ૨
 રામા અંગની રોમાવલી, વનરૂપતી ફવે મરે છે બળી;
 તેનાં વચ્ચે રહ્યાં ઝળહળી, દેખી આલમાં પેસે વીજળી. હમયંતી ૦ ૩
 પગપાનીથી હાર્યો અળતો, રહે અબળાને પાયે લળતો;
 નેપુરનો નાહ સાંભળતો, રહે ગાંધર્વનો સાથ બળતો. હમયંતી ૦ ૪
 વરણથી અંધક નવ લળ્યો, માટે મધુકરે તેને તળ્યો;
 એવું રૂપ બ્રહ્માએ સરજ્યું, બીજું કોઈ નથી નીપજ્યું. હમયંતી ૦ ૫
 હવે શણગાર વખાણું સોળ, મંજન ચીર હાર તંબોળ;
 ઉઠે સુગંધના કલ્લોલ, અંગે અરગજના રોળ. હમયંતી ૦ ૬
 શીશકલ રત્ન રાખડી, શોભે બ્રમરમાં ચુની જડી;
 ગોફલો રહ્યો અંગશું અડી, કટિએજલાશું પડે વડી. હમયંતી ૦ ૭
 ગળુ બંધ કંઠે નવરંગ, મુકતાહાર છે બે સંગ;
 શકે ગિરિ કરીને ભંગ, સ્તન મધ્યે વહે છે ગંગ. હમયંતી ૦ ૮
 વાયે ઓઢણી રહી છે ઉડી, બળકે કંકણ ને કર ચુડી;
 રૂપે રતી તો સંબ્રમે બુડી, એવી કોઈ મળે નહિ રુડી. હમયંતી ૦ ૯
 વાળે નેપુર કેરો ઝણકો, અંગુઠે અણવટનો ઠણકો;
 અંગુલિએ વિંછવાનો રણકો, બોલે મધુર અંજરિનો ઝણકો.

હમયંતી ૦ ૧૦

જેણે દમયંતી નવ જોઇ, તેણે ઉંમર જોળે જોઇઃ
 જાણે કાયા કનકની લોઇ, જોવી જગમાં બીજી ન કોઇ. દમયંતી૦ ૧૧
 જેમ નદીમાં લાગીરથી, તેમ સ્થામામાં શ્રેષ્ઠ સર્વથી;
 ત્રણલોકમાં જોડી નથી, જાણે સાગરથી કાઢી મથી. દમયંતી૦ ૧૨
 ડંદ્રાદિક પરણવા ફરે, મહીલા મનમાં નવ ધરે;
 અશ્વિનીકુમાર આગળ પળે, તે ન આવે આંખ્યજ તળે. દમયંતી૦ ૧૩
 જ્યારથી એ પુતળું અવતરિયું, નારી માત્રનું માન ઉતરીયું;
 કમ્યું જગત સ્વરૂપ ઉઠે કરીયું, માટે દમયંતી નામ ધરીયું.
 દમયંતી૦ ૧૪

(નળાખ્યાન)

સ્વયંવરમંડપમાં નળનું આગમન

૪૬

(રાગ મારુ)

વાગી સ્વયંવરમાં હાક, તે નળ આવ્યો રે;
 ભાંખ્યાં ભૂપ સરવનાં નાક, ઓ નળ આવ્યો રે. ૧
 જાણે ઉગ્યો નૈષધ ભાણુ, તે નળ આવ્યો રે;
 અસ્ત થયા સહુ તારા સમાન, ઓ નળ આવ્યો રે. ૨
 તેજ અનંત અનંગનું અંગ, તે નળ આવ્યો રે;
 જાણે કનક કાયાનો રંગ, ઓ નળ આવ્યો રે. ૩
 ઝળકે જળહળ જ્યોત, તે નળ આવ્યો રે;
 મુગટ પર ચળકે ઉલોત, ઓ નળ આવ્યો રે. ૪
 જ્યોત રવિની પેર કુંડળ લહેકે, તે નળ આવ્યો રે;
 અરજબ અંગે બહેકે, ઓ નળ આવ્યો રે. ૫
 શોભે વહન પુનમનો ચંદ્ર, તે નળ આવ્યો રે;

કમળ નયન પ્રેમના કુંદ, ઓ નળ આવ્યો રે.	૬
જાણે નાસા કીરની ચંચ, તે નળ આવ્યો રે;	
કેયે ન દેખે સરખા પંચ, ઓ નળ આવ્યો રે.	૭
કંઠે ગજ સુકતાનો હાર, તે નળ આવ્યો રે;	
કર કુંજર શુંડાકાર, ઓ નળ આવ્યો રે.	૮
હાંડે નાભી કમળ શોભાળ, તે નળ આવ્યો રે;	
કડીએ જીત્યો કુંજર કાળ, ઓ નળ આવ્યો રે.	૯
આલતો શાફલની મત્ત, તે નળ આવ્યો રે;	
નિરાશ થયા નરપત્ય, ઓ નળ આવ્યો રે.	૧૦
એ તો હમયંતીના પ્રાણ, તે નળ આવ્યો રે;	
હવે એ પરણે નિર્વાણ, ઓ નળ આવ્યો રે.	૧૧
કન્યાને થયું તવ જાણ, ઓ નળ આવ્યો રે;	
જેનું હંસે કીધું વખાણ, તે નળ આવ્યો રે.	૧૨
તેજે તો તપે જાણે જાણ, ઓ નળ આવ્યો રે;	
શીતળતાએ સોમ સમાન, તે નળ આવ્યો રે.	૧૩
ગતે કરીને જેવો વાય, એ; નળ આવ્યો રે;	
મહીમાયે શંકર રાય, તે નળ આવ્યો રે.	૧૪
મન સ્થિરતાએ જેમ મેર, ઓ નળ આવ્યો રે;	
જાણે ધને ખીજો કુખેર, તે નળ આવ્યો રે.	૧૫
સત્યવાદી શિળિ સમાન, ઓ નળ આવ્યો રે;	
અંશ્વર્યે નિર્દોષ રાજન, તે નળ આવ્યો રે.	૧૬
એતો બુદ્ધે જાણે ઈંદ્ર, તે નળ આવ્યો રે;	
ત્યાગી જેવો હરિશ્ચંદ્ર, ઓ નળ આવ્યો રે.	૧૭
વિદ્યાએ ગુરૂ શુક જેમ, ઓ નળ આવ્યો રે;	
દુઃખ હતાં ધનવંતરિ તેમ, ઓ નળ આવ્યો રે.	૧૮
હમયંતી ધણું હરજે, ઓ નળ આવ્યો રે;	
રખે વાર લાગે મન ફેડે, ઓ નર આવ્યો રે.	૧૯
એક આગ્રને ખેડી નાર, ઓ નળ આવ્યો રે;	

દાસી ઉંચલી ચાલે ચાર, જો નળ આવ્યો રે. ૨૦
 શોભે સુંદર અતિ સુકુમાર, જો નળ આવ્યો રે;
 જઈ પહોંતાં મંડપ દ્વાર, જો નળ આવ્યો રે. ૨૧

વલણ

બાહર પધાર્યાં પ્રેમદા, ચતુરા ઉંચલે ચાર રે;
 નળ ઊઠો સિંહાસન, ચતુરા ચિંતતી તેણી વાર રે. ૨૨

(નળાખ્યાન)

દમયંતીસ્વયંવર

૪૭

(રામ સારંગ)

મન ધચ્છા નૈવધરાય તણી, કન્યા ગઈ પંચ નળ ભણી;
 જુએ તો ઉભા છે નળ પંચ, કન્યા કહે આ ખોટો સંચ.
 હંસનું કહ્યું અવરથા ગચ્છું, નળ નાથનું વરવું રહ્યું;
 એક નળ સાંભળીઓ ધરા, આ કપટી કે આવ્યા ખરા.
 પાંચે નળ ચેષ્ટાને કરે, હેવા માળ કંઠ આગળ ધરે;
 ત્યારે દમયંતી થઈ ગાભરી, હીડું વિપરીતને પાછી ફરી.
 આવી બાંહાં પિતા ભીમક, અરે તાત જુઓ કોતક;
 હું એક નળને આરોપું હાર, દેખી પંચને પડયો વિચાર.
 ભીમક કહે આશ્ચર્ય જ હોય, તું વીણ પંચ ન દેખે કોય;
 શકે દેવતા તાંહાં નિરધાર, થઈ આવ્યા નળને આકાર.
 એ પરીક્ષા નિમેષ નહિં ચક્ષ, વિરજવસા ઉભા અંતરીક્ષ;

વાત સાંભળી ભીમક તણી, કન્યા આવી પંચ નળ ભણી.
 પિતાએ મારજ દેખાડયો, નારીએ નળ શોધી કહાડયો;
 દમયંતી જેમ વરવાને બાયે, ધસી ઇંદ્ર નળ આગળ થાયે.
 એક એકને અળગા કરે, લેવા હાર કંઠ આગળ ધરે;
 નહિં આવે સંચ ફરી, ત્યારે દમયંતી થઈ ગાભરી.
 ઇંદ્રે મનમાં શાપ્યો હુતાશન, વાંદરાના જેવું થયું વંદન;
 અગ્નિએ બળયું એ ઇંદ્રનું કાજ, રીંછ મુખ થાએ મહારાજ.
 વરુણે શાપ મનમાંહે દીધો, જમને માંજરમુખો કીધો;
 ધર્મે અંતર ઇચ્છયું એવું, વરુણનું મુખ થાએ શ્વાનના જેવું.
 રીંછ, વાનર, શ્વાન, માંજર, કન્યા કહે વર રૂડા ચાર;
 ઇંદ્રરાય વાણી એમ ભણે, ખાધાં વેધ માંડયો આપણે.
 જમ કહે કાં હસાવો લોક, શાપ કીધા માંહે માંહે દોક;
 દમયંતી વિચારે વળી, સમાન શોભે પંચ નળી.
 કોને વરીએ કોને ઉવેખીએ, વરમાળ કોને આરોપીએ;
 જોવાને મળ્યા રાજકુમાર, તે એક નળ દેખે નિરધાર.
 બુદ્ધિમાન નારી છે ઘણું, માન મુકાવે દેવતા તણું;
 ચારોને પુછે કરી પ્રણામ, તમારા તાતનાં શાં શાં નામ.
 લોક વિષે નહિં ગણ્યું પાપ, વીરસેન પાંચનો ખાપ;
 કન્યા વરતી કરને ધસે, સખી સામું જોઈ જોઈ હસે.
 સખી કહે શું બેલાં થયાં, શું કપટ રૂપને વળગી રહ્યાં;
 ખીજા પુરુષ છે રૂપનાં ધામ, સાંભળો દેશ દેશનાં નામ.
 દેશ સકળ નરેશનાં નામ, દાસી કહે વર્ણવી શુભ ગ્રામ;
 તોય કન્યાને ન ગમ્યા કોય, ફરી ફરી પાંચે નળને જોય.
 હું હું નળ પાંચે ઓચરે, પણ કન્યા કોને નજ વરે;
 નારદજી અંતરીક્ષ આવીઆ, ઇંદ્રાણી આદે તેડી લાવીઆ.
 ચારે દેવની ચારે નાર, ગગને દીડી ભરથાર;
 લબ્બ પામ્યા લોકી ઘણું, એ કારજ તે નારદ તણું.
 કન્યાએ દીડી દેવાંગના, અમર બાણીને માંડી વંદના;

અમો અહય છવ કરૂપ, તમો ભારેખમ છો ભૂપ.
 અમો જમ જરાથી ત્રાસીએ, પૂજનિક તમને ઉપાસીએ;
 તમો અમને ભીમક રાજન, હું તમને પુત્રી સમજા.
 એમ કહીને ભરીયાં ચક્ષુ, લાભ્યા દેવ થયા પ્રત્યક્ષ;
 ઇંદ્ર વરુણ વહ્નિ જમરાય, શોભે મંડપે જય જય થાય.
 નળને થયા તુષ્ટમાન, દેવ કહે ભાગો વરદાન;
 બખબે વર આપે સુરરાજ, નળનું સહજે સરીયું કાજ.
 કમળમાળ આપી ઇંદ્રરાય, લક્ષ વર્ષે નહીં સુકાય;
 અશ્વમંત્ર આપ્યો રાજન, દિન એકે હીકે ચત ભોજન.
 કહે અગ્નિ નવ ઢાંઝે તું, જ્યાં સમરે ત્યાં પ્રગટું હું;
 ધર્મ કહે ભોગવે રાજભોગ, ત્યાં લગે પુર મધ્યે નહીં રોગ.
 જે કરશે તારી કથા વાંછના, તેને નવ હોયે જમ ભયના;
 વરુણ ભણે સાંભળ નળરાય, સૂકું વૃક્ષ નવપલ્લવ થાય.
 સમયું જળ ઉપજે તત્કાળ, આઠે વર પામ્યો ભૂપાળ;
 પછી દમયંતીને આપ્યો વર, અમૃત સાવીયા થએ તુજ કર.
 સર્વે સ્તુતિ કીધી દેવતણી, વિમાને બેસી ગયા સ્વર્ગ ભણી;
 દમયંતી હરખી તત્કાળ, નળને કંઠે અરોપી માળ.

(નળાખ્યાન)

નળાખ્યાન

૪૮

(રાગ-ઝેવાડા)

હાયો નળને પુષ્કળ છત્યો, જે જેઠો સિંહાસનછ;
 આણુ પોતાની વર્તાવી પુરમાં, કહે નળને ભાઓ વનછ.
 વનકુળ પહેરી વન વસોને, કરી વનકુળ આહારછ;
 એક વસ રાખી શરીરે, બાકી ઉતારો શણગારછ.

સર્વ તણ એક વજ્ર રાંગી, ઉઠ્યો નળ ભૂપાળ;
 દમયંતીને કહાવીયું તું, પીયેર બળે આ કાળ.
 રુદન કરતી રાણી આવી, બાળક આલ્યાં હાથ;
 શીથ નામીને સ્વામીને કહે, મુને તેડો સાથ.
 સુખ દુઃખની કહીએ વારતા, એકલાં નવ સોહાય;
 હું સેવાને આલું સહીરે, થાકો તો આંપુ પાય.
 કંથ કહે હો કામની, તું આવે મુજને જાળ;
 એ દુઃખ સઘળાં વેઠીએ પશુ, ટળવળી મરે બને બાળ.
 રાત્રી કહે છે કામનીરે, જેમ છાયા દેહને વળગી;
 તેમ હું તમારી તારુણીરે, કેમે ન થાઉં અળગી.

વલણ

જે અળગી કરશે નાથ, તો પ્રાણ તણું તત્કાળ રે;
 નળ કહે આવો વન વિષે તો, પીયેર વળાવો બાળ રે.

૪૯

(રાગ મેવાડા)

મોસાળ પધારો રે, મોસાળ પધારો,—
 મોસાળ પધારો બાડુઆં રે, મહારાં લાડવાયાં બે બાળ;
 નમાયાં થઇને વરતબે, સેહેબે મામીની ગાળ— મોસાળ૦
 હૃદયા ચાંપે રે, રાણી હૃદયા ચાંપે,—
 હૃદયા ચાંપે પેટને રે, એ છેલ્લું વેહેલું લાડ;
 હવે મળવાં દોહલાં રે, મળીએ તો પ્રભુનો પાડ— મોસાળ૦
 થયાં માત વોહોણાં રે, થયાં માત વોહોણાં,—
 માત વોહોણાં થયાં દામણાં રે, નહિ કો રુડો સાથ;
 રુએ રાણી હૃદયા ફાટે રે, કોણ માથે ફેરવશે હાથ— મોસાળ૦

મંદિરના ગુરૂ છે, મંદિરના ગુરૂ,—
 મંદિરના ગુરૂ સુદેવ છે, ત્હમારે જોળે સોંપું બે તંન;
 જઈ કહેજે મ્હારી માતને રે, જીવની પેરે કરજે જતન— મોસાળ૦
 પુત્રી જમાઈરે, તમતણાં, પુત્રી જમાઈ,—
 પુત્રી જમાઈ રે, તમતણાં, કહેજે વનમાં પુર્યો વાસ;
 જઈ કહેજે મ્હારા વાતને રે, અમ બેગીનો લે તપાસ— મોસાળ૦
 ચુંબન કરતી માવડી રે, ચુંબન કરતી,—
 ચુંબન કરતી માવડી રે, ફરી ફરી સુખ ભેય;
 હોયે થકાં નવ ઉતરે રે, એમ કહી દમયંતી રાઈ— મોસાળ૦

વંદણ

રોયે રાણી અતિ ઘણું, વત્સ સોંખ્યાં ગુરુકર માંહે રે;
 ઋષિ સાથે બે બાળકાં, વેળાવ્યાં નળરાય રે.

૫૦

(રાગ-વેરાડી)

બાળકો વળાવ્યાં ઋષિ સંગાતે, દમયંતી કરે આકંઠ;
 હાહાકાર હવે પુર મધ્યે, મળ્યાં સહિયરનાં વૃંદ.
 પડે વાગ્યો પુષ્કર પાપીનો, નળને કૈ નવ રાખે;
 એક અંજલિ જળ ન પામ્યાં, બે ભમ્યાં પુર આખે.
 દ્વાર અડકાવે નળને દેખી, બે પોતાનાં લોક;
 તરસી દમયંતી પાણી ન પામી, કંઠે પડીયો શોષ.
 એક રત રક્ષાં નગરમાં, આલ્યાં વહાણું વાતે;
 પુણ્યલોકની પૂઠજ લીધી, કળી થયો સંઘાતે.
 જ્યાં વાવ સરોવર કુવા આવે, પાકાં ફળની વાડી;
 રિપુ કળીબુગ આગળ જઈને, સર્વ મેહેલે ઉડાડી.

ફળ જળ ને પત્ર ન પામ્યાં, રાણી કરે આંસુપાત;
 વનમાં ફરતાં રૂઢન કરતાં, વહી ગયા દિન સાત.
 એકેકું પટફળ પહેર્યું, પ્રેમઠા કોમળ કાયા ઢાળે;
 પાય પંકજપત્ર જેવા, તીવ્ર કાંટા લાળે.
 એક માન સરોવર આગળ આવ્યું, તેમાં દીડું પાણી
 ઘણા દિવસની તૃષ્ણ સમાવવા, પીધું રાય ને રાણી.
 વારંવાર પાણી પીએ ને, જેસે વળી હીડે:
 નર નારી વારિએ તૃપ્ત થયાં, પણ ક્ષુધા પાપણી પીડે.
 સ્વામી કહે સાંસતાં થઇએ, સ્થામા જેસ થઇને સ્વસ્થ;
 જે સરોવરમાં શોધી લાવું, જો જડે એક બે મચ્છ.
 થોડા જળમાં પેઠા નળરાજ, દીમરતું આચરણ;
 સાધુરાયને શ્રમ કરતાં, મચ્છ જડીયાં ત્રણ.
 આણીને અબળાને આપ્યાં, વામા કહે થયું વાડું;
 નળ કેહે આપણ બે પ્રાણીને, શું હોશે એટલા સાડું.
 ભાર્યાના ભુજ મધ્યે સોંપી, ભૂપ ગયો બીજી વરાં;
 કળીભુગ સપ્થ થઇને બીહાવે, મચ્છ નહાસે અરાંપરાં.
 નળે શ્રમ કીધો ઘડી બે, મચ્છ ન ચડીઆં હાથ;
 પેલાં ત્રણે મચ્છ બેઠીને લીજે, વિચાર્યું મન સાથ.
 નળ આવ્યો નિરાશ થઇને, ત્રણ મીનમાં ચિત્ત:
 એટલામાં કમચંતીજીને, થઇ આવ્યું વિપરીત.
 અમૃતસ્રવિયા કર અબળાના, સજીવ થયાં મચ્છ પળમાં;
 હાલ્યાં મહીલા મૂડી દીધાં, ઉડી પડ્યાં જઇ જળમાં.
 ઘેલી સરખી મીનને કાળે, પાણીમાં વેવલાં વીણે;
 હવે સ્વામીને શો ઉત્તર આપીશ, રૂઢન કરે સ્વર ઝીણે.
 બહીલે મુખ દીડી વેદલી, નાથ આવતો નીરજે;
 ચોદશ લાળે આંસુ ઢાળે, સ્વાતિ બિંદુ શું વરસે.
 રોતી પત્ની પતિએ દીડી, ધોળું મુખ થયું દીન;
 કહે રે પાપણી શકે મુજ પાજે, ભક્ષ કર્યાં તે મીન.

હું ક્ષુધાતુર ફરીને આવ્યો, રગ્નયો પાણી માંહે;
 દોઢ દોઢ મચ્છ લોજન કીળે, લાવ પાપણી કાંહે.
 હું ફાટતો બોલી રાણી, આંસુ પડે મોતી ઢાણા;
 ક્ષુધાતુર પાપણીએ મચ્છ ભક્ષ્યાં, મહેં ન રહેવાયું રાણા.
 નળ કહે હંસે શીખામણ દીધી, વિદાય થયો આકાશ;
 એક છુત ન રમીએ, બીજું ન કીળે, નારીનો વિશ્વાસ.
 બે વાનાં વાર્યોં તે કીધાં, હવે દુઃખ લીધું માગી;
 હું ભુખ્યો ને તહેં મચ્છ ખાધાં, શું આગ પેટમાં લાગી.
 હમયંતી હા હા કરે, જાણે સમ ખાઈ શાને;
 સજીવન થયાં ઉડી ગયાં, કહું તો રાય ન માને.

વલણુ

ન માને રાજા એ આશ્ચર્ય મોટું, ઉઠી ચાલ્યો નળરાય રે;
 અણુતેડી રાણી હમયંતી, પતિની પૂંઠે ધાય રે.

૫૧

(રાગ વેરાડી)

આગળ નળ પૂંઠે પ્રેમદા, સતીને અંતર આપદા;
 નળ તિરસ્કાર હીંડતાં કરે, હું ફાટે અળળા આંખ ભરે.
 ખાધાં મચ્છ હશે ગત થણી, તો હીંડે છે રે પાપણી;
 પી રે પાણી ફરી ફરી, કાં બે મચ્છ ખાધાં પેટ ભરી.
 બે મારગ આવ્યા આગળે, વિદાય કીધી નારી નજે;
 તું નહિ નારી હું નહિ કંથ, આ તારા પીયરનો પંથ.
 મ્હારો સંગ તુજને નહીં ગમે, પીયરમાં પેટ ભરીને જમે;
 મુને નાથજી કરજો ક્ષમા, મ્હારે નથી પીયરની તમા.
 ફોકટ કરો મુજપર રીસ, અણુગત આળ ચઢાવો શીશ;

દેવતાતું મુને વરદાન, તે કાં નવ બાણે રાજન.
 હોતી વાત કામનીએ કહી, કળીને જોગે નળ માને નાહ;
 આગળ પાછળ બને બાય, કળીએ કીધી બગની કાય.
 થોડી પાંખને માંસજ ઘણું, લોભાણું મન રાજ તણું;
 પંખીમાં દીસે ઘણે ભાર, નર નારીનો પૂરણ આહાર.
 કોણ પ્રકારે બગને હણું, ઉપર વસ્ત્ર નાંખું મુજ તણું;
 ઉફરાટી કરી સુંદરી, નળ આલ્યો નગ્ન દેહ કરી.
 લાજ્યાં પંખી ને લાજ્યું વન, લાજ્યા સૂરજ મીઝ્યાં લોચન;
 સ્વાદ ઇંદ્રિયે પીડ્યો મહારાજ, થયો નગ્ન લોપીને લાજ.
 પીતાંબર ઝાલી જૂપાળ, જેમ માછી ગ્રહી નાખે બાળ;
 બગ નિકટ ગયો જવ રાય, તેમ તેમ કળી રે આઘેરે બાય.
 ધાઈ વસ્ત્રનો નાખ્યો પાસ, કળીજીગ ઉડ્યો લઈ આકાશ;
 એક વજ્ર પંખી ગયો લેઈ, નળ બેઠો કપાળે કર દેહ.
 અરે દેવ તહે એ શું કયું, વસ્ત્ર જતાં કાંઈ ન ઉગયું;
 ગયું રાજછત્ર મહિમા ઘણે, ન રહ્યો અંગે સૂત્ર તાંતણે.
 વિહંગમ વસ્ત્ર ગયો રે હરી, હમયંતી માં જોશે ફરી;
 યાછે પગ ગઈ સ્ત્રી જન, આપ્યું અધું વસ્ત્ર સ્વામી ઠાંકે તાન
 એકેકે છેડો પહેર્યો ઉભે, તીરથ નાહે તેવાં શોભે;
 અન્ન વિના અડવડીયાં ખાય, સતને આધારે આલ્યાં બાય.
 મહાવનની આવી જખબાળ, તે સ્થાનકે થયો સંધ્યાકાળ;
 બને બેઠાં દુમને તળે, ચુંટી પત્ર પાથર્યાં તળે.
 દુઃખની વાત કરી નવનવી, હમયંતી નિદ્રાવશ હવી;
 ક્રુધા અગોચર રહી હસી, મુખ બાણે પૂનેમનો ચશી.
 નળે સુતી દીઠી સુંદરી, નિઃસ્વાસ મૂક્યો બે નયણાં ભરી.
 કોણ દિવસ આવ્યો ત્રીહરી, એ દુઃખે પ્રાણ ન બાય નીસરી.
 વેદભીં વસુધાવશ પડી, દુઃખ નોતું દીકું એક ઘડી.
 ઘણે દોહેલે વરી મેં એહ, રૂએ રાજા બેઠને દેહ.
 નખથી નિરખતાં બેયું મુખ, ત્યારે મનમાં લાગ્યું દુઃખ;

કળી વળી તેનું ચિત્ત ફેરવે, રાજા મનમાં દ્વેષ મેળવે.
 શી સગાઈ પરતનયાતણી, દુષ્ટ દમયંતી એ પાપણી;
 શી પ્રીત છેહ લીધા જેણીએ, હું વિના મચ્છ આધાં એણીએ.
 મલીન મન એનું નિર્ધાર, કેા સમે મહારો કરે આહાર;
 ન ઘટે એશું રહેવું મળી, રાયને ઉપજાવે બુદ્ધિ કળી.
 તે સમેની હૃદેની ઢાઝ, મૂકું વનમાં એકલી આજ:
 બુદ્ધિ બ્રહ્મ મન રાજા તણું, કળીનો પ્રેયો કોષે ધણું.
 મનમાંહે આશંકા ગણે, એક વજ્ર પહેયું બે જણે;
 મધ્યે ચીર ફાડું બળ કરી, થાય શબ્દ બગે સુંઠરી.
 હોય છુરી તો છેહું પટફળ, કળી થયો કાતું અનર્થનું મૂળ;
 નળે લીધું છુરીકા શસ્ત્ર, વચ્ચેથી વહેયું અડધું વજ્ર.
 કટકા બે પટકુળના કરી, મૂકી નળ આલ્યો સુંઠરી;
 ગયો ડગલાં સાતજ ભરી, પ્રીત શ્યામાની સાંભરી.
 નળ વિમાસણ મનમાં કરે, એકલી એ કાટીને મરે;
 વયોં હું દેવતા પરહરી, વળી વનમાં સાથે નીસરી.
 ત્રૈલોક્યોહન એ માનની, કેમ વેદના સેહેશે રાનની;
 ન ઘટે મૂકી બાવું મહેને, નળ આબ્યો દમયંતી કને.
 હીડું યુગ અંતર પરજળ્યો, સંભારી મચ્છને પાછો ફયો;
 કળી તાણે વાટ વનતણી, પ્રેમ તાણે દમયંતી બણી.
 વિચાર વારિનિધિમાં પડયો, આવાગમન છીંડોળે ચઢયો;
 સાત વાર આબ્યો ફરી ફરી, તણ ન બાચે સાધુ સુંઠરી.
 બળ પ્રબળ કળીનું થયું, પ્રેમ બંધન તુટીને ગયું;
 સર્પ કંચુકીને તબે જેમ, મહેં દમયંતી તબવી તેમ.
 વૃક્ષપત્રને જેમ પરહરે, પુનરપિ તે અગી નવ ઠરે;
 જેવું હોય વમનનું અંન, તેવી મારે એ સ્ત્રી જન;
 કેા વેળા મુને મારે નેટ, હુપે વહાણું એને પેટ.
 એવું કહીને મુકે દોટ, ઉંવાટે દોડ્યો સાસોટ;
 ત્યાં લગે પાયો બપાળ, રહ્યો જ્યાં થયો પ્રાતઃકાળ.

વલ્લભ

કાળ ઉદે અરૂણ તણે, જ્યાં લગે ધાયો ધીશ રે;
જાઓ હૃદે યથું દુઃખ ઉદે, જ્યારે ઠીઠા દીશ રે.

૫૨

(રાગ સામગ્રી)

નળ જળ નયને ભરેને, કરે વિવિધ વિલાપ;
બ્યાકુળ આંગ પોતાતણું, અવની પછાડે આપ.
વેઢણીં વામા રંક રામા, એકલડી વન મધ્ય;
ભય ધરશે ને ફાટી મરશે, જીવ્યાની ટળી અવધ્ય.
નહીં મળે ફરી કેઝીલાસ્વરી, શે ઉપન્યો વિખવાદ;
મન ગમયંતી યોલ હમયંતી, નળે માંડયો સાહ.
વિશ્વભોહિની સુષ્ટિદોહિની, સુન્દરી સુખણ;
વિરહિણી વલ્લભ, દર્શન દુર્લભ, યોલ પિયુના પ્રાણ
વન ફરતો ફરન કરનો, ભોતો આબ્યાની વાટ;
કળીએ ચરણ ધરણનાં ભુસ્ત્રાં, વન કીધું નિર્વાટ.
વડઠાળે ભૂપાળ વળઓ, તે રુએ હૃદયાફાટે;
મોહ ધારણ, કર્મ કારણ, કહે ભુજ દેઇ લલાટે.
રાય વિલપે, ઘણું કલપે, સંભાળે સુખ સ્નેહ;
કળુષ આવી મન ભાવી, અન્યાયે દીધો છેહ.
અજગર, વાઘ, વરુ, નાગ, છે હારણ વનની હંધ;
કરાઠ કોતર સિંહના સ્વર, શ્યામા ફાટી મળશે સદ્ય.
દોહલે પામી ગજગામી, દેવ ગયા નિર્મુખ;
સ્વયંવર સાધ, સાંભળી વાત, સર્વ પામશે સુખ.
કોણ નેત્ર હુઠે, રાય રુએ, એવે શબ્દ સાંભળ્યો ગા

લોહ પ્રેમજળ, સુકાવ રાચ નળ, જળતાને બાહેર કાઢો.
 સાંભળી વાણી, બાણી રાણી, રોઇ રોઇ બેઠો સ્વર;
 હરખે ભરાયો, સ્વરે ધાયો, વીરસેન કુંવર.
 પાડે બરાડા, બળે દવાડા, તરફડે મોટો વ્યાળ;
 કહે દયાસિંધુ, દીનબંધુ, કાઠ નળ ભૂપાળ.
 વહ્નિ વરદાન, ગયો સુબાણ, નાજે કીધો નમસ્કાર;
 આપ પ્રાણદાન, હો ગુણવાન, કાંઇ હું જો કરીશ ઉપકાર.
 વિષથી ન બીધો, નાજ લીધો, જોજન દેહ પ્રમાણ;
 ખાંધે ચઢાવી, સુકયો બહાર લાવી, શાતા પામ્યો પ્રાણ.
 પુણ્યસ્થોત્ર સાચા, વિપ્રવાચા, મળ્યો વૈદ્યશીકાન્ત;
 પૂછે નળ, દાધો સબળ, મુને કહે માંડી વૃત્તાંત.

વલ્લભ

વૃત્તાંત કહે ભાઇ કોણ છે, પામ્યો બહુ પરિતાપ રે;
 સખં કહે રાચ સાંભળો, મુને હવે ઋષિનો શાપ રે.

૫૩

(રાગ દેશાખ)

બોલ્યો નાજ કરી પ્રણામ, રાચ મ્હાડું કરકોટક નામ;
 હું પ્રાચીન કર્મે પામ્યો સંતાપ, સપ્ત ઋષિએ દીધો શાપ.
 વિમાન ભરું હંતું સ્વર્ગ ભણી, અજ્ઞાનતા બગી સુજ તણી;
 કુતકારી દણા નાખી ભવાળ, દાધા સપ્ત ઋષિ ચઢ્યો કાળ.
 પતિત રહે નાંખી વિષની લેહેર, બળ દવમાં અવનિ ઉપર;
 બહુ કાળ લગે વસ્યો વહ્નિ સાંચ, લોગવ દુઃખ જીવ નહીં બચ.
 મ્હેં બાણ્ય શાપ ટળે નહિ ખરો, મુને શાપનો અતુગ્રહ કરો;
 વહ્નિ વેદના દોહેલી ઘણું, કહ્યું દર્શન થાયે નળ તણું.

પુણ્યશ્લોક બાહેર કાઢ્યો, તે તુંને ચાતા પમાડ્યો;
 તે દિવસનો વન ફાડું છું. અહીં, સાત સહસ્ર વરસ અયાં વહી.
 તે તમો દુઃખ આજે ટાળીયું, પુણ્યશ્લોકપણું પાળીયું;
 મ્હારી ડેહને અતિ સુખ થયું, ઋષિવચનનું કળ લણું.
 એવું કહીને સર્પજ ધસ્યો, કરકોટક નળને કંઠે ડસ્યો;
 લાગી વિષજ્વાળ દાધો ભુપ, કાળી કાયા થયું કુખડું રૂપ.
 કાળજયે સ્થામતા વિશેષ, વાંકુ સુખ પંચ વણ્યાં કેશ;
 છતે ફાંતે ડાચાં ગયાં મળી, નીસરી ઝુંધ કટ્ટી ખેતડ વળી.
 નળ કહે ધન્ય કદ્રુકુમાર, બલો રૂડો કયો ઉપકાર:
 તુંને મ્હેં આપ્યું પ્રાણુદાન, ત્હેં હુંને કીધો સાહી સમાન.
 નાગ કહે રે રખે દુઃખ ધરો, ભેતાં એ ઉપકાર છે ખરો;
 ગુપ્ત રહેવું સંવત્સર ત્રણ, કે નવ જોળખે એવું વણું.
 ત્રણ વર આપું છું ભૂપ, પરિધાને થશે મૂળયું રૂપ;
 તે ભેયાં પહેરી પરીક્ષા કરી, તત્ક્ષણ કાન્તિ ભુપની ફરી.
 હરખ્યો નળ થયું દિવ્ય કામ, નાગે બાહુક ધરીયું નામ;
 ભુપાળ વ્યાળ થયા વિદાય, ગયો અયોધ્યા નૈષધરાય.
 દેખી માણસ ન્હાસે અરાંપરાં, માયે બાહુક પૂઠે છોકરાં;
 જે જે ભાગ મહીપતિ પળે, ત્યાં માણસ ભેવાને મળે.
 હસે લોક રૂપે લીહ વાળી, પૂઠે છોકરાં પાડે તાળી;
 રાજસભામાં રાજ ગયો, પ્રતિહાર સાથ ખસીને રહ્યો.
 હસી સભા હસ્યો ઋતુપર્ણ, વિધિએ આ કાં નિર્મથું વર્ણ;
 હારે કાળજ ને બાંભુકળ, બાણે રૂપે ખીલે નળ.
 કહે કોણુ છે સ્વરૂપના ધામ, કેમ આવવું પડયું શું કામ;
 નળ કહે માફ બાહુક નામ, આવ્યો ઉદર ભરવા કામ.
 અશ્વ મંત્ર બાણું રાજન, એક દિવસે ખેડું શત ભેજન;
 કહે ઋતુપર્ણ મોહું કારણ, આ રૂપને વિદ્યા અસાધારણ.
 નળ ઇંદ્ર વિના કે બાણે નહિ, મંત્ર પ્રાપ્તિ તુંને કયાંથી થઈ;
 મંત્રપાઠ કરતા નળરાય, હું નળનો સેવક શીખ્યો વિદાય.

કેા સમે પ્રકાશી ભણતાં તેહ, ત્યાંથી વિદ્યા હું પામ્યેા એહ;
 નેપધનાથ તે વનમાં ગયો, તે દુઃખે હું આવો થયો.
 આવ્યો છઉં રહેવા તમકને, અન્નવસ્ત્ર આપજો મ્હને;
 નહીં કરું હું નીચુ કામ, નહિં ધરાવું સેવક નામ.
 રાયજી તહમને નહીં નમું, સ્વયંપાક કરીને જમું;
 રાજા કહે રહો જેમ તેમ, વિદ્યાવાન જવા દેઉં કેમ.
 હયઠાસપતિનેા અધિકાર, સેવક માત્ર કરે નમસ્કાર;
 જલપિ માન પામે ધણું, પણ કહેવાયે ઠાસત્વપણું.
 અશ્વપતિ મહારાજા થયો, હયશાળામાં વાસો રહ્યો;
 છે વિભોગની વેઠના ધણી, નિત્યે મુવે શ્લોક એક ભણી.

વસંતતિલકા છંદ;

જે ચક્રવાક દિવસે વહુ સાથ રાખે,
 તે સંગ રંગ રમતાં રવિતાપ સાંખે;
 રાતે વિભોગ ધરી ચંદ્ર પ્રકાશ ખુંચે,
 એ દુઃખ હોય દિલમાં કશુંયે ન રહે.

(રાગ આલતો)

એવું કહીને કરે શયન, વિસ્મય થાવ પાડોશી જન;
 બાળ ખીહામણેા આવી વસ્યો, કઠરૂપને વિભોગ તે કયો.
 તે સ્ત્રીએ સકુત થું કર્યું, જેણે આ સ્વરૂપને વચું;
 વારુ ઘણું જે વિપત પડી, આ ભૂતથી છુટી બાપડી.

વલણ

ખોપડી છુટી લોક કહે, રહ્યો રાયને રીઝવી રે;
 ખૂહરથ કહે મુધિધિરને, હમચંતીની શી ગત હવી રે.

૫૪

(દોહરા)

સ્વપ્નું આવ્યું નારને, મૂકી બાથ છે નાથ;
 બગી ઉઠી અચાનકે, ગ્રહેવા પ્રભુનો હાથ.
 વૈદરભીં થઈ ગાલરી, વળી બુઝે ચોપાસ;
 અમ અબળાનાં હૃદે કારમાં, બીહું ત્હમારે હાસ.
 જોયું વન ફરી ફરી, સમ દેઈ કીધા સાદ;
 પછી રૂએ બહુ વિધ કરી, પાત્રી અતિ વિષાદ.

વલણ

શો અપરાધ મહારો સ્વામી, દારુણ વનમાં મૂકી ગયા રે;
 અદ્ય જાંતે હું તણ, અંતરે ન ઉપણ ક્યા રે.

૫૫

(રાગ-રામગ્રી.)

વૈદરભી વનમાં વલવલે, અધારી રાત;	
ભામિની ભય પામે ઘણું, એકલડી રે ભત.	વૈદરભી૦
રસનાયે નામજ નળ તણું મુખ જપતી રે બાથ;	
શુદ્ધ નથી રે શરીરની, ભાંજે કંટક પાય.	વૈદરભી૦
રોઈ રોઈ રાતી આંખડી, ભરે આંસુ નીર;	
નયને ધારા બખ્ખે ઝરે, વહે અંગ રુધિર.	વૈદરભી૦
હીંડતાં તે આખડે, પગમાં વાગે ઠેસ;	
ચાલતી ઉભી રહે, ભરાયે કાંટે કેશ.	વૈદરભી૦
અંગે ઉઝરડા પડ્યા ઘણા, વહે શોષિતધાર;	
હો નળ હો નળ બોલતી, બીજો નહીં વિચાર.	વૈદરભી૦

ઉંડાં કોતર ઉતરે, ચઢે ગિરિ કરાડ;
 અશુદ્ધે ઉધડકે નહિં, પાડે વાઘ બરાડ. વૈદરભીં
 વાંકી વાટ દીખા ટેકરા, ભયાનક ખોહ;
 રાફ માંહે સાપ પુંકવે, ઘણું ઘુઘવે ઘોહ. વૈદરભીં
 શબ્દ પશુ પંખી તણા, ન પડે કાંઇ પ્રીછ;
 વરુ વણીઅર બીહાવે અરણ્યમાં, ધાયે વળગવા રીછ. વૈદરભીં
 શૂંકર રોઝ ચિકારડાં, ચીતરા દે ક્રાળ;
 ફાહુ નાહ હોયે ઘણા, બહુ જોલે શિયાળ. વૈદરભીં
 આંખા આંખલી દીંમડા, અરીડા અપાર;
 શીમળ સમળી સેગડા, ન સુએ પંથ વિચાર. વૈદરભીં
 ખેર ખાખર ને કાચકી, કંટાળા થુએર;
 ખાવળીઆ બહુ ભોરડી, સરગુવા સમેર. વૈદરભીં
 આખડી પડતી સુંઠરી, ચરણે વેલા વિંટાય;
 છુટા કેશ કામની તણા, ઝાંખરે ઝીંટાય. વૈદરભીં
 વૃક્ષ અથડાએ અંજસુ, મૂકે કાંટામાં પાય;
 શુદ્ધ નથી રે શરીરની ભજતી નળરાય. વૈદરભીં
 દિવસ નિશા પ્રીછે નહીં, એવું ઘાડું અરણ્ય;
 હમયંતી ભુલી ભમી, ત્યાં દિવસ ત્રણ. વૈદરભીં
 અન્ન ઉઠક પાત્રી નહિ, નહિ એસવું શયન;
 ત્રણ દિવસ એમ વહી ગયા, ભમયંતાં વન. વૈદરભીં

વલણ

વન ભયાનક ભાગિની ભમી, દિવસ ત્રણ ગયા તહીં રે;
 વાટ ઘાટ ને ગામ ઠામ કાંઇ, પ્રેમદા પાત્રી નહિ રે.

(રાગ-રામઝી)

ભૂલી ભમે છે ભામિની, નૈષધ નાથની નાર રે;   ભૂલી૦
 હો નળ હો નળ બોલતી, ભીમક રાજકુમાર રે.   ભૂલી૦
 ઘોવાયુ કાજળ આંસુએ કરી, વેદનાએ બ્યાકુળ રે;   ભૂલી૦
 અર્ધ ઉઘાડી દેહડી, નાથે ફાડયું છે પટફૂળ રે.   ભૂલી૦
 એવે હીઠો એક ચીતરો, ધાધ હમયંતી ઉલટ રે;   ભૂલી૦
 પૂછે ભાળ નળ ભુષાળની, છે તારા જેવી કટ રે.   ભૂલી૦
 શાફૂંલ હીઠો વાટમાં, વેદરબી પૂછે ધરી વહાલ રે;   ભૂલી૦
 નૈષધનરેશ વાટે મળયા, છે તારા જેવી ચાલ રે.   ભૂલી૦
 સાવજ થાએ ગાભરા, ભય પામી ન્હાસી ભય રે;   ભૂલી૦
 રૂખે વનહેવી અમને બાલતી, પશુઅરિ કંપાય રે.   ભૂલી૦
 પૂછે ઉંચા દુમને, ત્હારી ગમને ગઈ ડાળ રે;   ભૂલી૦
 તરવર ભે મ્હારી વતી, કહીં હીસે ભુષાળ રે.   ભૂલી૦
 પરઉપકારી સદા તયો, વળી શીતળ ત્હારી છાંય રે;   ભૂલી૦
 નૈષધનાથ કહું હીઠડા, ભેઉં છો વનમાંય રે.   ભૂલી૦
 તર ઉત્તર આપે નહિ, તેમ તેમ શણ રોય રે;   ભૂલી૦
 પુણ્યશ્લોકે જમારે પરહયાં, શત્રુ થયાં સર્વ કોઇ રે.   ભૂલી૦
 અજગર પડયો છે વાટમાં, વિકાસી મુખ ભાગ રે;   ભૂલી૦
 હમયંતીએ ભણ્યું નહિ, તેના મુખમાં મુકયો પાય રે.   ભૂલી૦
 ચરણ ગળ્યો બનુ લગે, વિષ ચઢી ગયું શરીર રે;   ભૂલી૦
 પડી ભોમ સાહ નળને કરે, મુખે પાડે રાડ રે.   ભૂલી૦
 અજગર આનંદ પામીઓ, ભણું જંકડું ભક્ષ રે;   ભૂલી૦
 વેદભીં ઘણું વલવલે, ઉંચાં ચઢી ગયાં ચક્ષ રે.   ભૂલી૦
 કંઠે બંધાઈ કાચકી, મુખે પડીઓ શોષ રે;   ભૂલી૦
 મરણ સમે મુકે નહિ, હૃદે રસના પુણ્યશ્લોક રે.   ભૂલી૦
 રોતી રાણી સાંભળી, પારધી આંબ્યો ધાઈ રે;

ષગ દીઠો અજગર મુખમાં, તેણે સ્થામાને સાધી રે.   બૂલી૦
 પારધીએ અજગર મારીઓ, કોહોવાડાના ઘાય રે;
 જતન કરીને મુકાવીઓ, નળપત્નીનો પાય રે.   બૂલી૦
 વેદલીને વિષ ચઢ્યું નહિ, છે વાસવનું વરદાન રે;
 કરતળ વાસ મુધા તણે, દેહ રહી પરમ નિધાન રે.   બૂલી૦

વલણુ.

દેહ રહી પરમ નિધાન, હળાહળ ગયું ઉતરી રે;
 કહે ભટ પ્રેમાનંદ પછે, શું દુઃખ પામી મુંઢરી રે.

૫૭

(રાગ-મારુ)

વિષધર માર્યો વ્યાધે આવી, મહિલા મૃત્યુ થકી મુકાવી;
 વ્યાધે અજગર લીધા હાથે, આસ્યો તેડી દમયંતી સાથે.
 પારધી હીંડયો જુગતે છતી, વેદલી વ્યથા પહીતી પહીતી;
 ગયો એક તલાવની તીર, પ્રક્ષાલન કીધું સર્પ શરીર.
 દેખતાં દમયંતી પ્રત્યક્ષ, તે અજગર કીધો ભક્ષ;
 મુખનું પાસુ રહેવા લીધું, બાકી શરીરનું લોજન કીધું.
 દમયંતી વિરમમ હવી, આ તો વાર્તા દીઠી નવી;
 છવાંતક કહે હો નારી, તમે દીઠી વિદ્યા અમારી.
 મનની ખટપટ સઘળી છાંડો, પ્રેમકટાક્ષ મુજ પર માંડો;
 હું તો પારધીપતિ છોં વ્યાધ, પટરાણી કરૂં ભલે લાધી.
 કુલ માત તાત કુણુ સ્વામી, વન નીસર્યાં વેરાગ પામી;
 એકલાં આખ્યાં આણી દશે, કોણુ નામ બોલો રળી રસે.
 કોણુ વચન કહ્યુંં કવરધું, કાં અંબર અંગે અરધું;
 શું નળ નળ મુજે જપો, છો ઠાઠાં વેલામાં ખપો.

જ્યપિ દુઃખ તમને પડીયું, પણ ભાગ્ય માફે ઉઘડીયું;
 એમ કહીને ગયો સ્પર્શ કરવા, ત્યારે અળળા લાગી ઓસરવા.
 ધસ્યો રાહુ ચંદ્રને ચાંપે, તેમ થરથર હમચંતી કાંપે;
 માં ભરીશ ઓરું ડગ, તુજ પર તુટી પડશે ખડગ.
 હું તો લીમક રાયની બાળી, અલ્યા હું નહિ ચૂકવા વાળી;
 હું તો હમચંતી નળની નારી, પારધિ કહે ભાગ્ય હશા મ્હારી.
 એવું કહીને પારધિ ધસીયો, અળળાને કોધ મન વસીયો;
 મૂખ કહ્યું માન રે મ્હારું, હો જમપુરના વટે સારું.
 ઉપકાર ત્હારો હું બાણું, તે માટે ક્યા હું કાંઈ આણું;
 બળ માં કર તું મુજ સાથે, મૂખ મરણ ચઢ્યું છે માથે.
 કેમ બવા હૈં લોળી ભામ, મુજ વિરહી તણો વિશ્રામ;
 હુંમાં શો અવગુણજ દેખો, મ્હને શા માટે ઉવેખો.
 મ્હારે મંદિર સ્ત્રી છે તરણ, તે રહેશે તમારે ચરણ;
 આપણુ બે જીવ જીવશું જડીયાં, કોણ સુકૃતથી સાંપડિયાં.
 થનાર હશે તે કેઈશ થાવા, પણ નહિ દેઈ ત્હમને જાવ;
 સુખે પારધી વંશમાં વરતો, હું નળથી નથી કાંઈ નરતો.
 લક્ષણવંતી મ્હને લોભાવો, પૂરી વાસ સઠન શોભાવો;
 અજ વસ્ત્ર વિના ન દુભાવો, દ્યો ગૃહસ્થાશ્રમનો લ્હાવો.
 ભક્ષ દુઃખ ન ધરશો ચિત્ત, શત પશુ વેધું છું નિત્ય;
 હંથું જોઈ કહે ધન્ય વિધાતા, મ્હને હમચંતીનો ઠાતા.
 મ્હારી કર્મ હશા છે ચઢતી, વેઠરણી પામ્યો રડવડતી;
 દેવ નહીં પામ્યા ખપ કરતાં, મ્હને વાર ન લાગી વરતાં.
 તૃણનો મેરુ ને મેરુનો તરણ, ત્હારી લીલા અશરણશરણ;
 લોગવી ન શક્યો નૈષધ સ્વામી, નળે જોઈ નારી મ્હેં પામી.
 શું નળ નળ અંખના લાગી, પહોર નિશાયે ગયો ત્યાગી;
 શે લોલે દ્યો નળનું નામ, જેણે દુઃખીયાં કીધાં આમ.
 ભોલો આધાર પ્રાણજીવન, ધાયો દેવાને આલિંગન;
 કોધે સતીએ સંભાળ્યું સત્ય, રોઈ સમયાં કમળાપત્ન.

વિદુંલજી ચઢ્યો બહારે, હું તો રહી છું તમ આધારે;
 છે વિપત સમેના સ્થામ, મધુસૂદન રાખો મામ.
 આખું પદ ધ્રુવને અવિચળ, ગ્રાહથી મૂકાવ્યો મગદળ;
 રાખ્યો પ્રજ્ઞાઈ વસિયા થંભ, રક્ષા કરો ધરો ન વિલંબ.
 સત્ય હોય સદા નિરંતર, અસત્યથી હોઈ સ્વતંતર;
 ન મૂક્યા નળ મનથી, કુદ્દષ્ટે ન ભ્રેષ્ઠ હોય અન્યથી.
 આપતકાળ રહી હોઈ સત્યે, નળ સમરી રહી હોઈ શુભ મતે;
 પંચ મહાભૂત સાક્ષી બાણ, ન ચૂકી હોઈ નળનું ધ્યાન.
 સત્ય બળે દેઈ છું શાપ, ભસ્મ થયો વ્યાધનું આપ;
 વચન નીસરું મહિલાનાં મુખથી, અભિલાષો પગના નખથી.
 સ્તવન કીધું બેઠે હાથ ભેડી, નમતામાં થયો રાખોડી;
 પ્રેમકા પાત્રી પરિતાપ, ઉપકારીને દીધો શાપ.
 જથપિ વ્રત ન ભાંગું, પણ લૌકિક લાંછન લાગુ;
 લોકને પારધીનો સંદેહ, માટે પાડું હું મહારી દેહ.
 પ્રાણ ત્યાગે નથી હું ખીલી, શું કરું સ્વામી પામે જીવી;
 દેશનો પાંગરો ગુંથી ગ્રંથે, લેઈ ભરાવ્યો ફાંસો કંઠે.
 હો વિષ્ણુ એટલું માગી મરું, નળની ફાંસી થઈ અવતરું;
 એવે કળબુગ ધારું મન, કરું કૌતક હું ઉત્પન્ન.
 મરણથી ઉગારી લીધી, ત્યાં માયા કળીએ કીધી;
 દીઠી તાપસ આશ્રમ વાડી, ગઈ દમયંતી ફાંસો કાઢી
 નગ્ન દિગંબર છે મહંત, થઈ પાસે હરખું ચંત;
 ભોલે કળબુગ નાસા ગ્રહી, અપ્રીત મચ્છ માટ થઈ.
 શકે ભીમકસુતા દમયંતી, તજી નાથે હાંડે ભમયંતી;
 અદ્ય અપરાધની જાંતે, કામની તજી છે કાંતે.
 ભીમકસુતા આનંદી અપાર, ભેગી જગદીશ નો અવતાર;
 ફરી ફરીને પાગે નમે, નળનું પ્રશ્ન કરોજી ત્હમે.
 મુનિ કહે નળને છે ક્ષેમ, પણ ઉતર્યો તુજથી પ્રેમ;
 નળ નારી શોધે છે અન્ય, તું કરજે જે ઉપજે મન.

તવ હરખ્યો પ્રેમદાનો પ્રાણ, મહારા પ્રભુને છે કલ્યાણ;
લક્ષ નારી કરો રાજન, પણ મહારે નળતું ધ્યાન.
ઠરી ઠાર તે બાણી નળ, નારીએ લીધાં જળ ફળ;
પામી વિરામ કીધું શયન, નિદ્રાવશ થઈ સ્ત્રીજન;
સ્વપ્નાંતર દીઠા નળ રાય, બગી તો દુઃખ જમણું થાય.

વલણુ

નળની સી નિદ્રામાં, સ્વપ્ન વિશે પુણ્યશ્લોક રે;
ચાર ઘડીએ બગી ચતુરા તો, આશ્રમ વાડી ફેકે રે.

૫૮

(રાગ મહાર)

ભીમકમ્પતા બગી કરીને, આરે દિશાએ જાય રે;
નહીં તાપસ વન બીહામણું, નળની નારી રાય રે.
હું પાપણીને પગલે કરીને મુનીએ મૂક્યો ઠામ રે;
મહેં કોણ કૃત્ય રે આચર્યાં, જે વિપત પડે છે આમ રે.
હીંડે સાદ કરંતી વનમાં, ત્રિભુવન નાયક નળ રે;
જગને રહ્યા હરખે ઘણું, મહેં ઉવેખ્યા અમર રે.
લક્ષણવતે લોક હસાવ્યા, સ્વયંવરના સર્વ રે;
આજ રિપુને વહી જાય છે, ગૈતક કેરું પર્વ રે.
એવું જાણ મહારા નાથજી, દાસીની લેજે સંભાળ રે;
હો વિહંગમ વેવિશાળીઆ, મુને મુકી નળભુપાળ રે.
હો વજાવતી માવડી મહારે, ઠાંક ઉઘાડું ગાત્ર રે;
હો ભીમક મહારા તાતજી, શોધી મનાવજો જમાત્ર રે.
હો નૈષધ દેશના રાજ્યા, અણચિંત્યુ હો દર્શન રે;
ભુપ રૂપને જાઈ જામણે, હો સલુણા સ્વામીન રે.

દૈદરભી નાથ વિભેગણી, વિરહે બ્યાકુળ શરીર રે;
ચતુરાને વન ચાલતાં, આબુ સરિતા તીર રે.
આનંદી અખળા અતિ ઘડું, ઉતરતા દીઠા લોક રે;
ધાઇને પૂછે પ્રેમદા ભાઈ, દીઠા કહી પુણ્યશ્લોક રે.

વલણ

પુણ્યશ્લોક છે એ સાથમાં, પૂછે નળની નાર રે;
નદી ઉતરતા આશ્ચર્ય પામ્યા, પરદેશી વેપારી રે.

૫૯

(રાગ-માર)

સ્વાસ ભરી પૂછે સતી, વેપારી રે;
કહું દીઠા છે નૈષધપતિ, વેપારી રે.
પ્રભુ ગયા છે પરહરી વેપારી રે;
છે તમમાં વાત ખરી, વેપારી રે.
કેઇ દેખાડો નળ નાથને, વેપારી રે;
રુડું હજો સઘળા સાથને, વેપારી રે.
સાચું ખોલો જળતીર છો, વેપારી રે;
તહમે વિપત સમેના વીર છો, વેપારી રે.
રૂપે બ્રહ્માએ વાળી હથ રે, વેપારી રે;
મારો સ્વામી જાળખીએ સઘ રે, વેપારી રે.
છે અદ્ભૂત ગોરું ગાત્ર રે, વેપારી રે;
દીઠા અદસેઠ વળે ભત્ર રે, વેપારી રે.
ગોરું મુખ મુછ વાંકડી, વેપારી રે;
ચોટી આંખ ચાલે છે ફાંકડી, વેપારી રે.

ચાલ જેની છે લટકતી, વેપારી રે;
 કાંતિ મણિ જેવી ચળકતી, વેપારી રે.
 કંઠે મોતીનું લેહેરીયું, વેપારી રે;
 અરધું પટફૂળ પહેરીયું, વેપારી રે.
 મુગટે માણેક ચળકતાં, વેપારી રે;
 કરણે કુંડળ લગકતાં, વેપારી રે.
 અધર આંખાની કાતળી, વેપારી રે;
 વિશાળ હૃદયે કટિ પાતળી, વેપારી રે.
 બોલ સાકરપેં મીઠડા, વેપારી રે;
 એવા નૈવધ નાથ દીઠડા, વેપારી રે.
 વણજરા એમ એવરે, સુણ શ્યામા રે;
 નિર્લજ વનમાં શું ફરે, સુણ શ્યામા રે.
 કેા કહે કૃત્યા વન વસી, સુણ શ્યામા રે;
 કેા કહે દીસે રાક્ષસી, સુણ શ્યામા રે.
 કેા કહે મોટી પાપણી, સુણ શ્યામા રે;
 કેા કહે દીસે શાકણી, સુણ શ્યામા રે.
 કેા કહે હું નૈવધપતિ, હો થેલી રે;
 આવ આલિંગન દીજે સતી, હો થેલી રે.
 વાંકી છોટે બેચે ધણા, હો થેલી રે;
 હુઝ પાગ્યામાં નહિ મણા, હો થેલી રે.
 રોતી નાવ બેઠી સુંદરી, સુણ રાય રે;
 લોક માંહે મળી ઉતરી, ધર્મરાય રે.
 વેપારી ત્યાં વાસો રહ્યા, સુણ રાય રે.
 બે પહોર નિશાના ગયા, ધર્મરાય રે.
 નયણે આંસુડાં ગળે, સુણ રાય રે;
 હમયંતી બેઠી ઝાડ તળે, ધર્મરાય રે.
 ગજબુથ જળ પીવા આવ્યાં, સુણ રાય રે;
 સિંહ થઈ કળીએ બીહાવીઆં, ધર્મરાય રે.

ભડકી મેગળ મંડળ, સુણ રાય રે;
 વેપારી માર્યા મગદળી, ધર્મરાય રે.
 જે સતીને કુત્સિત વાક્ય જોલીયા, સુણ રાય રે;
 તે પાપી ગજે રગદોળીઆ, ધર્મરાય રે.
 અધિક્રાતા વેપારીતણો, સુણ રાય રે;
 તેડયો જીવતો સાથ આપણો, ધર્મરાય રે.
 ભાઈઓ કુતૂહલ મ્હોટું હવું, સુણ રાય રે;
 મુને ઘટે છે વન ખીજે જવું, ધર્મરાય રે.
 એવે કળીજીગ પાપી આવીઓ, સુણ રાય રે;
 વેષ તે ભેશીનો લાવીઓ, ધર્મરાય રે.
 તિથિ પત્ર વાંચીને એમ ઠહે, સુણ રાય રે;
 એતો વેપારી કેા જીવતો, ન રહે ધર્મરાય રે.

વલણુ

નહીં રહે કેા જીવતા, ઉત્પાત દાશુ હોય રે;
 એ કૃત્યા આવી કાલની, તેણે એ ખાધા સર્વ ક્રોધ રે.

૬૦

(રાગ મેવાડો)

દેખાડી દીધી હો, કળિયે મુંઢરી;
 ધાયા વેપારી હો, લાવ્યા જાંધન કરી.
 સર્વે ઠરાવી હો, અળળા શાકણી;
 નળને સમરે હો, મધુર ભાષણી.
 જોલ્યો અધિકારી હો, મારો સર્વે મળી;
 પડયા ત્રુટી હો, અળળાને નાખી ફળી.
 ગડકા ને પાટુ હો, પહોણા ને લાકડી;

એણીપેરે મારી હો, બાળા બે ઘડી.
 રહ્યું બોલાતું હો, ક'ંઠે કાંટા પડે;
 બંધન ત્રુટયું હો, નાહાસતી આખડે.
 હું વધૂ દેખી હો, પૂર્વજ લાલ્યા;
 મુને રાખો હો, નેપથ્ય રાલ્યા.
 ત્રાસે નાહાસે હો, પાછું ફરી જીએ;
 રાજમાર્ગે હો, દમયંતી રૂએ.
 અંગે દીમાં હો, રુધિર ધારા ઝરે;
 બહુ સળ ઉઠયા હો, અવિલોકન કરે.
 ઉબ્બુ જ રેણુ હો, ચરણે ઢાંઝે રે;
 કળી પુઠે પડીયો હો, દેવા દુઃખ ઠાળે રે.
 નથ એક આન્યું હો, અબળા ઉલ્લાસી રે;
 રાજ કરે છે હો, ભાનુમતી માસી રે.
 પુરમાં પેઠી હો, આપત અવસ્થા રે;
 ઘેલી જાણી હો, લોક સહુ હસતા રે.
 બાળક પૂઠે હો, તાળી પાડે રે;
 શે ઢાંકે કાયા હો, રેણુ ઉરાડે રે.
 વૈદરબી વીહીલી હો, શેરી ચહુટે ફરે રે;
 નાંખે કાંકરા હો, કર આડો ધરે રે.
 છબે બેઠી હો, માસી ભાનુમતી રે;
 મોકલી દાસી હો, તેડાવી સતી રે.

વસાણુ

સતી તેડાવી રાણીએ, જે અબળા ઉભી રહી રે;
 ભાણેજે માસી ઓળખી પણ, માસીએ ભાણેજ ઓળખી નહી રે.

૬૧

(રાગ ગાંડી)

દમયંતી મંદિરમાં પળે, અવાસ ન આવે આંખડી તળે;
 ભાનુમતી ભેધ વિસ્મય હવી, કહે પ્રેમદા કોણે પરભવી.
 પ્રભુતા તારા તનમાં રમે, ભાગ્યવાન દીસે કાં વન ભમે;
 છો રૂદ્રાણી પ્રહ્માણી કે વૈષ્ણવી, કોણ કારણ રૂપ ધર્યું માનવી.
 લૌકિક કષ્ટ વેઠો છો માત, કહો મન સુકી જથારથ વાત;
 ખાઇ હું માનવી સર્વથા, કર્મ ભેગે ભોગવવી વ્યથા.
 નર નારીએ તીર્થ જાત્રા માંડી, અંતરિયાળ પ્રભુ ગયા છાંડી;
 ન જાણીએ શું દુઃખ મનમાં ધરી, નિશાએ નાથ ગયો પરહરી.
 કર્મ કથા એ માતા મારી, માસી કહે સાંભળ નારી;
 કહી એક તું દીઠી છે ખરી, જાણે ભગિનીની દીકરી.
 પણ ત્હેને નોંહે અવસ્થા એવી, રૂપે છે તું દમયંતી જેવી;
 સુખે રહે સદનમાં સતી, તું મારે જેવી ઇંદુમતી.
 સુખાદુ મારો સુત જેહ, ખ્હેન કહીને રાખશે તેહ;
 કહે દમયંતી રાખી મામ, નહીં કરૂં હું નીચું કામ.
 દહાડી એક આપું વિપ્રને અંન, હવિધ્યાજ કરૂં ભોજન;
 એવું સાંભળી હરખ્યાં રાણી, રાખી પ્રેમદા ઉલટ આણી.
 સતી નામ ધરાવી રહી, દમયંતી ઓળખાઇ નહીં;
 રાતદિન કરે નળનું ધ્યાન, વિદેશી ત્રિપ્રને આપે માન.
 તેડાવે ટેહેલીઓ વાટે જતો, જાણે નળ સ્વામી થાય છતો;
 હવિધ્યાન્ન જમે ને અવની સુએ, દેહ દમન કરી દિન ખુએ.
 સાંભરે સુખ ત્યારે તન તપે, રાત દિવસ નળને જપે;
 એમ ઘણા દિવસ ગયા વહી, કળીને મન ચિંતા થઇ.
 નળથી મન ચળે નહીં સતી, તો કેમ વરાય મારી વતી;
 જો દ્વેષ આણે નળ સાથે, તો દમયંતી આવે હાથે.
 કાંઇ વળી વિપત ચાડું, એને માસી સાથે વઢાડું;

માસીની કુંવરી ઇંદુમતી, એક દિવસે નહાતી હતી.
 હમયંતી પાસે તે સમે, સંગ ઇંદુમતીને ગમે;
 મોતીનો હાર કઠેથી કાઢાડ્યો, ભીંતને ટોડલે વળગાડ્યો.
 ટોડલામાં પેઠા પાપી કળી, સુકતાફળની માળા ગળી;
 ઇંદુમતીએ માંડ્યો શણગાર, જુએ તો નવ દેખે હાર.
 અરોપરો તે ખોળ્યો ઘણું, વિચારું એ કૃત્ય ઠાસી તાણું;
 પૂછ્યું તેડીને એકાંત, બાઈ તુજ પર આવે છે જાંત.
 લાવ વહેલી કયાં મૂકી માળા, હમયંતીને લાગી જવાળા;
 બાઈ બેન માં ચઢાવો આળ, પૃથ્વી બશે રસાતાળ.
 બેઈ બોલવું વહને વાંક, સ્વામીપ્રોહી પડે કુંભીપાક.

વલણ

કુંભીપાક પડે સર્વથા, સાચું ન જોલે જોડ રે;
 ઘેર રાખી રંક બણી, હવે કાં આપો છેડ રે.

૬૨

(રાગ-પરજીયો)

ઇંદુમતી કહે બાઈ સાંભળ, લોકને કાં સંભળાવો;
 કહે વેદરભી વણ ચોરીએ, શા માટે અકળાવો.
 હાથ માંહેથી હાર લઇને, ના કહે કેમ ચાલે;
 તસ્કર કરીને તો બાંધે, બે વસ્તુ હાથે ઝાલે.
 મિથ્યા હું કહેતી નથી, કેણુ માળા લે તુજ પાખે;
 એવી ચોરટી હું હોઉં તો, રાજમાતા કેમ રાખે.
 માતા મારીએ માન દીધું, સતી સરખી બાણી;
 અસાધવી મુને કેમ જોળખી, શું લેતાં ગ્રહો છે પાણી.
 અમે પરીક્ષા તારી કરી, બે ભરથારે પરહરી;

બાઇ હું મેણું ભેગ થઇ, તમારા ઘરની પેટભરી.
 ચોરી કરવી આંખ ભરવી, એ તે ક્યાંનો ન્યાય;
 એવે રાજમાતા પધાર્યાં, રોઇ બન્ને કન્યાય.
 આપ આપણું દુઃખ કહે માતાને, નયણે ઢાળી આંસુ;
 એક કહે મ્હારો હાર લીધો, એક કહે ચોરી ફાંસુ.
 ચતુર શિરોમણી રાજમાતા, અંતરમાં વિમાસે;
 માળા ગઈ તે મોદું અચરજ, સતીને કેમ કહેવાશે.
 તુંતો દેવી જેવી દીસે છે, નારાયણની હાસ;
 આપો હાર કલેશ નિવર્તે, બે કીધું હોય હાસ.
 સરખે સરખાંમાં હોય કોતક, આપો હાર મોતી તણો;
 રાજકુંવર રિસાળ ધણું છે, બણે થશે કલેશ ધણો.
 માળા હોય આપણા ઘરની, તો ફરી શોધ ન કીજે;
 છે શ્વસુર પક્ષની સવે બણે, તેને શો ઉત્તર દીજે.
 હુંદે કાટતે કહે હમયંતી, અપવાદ દીધો એવો;
 હાં હાં બાઇજી હાર તમારો, લીધો છે મેં દેવો.
 ન ઘટે રાજમાતાજી તમને, દુઃખ દેવું ઘેર રાખી;
 અમો ન હોઉં ચોરી કરનારાં, છાં જશનાં અભિલાખી.
 ઇંદુમતી કહે આપે છુટશે, શો શોહોર કરવો ઠાલો;
 માળા મ્હારી કરમાં મુકો, બે જશ હોયે વહાલો.
 સેવક સખીઓ એમ કહે છે, એણીએ માળા લીધી;
 મારો બાંધો તાણો પછાડો, અળળા આકરી કીધી.

વસણ

કીધી એ નિશ્ચે ચોરટી, રાજમાતાએ ચઢાવી રીસ રે;
 હમયંતી દુઃખ પામી ધણું, પછે સમયાં શ્રી જુગદીશ રે.

(રાગ-ભાર)

હો હરિ સત્યતણા સંઘાતી, હરિ હું કહીએ નથી સમાતી;
 હરિ મારે કોણ જન્મના કરતું, પ્રભુ ચોરી થકી શું નરતું.
 હરિ હું શા માટે દુઃખ પામું, પ્રભુ જીએ હું રાંકડી સામું;
 હરિ તમે ગ્રાહથી ગજ મુકાવ્યો, તો હું ઉપર શો રોષ આવ્યો.
 હરિ હું નથી દુઃખની ધીર, તમે છો વિપત સમેના વીર;
 હરિ તમે મન અપરાધ ન લાવો, હરિ તમે અનાથ ખંધુ કહાવો.
 હરિ હું હરજે હણાઈ, હરિ હું ચોરગ્રીમાં ગણાઈ;
 હરિ હું કેની ને કોણ તણી, હરિ જીએ હું રાંકડી ભણી.
 હરિ હું તારી સેવા ચુકી, તો નજે વનમાં મુકી;
 હરિ મેં વિપ્ર ન પૂજ્યા હાથે, તો શું રૈતી મુકી નજે.
 હરિ હોઢેલે ઉઠ્ઠ ભરવું, હરિ મુજને ઘટે છે ભરવું;
 હરિ હું ભરથારે છાંડી, હવે દુઃખ કહું કેને માંડી.
 હરિ મેં કોણ પાતક કીધાં, હરિ મેં સાધુને મેણાં દીધાં;
 હરિ મેં રાજ્યું હોય સત્ય, જો બહાલા હોય નળ પત્ય;
 મહારા કોટિક છે અવગુણ, પણ તમે તો છો રે નિપુણ;
 અપરાધ સર્વ વિસારી, ચઢો વિઠ્ઠલા બહારે મારી.
 જો નાહ આવો જગદીશ, તો પ્રાણ મહારા હું તણશ;
 એવું કહીને આંખે ભર્યું જળ, અમો અળખા તણું શું ખળ.
 એવું મનમાં ધરિયું ધ્યાન, સતીની વહારે ચઢયા ભગવાન;
 અંતરજાગીએ ખુબ દીધી, સતીએ આંખ રાતડી કીધી.
 કહે માસીને કરી કોષ, ફરી કરો હારની શોષ;
 સાખી સૂરજ વિષ્ણુ ને વાય, જો મ્હેં કીધો હોય અન્યાય.
 ખાઈ હાર તમારો જડજો, લેનારો ફાટી પડજો;
 એવું કહેતામાં કળજીગ નાઠો, ત્યારે તડાક તોડલો ફાટયો.
 માંહે થકો પડયો નિસરી હાર, સતીને ત્રુઠયા વિશ્વાધાર;

અંત્રિક્ષથી અકસ્માત, વરસ્યો હાર તણે વરસાદ.
એક એકપેં અઢકાં મોતી, રાજમાતા ટગટમ જોતી;
પછે હમયંતીને પાગે, રાજમાતા ફરી ફરી લાગે.
ખાઈ તું છે મોઠી સાધ, મારો ક્ષમા કરો અપરાધ;
ઈંદુમતી થઈ ઓશિયાળી, મુખડું ન દેખાડે વાળી.

વલણુ

વાળી મુખ દેખાડે નહીં, સત સતીયું રહું રે;
હૃદય કહે યુધિષ્ઠિરને, વેદર્થ દેશમાં શું થયું રે.

૬૪

(રાગ-દેશાખ)

ઉડતી વાતો રે, લીમકે સાંભળી કાન;
હમયંતી એકલી રે, નળે રોતી ઝુકી રાન.
વણુજરે કહ્યું રે, અમે દીઠી સરિતાને તીર;
રૂપ ધણું હતું રે, જાણ્યું ચકિતનું ચરીર.
દેશ છુટા હતા રે, વસ ને અડધું અંજ બાણ;
વાત ખરી મળી રે, વફતી હતી નળ નળ વાણ.
માતા ત્રિલપે ધણું રે, દુઃખે હાકુ અંતઃકર્ણ;
મેળાવો કયાં હશે રે, દીકરી રવડી પામશે મહુ.
વજાવતી માતને રે, નીર આવે નેહુ અપાદ;
પુત્રીને શોધવા રે, સુદેવને ચઢાવ્યે પાદ.

વલણુ

પાદ ચઢાવ્યે સુદેવને, કહે રાણીને રાય રે;
શુરુજી તમ વિના અર્થ ન સરે, જોમ કહી લાગ્યાં પાય રે.

૬૫

(રાગ રામયી)

પ્રાદ્યક્ષુ ચાદ્યો અનુચર વેશલ, અટલુ કરતો દેશ દેશલ;
કળા પાડી વળવું ગાત્રલ, જીર્ણ વસ્ત્ર ગ્રહ્યું તુંબી પાત્રલ.

(ઢાળ)

પાત્ર કરમાં રહિત જોખમ, જ્યેષ્ઠિકા જીર્ણ વસ્ત્રન;
દુઃખી હરિદ્રી સરખો દેખીએ, જઘપિ છે સંપન્ન.
નીરખે ઓવારા નવાણના, જ્યાં નીર ભરતી નાર;
જોયાં જીવ જીવતી તણાં, પણ ન જડી લીમક કુમાર.
તીર્થ જાત્રા જગન જાગ્રણ, જ્યાં સૂચીએનો સંવાય;
અભણ્યો થઈ જીવે પ્રાદ્યક્ષુ, શીશ ધુણીને જાય.
પગે અટલુ રસનાએ રટણ, મુખે હમયંતીનું નામ;
એમ કરતાં સુદેવ આગ્યો, રાજમાતા ગામ.
વિપ્ર પુરમાં આવિયો, વધામણી પામ્યો તર્ત;
સાંભળ્યું છે રાજમાતા, ઉજવે છે વર્ત.
પૂર્ણાહુતિ વેળા હુતી, જોવા મળ્યાં બહુ જન;
હાસી સાથે હમયંતી કરે, પંચીનું દર્શન.
અપૂર્વ મનુષ્યનું કરે દર્શન, નીરખે નરની કાય;
વિચાર એવો વેદભીંને, આવી મળે નળ રાય.
વેદ અધ્યયન કરે વાહવ, અભિષેક આશીર્વાહ;
કિંકરી બહુ ગીત ગાયે, હોય ભેરી નાદ.
દીક્ષા લેઈ સુખાહુ, બેઠો તેજસ્વી જન;
હુતદ્રવ્ય હોમાયે વિવિધ પેરે, ધુમ્ર ગયો રે ગગન.
દાન આપે ગાય સવચ્છી, રાય ભયો અહમેવ;
જગન કેરા કુંડની આગળ, આવી રહ્યો સુદેવ.
દેહ દર્બળ રેણુએ ભયો, જ્યેષ્ઠિકાએ તુંબી ભરાવ્યું;

સલા સર્વ ખડખડ હસી, આ રત્ન કયાંથી આવ્યું.
જમ મંડપ જોયો નહીં, નહીં જોયો દીક્ષિત નરેશ;
ઘેલો જસો આવ્યો ધસ્યો, સર્વને મારે ઠેસ.
લોક કહે હો ઘેલીઆ, ટેહેલીયા અંતરના અંધ;
ભિક્ષુક ભ્રષ્ટ વિકળ દષ્ટ, શો સ્ત્રી સાથે સંબંધ.
કહ્યું કેનું નવ સાંભળે, છે કલેવરમાં કષ્ટ;
એવે સુદેવ ને હમયંતીની, મળી દષ્ટે દષ્ટ.
નિમેષ થાતી રહી નયણે, વિચારમાં પડ્યો બેહ;
મારે પિયેરથી પધારિયો, સુદેવ સાચો એહ.
વિપ્ર કેા વિહલાંનો એ, નહાનપણ મધ્ય નેહ;
માંહો માંહે જોયાં કરે, સર્વને થયો સંડેહ.
ગુરુએ ગોરી ઓળખી, જડયું અળગાનું એધાણ;
ભામિનીના ભાલ ઉપર, વિધિએ નિમ્નો ભાણ.
અગોપ રાખતી માતી મંદિર, કેશ કેરી લટ;
ખસી વેણ સૂરજ અળક્યો, હુંદે ભરાયું ઉલટ.
સમીપ આવ્યાં સામસામાં, નેત્ર જળ જેમ નેવ;
સાથે બંન્ધો બોલીયાં, હો હમયંતિ સુદેવ.

વલણુ

સુદેવ હમયંતી મળ્યાં, ધરણી હત્યાં મૂછાં હવી રે;
સલા સર્વ વિરમય થઇ, આતો વાતો દીસે નવી રે.

૬૬

(રાગ-ગોડી)

અન્યોન્ધે વાત પૂછીને, હુંદયે પામ્યાં શોક;
રાજમાતા સુખાહુને, સુદેવે દીધો દોષ.

માસી મૂછાં પામીયાં રે, હવો હાહાકાર;
 દમયંતી પરદાસંત્વ લોગવ્યું, પ્રીછયો નહિ પરિવાર.
 રાજમાતા લલ્લણ પામ્યાં રે, આવ્યાં દમયંતીને પાસ;
 દીકરી દુઃખે હહાડા નિર્ગમ્યા રે, વરત્યાં થઇને દાસ.
 અધર્મ આળ ચઢાવીયું રે, એછું આપ્યું અન્ન;
 લોજન પેટ ભરી નવ પામીયાં રે, વસ્તુ લેખ્યું વંન.
 છળીલી તું સુજને છાતું કહેત, તોં નિશ્ચય ન પ્રગટ ન નેટ;
 પરાધીન પિંડ પોખીયો રે, પરવશ ભરિયું પેટ.
 રત્ન મારી દીકરી, મ્હેં ગણી કિંકરી સમાન;
 વેદભીં વિપત વેડી ઘણી રે, ખોયું વપુનું વાન.
 દાસપણે રહી ખાપડી રે, તેણે દુઃખે હું ખાળી;
 દુર્ખંજ દારિદ્ર્ય જણાવીયું રે, નહી વાલની વાળી.
 સુવાને કાજે સાચરો રે, વસ્ત્ર પહેરવાને બાડું;
 શીતળ નીરે નાહી દીકરી ને, નહીં નહેરી ને નાડું.
 ઢાધુ કલેવર મ્હારું રે, ચીરી કોચલા કાડું;
 પુલ પુલી મારી દીકરી રે, અન્ન જમી દીધું ટાડું.
 હવે જીવીને શું કરું રે, વિષ ખાઇને મોડું;
 થઇ ગોઝારી બેન આગળે રે, શું દેખાડીશ મોડું.
 ઇંદુમતી મુખ સંતાડતી રે, હું થઇ છેક છછોરી;
 હું છુંડી ભવોભવ વાર્તા રે, ચઢાવી હારની ચોરી.
 લલ્લણ સાગરમંડળે દુગ્રી ગયો રે, મસીઆઇ જે સુખાહું;
 સુત સૂરજને આવી ગર્યો રે, અપરાધ રૂપી એ રાહું.
 એમ એશિયાળાં સર્વ થયાં રે, ખોલી દમયંતી વાણ;
 માસી તમ ઘેર સુખ પામી ઘણું રે, સાળી સારંગપાણ.
 દોહેલા હહાડા ઉતર્યાં રે, રહી મારી લાજ;
 પુત્રી સરખી હું ગણી રે, ન દીધું નીચું કાજ.
 માસી ભાણેજ બન્યો મળ્યાં રે, એળખ્યાનાં આલિંગન;
 થત સહસ્ર સ્વાગત માંડી પછે રે, માંડ્યો ઘણું મુનિજન.

વસ વાહન આપીયાં રે, વિનવિયો વિગ્રસાય;
 ઘણું એક દમયંતીને આપ્યું રે, માસી લાગી પાય.
 સુખાહુ સાથે મોકલ્યો રે, વળાવ્યાં કુન્દનપુર;
 સુખ શોભાયે જાયે સુંકરી રે, પંથ ઘણો છે દૂર.
 જાનુમતી લેટી ઘણું રે, દીકરી મારી સાધ;
 તું છો છત્રપતિની અંગના રે, મ્હારો ક્ષમા કરો અપરાધ.
 પગે લાગી માગી આજ્ઞા રે, જોસી ખેડી સુખપાલ;
 ખડેન માસી જતાં માગીયું રે, વેઢલીં રાખે વહાલ.

વલણ

વહાલ રાખે વેઢલીં; ક્ષેમે મળજો નૈષધધણી રે;
 થોડે કાળે પહોંતી પ્રેમદા, પીયર ગદ્ય વધામણી રે.

૬૭

(રાગ-આંશાવરી)

દુઃખે દિવસ નાંખે દમયંતી, એક વરસ ગયું વહી રે;
 ત્રણ સંવત્સરની અવધ વીતી, નાથ આવ્યો નહીં રે.
 સુદેવને તેડી સ્તુતિ કીધી, આંસુ નયને ઢાળી રે;
 નૈષધનાથને કાંણુ મેળવે, હો ગુરુજી તમ ઢાળી રે.
 જન્મના તમે છો હેતસ્વી, કારજ મનથી કરવું રે;
 ન ઘટે કદાની વાટ જોવી, શોધવા નીસરવું રે.
 પીરજ આપી નૈષધનારને, વેષ નાનાવિધ ધરતો રે;
 દમયંતીએ શીખવ્યો હાંડિ, ટેહેલ સધળે કરતો રે.
 રથે બેઠો ફરે મુનિવર, સેવક સેવા કરે રે;
 જ્યાં ગામ આવે ત્યાં કળા પાડી, વેષ ટેહેલી આનો ધરે રે.
 ઢોઢ માંસ ગયો અટણ કરતો, આંખો અયોધ્યામાંય રે;
 સભા માંહે ટેહેલ નાખી, જ્યાં બેઠો ઋતુપર્ણ રાય રે.

અલ્પવ્ય વસ્તુની પ્રાપ્તિ થઇ, પરિત્યાજ્ય તહેનો કીધો રે;
 ધર્મ ધોરિંધર ધિછ તુજને, ફરી તપાસ ન લીધો રે.
 રકે રત્નનું જતન ન થાએ, જાત નીવડી નેટ રે;
 વિલપે છે વસ્તુ વોહોરતીઆ વિના, કાં ભરે પરધેર પેટ રે
 કુળ લબાવ્યું કરમી માણસે, કીર્તિ કીધી ઝાંખી રે;
 જ્ઞાની પુરૂષ વિચારી બેબે, ટેહેલ સુદેવે નાંખી રે.
 સભા સહુ વિસ્મય થઇ, કાંઇ ટેહેલ છે મરમાળી રે;
 ઘેહેલીયો ટેહેલીયો કરીને કાઢયો, કોઇ ઉત્તર નાપે વાળી રે.
 સુદેવ ગયો હયશાળા મધ્યે, ટેહેલ નાખી તેણે દાર રે;
 મહિલાનાં કહાવ્યાં વચન સુણીને, બાહુક નીસર્યો બહાર રે.
 કદ્રુપ કાયા કામળ ઝોલી, કરમાંહે ખરેરો રે;
 પ્રગટ ખારે ખખારીને બોલ્યો, તીજો ને તરેરો રે
 કારમો સરખો કપોળ ચઢાવે, દુકંઠા કર નચાવે રે;
 નાસિકાએ સઠકા તાણેને, નયણાં મચમચાવે રે.
 ભારે વચન કહ્યાં તહે પ્રાણણ, નીસર્યો મહેણાં દેવા રે;
 વસ્તુને વિપત વોહોરતીઆ, કરતો હશે પરધેર સેવા રે.
 વોહોર્યું તે કાંઇ રત્ન બાણીને, કાચ થઇ નીવડીયું રે;
 તત્ત્વરહિત માટે તજ્યું છે, નથી છુટી પડીયું રે.
 તેહ મિત્રને તણએ જેનું, મળવું મન વિના ઠાહું રે;
 તે જીને પરહરિએ જેનું, પિયુ કરતાં પેટ વહાહું રે.
 વાંક નહીં હોયે વોહોરતીઆનો, રહ્યો હોયે નિજ ધર્મ રે;
 વસ્તુ વિપત પામતી હશે તે, પોતે પોતાને કર્મ રે.
 ગૂઢ વચન કહી ઘોઝારમાં, બાહુક જઇને બેઠો રે;
 સુદેવ તો સાંસામાં પડ્યો, પ્રાણ વિચારમાં પેઠો રે.
 એ બોલી તો નૈષધ નાથની, હારદ અનાદૂત રે;
 નળ ભૂપ એને કેમ કરી માનું, રૂપે બીજે ભૂત રે.
 જઠર ભરણ કો રીસનું બળું, ફરી ન બાયે બોલાવ્યો રે;
 પડોશીને પૂછી કાઢ્યું, ત્રણ વરસ મયાં આવ્યો રે.

રાજાએ પ્રીત કરીને રાખ્યો, અશ્વવિદ્યા કોઈ બાણે રે;
 પવિત્ર નૈવેદ્યને પાળે, વિજેગતું દુઃખ આણે રે.
 એવું સાંભળી સુદેવ ચાલ્યો, આવ્યો વૈદર્ભ દેશ રે;
 વૈદરણી તવ આનંદ પામી, વિગ્ર પૂજ્યો વિશેષ રે
 શ્યામાએ સમાચાર પૂછ્યો, કહીં સ્વામીની બાળ રે;
 સુદેવ કહે નિસાસો મૂકી, જડ્યો નહીં લુપાળ રે.
 દેશ વિદેશ ગામ ઉપગામ, અવનિ ખોળી ખાધી રે;
 અટણ કરતાં અયોધ્યામાં, શોધ કાંઈ એક લાધી રે.
 સભા નવ સમણ ઋતુપર્ણની, રથાં મસ્તક ડાલી રે;
 બાળખીડામણે ઘોડારમાંથી, બાહુક ઉઠ્યો બોલી રે.
 સ્વરૂપ જોઈ હું છળ્યો છઉં, સ્વમામાં બીહાવે રે;
 નાઠો આવ્યો છઉં ફરી ફરી જોતો, રણે પૂઠથી આવે રે.
 ભૂત પિચાશ કે જમ કિંકર, પ્રેત અથવા રાહુ રે;
 અયોધ્યામાં રોતાં રાખવા, બાળકને તે હાઉ રે.
 તેણે ટેહેલનો ઉત્તર આપ્યો, કાંઈ સ્વાદ ધન્વિનો વાંક રે;
 કહે વસ્ત ખોટી થઇ નીવડી, શું કરે વોહારતીઓ રાંક રે.
 પિયુજનથી પેટ જ વહાણું, ત્હેનો સંગ તે માઠો રે;
 બેહુને દુઃખ સરખાં હોયે, કહી ઘોડારમાં નાઠો રે.
 એ બોલી તો બાહુકીઆની, બુઝો વિચારી બાધ રે;
 મમં વચન સુણી મહિલાનું, હૃદે આવ્યું ભરાઇ.

વલણ

ભરાયું હૃદે રાણી તણું, ને આંસુ મૂક્યાં રેડી રે;
 બાહુક નોહે એ નૈવધપતિ, સુદેવ લાવો તેડી રે.

૬૮

(રાગ સોરઠી મારો)

આંસુ ભરી રે કામની કરે, વાણીનો વિચાર, ગુરુલ;
 એ નોહો બાહુક બોલડા, હોયે વીરસેન કુમાર, ગુરુલ.
 એ જીવન પ્રાણધાર, ગુરુલ, બચ્ચો માં લગાડો વાર, ગુરુલ;
 જ્ઞાંત પડે છે રૂપની, તે પ્રગટયાં મારાં પાપ, ગુરુલ.
 રૂપ જોયું કહીં રાયલ, એ કોણે દીધો હશે શાપ, ગુરુલ;
 મહારા બચ્ચો તનના તાપ, ગુરુલ, તમ વડે થાય મેળાપ, ગુરુલ.
 અશ્વરક્ષકનો નોહો આશરો રે, બચ્ચો અંતરની પ્રાત, ગુરુલ;
 બોલજ બોલે મારીઓ રે, નોહો ઘોડારીઆનો ઘાટ, ગુરુલ.
 હું બચ્ચું બોલ્યાની જાત, ગુરુલ, હોય પુષ્કરજનો જાત, ગુરુલ;
 પુનરપિ બચ્ચો તેડવા રે, જીવન વસે છે બાંહે, ગુરુલ.
 પરીક્ષા એ પુષ્કરજોડની, એક કિવસ આવે આંહે, ગુરુલ;
 બચ્ચો અયોધ્યા માંહે, ગુરુલ, હવે બેસી રહ્યા તે કાંહે, ગુરુલ.

૬૯

વાડ થઇને ચીભડાં ગળે

(ચોપાઇ)

વાડ થઇને ચીભડાં ગળે, સોંધી વસ્તુ કયાંથી મળે ?
 ખળું ખાતું હોય બે અન્ન, તો જીવે નહિ એકે જન.
 કલ્પવૃક્ષ બે કેરી ખાય, તેનો ચાર ન પેઠા થાય;
 નવાણુ પીતું હોયે નીર, જીવ જાંતુ કેમ ધરે શરીર.
 મા મારે પય પીતાં બાળ, સત્યવાદી બે બોલે આજ;
 રાજ થઇને હુટી લેય, પ્રજા કોણ આજળ જઇ કેય.

ગંગા ન્હાતાં પાપી થશે, વેદ વચન કયમ સાચાં હશે;
 વહાર ત્યાંથી આવે ધાડ, તો પછી કયાંની કરીશું આડ.
 મેઘ વરસતાં પથ્થર પડે, તેનો વાંક કેને શીર ચડે;
 બાણીને વીખ દે ઘરની નાર, કેણુ સાચવે તેણે ઠાર.
 પુષ્પહાર થઈ વળગે સાપ, ત્યાં તે કેણુ ભળવશે આપ;
 અમૃત બાણી આપે પીછાએ, વિખ થાય દોષ કેને દીછાએ.
 કુંડળ કરડી ખાએ કાન, કેણુ આગળ જઈ કરીએ ભણુ;
 ચંદન બાણી ધરિયે આપ, થાય અગ્નિ તો પુરણુ પાપ.
 મોટા બાણી જઈએ શરણુ, દે ધાત તો પામીએ મણુ;
 ઘરનો દિવાન ચાડી ખાય, તો તે દુઃખ કેને કહેવાય.
 ભે રળનારો મોઢી કરે, તો ભંડાર શી પેરે ભરે;
 છાની થાપણુ હોલે હે, તો શાખ આવી કુણુ દે.
 કોઈ બાણી દુઃખ દીએ પ્રચંડ, તેનો તો રાજા દે ઠંડ;
 રાજા થઈ છુટી હે આપ, તો પરબાનુ પુરણુ પાપ.
 રૈયત ઉપર કેપે રાય, રાંક માણસ શું કરે ઉપાય;
 તેને પુછનારો ઇશ્વર એક, વેદ વચન કરી બુદ્ધિ વિવેક.
 રાજા પ્રબળને દુઃખ જ દે, તો તે આગળ નહીં મુખ હે;
 મોટા ભે કરે કુડાં કાજ, તો નહીં પામે ફડાં રાજ.

(નંદખત્રીશી)

૭૦

સત્ય

(આપાધ)

સત્યે સ્વર્ગ અને સત્યે મોક્ષ, સત્ય થકી બધે સૌ દોષ;
 સત્ય આધારે રહે છે આકાશ, સત્ય તેજ પુરણુ પ્રકાશ.

સત્યે જળમાં પૂરવી રહે, સત્ય તરે તે સહુકો કહે;
 સત્યે સાક્ષી બોલે સહુ વેદ, સાચું સત્ય તેમાં નહિ ભેદ.
 સત્ય ત્યાં ઇશ્વર કેરો વાસ, સત્યે સૂરજ રહે આકાશ;
 સત્યે કોટી પ્રદ્યાંડ જ બેઠે, સત્ય આધારે વરસે મેઢ.
 સત્યનું બાંધ્યું પાકે અન્ન, સત્ય વસે જ્યાં નહિ અભિમાન;
 ક્ષણ માત્ર સુધી સુણે સૌ ધર્મ, એ વાતનો બાણ્યો સર્વથા મર્મ.
 સત્યનું મૂળ ગયું જ્યારે, પ્રલય કાળ થયો ત્યારે;
 સૃષ્ટિ પહેલાં સરજ્યું સત્ય, મોટા પુરુષ વિચારો મત્ય.
 સત્ય હોનાર હોય તે હોય, સત્ય વિના બીજું નહિ કોય;
 આદ્ય પુરુષ જેનું છે કુળ, સતી સત્ય કેરું છે મૂળ.
 અસત્ય થકી ઇશ્વર છે દૂર, સત્ય તે નારાયણનું નૂર;
 સજનાર તે સત્ય જ હોય, સત્ય વિના બીજું નહિ કોય.
 સત્ય તે ઇશ્વર કેરો અંશ, સત્યે સત્ય પૂરણ પ્રશંસ;
 આદિ નિરંજન કરતા કામ, સત્ય સ્વરૂપ તે તેનું નામ.
 સત્યે ધરા ધરે નાગેન્દ્ર, સત્યે તપે દિવાકર અંદ્ર;
 અસત્ય ત્યાં અઢઢેકું દુઃખ, સત્ય વાતમાં સઘળું સુખ.
 જિત્યો જગ જેનું સત્ય રહ્યું, સત્ય મૂક્યું તેનું સર્વસ્વ ગયું;
 સ્વર્ગે જવાની વાટ જ બેઠે, સત્ય નામે ઓળખાયે તેહ.
 પ્રલપ્તમાં મોટેરી મત્ય, તેનું તત્ત્વ સાચું તે સત્ય;
 સત્ય ઉપર જેની હોડ, તે આગળ ઇશ્વર કરબોડ.
 સત્ય સાથે જેનો વહેવાર, તે બાણ્યો ઇશ્વર અવતાર;
 સત્ય ઉપર નિર્મળ સ્નેહ, તે બાણ્યો ઇશ્વરની દેહ.

મોત વિષે

કવિ

કોઈ કહે આંચો તાવ, કોઈ કહે થયું કોગળિયું;
 કોઈ કહે કરડ્યો નાગ, કોઈ કહે વાસી વળિયું.
 કોઈ કહે વાધ્યો રોગ, કોઈ કહે શસ્ત્ર જ વાગ્યું;
 કોઈ કહે મારી મૂઠ, કોઈ કહે પાપ જ લાગ્યું.
 ઇશ્વર માથે લેતો નથી, જગત માંહી માંહમા જુઓ;
 શામળ કહે છે સૌ સાંભળો, મોત આંચું તેથી મુઓ.
 પેસે અરણ્ય નીર, તીર ગંગાને બેસે;
 ચઢે જો પર્વત મેર, કહી પાતાળે પેસે.
 પર્વત માંહી પ્રવેશ, કરે આપે એકાંતે;
 ઔષધ અમૃતાહાર, ભમે ભુલ્યા બહુ જાંતે.
 કિંકર રાગે કોટિધા, સંચ પ્રપંચ ઘણા કરે;
 શામળ કહે છે સૌ સાંભળો, મોત આંચે નિશ્ચે મરે.
 નાઠે ન મૂકે જૂખ, દુઃખ નાઠે નવ જાયે;
 નાઠે ન મૂકે લોગ, રોગ નાઠે પણ થાયે.
 નાઠે ન મૂકે તાવ, પાપ નાઠે નવ છૂટે;
 નાઠે ન રહે લાજ, ચોર કે હાકેમ લૂટે.
 નાઠે મોત મૂકે નહીં, પ્રસન્ન ત્યાંથી પાશ છે;
 કવિ શામળ સાચું કહે, નામ સર્વનો નાશ છે.
 જે જાયું તે જાય, જેહ પુદ્યું તે ખરશે;
 ભયું તેહ ઠઠવાય, ચઢ્યું તે તો ઉતરશે.
 લીલું તે સુકાય, નવું તે જુનું થાયે;
 આયુર્હોવશ સર્વ, કાળ સૌ કોને ખાશે.
 જે કિન્નર જક્ષને રાક્ષસો, દેવ ગાંધર્વને દાનવી;
 મધવાદિક પણ મોતે મરે, કોણ માત્રમાં માનવી.

ગયા ઇંદ્ર કંઈ કોડ, ગયા પ્રદા કંઈ બુલ્યા;
 ગયા કરોડો કામ, અડગ શૂરા પશુ હુલ્યા.
 ગયા દેવ દિગપાળ, ગયા માંધાતા મહીપત;
 ગયા દિલીપ હરિચંદ્ર, ગયા છાકેલ છત્રપત.
 વળી ગયા જનકને બાંધવો, જે વળી લાંબ્યા બાંહવ
 સ્થિર થાવર કોઈ રહ્યા નહીં, કોણ માત્રમાં માનવી
 રાજે લાખ રખવાળ, લોહ પિંજરમાં પેસે;
 બાય બેરાવર શરણ, પ્રીતે પતાળે પેસે.
 બાય શેષને શરણ, રવિરથ આગળ ચાલે;
 મંત્ર જંત્રનાં બાપ, કરી મધવા સંગ મહાલે.
 કહી સંચ પ્રપંચ કરે, ઘણા રવિમંડળ આપ્યું અ
 પણુ શામળ ભટ ચાચું કહે, મરવાનું તો નહિ મ
 કોઈ આજ કોઈ કાલ, કોઈ દિવસે કોઈ રાતે;
 કોઈ બેળન કોઈ વૃદ્ધ, બાળજન બુવતી જાતે.
 કોઈ તાવે તરફડી, આપઘાતે કોઈ મરતા;
 કોઈ ભોગ કોઈ રોગ, કોઈ તો સરપ કરડતા.
 કોઈ વાસી વિકાર કે હડકવા, કોઈ મમતે લડીને
 કાળ ન મૂકે કોઈને, શામળ કહે સમજી જુઓ.
 ચિરંજીવી નહીં કોઈ, ગયા માંધાતા મહીપત;
 ચિરંજીવી નહીં કોઈ, ગયા વહી અગણિત અહિપત
 ચિરંજીવી નહિ કોઈ, ગયા અધિકારી ઇંદ્ર;
 ચિરંજીવી નહિ કોઈ, ગયા કાંઈ સૂરજ ચંદ્ર.
 વળી ગયા રામ ને રાવણ, ગયા દેવ ને દાનવી;
 સતવાહી સુલક્ષણા ગયા, કોણ માત્રમાં માનવી.
 કોઈ આજ કોઈ કાલ, કોઈ માસે કોઈ ખટમાસે;
 કોઈ વર્ષે હથ ખાર, કોઈ પચીસ પચાસે.
 કોઈ સાઠ સિતેર, કોઈ પેણીસો એંસી;
 જે બાચું તે બાય, નથી રહેવાનું બેસી.

જે નામ તેનો નાશ છે, ધર્મ જ એવો ધારવો;
કવિ શામળ કહે મૂરખ કરે, ગંદી ફેડનો મારવો.
ધડી પલક કે પહોર, સાંજ સવાર કે બહાણું;
એ દીપક એલાય, ન આવે સાથે નાણું.
રહે ઘરમાં કે ગામ દેશ, પરદેશ પડશે;
જળ પરપોટો જેમ, એક દિન નિશ્ચયે મરશે.
રાખી કોઈની રહેશે નહીં, દિવસ નહીં નહીં ફેડનો;
શામળ કહે કાચો કુંભ છે, તો ભરસો શો એડનો.

૭૨

વચન પાળવા વિષે

૭૩

વચન કાજ હરિશ્ચંદ્ર, નીચ ધર ભરિયું પાણી,
વચન એકને કાજ, કૃષ્ણે કુખબાને આણી;
વચન એકને કાજ, જેર હલાહલ પીધું,
વચન એકને કાજ દેવવર દેત્યે લીધું;
શુભ ધર્મ કર્મ ને શર્મ સૌ, વચન જતાં તે વહી ગયું;
કવિ શામળભટ સાચું કહે, વચન ગયું તો થઇ રહ્યું.
એક વચનને કાજ, રંક રાવણ થઇ બેઠો,
એક વચનને કાજ, બળી પાતાળે પેઠો;
એક વચનને કાજ, વેચી હરિશ્ચંદ્રે નારી,
એક વચનને કાજ, પાંડવો હાર્યો પ્યારી;
વળી એક વચનને કારણે, ભડ પાંચે વનમાં ભમ્યા;
કહે શામળ વચનજા કારણે, સૌ ક્રીચક સાથે શમ્યા.
પાળે વાચક શર, જોડે રણમાં બહુ કુરુ,

પાળે વાયક સિધ્ધ, જેહને આગમ સુઝે;
 પાળે વાયક ભક્ત, કરે ઇશ્વર વશ આપે,
 પાળે દાતા વચન, વૃષ્ટિ જેને પરતાપે;
 પાળે જે વાયક પ્રેમથી, વેદ વિવિધ વખાણિયો;
 શામળ વાયક સાંભળતાં, જશે જગતમાં બાણિયો.
 વચન પાળે તે રાય, બાકીના રાંડી રાંડો,
 વચન પાળે તે શાહ, બાકી ગુણહીણો ગાંડો;
 વચન પાળે તે વિપ્ર, ધર્મ સૌ ધાર્યો તેણે,
 વચન પાળ્યું તે વીર, જગત જશ લીધો જેણે;
 પાળે સદા વાયક પ્રેમદા, પાંચે પૂરણ પક્ષણી;
 શામળ કહે વચન ન સાચવે, લલના એજ કુલક્ષણી.

૭૩

ગુણુ

ગુણુની આગળ ભૂપ, સરીખા રહે કર જોડી;
 ગુણુની આગળ રૂપ, જુઓ નિત્ય આધુ ઝોડી.
 ગુણુની આગળ ગર્ભ, ઘણેરો ફેરા ખાયે;
 ગુણુની આગળ દાતાર, માન માંગવા બાયે.
 ગુણુનાં માન ઘણાં કરે, જે માને નહીં ભૂપને;
 શામળ કહે ગુણે રાચજો, રજો રાચો કોઇ રૂપને.

૭૪

હિંમત

કોઇ દિન અમરત આહાર, કોઇ દિન લુખી બાલ;
 કોઇ દિન પળવું પાય, કોઇ દિન ચઢવા વાલ.

કોઈ દિન સુંદર સેજ, કોઈ દિન ભોમી સુવું;
કોઈ દિન વિવા હોય, કોઈ દિન રીસે રોવું.
કોઈ દિન રણવું ઘણી રીઝથી, કોઈ દિન ખોવા દામને;
શામળ કહે હિંમત ન મુકીએ, સંભારીએ શ્રીરામને.

૭૫

નામ વિષે

૭૫૫

ધનજી ઉવાણે પાય, ભૂપ ભીખતો દીઠો;
શૂરો નાસી જાય, બોલતો કડવું મીઠો.
બ્યાજ ભરે રણછાડ, કામ કસ્યાણ જ કરતો;
અવિચળ અળ્યા અપાર, દીઠો અજરામર મરતો.
હીરો માણેક મોતીયો, રતનિયો કથીર દેખે નહિ;
કવિ શામળ કહે સંસારમાં, કારણ નામ રહ્યું કહી.
દીઠા અમર મરંત, ન્હાના કાંઈ દીઠા ઘરડા;
નાગો પહેરે વસ્ત્ર, વાઘ સિંહ કુતરે કરડયા.
પર્વત ફરે પરદેશ, દીઠો મંગળને દુઃખિયો;
સંતોખી અહકું ખાય, કાસકું કરે હિ સુખિયો.
દયાત્યંદમાં દયા નહીં, ખુશાલ કહીં રાતો ફરે;
શામળ કહે નામ પનોતિયો, કંઈ લાખ કુંવારા મરે.
કુળેર નામ કહેવાય, ખબને દીઠા ખાલી;
કરે ધર્મો બહુ પાપ, ન્યાલ આવે ઘર ઘાલી.
બહાલો રાખે વેર, ઝેર જેવો તે મીઠો;
ભોગી કરે વેપાર, ભોગી ભીખતો દીઠો.

ઘેલો ભયે છેતરી, બળિયોજી હારી જશે;
 રૂડા કંઈ ભુંડા કહું, શામળ નામે શું થશે.
 હાથી નામ કહેવાય, ખડીએ ઉંદરને સાહે;
 સૂરજ કાળો હોય, સ્યામળો સુંદર ભાસે.
 રૂપો હોય કદરૂપ, ભૂષણનાં દૂષણ ઝાઝાં;
 કૃપાલ રાખે ફૂડ, ભુપત વંભડે વાઘાં.
 હેમો ન હેખે હેમ, કંલક નિર્માળ શિર ચઢે;
 ફોગટ ફરે કંઈ ભેધતા, શામળ નામને શું ઝડે.

૭૬

સાચી સમજ

છંપા

જટા ધરે વડ વૃક્ષ, પતંગ નિજ બાળે કાયા;
 જળચર જળમાં નહીં, ધ્યાન ધરવા બગ ધાયા.
 ગાડર મુંડાવે શીશ, અન્ન મુખ ઠાહું રાખે;
 ગર્ધવ લોટે છાર, શુક મુખ રામ જ ભાખે.
 વળી મોર તજે છે માનુની, શ્યામ સકળનું ખામ છે;
 કવિ શામળ કહે સાચા વિના, કોણ સ્વર્ગમાં ભાય છે.
 ઉંચું ભાળે ઉંટ, વાગોળ નીચું ન્યાળે;
 તરવર રહે છે તાપ, ખૂડાડ આસન દઢ વાળે.
 ઘર કરી ન રહે નાગ, ઉંદરો રહે છપીને;
 નોળી કર્મ ગજરાજ, ભક્ષ ફળ પત્ર કપિને.
 ઇશ્વર અનુભવ વિષુ નવ મળે, સેહેજ ભાવના ભંગ છે;
 શામળ મનસા સિદ્ધ તેહને, કથરોટમાં ગંગ છે.

સિદ્ધે મુડાવ્યાં શીશ, કરી ઉઘાડી કાયા;
ફરી માગવી જીખ, ન મેલી કોઈએ માયા.
વરતી ઘણાએ વેષ, લક્ષણો લેશ ન લેતા;
કાયા — માયા — કાજ, ફરે ધર્મ જીભ કહેતા.
વિશ્રંભર તેથી વેગળો, જ્યાં લગી મન ભામની ભણ;
શામળ કહે સાચો સિદ્ધ તે, જેણે મમતા ને માયા તણ.

૭૭

વિદ્યા વિષે

કથા

લક્ષપતિ તો લાખ, દીઠા નિર્મોલ્ય પ્રમાણે,
જાય રાયનું રાજ્ય, રૂપ પણ્ય રહે ન ટાણે;
કુળપણું હોય કલંકી, ભેર ભેતામાં બાયે,
ભેળન પણ્ય વહી જાય, વંશ નિર્વંશી થાયે;
નહિ રાજ ચોર કે અગ્નિ ભય, માગ મુકાવે બહુ થકી,
સતપુરૂષો મન માનજો, સદ્વિદ્યા છે શુભ સહુ થકી.
વિદ્યા મુકાવે માગ, પૂર્ણ જશ વિદ્યા પામે,
વિદ્યા શોભે વાન, નૃપતિ વિદ્યાને નામે;
વિદ્યા માંહી વિવેક, વિમળ વિદ્યાથી વાણી,
વિદ્યાને વશ વિશ્વ, જગતમાં મોહિની બાણી;
સદ્વિદ્યા રત્ન વિશાલ છે, વિદ્યાથી વડું નહિ કશું,
સદ્વિદ્યા આગળ ધન કશું, વિદ્યા વિહીન નર તે પશુ.
પંડિત આગળ મૂઠ, હંસ આગળ જ્યમ બગ્ગા,
પંડિત આગળ મૂઠ, કોકિલા આગળ કગ્ગા;

પંડિત આગળ મૂઢ, રાય આગળ જ્યમ રાંકાં,
 પંડિત આગળ મૂઢ, સિંધુ આગળ જ્યમ ટાંકાં;
 પંડિત પ્રાકમી પૂરા, પંડિત સઉ શિર મોર છે,
 શામળ કહે પંડિત આગળે, મૂઢ તો ચાકર ચોર છે.
 મૂરખને વાહન, પંડિત અડવાણો ચાલે,
 મૂરખ મોતન માલ, પંડિત કુલ માળા ઘાલે;
 મૂરખને બહુ માન, પંડિત કદી ગરીબ કહાવે,
 મૂરખને અલખત મોજ, પંડિત ખડ ધાન્યજ ખાવે;
 પણ મૂરખ કાચ કથીર છે, દીસંતા તો ફિલ હરે,
 પણ પંડિત રત્ન અમૂલ્ય છે, શામળ ગવેરી પરીક્ષા કરે.
 પંડિત જાય વિદેશ, તોય જશથી બાણીતો,
 પંડિતને પ્રાકમ પૂર, મહીપતિનો માનીતો;
 પંડિતને પરણામ, કરે જન ઝો કર બેડે,
 પંડિતને સન્માન, માન અનમીનાં મોડે;
 જે અગમ નિગમ છે ગુણ ઘણા, લક્ષ કોટિધા તે લહે,
 છે વિદ્યા મોટી વિશ્વમાં, કવિ શામળ સાચું કહે.

૭૮

જીટક દાહરા

નીચ દ્રષ્ટિ તે નવ કરે, જે મોટા કહેવાય;
 શત લાંગણુ જો સિંહ કરે. તોય તૃણ નવ ખાય.
 રત્નજડિત હોય મોજડી, શીશ ન બાંધે નેટ;
 કનકછરી હાથે ધરી, કોય ન મારે પેટ.
 કમળ જળમાં નિત્ય રહે, નિમેષ ન ભેદે નીર;
 કામ ન ભેદે તેહને, જેનું શુદ્ધ શરીર.
 જીલ્લને ચીકટ અડે નહિ, સોને ન અડે સ્થામ;

ગુણને અવગુણ ન અડે, જ્ઞાનીને ન અડે કામ.
 નીરને અગ્નિ નવ અડે, દુષ્ટ હૃદે નહિ રામ;
 લોભને લાજ અડે નહિ, જ્ઞાનીને ન અડે કામ.
 પ્રદ્ધને કમં અડે નહિ, સંતોષીને ન અડે દુઃખ;
 ભેગીને લોગ અડે નહિ, રોગીને ન અડે સુખ.
 અશુણને તિમિર નવ અડે, સિદ્ધિને નવ અડે શાપ;
 સિંહને શિયાળ અડે નહિ, પરિપ્રદ્ધને ન અડે પાપ.
 વેદને લેહ અડે નહિ, ખળને ન અડે સત્ય;
 સાચાને ભુઠ અડે નહિ, બે પ્રભુ રાખે પત્ય.
 અગ્નિ બાળે સર્વને, જીવ બાળ્યો નવ બંધ;
 મન્મથ જીતે સર્વને, જ્ઞાની નવ જીતાય.
 બહાલાં પાખંડ અજાણને, હરિજનને બહાલા રામ;
 સત્યને બહાલો ધર્મ, પાપીને બહાલો કામ.

૭૬

અંગદ વિષ્ટિમાંથી

સવેચા

અંગદ—

હુકમ હોય હબુરી કેરો, શોખી નાંખું બાધો સાગર;
 હુકમ હોય હબુરી કેરો, મહા કામ કરવા છું માહર.
 હુકમ હોય હબુરી કેરો, બેરે ભુદ્ધ કઈ ત્યાં બાહર;
 કાસક કામ સોંપ્યું કયમ સુજને, છેક મહને કયમ કીધો કાયર.

દાહરો

રામ—

કાયર તુજને કયમ કહું, સાયર શુર સરદાર;
બહર છો મહા બેદમાં, અપરંપાર અપાર.

મુનિશ્વર છંદ

અંગદ—

કહો તો ગદ લંકાના સહસ્ર કટકા કરૂં, ઘંઘોલીને કરૂં ધુળધાણી;
કહો તો હું સાત સાગર જળ શોષીને, આળ પંપાળ કરૂં પુર પાણી.
કહો તો રાક્ષસ બધા રોળી નાખું વળી, બે વઢો વઢન મહારાજ વાણી;
કહો તો દશકંધવું દેહવટ વાળીને, રાવરાવું બધી રાવ રાણી.

સવૈયો

રામ—

બ્રહ્મ રાક્ષસ બૂપતિ એ ભુટો, સંહારવો ન પડે તો સાડું;
હુંટાય નહિ લંકાની લક્ષ્મી, ધમં બુદ્ધિ તે માટે ધાડું.
ધંદ્વલત સરખો રત્ન રોળાશે, માટે મન માને નહિ મ્હાડું;
વિષ્ટિ કાંઈ માને નહિ મૂરખ, ત્યારે કામ પડશેજી ત્હાડું.

અંગદ—

વિષ્ટિ કામ કરવું તે શાને, કરગરી બોલ શા માટે કહીએ;
નગર ઝગર કરવું નિર્વંશી, શત્રુ વચન શા માટે સહિયે.
મુત પરિવાર સંહારું એના, હવે રાજ બેસી કયમ રહીયે;
લક્ષ્મણા સીતા અહીં લાવું, જરૂરપણેથી અયોધ્યા જઇયે.

રામ—

અધિકા બોલ કહો છો, અંગદ, સૂરપણું બણે છે સહિ;
મ્હાડું મન એથી નવ માને, રાડ થકી નવ થાયે રહિ.
શિવસેવકને માર્યા ઉપર, નથી ચાલતી મ્હારી દહિ;
મુજને મુખ ઉપજવો અંગદ, વિવેક વાત કરો ત્યાં વિધિ.

હોહરે।

આલ્યો અંગદ ચોંપથી, મુખ જપતો શ્રી રામ;
પોતે આલ્યો પાંશરો, જ્યાં રાવણનું ધામ.

છપો

પ્રતિહાર—

પેસી ન શકે પવન, ભવન હોયો રહે ઇંદર;
મુર સૌ સેવા સજે, આકરીમાં રહે અંદર.
સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળ, આણ અવનિમાં જોની;
ઇશ સરીખા પાસ, રહે આસામાં જોની.
તું પશુ પોળે કયમ પરવરે, હણુ લગણુ ધીરજ ધર;
ભરે જ્યાંથી આલ્યો તિહાં, નહિતર કોટી કટકા કર.

સુસણા છંદ.

અંગદ—

હાથ લીઠા નથી હોંશ શું માહરા, ચોરટા તેહનો સ્વાદ આખે;
સત્ય કહે રે અલ્યા કેમ બોલો અહીં, કો તણાં કુપડાં રીઝી રાખે ?

પ્રતિહાર—

લંકે ચોખા તે લંગુર તું શું લહે, ચિંતામણી અંદ્ર ચોપાસ અળકે;
ઇંદ્રજીત ઉપમા પુછ તું ઇંદ્રને, શૂરપણું સાંભળી શેષ સળકે.

અંગદ—

લંકે લીલા જ લંગૂર લખ લૂંટશે, મેલ મૂરખ મન માન મટકાં;
ઇંદ્રજીત ઉપમા પુન્ય પરવારિયું, ચાર દિવસ તણાં ચોળ અટકાં.
દશમુખ શીશ દશરથસુત છેદશે, લૂંટી લેશે તારાં લાખ લટકાં;
રામ પરતાપથી કામ એતો કરે, કુંભકર્ણ તણાં કોઠ કટકા.
શેલશું ખેલશું રેલશું નગરમાં, દેશ જધામાં તે કાણું કુંડી;
તાહરે મન અલ્યા લંકપતિ છત્રપતિ, મહારે મન લંકપતિ એક કુંડી.

છપ્પા

પોકારી પ્રતિહાર, ધીર ઉપર તે ધાયો;
દીધી ગાળ દશવીશ, પુછ શત્રુએ સાદો.

કવિત

- પ્રતિહારે દીધી ગાળ, અંગદને ઉઠી ગાળ;
ઉઠ્યો ત્યાંથી તત્કાળ, હાથે હાંત કડીને.
એ ચારેક ભરી ફાળ, કૃતાંત સરીખો કાળ;
પકડ્યો ત્યાં પ્રતિહાર, મોહોકમ દીધો માર.
કહ્યું કે શી વાર, લીધાં પાંછ માયાં મરડીને;
કયાં લોટ પોટ સહુ, ધીર પથે ધાઇને.
ઘેઠા બહાં લંકાધીશ, હૃદમાંહી રાખી રીશ;
પાંતરીશ શીશ ઉલો, સભા માંહી સાહીને.

છપ્પા

ગઠ લંકા ઘેર ઘેર, વાત વાયુવત વાધી;
ચઢ્યું રામનું સેન, લંક લુટાણી બાધી.
કહે હંધ્યો કુંભકરણ, કહે રાવણ રણ રોળ્યો;
ધંદ્રજીત અજીત, તેહ ચાંચડવત ચોળ્યો.
ફટ ફટરે રાક્ષસ રાવણ, સતી સીતા થાને હરી;
શામળનો સ્વામી કેાપીઓ, કનક લંક લોહની કરી.

કુલણા છંદ

અંગદ—

પુછ કરતાં ઘડી પાંચ પૂરણ ચઇ, બોલતા શે નથી કર્મ કૂટયા;
અંગદ કહે ઉત્તર શે નથી આપતા, સર્વના આંખ કે કાન કૂટયા.

રાવણ—

કોણ તુજ નામ ને ગામ ને ઠામ કહે, કામ કેશું પશુ છે ભૂપ સાથે;
કોણનો મોકલ્યો અહીં લગી આવીયો, આજ બધા ભરે ણાંદા બાથે.

અંગદ—

વાલીનો પુત્ર ઘરસૂત્ર શુભ પર્વતે, નામ અંગદ મહાર્ હરખ એવા;
શરણ રહું છું રધુનાથના ચરણને, દેવનો દેવ અધિદેવ દેવા.
ધુમ્રપાને કરી ધ્યાન જોગી ધરે, ઇંદ્ર પ્રજ્ઞા કરે ઇંદ્ર સેવા;
તે તણી નારને તસ્કરી લાવીયો, લાંક લગી આવીયો મુખ દેવા.

દોડુરા

રાવણ—

વહત્રા આંચો વાંદરા, તો તે કરીયે પેર;
જા મુકું છું જીવતો, ઘણી કયાથી ઘેર.

કુલણા છંદ

અંગદા અંગમાં શેં તું સમજે નહિ, કુખ કાયર તણી તુંજ આંચો;
કપુત વાલી તણા કુળ વિષે અવતર્યો, કે અલ્યા નીચવું થાન ધાંચો.
શત કટકા કર્યો તાત તહારા તણા, તે તણી ભક્તિમાં ભૂર ભાંચો;
વાંદરા સર્વનો ઘાટ ઘડાવવા, લખવશા લખમણો આંહી લાંચો.

અંગદ- -

અરૂ પાષાણને પ્રીછવું કેટલું, જેહમાં ગુણ નહિ જ્ઞાન જ્ઞાતા;
વીશ છે નેત્ર પણ અંધ તું તો થયો, સાધતો શેં નથી ચિત્તશાતા.
જે કરે જેહવું ભાગ્ય તે જોગવે, તે તહમે દેખશે ધંધ ધાતા;
વાલી કુંઠપદ પામીયો પ્રીતથી, રામ સુક્રિપદ દિવ્ય ઠાતા.

રાવણ—

કાપડી વેષ ધરી વન વિષે જે ફરે, શીશ જટાધરે સંગ સારો;
સીતાની મુખ નવ માસ નીરખી નહિ, આજ સાગર તણો દીઠો આરો.

લાવિયો રીંછ લંગૂર લખ કોટિધા, માનવી મૂળ મુખવાસ મહારો;
લંકપતિ છત્રપતિ રાય રાવણ થકી, રાઠમાં જીતશે રામ તહારો.

અંગદ—

એક કિંકર અહીં આવશે રામનો, તે નહિ તહારો બોલ સાંખે;
તાત મહારા તણી કીર્તિનો તું કવિ, હું ખમું બોલ છે બુંડ ભાખે.
અન્યને તો આશિયાળ શી તહારી, જો ઘડી એકમાં જોર ઝાંખે;
લંકપર લંકે એ અંક એકે ભરી, નિમિષમાં નિધિતણે નીર નાંખે.

રાવણ—

કહે દશાનન સુણો વાલીના લીકરા, પ્રીત સંભાળી કર પેર પુઠી;
રામ ઉપર ત્હને હેત કેમ ઉપજે, તાતને મારિયો કાલ કુટી.
પંડ પાળે તહારું વેર વાળે નહિ, પેટની વેઠમાં વાટ ઉઠી;
કર ઇહાં ચાકરી ખાંધ ત્યાં ખાકરી, રામ શું રાઠ કર આવ્ય રૂડી.

અંગદ—

બુદ્ધિ બળહીણ તું ક્ષીણ આયુષ્ય થયો, રાવણા મૂઠ મુખ શું જ ભાખું;
રાજ મહારાજ અધિરાજ રઘુવર તણાં, હરશનો દિવ્ય હું નિત્ય હાખું.
એહ અમૃત રસ ખાણુ પૂર પ્રેમની, તે તજી ઝેર નહિ ચિત્ત ચાખું;
સ્વામી શામળ તણા ચરણ પરતાપથી, તુજ સમા કિંકરા કોઠ રાખું.

છપ્પા

રાવણ—

મૂરખ મૂઠ અબાણ, જૂઠ બોલે કયમ ઝાંખું;
કેણ ગણતીમાં રામ, લવરી સુણાતાં હું લાખું.
કોઠ બીલાં ખાનાર, લંગૂરાં કોટિક લાખ્યો;
વાઘણ કેરાં દૂધ, લેવા મણિધર આવ્યો.
વળી તારૂણી મારી તારિકા, તે પ્રાકમ લીહું તમો;
વળી હોય પરાકમ રામનું, કહે કિંકર સુણીએ અમો.

કુસલ્યા છંદ

અંગદ—

ખ્યંખક જ્યાં તોડિયો માન તુજ મોડિયો, છોડિયો ત્યાં ત્હને ધર્મ ધાર્યો;
કુશ્મન જે રાખિયો કાખમાં, પલક એક પાખમાં હોડ હાર્યો.
કોટિ રાક્ષસ હણ્યા ભય ત્હેના નવ ગણ્યા, વેદ ભણિયા હવે ત્હારો વારો;
મારવો રંકને લુટવી લંકને, પાપથી જોત્રરે રામ મ્હારો.

રાવણ—

માનવી માનવી સંઘરે છે સહુ, માંકડા સાથ મન જોડું મોહુ;
નાનપણ માંદ્યથી નામ કાઢ્યું જીવ્યો, પરવાયો પુર થકી રાજ ખોડ્યું.
ક્ષત્રિવટ ખોડીને જોગ જટા ધરી, શરમને કરમને ધરમ ખોડ્યું;
મંત્રી તુજ સરખા પ્રાક્રમી પારખ્યા, રાવણે રામનું જોર જોડ્યું.

અંગદ—

મંત્રી તો પુન્યવંતા પૂરણ, ઘેર બેઠા લખ લૂટે છે;
અભાગિયો અકર્મી અંગદ, રત્ન પથ્થરથું કુટે છે.

છંપા

મુજને તુજ પર હેત, ખેદ રાખી નહિ ખીલું;
આપણુ બન્ને જાત, બતાવું કારણ બીલું.
જે વાલી તાત છે આપણો, છેયે સહોદર સુખમાં;
તુજને રાખ્યોતો કાખમાં, મુજને રાખ્યો કુખમાં.

રાવણ—

વાલી સરખા કોઠ, ચરણ મ્હારા ચાંપે છે;
સુગ્રીવ સરખા લાખ, કૃત્ય ફેળી કાંપે છે.
ઈંદ્રઆદિ સુરસાથ, હાથ બેઠે જન જાઝા;
નથી સુણ્યો ત્હોં કાન, રિદ્ધિપતિ રાવણુ રાજા.
ઠોઢાવું કથ દિગપાળને, સળકાવું નેષ ધામને;
તું અદ્યપણુદિ સમજે નહિ, રહ્યો વખાણુ રામને.

બવૈયા ત્રીસો

રાંક બત તે રત્ન શું જોળખે, આખર ચૈતન ચાકરનો;
 ગરીબતણે ચેર પેટ ભરે તે, કાઠ શું બણે કાકરનો.
 મેરૂતણે મહિમા નવ દીઠો, કરે વખાણુ તે કાંકરનો;
 આખરની ખીલોડી અંગઠ, સ્વાહ શું બણે સાકરનો.

કવિત

અંગઠ—

માન કણું મૂઢમતિ, જ્ઞાનહીન ગંડ-ગતિ;
 શાપ દીધો સીતા સતી, પડયો પાપ પાશમાં.
 મોકલ્યો કાસક કામ, હુકમ ન દીધો રામ;
 ને તો વાસું કામ કામ, વાંકરા આ વાસમાં.
 હુંદે નથી રહેતી રીસ, તોડી નાણું તારું શીશ;
 ભાંજુ લુખ વીશ હણુ, હેત રાણું હોંશમાં.
 બલપણે બાણું બાળ, શાસ્ત્ર તણી દેઉં શાખ;
 ઇંદ્રજીત જેવા લાખ, ઉડાડું આકાશમાં.

૮૦

રાવાણુ મંદોદરી સંવાદ

જુનિયા છંદ

મંદોદરી:—

ધીર મહાવીર જો, ની અણવતણાં, તીર જળ ઉતર્યાં દેઇ કંઠા;
 કહે સતી સુણ પતિ, દુર્મતિ માહારા, ભૂમિ ભારે ઘણી ભયે ભંકા.
 સતી સંતાપ મહાપાપની છાપ છે, ત્રણ શીર તાહરે વેઠ વંકા;
 ઇંશ અળગા હવે શીશ તારા થકે, લખવસા લખમણે હુંટી લંકા.

રાવણ:—

વેઠ ઉઠી વનિતા તારી વાતમાં, પાનિએ બુદ્ધિએ ભેર તારું;
શું કશું ખ્યારી છે તું બણી પ્રેમદા, અન્ય કો હોય તો ઠાર માફ.
રીંછડાં વાનરાં માંકડાં મેલીયાં, બુદ્ધ છુટ્યા તણું સેન સાફ;
દેવ દાનવ સહુ સેવ આપે કરે, છેક છોરા થકો હુંજ હાફ.

મંદોદરી:—

નાશ કાળે તારી બુદ્ધિ વિપરીત થઇ, સીત સામું કરી દષ્ટિ ભેડું;
હુંજ થઇ વાઘનાં, દૂધને દેહની, મોંતની ધુવરી ધ્યાન ધોડું.
અમૃતીખાણુ બણી હરી જોડને, વિષ હલાહલ ખીજ ખોડું;
કહે છે મંદોદરી લાભ શો કાઢીયો, ચોકડી ચોદનું રાજ ખોડું.

રાવણ:—

અવધ્ય ઉઘડ કડું અહીંથી ભે પરવર, એટલી આય ધરું ભેર ઝાડું;
કુખ કાયરતણી નારી તું અવતરી, મેલ લવરી પરી હુંજ લાડું.
અતળ ઉપર કશું સ્વર્ગ આણું તળે, ખંડ નવ ભૂમિનો ભાર ભાડું;
રામભક્ષમણુ બેહુ ખાળ બે બળ કશું, દળ પશુ દેખતાં દેહ કાડું.

મંદોદરી:—

ખીજ કે રીજ પણુ કહું તને કંથજી, આખ્ય એ વનિતા માન્ય ઘાટે;
સુમનની સેજમાં તેજ ત્રિલોકતું, હોંશથી ખીંચિયે ખાંતે ખાટે.
માળીયાં, બળીયાં, ગોખ અટાળીયાં, દ્રવ્ય બશે બધું આરે વાટે;
સાઠ હંજર શણગાર સ્યામા તણા, ઉતરે એક હરી સીત માટે.

રાવણ:—

સાત અરણ્ય તણાં નીર શોડું અમો, ભૂમિ નવખંડનો ભાર પીજે;
ખંડ નવ નૃપતણાં માન મોડું અમો, રામની ભીતિથી સીત દીજે.
લુણ હરામ કર તું કયમ માહરું, રામ લખમણુ સાફ શીઠ તાણે;
માંકડાં, રાંકડાં, રીંછડાં વાંદરાં, તે તણા સેનને શું વખાણે.
દીઠા નથી હાથ એણે દશાનન તણા, ત્યાં લગી મોજ મન સાથ માણે;
કુંક મારી થકી પહાણુ ફાટે બણા, એહ અભિમાન તે શુંજ બણે.

મંદોદરી:—

લંકાપુર પરવરી સીત એ સુંદરી, ત્યારથી પાપ વરસાદ વૂડ્યો;
તે તણાં કરબણાં ઉગીયાં તે જુઓ, નાઠેથી નરપતિ નહિરે છૂટો.
વાત વિપરીત થઇ સર્વ સમૃદ્ધિ ગઇ, રાજ મહારાજ શ્રીરામ રૂઠ્યો;
કહે છે મંદોદરી સોંપ એ સુંદરી, નહિતરે કંથજી કાળ ખૂટ્યો.
સીત હરિ આવિયો રાગ ક્ષય લાવિયો, ભાવિયો નહિ ભલો
ચિત્ત ચાળો;

કામ અતિઅધ દશકંધ આપે થયો, ધંધામાં ધ્યાન તે બુદ્ધિ ખાળો.
સીત દો તો પછે ભીત શી રીતની, પ્રીતથી પરવરે પંથ પાળો;
કંથ તુજ કારણે બહોં વિધ વારણે, ખારણે કળકર્યો કાગ કાળો.

રાવણ:—

બાઇ બુંડો થયો તેમ તું ભામિની, કથન સંભળાવિયાં કંડ કણે;
માર ખાઇ મારા હાથનો તે ગયો, વળગિયો શત્રુને આહી ચરણે.
લડવું છે લંકમાં તે ઘણું દોહલું, આપ ઉડ્યો જશે તુચ્છ તરણે;
મહિપતિ કહે જો મંદોદરી તું બીડે, સ્વામિ શામળ તમે જાઓ શરણે.

મંદોદરી:—

સ્વામીજી આગળે સત્ય જોલું અમો, ગાળ દેશો ઘણી વીધ વાંશે;
વિભીષણ ભાત મળિયો રઘુનાથને, નાથ અનાથનો ચિત્ત ચહાશે.
લંકા હુંટાવશે એહ આગળ રહી, ખાંતે અમૃત ઘણું એહ ખાશે;
અહસમ તેહના વાંકા તમ દેહના, લંકનો અધિપતિ એહ થાશે.

છપ્પા

રાવણ:—

શી મુરખને શીખ, કશી ઘેલાને ગોખિ,
કશી કૃપણને કીરતી, કશી વેરીશું વધિ;
શી સજ્જનરૂં રા', કશી રાંકેશું રૂઠી,
શું નગરાને જ્ઞાન, પ્રીત ત્યાં શાની પુઠી.

વળી વાત કરી વનિતા તણી, મોટા જન ક્યમ માનીયે,
કવિ શામળ કહે શાણી ઘણી, પણ પ્રમદા બુદ્ધિ પાનિયે.

મંદોદરી:—

ગોખર મૂળે હાથ, ઘણે હેતેથી ઘાલ્યો,
મણિધર કેરી મણી, મહીપત લેવા મહાલ્યો;
દાવાનળ ધરી દેહ, તાડથી પડીને જીવવું,
શિંગડીઓ વછનાગ, ઝેર હળાહળ પીવું;
રાણા રાવણ ત્યમ રામશું, અકલ ફેલાવે આડિયો,
તેં માગી લીધું મોંત, ને સુતો સિંહ જગાડિયો.

રાવણ:—

મેરૂ શિખર પર ચડે, કદી પાતાળે પેસે,
જય સિંધુને શરણ, સૂર્યમંડળ જઇ બેસે;
છેક જ થાયે રંક, કે લક્ષ લોકોને લુટે,
આસુરદા ઘડી એક, વધે નહિ કે નવ ખૂટે;
લલાટ લખેલ ટળે નહીં, તો નીચ થઇ નમવું કશું,
ગુણવંતી તુજને ગમ નહીં, એક હાથ ખીણું હસું.

મંદોદરી:—

જોખનમદ જરમદ, અહંપદ ધરે અલેખે,
કામાતુર નર અંધ, તેહ પણ આંખ ન દેખે;
સ્વજનમદ મદગૂર, મૂખ જન મમતી મોટા,
સાચા જે પ્રતિજોધ, તેહને સર્વે જોટા;
જે આખર આવ્યો આંકનો, કોનો ટાળ્યો ક્યમ ટળે;
અંધો નીત્યે અથડાય છે, ત્યારપછી પાછો વળે.

રાવણ:—

કહે તું વાર કરોડ, શીખ માનું નહિ માઠી,
કાંગડું કણ ન રંધાય, કોડ મણ બાળે કાઠી;
માંખણ નાવે મેળ, વરસ સો વહુવે પાણી,

પથર ઉપર જ્યમ નીર, અધિક .શી કહું એંધાણી;
તને કામની કોડ વસા કહું, મૂક વનિતા વારવું;
રાવણને જઇ રણ જંગમાં, રામ થકી નથી હારવું.

મંદોદરી:—

સુમન તણી શુભ સેજ, હેમ હીંચોળા ખાટો,
ચિંતામણિની ખાણ, રત્ન પરવાળી પાટયો;
માગ્યા વરસે મેહ, છે ખટઝતુની છાપે,
અશોક સરીખું વન, અલખત ભોગવિયે આપે;
વળી નવે નિધને રીધ સીધ, સમૃદ્ધ જોતામાં જશે,
મંદોદરી કહે માને નહીં, ધને તો ધુળધાણી થશે.

રાવણ:—

નિત્યે નિંદે વિપ્ર, વંશ તો જરૂર જાળે,
કપટ સહિત વ્યાપાર, તહાં દેવાળું ધાયે;
કાયરમાં રહે શૂર, કોઇ વેળાએ નાસે,
રૂઝી ભુંડી ખુશખોઇ, પટ્ટ જેસે રહે પાસે;
જે ઘેર ચલણ તરૂણી તણું, કામિનીનું જ કહું કરે;
ગધંવ જાણો તે ગૃહસ્થને, આખર અર્થ નહિ સરે.

મંદોદરી:—

પ્રમદા તેજ પ્રધાન, પ્રીત પ્રમદાની પ્રોઢી,
પ્રમદાથી શોભે પ્રજા, કહે નરનારી સાથે જોડી;
પ્રમદાથી ધરસૂત્ર, પુત્ર પ્રમદાથી પામે,
અર્ધાંગા પુણ્ય જાગી, દુઃખ વનિતાથી વામે;
ધરણિ ટળે ઘરૂણીયકી, માન આધિક મહિમા મળે,
શુભ ઇચ્છે સ્વામી તણું, અંતે પણ બેગી જળે.

રાવણ:—

કુળ રૂડે કન્યાય, ધણી બીજે નહિ ધારે,
સિંહતણી સોળત, મલે નહિ વારે વારે;

શાહ પુરૂષના બોલ, જેમ બોલ્યા તે બોલ્યા,
હાથી કેરા હાંત, જેહ બોલ્યા તે બોલ્યા;
મહિપતિ કહે સુણ મંદોદરી, રાવણ રાઠ લીધી સહી,
નવ આપે નારી જે હરી, હઠીલો હઠ મૂકે નહીં.

મંદોદરી:—

નમે સુકુળની નારી, નમે કુળ કુલ વેલી,
નમે સતપુરૂષ સાથ, નમે સરિતા રસરેલી;
કદી નમે નહિ કાઠ, ન નમે હીન કુલ્ય કામી,
નમે નહીં કેા નીચ, હઠિલો જેહ હરામી;
વળી નમે શ્રીરામ સરિખડા, જેણે ધર્મ ધારિયું;
પણ નમે ન રાવણ નરપતિ, જેનું પુણ્ય પરવારિયું.

રાવણ:—

બેશિ રહે બુદ્ધિહીણ, તોલ તારું તું તબરે,
પ્રકટી કાયર કૂળ, લુણ મુજ ખાઈ લખવે;
કરે તું વૈરી વખાણ, કરે છે વપુને વહાલો,
કરે લવરી લખવાર, કુંવર કંથ બાણી કાલો;
તુજને પુછી લાવ્યો નથી, યુવતી રણ રાવણ ચડે,
તું બેશ માનની માળિયે, કંથ તારો કેવો લડે.

અભાનંદ

૮૧

આ તન રંગ પતંગ સરીયું, બતાં વાર ન લાગેલ;
અસંખ્ય ગયા ધન સંપતિ મેલી, તારી નજરે આગેલ.
અંગે તેલ કુલેલ લગાવે, માથે ઊગાં ઘાલેલ;
જેખન ધનનું જોર જણાવે, છાતી કાઢી ચાલેલ.

જેમ ઉઠરડે દારૂ પીધો, મસ્તાનો થઈ ઠાલેલ;
 મગફરીમાં અંગ મરોડે, જેમ તેમ મુખથી બોલેલ.
 મનમાં બાણે મુજ સરીખો, રસીયો નહીં કોઈ રાગીલ;
 બહાર તાકી રહી બીલાડી, લેતાં વાર ન લાગીલ.
 આજ કાલમાં હું તું કરતાં, જમડા પકડી બાશેલ;
 પ્રહ્લાનંદ કહે ચેત અજ્ઞાની, અંત ફજેતી યાશેલ.

૮૨

ટોક ન મેલે રે, તે મરદ ખરા જગમાંહી;	
ત્રિવિધ તાપે રે, કહિ કહિ અંતર ઠાલે નાહિ.	૧
નિધડક વહતે રે, દહ ધીરજ મન ધારી;	
કાળ કરમની રે, શંકા દેવે વિસારી.	૨
મોડું વહેણું રે, નિશ્ચે કરિ એક દિન મરણું;	
જગમુખ સારું રે, કદી કાયર મન નર કરણું.	૩
અંતર પડી રે, સમંજીને સવળી આંટી;	
માથું જોતાં રે, મેલે નહિ તે નર માંટી.	૪
કોઈની શંકા રે, મનમાં નવ ધારે;	
પ્રહ્લાનંદના રે, વાલાને પણ ન વિસારે.	૫

દેવાનંદ

૮૩

૫૬

કર પ્રભુ સંવાશે દહ પ્રીતડી રે, મરી બાવું મેલી ધન માલ;
 અંતકાળે સગું નહિ કોઈનું રે—ટોક.

સંસ્કારે સંખધી સર્વે મળ્યાં રે, એ છે જુહી માયાકેરી જાળ— અં ૦
મહાઈ મહાઈ કરીને ધન મેળવ્યું રે, તેમાં તહાઈ નથી

તલભાર— અં ૦

સુખ સ્વપના જેવું છે સંસારનું રે, તેને જાતાં ન લાગે વાર— અં ૦
માટે સેવજે તું સાચા સંતને રે, તહારા ટળશે ત્રિવિધિના

તાપ— અં ૦

અતિ મોટા પુરૂષને આશરે રે, જળે પૂર્વ જન્મનાં પાપ— અં ૦
એવું સમજીને જાજ ભગવાનને રે, સુખકારી સદા ધનશ્યામ— અં ૦
દેવાનંદનો બહાલો દુઃખ કાપશે રે, મનવાંછિત પૂરણ કામ— અં ૦

૮૪

કાયા માયા કુટી રે, રાખી તારી રહેશે નહી,
જે તો તું વિચારી રે, બેલા કેમ અઠઠ ગઈ. કાયા-ટેક.
નંદ રાજાને અળગળ નાણું, ભરી સંચ્યા કંડાર;
કોટી અન્તે કામ ન આવી, જાતાં ન લાગી વાર;
ન આધી ન ખરચી રે, વેઠે મુઝો ભાર વહી.— કાયા.
રાવણ રિષ સિંધ પુરણ પામ્યો, ઇન્દ્ર અધિકે અભિમાન;
અજ્ઞાને અવરાણું અંતર, ભુલી ગયો પ્રભુ જ્ઞાન;
વાહજની છાયા રે, જોતાં જોતાં છોટે ગઈ.— કાયા.
જાજ ભગવાન માન તન મેલી, મેલી કર જાળવીર,
લાલચ રાખે લક્ષ્મીવરની, ધરજે મનમાં ધીર;
અધમ ઉધારણુ રે, અલેપક આપે સહી.— કાયા.
મૃગજળ ભરવા મૂરખ માણસ, ઢોડે સૌ સંસાર;
વાત વિચારી પાછો વળજે, પામ્યા નહિ કોઈ પાર;
દેવાનંદ કહે દેખી રે, વિવેકની વાત કહી.— કાયા.

નિષ્કુળાનંદ

૮૫

૫૬

(રાગ-જગદો)

જનની હવે રે ગોપીચંદની, પુત્રને પ્રેર્યો વૈરાગી; જનની૦
 ઉપદેશ આપ્યો એણી પેરે, લાગ્યો સંસારીડો આગી. જનની૦
 ધન્ય ધન્ય માત રે ધ્રુવતણી, કહ્યાં કઠણ વચન; જનની૦
 રાજ સાજ સુખ પરહરી, વેગે ચાલીયા વન. જનની૦
 ઉઠી ન શકે રે ઉઠીઓ, બહુ બોલાવ્યો બાજંદ; જનની૦
 તેને રે દેખી ત્રાસ ઉપન્યો, લીધી ફરીરી છોડ્યો ફંદ. જનની૦
 ભલો રે ત્યાગ ભરથરી તણે, તણે મોળસે નાર; જનની૦
 મંદિર ઝડપા મેલી કરી, આસન કીધલાં બહાર. જનની૦
 એ વૈરાગવંતને ભણું વારણે, ખીજ ગયા રે અનેક; જનની૦
 ભલા રે ભુંડા અવની ઉપરે, ગણતાં ના આવે છેક. જનની૦
 કયાં ગયું કુળ રાવણતણું, સગરસુત સાઠ હબર; જનની૦
 ન રહ્યું તે નાહ્યું રાજ નંદનું, સર્વે સુપન વેવાર. જનની૦
 છત્રપતિ ચાલી ગયા, રાજ મૂકી રાજન; જનની૦
 દેવ દાનવ મુનિ માનવી, સર્વે ભણે સુપન. જનની૦
 સમજી મૂકો તો સાઈં ધણું, જરૂર મૂકાવશે જમ; જનની૦
 નિષ્કુળાનંદ કહે નહિ મટે, સાચું કહી ખાઈ સમ. જનની૦

૮૬

૫૬

(રાગ-જગદો)

જંગલ વસાવ્યું રે જોગિયે, તણે તનડાની આશ; જંગલ૦
 વાત ન ગમે આ વિશ્વની, આઠે પહોર ઉઠાસ. જંગલ૦

સેજ પલંગે રે પોહતા, મંદિર ઝરૂખા માંયલ;
 તેને નહિ તૃષ્ણ સાચરે, રહેતા તરતળ છાંયલ. જંગલ૦
 શાહ દુશાલા ઝોહતા, ઝીણા જરકશી જામલ;
 તેણે રે રાખી કંથા ગોદડી, સહે ચિર રીત ધામલ. જંગલ૦
 ભાવતાં લોજન જમતા, અનેક વિધિનાં અન્નલ;
 તેણે રે માગવા લાગ્યા દુકડા, બિલા ભવને ભવનલ. જંગલ૦
 હાલ કહેતાં હબરો ઉઠતા, ચાલતા લશકર લાવલ;
 તે નર ચાલ્યા રે એકલા, નહીં પેંબર પાયલ. જંગલ૦
 રહો તો રાજ રસોઇ કરે, જમતા જાઓ જોગીરાજલ;
 ખીર નીપજાવું ક્ષણ એકમાં, તે તો બિલાને કાજલ. જંગલ૦
 આહાર કારણ ઉભો રહે, એકની કરી આશલ;
 તે જોગી નહીં લોગી જાણવો, અંતે થાય છે વિનાશલ. જંગલ૦
 રાજ સાજ સુખ પરહરી, જે જન લેશે રે જોગલ;
 તે ધન હારામાં નહીં ધસે, રોગસમ જાણે લોગલ. જંગલ૦
 ધન્ય તે ત્યાગ વેરાગને, તલ તનડાની આશલ;
 કુળ રે તણને નિષ્કુળ થયા, તેવું કુળ અવિનાશલ. જંગલ૦

મીઠો

૮૭

મોરલીની અસર

(રાગ-માલવ)

સાંભળ સહીયર વાતડી, નૌતમ આસો માસ;
 શરદ પુનમની રાતડી, ચંદ્ર ચડ્યો આકાશ. ૧
 એવામાં હરિ આવીયા, વૃંદાવનને ચોક;
 મોરલીમાં વેદ વજાડીયા, તે સુણીયા ત્રિલોક. ૨

અષ્ટકુળ પર્વત ડોલીયા, ડોલીયા નવ કુળ નાગ;	
મોર બપેયા મોલીયા, સાંભળતાં તે રાગ.	૩
બતાં વળતાં થંભીઆં, નદીઓ કેરાં નીર;	
વછને બાળ વલ્લભીઆ, પીતાં પીતાં ખીર.	૪
ખગ મૃગ શ્રવણ ધરી રહ્યાં, તરણ ન વડે ગાય;	
ઠારો ઠાર ઠવી રહ્યાં, મુખ ચારો મુખમાંય.	૫
પવન રહ્યો મુરછાઈને, મુનિવર મુક્યાં ધ્યાન;	
વળી રહ્યાં વલ્લભાઈને, વહેલાં ગગન વિમાન.	૬
વા નવ લે વન વેલડી, પ્રગટ થયાં ફળ ફૂલ;	
વેંઘાઈ નિકળી વણ મેલડી, અળળા સૌ ફળ શૂળ.	૭
મોહી મોરલીના તાનમાં, વ્યાકુળ થઈ મિજનાર;	
એકે એક નિશાનમાં, હીંડે હારો હાર.	૮
નાકે ઓગળીઆ આણીયા, નેપુર પહેયાં હાથ;	
મોર શ્રવણમાં સમાણીઆ, કાંકણીયો પગ સાથ.	૯
સેથે કાળળ સારીયાં, નયને સારીયાં સિંદુર;	
સગાં કુટુંબ વીસારીયાં, સાગર સરિતા પુર.	૧૦
અવળાં આભરણ પહેરીયાં, અવળાં ઓઢ્યાં ચીર;	
અવળાં ઓઢ્યાં લહેરીયાં, બૂલી શુદ્ધ શરીર.	૧૧

પ્રીતમહાસ

૮૮

હરિનો મારગ છે શ્રાનો, નહિ કાયરતું કામ જોને;
 પ્રથમ પહેલું મસ્તક મૂકી, વળતી લેવું નામ જોને.
 સુત વિત્ત દારા શિશ સમરપે, તે પામે રસ પીવા જોને;
 સિંધુમધ્યે મોતી લેવા, માંદિ પડ્યા મરણવા જોને.

મરણ આગળે તે ભરે મૂઠી, દિલની દુગ્ધા વામે જોને;
તીરે ઉલો જુએ તમાસો, તે કોડી નવ પામે જોને.
પ્રેમ પંથ પાવકની જવાલા, લાળી પાછા લાગે જોને;
માંદી પડ્યા તે મહાસુખ માણે, દેખનારા દાઝે જોને.
માથા સાટે મોંઘી વસ્તુ, સાંપડવી નહિ રહેલ જોને;
મહાપદ પામ્યા તે મરજીવા, મૂઝી મનનો મેલ જોને.
રામ અમલમાં રાતા માતા, પુરા પ્રેમી પરણે જોને;
પ્રીતમના સ્વામીની લીલા, તે રજની રૂન નરણે જોને.

૮૯

૫૬

સંત સમાગમ જે જન કરશે, તેને પ્રગટે પ્રેમ જોને;
જે ધાતુને પારસ પરશે, તે તો હોયે હેમ જોને.
કથીર કાંસુ હેમ ન હોયે, કોટી પારસ પરસે જોને;
શૂન્ય છીપ તે ઉપર નાવે, સો મંજુ સ્વાતિ વરસે જોને.
અચેતને ઉપદેશ ન લાગે, શિવ પ્રદક્ષા સમજાવે જોને;
જેનાં અવળાં અંતઃકરણ, તેને સમજણ નાવે જોને.
કુખલ્લિ કાળપ જેને હૃદયે, તેને ન લાગે રંગ જોને;
અળદ ઉજળા કેમે ન થાયે, જઈ ઝળોળે ગંગ જોને.
કુસકા કુટેથી શું થાય, કણ ન જડે તેમાંથી જોને;
મંદ અલાગી મૂરખ નરને, સમજણ આવે કાંથી જોને.
પાપીને પરબોધ ન કરીયે, મૂન્ય ગ્રહીને રહીએ જોને;
કહે પ્રીતમ તુલસીદંડ તોડી, પ્રેત ન પૂજવા જઈએ જોને.

ધીરો

૯૦

કાફી

જેને રામ રાખે રે, ત્હેને કોણ મારી શકે;
 અવર નહિ દેખું રે, બીજો કોઈ પ્રભુ પેખે— જેને૦
 ચાહે અમીરને ભીખ મંગાવે, ને રંકને કરે રે રાય;
 સ્થલને સ્થાનકે જલ ચલાવે, જલ સ્થાનકે સ્થલ થાય,
 તરણોનો તો મેરૂ રે, મેરૂં તરણું કરી દાખવે— જેને૦
 લીંબાડાથી બળતાં રાખ્યાં, મંઝારીનાં બાળ,
 ટિટોડીનાં છંડાં ઉગાર્યાં, એવા છો રાજન રખવાળ,
 અંત વેળા આવો રે, પ્રભુ ત્હમે ત્હેની તકે— જેને૦
 બાણ તાણીને ઉભો પારધી, સીંચાણો કરે રે તકાવ,
 પારધિને પગે સર્પ ડસ્યો, સીંચાણા શિર નહિ ધાવ,
 બાજ પડ્યો હેઠો રે, પંખી ઉડી ગયાં સુખે— જેને૦
 ગજ કાતરણી લઈને બેઠા, હરજી દીન દયાળ,
 વધે ઘટે તેને કરે બરાબર, સૌની લે સંભાળ,
 ધણી તો ધીરાનો રે, હરિ તો મ્હારો હીડે હેઠે— જેને૦

૯૧

પદ-કાફી

મન તુંહી તુંહી બોલે રે, આ સુપના જેવું છે તન તાહરું;
 અચાનક ઉડી બશે રે, જેમ દેવતામાં દારૂ. ટેક.
 ઝાકળ જળ પગમાં વળી બશે, જેમ કાગળને પાણી;
 કાયાવાડી ત્હારી એમ કરમાશે, થઈ જશે ધુળધાણી;
 પાછળથી પસ્તાશે રે, મિથ્યા કરી મ્હારું મ્હારું— મન૦

કાચનો કુપો કાચા તહારી, વણસતાં નહિ વાર;
 જીવ કાચને સગાઇ કેટલી, મુકી ચાલે વન મોઝાર;
 ફાગટ કુલ્યા કરવું રે, ઓચિંતું થાશે અંધારું— મન૦
 જાણું તે તો સર્વ જાણું, ઉગરવાનો ઉધારો;
 દેવ ગાંધર્વ રાક્ષસ ને માણસ, સાને મરણનો મારો;
 આશાનો મહેલ ઉંચો રે, નીચું આ કાચું કારભારું— મન૦
 અંચળ ચિત્ત ચેતીને ચાલો, જાંલો હરિનું નામ;
 પરમારથ જે હાથે તે સાથે, કેરો રહેવાનો વિશ્રામ;
 ધીરા ધરાધરથી રે, નથી કોઇ રહેવાનું— મન૦

૬૨

ઠાંફી

તરણા ઓથે ડુંગર રે, ડુંગર કોઇ દેખે નહીં;
 અજાણ્ય માંહે રે, સમરથ ગાજે સહી— તરણા. ટેક
 સિંહ અજામાં કરે ગર્જના, કરતુરી મૂગ રાજન;
 તલને ઓથે જેમ તેલ રહ્યું છે, કાષ્ઠમાં હુતાશન;
 હધિ ઓથે ધૃતજ રે, વસ્તુ એમ છુપી રહી.— તરણા૦
 કોને કહ્યું ને કોણ સાંભળશે, અગમ ખેલ અપાર;
 અગમ કેરી ગમ નહિ રે, વાણ ન પહોંચે વિસ્તાર;
 એક દેશ એવો રે, જુદિ થાકી રહે તહીં— તરણા૦
 મન પવનની ગતિ ન પહોંચે, છે અવિનાશી અખંડ;
 રહ્યો સચરાચર ભર્યો પ્રહા પૂરણ, જેણે રચ્યાં પ્રહાંડ;
 ઠામ નહિ કો ઠાલો રે, એક અણું માત્ર કહીં— તરણા૦
 સદ્ગુણએ કૃપા કરી ત્યારે, આપ ધયા રે પ્રકાશ;
 શાં શાં દોડી સાધન સાધે, પોતે પોતાની પાસ;
 ઠાસ ધીરો કહે છે રે, જ્યાં જોઈ ત્યાં તુંહી તુંહી.— તરણા૦

૯૩

કાફી

ખજરદાર મનસુખાણ,, ખાંડાની ધારે ચઢવું છે;
 હિંમત હથિઆર ખાંધી રે, સત્ય લડાઇએ લડવું છે—
 એક ઉમરાવને ખાર પટાવત, એક એક નીચે ત્રીસ ૧
 એક ઘણી ને એક ઘણીઆણી, એમ વીગતે સાતસેને
 સો સરદારે ગઢ ઘેર્યો રે, ત્હને છતી પાર પડવું છે—
 પાંચ ખ્યાલલ ત્હારી પુઠે ફેરે છે, ને વળી કામ ને રૂ
 હોલ મોહને માયા મમતા, એરા જુદમી જોરવર જોડ
 અતિ બલિષ્ઠ સ્વારી રે, એ સાથે આથડવું છે.—
 પ્રેમ-પલાણ ધારી જ્ઞાન-ઘોડે ચઢી, સફરુ શખ ૧
 શીલ સંતોષ ને ક્રમા ખડ્ડુ ધરી, ભજન ભડોક રામ
 ધર્મ ઠાલ ઝાલી રે, નિલે નિશાને ચઢવું છે—
 સુરત સુરત ને ઇડા પિંગળા, સુપ્રમણા ગંગા સ્નાન
 મન પવનથી ગગન મંડળ ચઢી, ધીરા સુધારસ પીજે
 રાજ ઘણું રીઝરે, ભજન વડે લડવું છે.—

૯૪

૫૬

હોલો હોલી કહે છે રે, પ્રભુજી મારી વહારે ચડો;
 બચ્યાં મારાં મારે રે, તજે આવી લીલ ખડો.—
 બાણ તાણીને ઉલો પારધી, ઉપર આબ્યો બાજ;
 પોલારમાંથી સર્પ નિસર્યો, તેને તો સરી ગયાં કાજ;
 ગરુડનો ગામી રે, હરિ જિરહદાર ખડો.—
 વિનંતિ સુણી વિડુંલ પરવરીઆ, સાપ માંહે નિરવાણ

બિલને ઠેસતાં પારધીના, તત્ક્ષણ લીધા પ્રાણ;
 બાણ ત્યાંથી છુટ્યું રે, બાજ આવી હેઠા પડ્યો.— હોલો૦
 બુઝો હરિ કેવા સંકટભોચન, બચ્યાં બચાવ્યાં કૃપાળ;
 કાળું કરનારનું કરતો કાળું, એવો એ દીન દયાળ;
 કાળનો કાળ કાળો રે, પ્રહ્લાદની વારે ચડ્યો.— હોલો૦
 કઠણ વેળાએ કારજ કરશે, ભજન કરે ભય ભય;
 સ્વામી સેવાનું ફળ અમોલે, અંત સમે કર સહાય.
 થાય હરિ ઉભો રે, કહી કાળ સમે તડુક્યો.— હોલો૦

૬૫

નીરાંત

નહીં પ્રીતને નહીં વેહેરે, સર્વેને રામ રામ છે;
 બુઝો પ્રભુ પોતાને ઘેરે રે, સ૦
 તમે સાંભળો નર ને નાર રે, સ૦
 પ્રભુ ભજતાં ન પામીએ હાર રે, સ૦
 જમ છૂતવાનો એ ઉપાય રે, સ૦
 બુઝો રામનું તો નામ હેવાય રે, સ૦
 રામ સુતાંને બેસતાં સંભારીયે રે, સ૦
 રામ ધંધો કરતાં ઉર ખારીયે રે, સ૦
 રામ હરતાં ને કરતાં નવ ભુલીયે રે, સ૦
 વેલીવેલી ધર્મન કુલીયે રે, સ૦
 રામ શેષ રટે સ્વંકર રે, સ૦
 નવ લાગે ભોમીનો ભાર રે, સ૦
 રામ નામે તથાં પાપાણુ રે, સ૦
 રામ નામ તે પદ નિરવાણુ રે, સ૦
 હાસ નિરાંતના રામરામ રે, સ૦
 આદી અંત તણે વિસરામ રે, સ૦

ભોળો

૯૧

૫૬

ભક્તિ શીથલથું સાદું' રે, આગળ વસમી છે વાદું. ટેક.
એક દિવસ તો આવી જની, રાજા મૂર્ધ્વજને માથે;
કાશીએ જઈને કરવત મુકાબ્યું, હરિજનને હાથે રે. ભક્તિ૦
સત્યને કાળે ત્રણે વેચાયાં, રાહિદાસને રાણી;
ઋષિને કાળે રાજા વેચાણો, ભરવા પાણી રે. ભક્તિ૦
પૈર પટોળાં પ્રેમનાં રે તમે, શૂરવીર થઈ ચાલો;
ભોળો ભગત કહે ગુરૂ પરતાપે, અમારા પર મા'લો રે. ભક્તિ૦

૯૭

૫૬

મૂરખો રળી રળી કમાણો રે, માથે મેલશે મોટો ખાણો—ટેક.
ધાઈ ધૂતીને ધન ભેળુ કીધું, કોટીધ્વજ કહેવાણો;
પુંડ્યને નામે પા જૈં ન વાવયો, અધવચથી છુટાણો રે. મૂરખો૦
ભયાં કોઠાર તહારા ધયો રહેશે, નહીં આ'વે સાથે એક દાણો;
મસાણની રાખમાં રોળાઈ ગયા કંઈક, કોણ રંક ને કોણ
રાણો રે. મૂરખો૦
મંદિર માળીયાં મેલી કરીને, નીચે જઈ ઠેરાણો;
ભોળો ભગત કહે મુઆ પુ'ઠે જીવ, ઘણો ઘણો પરતાણો રે. મૂરખ૦

૯૮

૫૬

મૂરખો માની રહ્યા મહાર' રે, તેમાં કાંઈ એ નથી તહાર'—ટેક.
સાત સાયર જેની ચોકી કરતા, ફરતું નીર ખાઈ;
ચોદ ચોકીતું રાજ્ય ચાલ્યું ગયું, રાવણાદિકવાળું રે. મૂરખો૦

હુઃખને તો કોઈ દેખે નહીં, ને સુખ લાગે સારું;
 વેળાની છાંયડી ત્હારી, વળી બશે વારૂં રે. મૂરખો
 હરિ ભજનમાં હેતજ રાખો, સ્મરણ કરો સારું;
 ભોળો ભગત કહે રાખો હૃદયમાં, પ્રભુનું ભજન પ્યારૂં રે. મૂરખો

કાચખો-કાચખી

૯૯

કાચખો કહે છે કાચખીને, તું રાખની ધારણુ ધીર;
 આપણને ઉગારશે બહાલો, જુગતેશુ જહુવીર;
 ચિંતા મેલી શરણુ આવો રે, મરવા તુને નહિ દિયે આવો રે.
 બારતી'તી તે સમે તેં શા વાસ્તે, મારૂં કંથ ન માન્યું કહેણુ;
 કાળ આવ્યો કોણુ રાખશે, તમે નીચાં ઢાળો નેણુ;
 પ્રભુ તારો ન આવીયો પ્રાણીરે, માથે આવી મોત નિશાનીરે.
 અખળાને ઇતખાર ન આવે, કોટી કરોને ઉપાય;
 કહ્યું ન માને કોઈનું રે, જો તો ગાયું પોતાનું ગાય;
 જોવી વિશ્વાસ બેઠાણી રે, પ્રથમ તો મૃત્યુની પોણી રે.
 કાચખી કહે છે ક્યાં છે તારો, રાખણુહારો રામ;
 હરિ નથી કેના હાથમાં રે, તમે શું બોલો છો સ્માસ;
 મરવા ટાણે મતિ સુઝાણી રે, તૂટ્યા પછી આલણું તાણી રે.
 ત્રિકમજી ત્રણ લોકમાં મારે, તારો છે ઇતખાર;
 અટક પડી હરિ આવજો રે, મારા આત્માના ઉદ્ધાર;
 છોગાળા વાત છે છેલી રે, થાજે જુડયલના બેલી રે.
 કાચખી કહે છે કોણુ ઉગારે, બતો રહેા જગદીશ;
 ચારે દિશાએ સળગી ગયું રે, તેમાં રીઓ વીચોપીચ;
 જેનો વિશ્વાસ છે તારે રે, તેનો ઇતખાર નહિ મારે રે.

બળતી હોલું તો બેસને મારી-પીઠ પર, રાખું પ્રાણ;
 નિંદા કરો છો નાથની રે, એ તો મારે છે મુજને બાણ;
 બહાલો મારો આવશે બહારે રે, ચોર્યાશીથી મને ઉગારે રે.
 કાચબી કહે કીરતાર ન આવ્યો, આવ્યો આપણો અંત;
 પ્રાણ ગયા પછી પહોંચશે રે, તમે તે શું બાંધો મર ! તંત;
 આમાંથી બે આજે ઉગરીયે રે, તો તો બહાર પગ ન ભરીયે રે.
 વિકૃલ્લ મારી વિનતિ સુણી, શામળા લેજો સાર;
 લીહ લોપાશે લોકમાં રે, બીલ વાંસે કેની બહાર;
 હરિ મારી હાંસી થાયે રે, પ્રભુ તારી પતીત બાયે રે.
 કેશવજીને કરુણા આવી, મોકલ્યા મેઘ મલ્હાર;
 આધરણમાંથી ઉગારીયો, આવી કાચબાને કીરતાર;
 લોજો ભક્ત ભણે ભરોંસો જેને રે, ત્રિકમ તારશે તેને રે.

૧૦૦

મનોહર

સંતો આવો અમારડા દેશમાં બે;	
શાને ભટકો છો ફાગટિયા વેશમાં બે—	સંતો ૦
બ્યાં શોક રોગ મૃત્યુનો ભય નહિ કદા બે;	
પ્રહ્લાદનંદ સુખ વરતી રહું સર્વદા બે—	સંતો ૦
કાયાકલેશ ધૂપ ન કરવો પડે બે;	
બ્યાં બેઠજો ત્યાં સ્વામી સનમુખ જડે બે—	સંતો ૦
બાધા વિશ્વમાં વિરાજે નાથ અમલણો બે;	
રક્ષા કરવા નિજ જનની ચંચળ ઘણો બે—	સંતો ૦
જેની પ્રહ્લાદિક દેવતા આશા કરે બે;	
કામ ક્રોધ ચોર દ્રુથી નાઠા ફરે બે—	સંતો ૦
એ છે સદા ચૈત્ત્યલોકેવિષે ભગતો બે;	
ભણ્યા પછી કદી થાય નહિ અણછતો બે—	સંતો ૦

મહાવ્રત તપ યજ્ઞ દાન આદરે બે;	
તેથી નાથજી કળૂણ કઢી નવ કરેબે—	સંતો૦
સત્ય ધ્યાનથી જણાવે બે નિજરૂપને બે;	
વણુ ધ્યાનથી જણાવે બે મોટા ભૂપને બે—	સંતો૦
એવા દેશમાં બે આબ્યાની આશા કરે બે;	
સદગુરુજી શીશ ચરણે ધરે બે—	સંતો૦
ગુરુ વચનેથી સાધન આદરે બે;	
એતો સદા નિજ દેશ પમાડે ખરે બે—	સંતો૦
સચ્ચિદાનંદ પ્રાદા ધ્યાન પામશે બે;	
તેથી જન્મ મરણ ભય વામશે બે—	સંતો૦

દયારામ

૧૦૧

જે કોઈ પ્રેમ અંશ અવતરે, પ્રેમરસ તેના ઉરમાં ઠરે—ટેક
 સિંહણ કેરું દૂધ હોય તે, સિંહણ મુતને જરે;
 કનકપાત્ર પાખે સહુ ધાતુ, ફોડીને નીસરે. પ્રેમરસ૦
 સકરખોરનું સાકર જીવન, ખરના પ્રાણ જ હરે;
 ક્ષાર-સિંધુનું માછલું જ્યમ, મીઠા જળમાં મરે. પ્રેમરસ૦
 સોમવેદી રસપાન શુદ્ધ જે, પ્રાદાણ હોય તે કરે;
 વગળવશીને વમન કરાવે, વેઠવાણી ઉચરે. પ્રેમરસ૦
 ઉત્તમ વસ્તુ અધિકાર વિના મળે, તદ્વપિ અર્થ ના સરે;
 મત્સ્યભોગી ભગલો મુકતાફળ, દેખી ચંચુ ના ભરે. પ્રેમરસ૦
 એમ કોટી સાધને પ્રેમ વિના, પુરૂષોત્તમ પુઠ ન કરે;
 દયા પ્રીતમ શ્રી ગોવર્ધનધર, પ્રેમ ભક્તિયે વરે. પ્રેમરસ૦

પ્રેમપરીક્ષા

૧૦૨

(ગરબો)

ઓધવણ છે અળગી રે, વાત એક પ્રેમતણી;
 કોઈ અનુભવી જાણે રે, કહેતાં તો નાવે જાણી.
 પ્રસૂતાની પીડારે, વંઝા તે શું જાણે;
 જાણ્યું કેમ આવે રે, માણ્યાને પરમાણે.
 મૂંગે સક્કર ખાધી રે, ગુંગાને સ્વપ્ન થયું;
 સરવે મન જાણે રે, ખીજાને ન જાય કહ્યું.
 ઘાએલનાં દુઃખને રે, કાયર તે શું પ્રીછે;
 અજ્ઞાની લહે નહિ રે, રતિની ગતિ શી છે.
 નીમ સરવે નાશે રે, જ્યારે પ્રેમ તે વ્યાપે;
 નિદ્રા જેને આવે રે, તે ઉત્તર કેમ આપે.
 આશુક માશુકમાં રે, ફેપ ગુણ શા દેખે ?
 જેવું ભાસે છે તેહને રે, અવર તેવું નવ પેખે.
 જેનું ચિત્ત જ્યાંહાં ચોટ્યું રે, તેને તેથી સુખ થાયે;
 શો છે સ્વાદ અગ્નિમાં રે, ચક્રોર ભાવે ખાયે.
 રીત પ્રીતની એવા રે, તેનું સુખ તે જાણે;
 અનુભવથી અજાણ્યું રે, એના અવગુણ આણે.
 નેહ સુખથી ન વાધે રે, દેખી દુઃખે નવ ધટે;
 જેમ વૃક્ષને વળગી રે, વેલી તો ફરી ના લટે.
 શીખે સાંભળે ખાયે રે, ઓધવળત પ્રીતતણી;
 કરવી નથી પ્રહતી રે, એની મેળે આવી જાણી.
 પ્રીત ખાજે તો સહેજે રે, છુટે ન પછે છોડી;
 મરણને દુઃખ દે છે રે, ગળ્યા પછે અંકોડી.
 સાચી પ્રીત તે પ્રાણ લે રે, સાધારણ થાય પરી;
 દાદુર જળવણુ જીવે રે, માછલડાં તો જાય મરી.

મોટી મનની મોહની રે, બીજી પ્રીતથી ન મળે;
 પણ જડ બુવો લોહું રે, ચમકને દેખી ચળે.
 છીપ રહે સાગરમાં રે, ઇચ્છા સ્વાતીનું કલણી;
 બુઓ દષ્ટિ ચકોરની રે, અચળ રહે છે ઇંદુભણી.
 લબ્યા સુધ યુધ સામ્રથ રે, પ્રેમી જનમાં ન ટકે;
 મધુકર વાંસ કેરે રે, કમળ લેલી નવ શકે.
 મૃગ સહેજે મરે છે રે, પલાયણ અભ્યાસી;
 રાગ અદરાગ પાશે રે, બાંધુનું ન શકે નાસી.
 દષ્ટિ પ્રીતની માટે રે, પતંગ દીપકમાં બળે;
 જાય પ્રાણ પોતાનો રે, તોય સ્નેહીને મળે.
 રહે ચાતક તરસ્યું રે, સહા બાર માસ લગી;
 પીએ સ્વાતીનું વારિ રે, અવર પડશે ન ડગી.
 વીખના વ્યસનીને રે, સાકર પણ સુખ ના કરે;
 પથ પાણીથી ઉત્તમ રે, મીન તેમાં નાખે મરે.
 જેનું મન જેથું માન્યું રે, તેને સુખ તેથી મળે;
 તે વિના તેથી સારું રે, નાવે તેની આંખ તળે.
 બે વેરાટનાં લોચન રે, ઇંદુ બાનુ લેહ કશે;
 કંજ કરમાય ચંદ્રે રે, પુલ રવિ મોહ વસ્યો.
 કંઠે વળગી ના છુટે રે, એ પ્રેમ તણી ફાંસી;
 કાચો માટે પુટે રે, સુણી જગની ફાંસી.
 છે અગમ પથ સ્નેહનો રે, આધવજી તેં નથી દીઠો;
 ત્યાં લગી જ્ઞાન ગોઠે રે, જોગ છે પણ મીઠો.
 જોગ તો તેને જોઈએ રે, જેનું મન જગમાં લમે;
 તે તો અચળ હમારું રે, ચિત રસિયામાં રમે.
 જેનું મન માને રે, જોગ સુખેથી ગ્રહો;
 અમો તો જોહ માંચું રે, પ્રીતમજી શું પ્રીત રહો.
 તમારો તો હરિ સધળે રે, અમારો તો એક સ્થળે;
 તમો રીઝો ચાંદરણે રે, અમો રીઝું ચંદ્ર મળે.

ધંદુને અવલોકી રે, ચકોરનું ચિત્ત ચળે;
 તે પ્રકાશને પેખી રે, તેને સંતોષ વળે.
 એવાં વચન સુણીને રે, ઓધવજની ભાંતિ ટળી;
 ભોગ જંજળ છુટી રે, ગયું મન સ્નેહમાં મળી.
 અભિમાન મુકીને રે, ઓધવ ગોપી પાય પડ્યા;
 કહું કયાનો પ્રીતમજી રે, નિશ્ચે એક તમને જડ્યા

૧૦૩

૫૬

ચિત્ત તું શીઠને ચિન્તા ધરે, કૃષ્ણને કરવું હોય તે કરે—ટેક.
 સ્થાવર જંગમ જડ ચૈતનમાં, માયાનું બળ ઠરે;
 સમરણ કર શ્રીકૃષ્ણચંદ્રનું, જન્મ મરણ ભય ટળે —કૃષ્ણને૦
 નવ માસ પ્રાણી કૃષ્ણચંદ્રનું, ધ્યાન ગર્ભમાં ધરે;
 માયાનું આવરણ કયું ત્યારે, લક્ષ ચોરાશી ફરે— કૃષ્ણને૦
 તું અંતર ઉદ્દેગ ધરે, તેથી કારજ શું સરે;
 ખણીનો ધાર્યો મનસુખો, હર પ્રજ્ઞાથી નવ ફરે— કૃષ્ણને૦
 દોરી સર્વની એના હાથમાં, ભરાવ્યું ડગલું ભરે;
 જેવો જન્મ વગાડે જન્મી, તેવો સ્વર નીચરે— કૃષ્ણને૦
 થનાર વસ્તુ થયા કરે, જ્યમ શ્રીકૃષ્ણ પાણી ભરે;
 જનાર વસ્તુ એણી પેરે ભરે, જ્યમ ગજ કોહું ગળે— કૃષ્ણને૦
 જેનું જેટલું જે જ્યમ કાળે, તે તેને કર ઠરે;
 એમાં ફેર પડે નહીં કોઈથી, શીઠ ફટાઈ તું મરે— કૃષ્ણને૦
 તારૂં ધાર્યું થતું હોય તો, સુખ સંચે દુઃખ હરે;
 આપતણું અજ્ઞાનપણું એ, મૂળ વિચારે ખરે— કૃષ્ણને૦
 થાવાનું અણચિંતવ્યું થાયે, ઉપનિષદ આચરે;
 રાખ ભરોંસો રાધાવરનો, કયા શીઠને ઠરે— કૃષ્ણને૦

૧૦૪

૫૬-કાકી

મનજી મુસાફર રે, ચાલો નિજદેશ બહી;
મુલકે બણા જોયા રે, મુસાફરી થઈ છે બહી—ટેક.
સ્વપુર જવાનો પંથ આવ્યો છે, રમે ભુલતા ભાઈ,
ફરીને આ મારગ મળશે નહિ, જોવી છે અવળાઈ;
સમજીને ચાલો સીધા રે, ના ખસો કાળા કે જમણા—મનજી.૦
વચ્ચે ફાંશીઆ વાટ મારવાને, બેઠા છે બે ચાર,
માટે વળાવા રાખો બે ત્રણેક, ત્યારે તેનો નહીં ભાર;
મળ્યો છે એક ભેદી રે, કહેલી ગતિ સહુ તે તણી— મનજી.૦
હાવાં માલ વોહોરો તો વોહોરો, શેઠના નામનો થાય ના

કહું અટકાવ,

આપણો કરતાં જોખમ આવે, ફાવે બહીનો ફાવ;
એટલા સાફ રે, ના થાવું વોહરતના બહી— મનજી.૦
જો જો જુગ થકી જાવું છે, કરજો સંભાળીને કામ.
હાસ હયાને જોમ મમે છે, હવાં જઈએ પોતાને ગામ,
સુઝે હાવાં એવું રે, અવધ થઈ છે આપણી— મનજી.૦

૧૦૫

૫૬

નિશ્ચેના મહેલમાં વસે મારો વાલમો, રે વસે પ્રજા લાંડીલો રે;
જે રે જાએ તે જાંખી પામે જી રે;
બુલા જામે તે ખીજા સદનમાં શોધે રે, હરિ ના મળે એક એકે
ઠામ રે. નિં. ૧.

સતસંગ દેશમાં ભક્તિ નગર છે રે, પ્રેમની પોળ પુછી જાણે રે;
ત્રેહે તાપ પોળીઆને મળી મોલે પેસજો રે, સેવા સીડી ચડી લેળા
થાણે રે. નિં ૨.

દીનતાપાત્રમાં મનમણિ મુકી રે, હોટ ભગવંતજીને કરજો રે;
હું ભાવ પુંભાવ નોછાવર કરીને રે, શ્રીગીરિવરધર તમે વરજો રે.
નિં ૩.

એ રે મંડાણનું મૂળ હરિ મંચા રે, કૃપા રિતા ત્રિહિ ન થાએ રે;
શ્રીવલ્લભ શરણ થકી સહુ પડે સેતુ રે, દેવી જન પ્રતિ કયો ગાયે રે.
નિં ૪.

૧૦૬

લોચન મનનો ઝગડો

લોચન મનનો રે, કે ઝગડો લોચન મનનો;
રસિયા તે જનનો રે, કે ઝગડો લોચન મનનો—ટેક.
પ્રીત પ્રથમ કોણે કરી, નંદકુંવરની સાથ;
મન કહે લોચન તેં કરી, લોચન કહે તારે હાથ. ઝગડો લોચન
નટવર નિરખ્યા નેણુ તેં, સુખ આઁયું તુજ ભાગ;
પછી ખંધાઁયું મુજને, લગન લગાડી આગ. ઝગડો લોચન
સુષ્ણ ચક્ષુ હું પાંગળું, તું મારું વાહન;
નિગમ અગમ કહ્યું સાંભળ્યું, દીઠા વના ગયું મન. ઝગડો લોચન
ભણું કરાઁયું મેં તને, મુંઢવર સંભોગ;
મને તણ તું નિત મળે, હું રહું દુઃખ વિભોગ. ઝગડો લોચન
વનમાં વહાલાણ કને, હુંય વસું છું નેણ;
પણ તુંને નવ મેળવે, હું નવ ભોગવું ચેન. ઝગડો લોચન
ચહેન નથી મન કયમ તને, ભેટે શ્યામ સરીર;
દુઃખ મારે જાણે જગત, રાત્ર દિવસ વહે નીર. ઝગડો લોચન

મન કહે ખીકું હૃદે, ધૂમ પ્રગટ ત્યાં હોય;
 તે તુંજને લાગે રે નેણ, તે થકી તું રાય.   ઝગડો લોચન૦
 એ બેહુ આલ્યા બુદ્ધિ કને, તેણે ચુકાવ્યો ન્યાય;
 મન લોચનનો પ્રાણ તું, લોચન તું મન કાય.   ઝગડો લોચન૦
 સુખથી સુખ, દુઃખ દુઃખથી, મન લોચન એ રીત;
 કયા પ્રીતમ શ્રીકૃષ્ણશું, બેહુવડેથી પ્રીત.   ઝગડો લોચન૦

૧૦૭

રાસલીલા

(ગરબી)

વાગે વૃંદાવનમાં વાંસળી રે, ઉલો ઉલો વગાડે કાહાન;
 નાહે વેંધી મુનિવર પાંસળી રે, નવ રહી કોને સાન. વાગે૦ ૧.
 તરુની શાખાઓ ઝુમી રહી રે, ચરણે નમવાને કાજ;
 વેલી વૃક્ષ સાથે ઝુલી રહી રે, બાવ્ય હમારાં આજ. વાગે૦ ૨.
 જમના નીર ચાલે નહી રે, મૃગને મન મોહ થાય;
 પંખી માળામાં મહાલે નહિ રે, નાહ સુણી ન રહેવાય. વાગે૦ ૩.
 વાછરું કાન હધને સાંભળે રે, કરે નહીં પચપાન;
 ગાયો ગાળા તોડી તાંહાં પળે રે, નાહ સુણવાને કાન. વાગે૦ ૪.
 કુલ્યાં કમળ જળ ટાટડી રે, હીસે ઉઢિયો છે બાણ;
 શંકર સમાધ મેહેલી રહ્યા રે, થયું જગતને બાણ. વાગે૦ ૫.
 કાને પડિયો તે વ્રજની નારને રે, વાહાલાલનો રે નાહ;
 સાંભળતાં તણ નિજ ધામને રે, પાધ ગયાં સઉ સાહ. વાગે૦ ૬.
 એકે નેપુર કાને ધાલિયું રે, ચરણે પહેરી છે જાણ;
 એકે કંકણ સાથે ધાલિયું રે, એવી થઇ છે બેહાલ. વાગે૦ ૭.
 એકે કુમકુમ કાજળ રાગિયું રે, ટપકું કીધું છે ગાલ;
 એકે ખાવું ધાલ્યું અંચળે રે, જોવા દીનદયાળ. વાગે૦ ૮.

એકના કરમાં ફેળિયો રે, પીતી ચાલી એક નીર;
 એક છોરે રડતાં મેહેલી ગઈરે, ચાલી જમનાને તીર. વાગે૦ ૯.
 એકના સ્વામીને મન આમળો રે, જાવા દીધી નહીં નાર;
 કરજોડી કહે છે કામની રે, મને જાવા દો નિરધાર. વાગે૦ ૧૦.
 સંગમાંની પો'તી સરવે જામની રે, પછી બેઠી ઘસવા હાથ;
 રીસ તણ ન રીસાળવે રે, દીન થઈ દીનાનાથ. વાગે૦ ૧૧.
 સરવે પેહેલી જઈ તે મળી રે, તેની દેહ પડી ઘર માંહે;
 મોહનજીનાં અંગમાં જઈ મળી રે, થાય અચરજ સહુ ત્યાંહે. વાગે૦ ૧૨.
 કુળનો ધર્મ નથી જો નારીઓ રે, જાઓ પોતાને ઠામ;
 ધન ધન તમારી રીતને રે, મેલ્યાં ઘરનાં તે કામ. વાગે૦ ૧૩.
 આપણા ઘરનાં તે કાજ ન ખુઠીએ રે, આનંદ કરશું કાલ;
 વચન વાહાલાજીનું સાંભળી રે, ગોપી બોલ્યાં સહુ બહાલ. વાગે૦ ૧૪.
 હાવાં કેમ જઈએ મંદિર ફરી રે, હમે તણ્યું તન;
 દેખી ગોપીજનની પ્રીતશું રે, હરખ્યા શ્રી ભગવન. વાગે૦ ૧૫.
 હાવાં આવો આપણુ સહ મળી રે, રમીએ રૂડો રાસ;
 એક એક ગોપી વચ્ચે નાથને રે, નીરજે રૂડી પેરે પાસ. વાગે૦ ૧૬.
 માંહો માંહો ભરાવી બાથને રે, કહો કેમ જઈએ ઘેર;
 વથમાં લીધા વળી નાથને રે, રૂપ જુએ રૂડી પેર. વાગે૦ ૧૭.
 વમાસે શ્યામ ને શ્યામની રે, ઊરની તુટી છે માળ;
 વાખી શર્દ પુનમની રાતડી રે, કીધી શ્રી રે ગોપાળ. વાગે૦ ૧૮.
 લીલા દેખી કુંજ ધામની રે, પવન થયો ગતિભંગ;
 દેવતા વૃષ્ટિ કરે પ્રસન્ન થઈ રે, દેખી મજનો ઉમંગ. વાગે૦ ૧૯.
 પ્રહ્લાદિક જાણે ભેદજે જઈ રે, લીલા ગોકુળચંદ;
 જેમ અશ્વ વિષે આપાય છે રે, તારા વચ્ચે જેમ ઈંદુ. વાગે૦ ૨૦.
 એ રાસલીલા જે ગાયે ને સાંભળે રે, તે પામે નિજધામ;
 પાતક સરવે સમાવજો રે, કેહે જન દયારામ. વાગે૦ ૨૧.

૧૦૮

મીરાં ચરિત્ર

મીરાં મન મોહનશું માન્યું;
 વરિયા વરિયા શ્રી ગિરધરલાલ, બાણે જન નથી કાંઈ છાનું. ટેક.
 જેમલ શઠોડની દીકરી રે સુણો, મીંડતા એનું ધામ;
 રૂપગુણ કોઈ સમોવડ નહી, રૂડું ધયું મીરાંબાઈ નામ. મીરાં
 જોષીએ વાંચી જનમોતરી રે, તેમાં લખ્યું નીકળ્યું એહ;
 વરશે વિશ્વંભર નાથને રે, કરશે નંદકુંવરજીનું નેહ. મીરાં
 ઉઘોતપુરનો રાણો રાણો રે, તે સાથે કરી છે સગાઈ;
 પરણીવીને વળાવ્યાં સાસરે, કંઈ દૌકિક રીતે મીરાંબાઈ. મીરાં
 દેવીને દેવા વધામણાં રે, આલ્યાં વર કન્યા સહુ જન;
 રાણે પારવતીજી પૂજ્યાં રે, મીરાંનું મોહનમાં મન. મીરાં
 સાસુ કહે સૌભાગ્ય વધે રે વહુ, નમો શક્તિને પામ;
 મીરાં કહે મસ્તક માડું નહીં નમે, વિના શ્રીગિરિવરધર રામ. મીરાં
 સાસુ કહે રે સામી બોલી આજીવી, મ્હારે નથી એ વહુનું કામ;
 પુત્રને કહ્યું એહને રાખો પરી, એક ન્યાસ રચાવો એનું ધામ. મીરાં
 એવું સુણીને મીરાં મગ્ન થયાં રે, બહું થયું ભાંગ્યો જંબળ;
 સાધુની સંગે દિન રેણુ નિર્ગમશું, સુખે એવીશું ગાઈશું ગોપાળ.
 મીરાં

નંદનંદન સાથે ન્યારાં રહ્યાં રે મીરાં, હરિજન આવે ઘણા ઘેર;
 નિત્ય ભજન કથા કીર્તન ઓચ્છવ, હરિને લડાવે કરે લેહર. મીરાં
 નણુંદ આવી મીરાંબાઈની પાસે, ભાણી આ શો માંડયો ઉત્પાત;
 સાસરે રાણાનું કુળલજ્યું વહુ, મહીએર લબાવ્યાં માતતાત. મીરાં
 અંબર આજણુ પહેરો અનુપમ, સજો સુંદર શણગાર;
 મહેલે પધારો રાણાજી તણે રે, રમો રીઝવી દ્યો ભરથાર. મીરાં
 છાપાં તિલક આરશી તુળશીની માળા, નાચો યુદ્ધ વેરાગી ને વેષ;
 સંગ મૂકી દાં સાધુ સંતનો રે, રાણોજી તો કરે સુણી કલેશ. મીરાં

મીરાં કહે રે બાઈ કલેશ હરવાનો, એકજ છે ઉપાય;
 કહેજો રાણાજીને સાધુને સેવે પ્રેમે, નૃત્ય કરીને હરિ ગાય. મીરાં
 વળી સોનું રૂપું પહેરે શું સુધર્યું રે, કહાડી નાખો ડાકડમાળ;
 છપાં તિલક ધરી સાધુઓમાં બેસો, આ તો પહેરો તુળશીની
 માળ. મીરાં

તમો પજુ બાઓ શીઠ સાસરે રે, બાઈ વૃથા વટાળો શાને દેહ;
 મનગમતા મોહનવર સાથે તમો, સર્વ તણને કરો સ્નેહ. મીરાં
 કહેજો ત્હમરી માતને રે, વૃદ્ધ થયાં ગોવિંદ ગુંજી ગાયે;
 હરિ વિના કોટી દેવ સેવશો તોયે, જનમ મરણ નહીં જાયે. મીરાં
 સુણી એમ છલકતી ખીજતી રે બાળા, આવી બાંધવની પાસ;
 એ બાઈ બાબી કહે છે થાઓ વેરાગી, સહુ મૂકી દો રાજ અવાસ.
 મીરાં

એવું સુણીને આવ્યો રોશ રાણાને, પ્રેયો સેવક મીરાંને અવાસ;
 લાવો ખખર છે શા રંગમાં રે, કોણ કોણ બેઠું છે એની પાસ. મીરાં
 અનુચરે આવી એમ કહું બે, નથી ત્રીણું માણસ આ વાર;
 રાણીજી સાથે કોઈ પુરુષ બીજો છે, ઘરમાં થઈ રહી છે યંચેકાર.
 મીરાં

સુણતામાં રાણો થયો રાતડોરે, ખેંચી ખડ્ગ ધાયો તેણીવાર;
 પેઠા મીરાંને મેહેલે એકલો રે, કોઈ આવે ના ધાઈ દીધાં દ્વાર. મીરાં
 આવી બેયું તો મીરાં એકલી રે, પ્રભુએ તહેને ના દીધું હરશન;
 પુછયું મીરાંને પેલો પુરુષ કયાં છે, ત્હારે લાગ્યું બેશું લગન. મીરાં
 કયાં છે પુછો શું રાણા રોષમાં રે, તે તો સઘળે વસે છે ભરપૂર;
 ધ્યાનમાં જીવે જોગી, પ્રેમી પ્રત્યક્ષ દેખે, રહે છે દુષ્ટથકી તે દૂર.
 મીરાં

કહાડી નાખોજી આ કલેશ કપટ, સંજે નિર્માળ કરો મન;
 પ્રેમભક્તિએ પરબ્રહ્મ બજો તો, ત્હમને થાય તેનાં દશન. મીરાં
 એવું સુણીને આગ લાગી ઘણી રે, પજુ ભાવ ના આવ્યો રે ભૂપ;
 કોધ કરીને શસ્ત્ર વાવરે એવે, દીઠાં મીરાંનાં બે રૂપ. મીરાં

તોયે મૂરખ સમજ્યો નહિ રે, મન સાથે ન કીધો વિચાર;
જીભું ખડગ એણે જેઁચીયું રે, ત્યારે હરિએ દેખાડી મીરાં ચાર.
મીરાં૦

છોલો પડયો પાછો ક્યો રે, રાણો આવ્યો પોતાને ઘેર;
વિષનો પ્યાલો મોકલ્યો પીને, કહાવ્યું રાણાએ આણી ઝેર. મીરાં૦
લીધો મીરાંએ મગન થઈને રે, પ્રભુને દેખાડી કયું વિષપાન;
અમૃત સરખું થઈ ગયું રે, એને સમર્થ ધણી ભગવાન. મીરાં૦
મીરાં વૃંદાવન આવીયાં રે, પ્રેમે નીરખ્યા શ્રીવજરાય;
શ્રીયમુના પથપાન કયું ને, કરી જીવા જોસાઈને શિક્ષાય. મીરાં૦
હરિજન જાણી મીરાં મળવાનું કહાવ્યું, તેણે કાંવ્યું ના જોડે
સીનું મુખ;

મીરાં કહે સારું થયું સવારું મુજને, પરપુરૂષ જોએથી દુઃખ.
મીરાં૦

આજ લગી હું એમ જાણતી જે, વજ્રમાં કૃષ્ણ પુરૂષ છે એક;
વૃંદાવન વસી હજી પુરૂષ રહ્યા છો, ત્હેમાં ધન્ય તમારો વિવેક.
મીરાં૦

એવું સુણીને જ્ઞાન પામીઆ રે, જીવા જોસાઈ મળ્યા છે સામા ધાઈ;
હજી મળીને હરિની વાત કરીને આવ્યાં, મેવાડ દેશ મીરાંખાઈ.
મીરાં૦

કરી તૈયારી ચાલ્યાં દારીકાં રે, પ્રેમે નીરખ્યા શ્રીરણછોડ;
વાસ પુરીને પ્રભુની પાસે રહ્યાં સદા, પહોંચ્યા છે મનના કોઠ.
મીરાં૦

પાછળ પસ્તાવો રાણાને થયો રે, ગયું ઉતરી મનનું ઝેર;
મુખે માગે તે આપું તેને જે કોઈ, લાવે મનાવી મીરાં ઘેર. મીરાં૦
ઉપરા ઉપરી તેડાં મોકલ્યાં રે, આવીને લાગ્યા સહુ પાય;
માણ પધારો મેવાડમાં વહેલાં, રાણાજી તો અન્ન ન ખાય. મીરાં૦
ન્યાં રે સુધી તમે રહેશે દારીકાં રે, ત્યાં લગી કરું અપવાસ;
આગ્રહ દેખી મીરાં વિદાય માગવાને, આવ્યાં શ્રીપ્રભુજીની પાસ.
મીરાં૦

હરિએ હકીકત સાંભળીને રે, હસી ચાંપી હૃદય સાથ;
શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપમાં સમાઈ ગયાં રે મીરાં, જે જે શ્રી દરકાંનાથ. મીરાં૦

ચરિત્ર એ મીરાંબાઈનું રે જે કૌ, શીખે સાંભળે ને ગાય;
પ્રેમલક્ષિત ત્હેને મળે ને તુઠે, દયાનો પ્રીતમ વજરાય. મીરાં૦

કાલિદાસ

૧૦૯

સ્વયંવર વર્ણન

(રાગ-વંવલ)

રાયે મંડપ રચીઓ, સીતા સ્વયંવર મચીઓ રે; રાયે૦
રૂપ નિહાળી અનુપમ કન્યા, જનકે લીધી છે પ્રતિજ્ઞા રે; રાયે૦
તેહાવ્યા ભૂપ સકળ દેશ કેરા, આવીને કીધા છે ડેરા રે; રાયે૦
જે કોઈ શિવજીનું ધનુષ ચઢાવે, તે જનકી કંથ કઢાવે રે; રાયે૦
મોટી મનોહર મંડપશાળા, હેમના સ્થંભ હિરાગા રે; રાયે૦
કાંચનમંચ અનુપમ ઢાળ્યા, પધરાવી ભૂપ નિહાળ્યા રે; રાયે૦
કૌશિક મુનિ સાથે રાઘવ રાજે, તે રૂપ અતૌકિક છાજે રે; રાયે૦
રઘુપતિ આગળ ભૂપતિ ન્યારા, ચંદ્ર આગળ જેમ તારા રે; રાયે૦
ધનુષપૂજન કીધું જનક ભૂપાળે, ચંદન પુષ્પની માળે રે; રાયે૦
ઢાલ નિશાન ને દુહાંકિ બાજે, ઘેર ગગન લગે ગાજે રે; રાયે૦
જનક પાસે ઉભાં જનકી આવી, ધનુષને પુષ્પે વધાવી રે; રાયે૦
ખેલ્યા શતાનંદગુરૂ નૃપ જોઈ, ધનુષ ચઢાવો ને કોઈ રે; રાયે૦
એવું સુણીને ઉઠ્યા મહીપતિ મુખીઆ, ભુજ બળ સમર્થ મુખીયા રે; રાયે૦
ધનુષ તળે કર ન શક્યા ઘાલી, ચંચળ આવ્યા જે ચાલી રે; રાયે૦

ઊઠી ઊઠી આવે છે ભૂપતિ બળીઆ, કરી શ્રમ પાછા વળીઆ રે; રાયેં
આવ્યો છે ઇંદ્ર નરેંદ્રને રૂપે, ન ચઢ્યું ધનુષ સુરભૂપે રે; રાયેં
વાસુકિ આવ્યો અનુપમ વેશે, ધનુષ ક્યું નહીં શેષે રે; રાયેં
લંકપતિ લંક બાંધીને ઊઠ્યો, બાણીએ મેઘ વછુટ્યો રે; રાયેં
દોડ્યો હશાનન ગર્વે ભરાણો, મન બાણે હું સફળાણો રે; રાયેં
આપ તળે કર હશ હશ ચંખ્યા, તે દેખીને દિક્ષપતિ કંખ્યા રે; રાયેં
ધનુષ તળે ભુજ વીશ ભરાયા, તે કહાડતાં કર કચરાણા રે; રાયેં
લડયડ્યો હશભુજ મહીપતિ હસીઆ, મુકુટ મસ્તકથી ખસીઆ રે; રાયેં
વીશ ભુજ હશ મસ્તક ધારી, હાર્યો રાવણ અહંકારી રે; રાયેં
વરૂણ વાયુ આવ્યા નરવપ્તુ ધારી, ધનુષ થકી ગયા હારી રે; રાયેં
હશ સહજ મહીપતિ એકઠા ધસીઆ, ધનુષના ખુણા ન ખસીઆ
રે; રાયેં

હશ દિક્ષપાળનો લાગ ન લાગ્યો, સર્વેનો ગર્વ ત્યાં લાગ્યો રે; રાયેં
કેટલાક ભૂપ વિના ઉપહાસે, ન ગયા પિનાકની પાસે રે; રાયેં
ન ચડે ધનુષ વળે ભૂપતિ પાછા, તે આછા થકી લાગે આછા રે; રાયેં
કેટલાક ભૂપતિ મનમાં રે લાલ, શીઘ્ર ચાલ્યા રથ સાલ રે; રાયેં
જનકની આજ્ઞા માગી ન માગી, તે (વળી) ગયા ભૂપતિ બળ ત્યાગી
રે; રાયેં

એયું જનકે કોઈએ ધનુષ ન ચડીઉં, તે પપતની પેરે પડીયું રે; રાયેં
જનક ભણે મારી પુત્રી ન પરણી, વીર વિના થઈ ધરણી રે; રાયેં
ભૂપતિએ પૃથ્વી નક્ષત્રી કીધી, વીરકળા હરી લીધી રે; રાયેં
એણીપેરે સાંભળી લક્ષ્મણે વાણો, લોચન કોધે ભરાણી રે; રાયેં
ભણે રે પ્રભુ મને આજ્ઞા દીને, (તો) ભૂપતનું મનડું પતીને રે; રાયેં
કહો તો પ્રહ્લાંડને પાટુએ પાડું, નભ લગે અવનિ ઉરાડું રે; રાયેં
સાત સાગર કહો તો એકઠા ભેળું, આભના તારા ઉખેલું રે; રાયેં
નિર્વીર પૃથ્વી જનકજીએ બાણી, ન ચક્ર્યું ધનુષ કો તાણી રે; રાયેં
પ્રભુ તમ આવે જો ધનુષ ન ભાગે, તો રવિકુળ લાંછન લાગે રે; રાયેં
સાંભળી ભ્રાત વાળ્યા ચંદુનાથે, આપણ છીએ મુનિ સાથે રે; રાયેં

આજ્ઞા વિના કાંઈ કામ ન થાયે, સેવા તણું ફળ જાએ રે; રાયે૦
 સાંભળી ઋષિ હસી જોડ્યા મુખથી, ધનુષ ચઢાવો મુખથી રે; રાયે૦
 રામ રઘુકુળ કેસરી કહાવો, શંભુનું ધનુષ ચઢાવો રે; રાયે૦
 મુનિવરનાં મુણી વાયક કણે, ઉઠી પ્રભુ લાગ્યા ચરણે રે; રાયે૦
 કટિ તટ-પલ્લવટ નાથે ના વાળી, ન બાંધી પાઘ સંભાળી રે; રાયે૦
 સે'જે ધયું જઈ ધનુ ત્રિપુરારિ, તે લાગ્યું કુસુમ જેવું ભારી રે; રાયે૦
 તાણી પિનાકના કર્યો ત્રણ કટકા, તે આભ લગે જઈ અટક્યા રે; રાયે૦
 સપ્ત પાતાળેથી પત્તગ પડકયો, ભાનુ તણો તુરી ભડકયો રે; રાયે૦
 કલમદ્યો કુરંગ ધનુષ કડાકે, હિંગ્ગજ લાગ્યા ભડાકે રે; રાયે૦
 દેવ રક્ષા હંત આંગળી ઘાલી, જોવા આંખ્યા સહુ ચાલી રે; રાયે૦
 ક્રોધ કે' ભવકેહંડ કિશોરે, વય વિના લાંગ્યું છે જોરે રે; રાયે૦
 ક્રોધ કે' ભૂપતિ એવું કરીએ, જાનકી ઝોંટીને વરીએ રે; રાયે૦
 ક્રોધ કે' ભૂપ એવું ન કીજે, અન્યાયે કન્યા કયમ લીજે રે; રાયે૦
 ક્રોધ કે' ભણ્યું અભણ્યું મા ભાજો, જોડ્યા વિના બળ રાજો રે; રાયે૦
 જેણે શરાસન શંભુનું લાંઝ્યું, અઝ અખડિત ગાભ્યું રે; રાયે૦
 તે સાથે યુદ્ધ કરે કેમ ચાલે, મારી મહીતળે ઘાલે રે; રાયે૦
 ક્રોધ કે' ભૂપ ચાલો રથ જોડી, લીડ થાય જેમ થોડી રે; રાયે૦
 ભક્તભૂપતિ ઘણું મનડામાં હરજે, તે રૂપ રાધવતણું નરજે રે; રાયે૦
 દેવનાં દુહંભિ વાગ્યાં છે બ્યોમે, વરસે કુસુમ ઘણાં ભોમે રે; રાયે૦
 જાળે કુતૂહળ મંડપમાંહી, સજ્જન હરખ્યા છે ત્યાંહી રે; રાયે૦
 આપી રઘુવરને વરમાળા, આવીને જાનકી બાળા રે; રાયે૦

૧૧૦

નૃસિંહાવતાર

(રાગ-હંદ્યાણ)

બાળા દેખાડ દેખાડ તારો વેકુંઠપતિ, એમ હોકારે બકારે જોલે
 મૂઢમતિ;

હું તો મનમાં ન રાખું કેની બીક રતિ, બાળા દેખાડ દેખાડ
તારો વૈકુંઠપતિ.

હમણાં પ્રહાર કરીને તારા પ્રાણ હરું, ત્યારે હિરણ્યકશિપુ મારું
નામ ખરું;

હું તો બ્રહ્માંડમાં ભય કેનો નવ ધરું, બાળા દેખાડ દેખાડ તારો
વૈકુંઠપતિ.

હું તો વેરીતણે છગેબળે માર્યો નર મરું, વર બ્રહ્માએ આપ્યા તે
અભિમાન ધરું; તેણે સકળ ભુવનમાંહે પુત્ર્યો કરું. બાળા૦

મુને શું કરે તારો રામ રીસ કરી, મહારી સન્મુખ ન શકે ખીર ધરી;
ગયો વૈકુંઠથી નહાસી મ્હારે ત્રાસે કરી. બાળા૦

વર બ્રહ્મા તણો મિથ્યા કરે કોણ વળી, જેથી પ્રગટી સદિ વિવિધ સઘળી;
મુને સહાય થયો છે તપમાં રે મળી. બાળા૦

એવો દિવસ કયો જે દેખું દેવ હરિ, જીલ્લ કરું તેની સાથે કર ખડ્ગ ધરી;
ચહેલો એ મળે તો મેલું બીજી વાત પરી. બાળા૦

એવું વચન સુણીને બોલ્યો બાળ મુખે, રાજા બળ શાને કરો બેસી રહોને
સુખે;

હું તો દુખજો થાઉં છું ત્હમારે દુઃખે, કાકા દેખાડું શું રામ મારો
રહ્યો છે વ્યાપી;

બધી સદિ સુરાસુર એણે થાપી, કાકા દેખાડું શું રામ મ્હારો
રહ્યો છે વ્યાપી.

મ્હારો પ્રભુજી વસે છે ત્રેલોક વિષે, એને ન બાણતા આપણથી દૂર રખે;
નથી બ્રહ્માંડ કોઈ મ્હારા નાથ પખે. કાકા૦

એ તો આત્મસ્વરૂપી સહુ માંહે વસે, જેમ દર્પણ માંહે પ્રતિબિંબ ધસે;
તેમ સઘળે ગોવિંદ અળગો ન ખસે. કાકા૦

ત્યારે બોલિયો અસુર મન કોષ થકે, અલ્યા બાણ્યું અબાણ્યું કેટલું બકે;
એક આ સ્થંભથી ઠાકોર તારો પ્રકટી થકે. બાળા૦

એવું સુણી બાળક કર એડી કહે, મારા સ્વામીજી મહિમા તો સત્ય લહે;
હુંમાં તુંમાં સ્થંભ ખડ્ગ સહુમાં રહે. કાકા૦

પછી પ્રહ્લાદ સંભારે વૈકુંઠ ધણી, નીરખી પ્રેમશું જોયું ત્યાં સ્થંભ ભણી;
માંહે દીઠા નરસિંહ ત્રેલોકધણી. દાદા૦

દેખી સ્થંભને પ્રહ્લાદે પ્રણામ કર્યો, મન આનંદ આણીને પ્રદક્ષિણા ફર્યો;
એવું દેખીને દાનવપતિ કંઠે ભર્યો. બાળા૦

બાંધો સ્થંભશું વધુટે ઉઠ્યો ખડ્ગ ધરી, હાડી મુછ પછાડી દોડી દોટ દઇ;
ફાટો કડકડ સ્થંભ ધરા ધ્રુજ રહી. બાળા૦

દીઠો કારમો કેસરી નર પ્રગટ થયો, રૂપ નિહાળી દાનવપતિ દ્વર ગયો;
ધરી હાલ ખડ્ગ આવી ઉભો રહ્યો, જુઓ પિતાજી પ્રેમે સુખ વૈકુંઠપતિ.

પૂર્વ છાંયો

હાલ ખડ્ગ કરમાં ગ્રહી, અસુર ઉન્નતમ ઉભો થયો;

નરખી શ્રીનરસિંહને, જુદ કરવા સન્મુખ ગયો.

ઉઘ રૂપ નરસિંહવું, તે દેખીને હુજુંદ;

મનમાં ભય પામે નહિ, ઉન્નતે માંડયું જુદ.

દિલો

અસુરશું નરસિંહ રૂપે, જુદ કરે જગદીશ;

તે કથાનો મુણે માહમા, રાય માનવધીશ.

૧૧૧

(રાગ-કલ્યાણ)

જેતાં કડકડ સ્થંભ ફાટ્યો કારમો રે, પ્રભુ પ્રગટયા તે નરસિંહ રૂપ;

ભડકડ ભાગા ભડ ભૂપતિ રે, છે ભક્તવત્સલ સ્વરૂપ;

રામ દેવશું જગાડયું જુદ દાનવે રે.

બુકુટી કુટિલ બીહામણી રે, દીસે નયણમાં પાવકની ઝાળ;

નાસિકા ઘોર ધણે આકળો રે, તેણે ડાલવા લાગ્યા છે દિગ્પાલ.

ખાચે ખગાસાં વિકાસે મુખ વેગશું રે, થાય તેમાં ત્રણ લોક સમાસ;
હાંકારો કરે શ્રીહરિ આકળોરે, ચૈદ્ર ભુવનમાં થાય તેનો વાસ.

રામ૦

બેહુ હસ્ત ખીરાબે બલ ભર્યા રે, જેવા ગળકે તે લાલ ગુલાલ;
તલપે વિડારે શિશુ દૈત્યને રે, હુતાં હજુરી હજારો ખનાસ. રામ૦
અંગ ઉપર વિકાળ રોમાવાળી રે, જાંઘે તે કેસરીના જેવા કેશ;
વદન તેજ રવિ કોટીનું રે, ધર્યો પ્રભુજીએ વિકાળ ધણો વેશ. રામ૦
ધ્રુબે ધરણી ચરણ ધમકારથી રે, ગાળે પરછંડે ગગન પ્રહ્લાંડ;
ખળબળે શિખર શૈલ્યનાં રે, શેષ સળવળે ચળે નવ ખંડ. રામ૦
એવું નિહાળી સ્વરૂપ નરસિંહનું રે, મન ખીનો નહિ દાનવનાથ;
હાલ ખડગ કરમાં ગ્રહી રે, જુદા માંડયું મધુસૂદનની સાથ. રામ૦
ત્યાં ક્રોધ કરી નરકેસરી રે, તોડયો તલપે કરીને તત્કાળ;
ઝેરાવર ઝાલ્યો જીવતો રે, વળી વેગેથી વછૂટે વિકાળ. રામ૦
નાખી આ યુદ્ધ ગગન લગે ઉછળે રે, આવે ખીહાવતો દાનવ થઇ કુર;
વળગે વછૂટે રૂઠે રામશું રે, ઉઠે તનમાંહે સમાય નહિ શૂર. રામ૦
પડે લડયડે વટે જઇ વાડયું રે, માર્યો મરે નહિં અસુર અકાલ;
ઇંદ્ર પ્રહ્લા આડા હાથ વાહળાં રે, જેવા આઘ્યા અમર ચારે ચાલ. રામ૦
હળ વાહળમાં વળે જેમ વિજળી રે, તેમ વિષ્ણુ સાથે ઢોલી મળે દૈત્ય;
ભારી ભુજ સહસ્રના પ્રહારથી રે, નવ ભાગે આયુધ ત્રહિત. રામ૦
ઝાલે ઝડપ નાખીને નરકેસરી રે, વળી વેગેથી વછૂટી વીર બય;
દેખીને ધ્રુજવા લાગ્યા દેવતા રે, મન મુનિ ન ધરી શકે કોઈ. રામ૦
જુદા દાણુ દેખીને વિરમય થયા રે, ઇંદ્ર પ્રહ્લા વિચારે છે એમ;
નરહરિ આગળ જુદામાં રે, બાણ્યું રળે રહેતો દાનવ એમ. રામ૦
થાય ઉચો નીચો ને બેખાકળો રે, નવ ઝાલ્યો રહે નરસિંહનો હાથ;
કીડા કરે અસુરશું શ્રીહરિ રે, ભરે સહસ્રભુજતણી ખાથ. રામ૦
નવ બણે સુર એમાં કોણ જીતશે રે, એવો અસુર અતુલ બલવાંત;
રાજ જુદા બેધને દૈત્ય ને દેવતાણું રે, વળી આંગળી લઇ રહ્યા હંત.

રામ૦

લોભ ભાર જાંબલે પ્રહારતા રે, ભય પામ્યો ઘણું મન ભુજંગ;
 સઘળા લેળા સમ સિંધુ સામટા રે, પડે ખડતાલે પર્વતશુંગ. રામ૦
 મલજીવ પ્રબળને બળે કરી રે, ઘણું શિથિલ થયો શેષ;
 ગર્જનાએ ગર્ભ ઘણા ગળ્યા રે, બાણ્યું ભૂતળ વાદળ લેળે એક. રામ૦
 એમ અસુરને વિષયુ વડે વાદ્યું રે, તેણે સુધં ન શકે કોઇ સેજ;
 તેજ પ્રકાશ્યું નરસિંહનું રે, તેણે નભમણિ થયા નિસ્તેજ. રામ૦
 એવો કિતસુત શ્રીહરિયું વડે રે, જેમ ઉડી પડે પાવક પનંગ;
 હારે નહીં હરિતણી હાઠથી રે, ત્યારે કોપ્યા વળી પ્રભુ નરસિંહ.
 રામ૦

મુખ ડાઢ વધારી વિકાળ શું રે, કીધું નરહરિ હાસ અટાટ;
 કાયર થયો દેવના ત્રાસથી રે, ત્રાડે દડી પડ્યો દાનવ વેરાટ. રામ૦
 વાળે વહનનો શખ્દ જઇ ઓમશું રે, જેમ ગગનમાં ગડગડે મેઘ;
 સાહી લીધો અસુરને અંકમાં રે, જેમ બગધર વિષધર વેગ. રામ૦
 સંધ્યા સમે ગ્રહી મંડપને દારે, આવી ઉંખરે બેઠા અત્રિનાથ;
 ઉઠર ઉખેડે નખે રનેહુનું રે, કોઇ ઉડી ન શકે પ્રભુ પાસ. રામ૦
 દૈત્ય ખોળ પડ્યો ખગપતિ દેવને રે, મન ચંતવે છે મેઢી નિઃશ્વાસ;
 મહારે આંતકાળ આંચો ગોપાળથી રે, ત્હોને નિશ્ચયે આંચો મન
 વિશ્વાસ રામ૦

પહેલાં ઉરપર પ્રવેશ થનો નહીં રે, ચક્ર ફરશીને કઠણ કુચીશ;
 નખથી જઠર કીધું ભુજવું રે, ત્હોનો આંચો અવસાન સમેધીશ. રામ૦
 પ્રભુ એણી પ્રાણે કરે દૈત્યને રે, મારી પાપીના કાઢ્યા પ્રાણ;
 આંતરડાંની માળા કંઠમાં ધરી રે, બેઠા સિંહાસન ચઢીને ચક્રપાણ.
 રામ૦

કોણ પહોંચે પ્રભુજીની ચતુરાઇને રે, જેણે સર્વ રચ્યો સંસાર;
 જ્ઞાતણાં વચન ન લોપિયાં રે, તેમ અસુર વિડાર્યો કીરતાર. રામ૦
 વર બ્રહ્માતણાં સત્ય કરી પાળિયાં રે, દુષ્ટ માર્યો સમે વિચારી
 પ્રદોષ;
 પુખ્તવૃષ્ટિ કરે સર્વ દેવતા રે, વાળે હુંહુલીતણા નિર્દોષ. રામ૦

૧૧૨

ધ્રુવાખ્યાન

(ચત્રાવળી છંદ)

ઉત્તાનપાદ નર નીપનો, રાજા પરમનિધાન,
અનુપમ એ સુંદરી ત્હેનાં, સુરતિ સુમતિ નામ;
સુરતિ ઉપર નહિ રે માન, ધ્રુવજી તેના એક સંતાન,
સુમતિ ઉપર છે ઘણું હેત, તેનો કુંવર કંતમ એક.
જે જે વૈકુંઠરાય.

ઉત્તમ ઉછંગે એસાર્યો રાય, સભામાંહી એકવાર,
લાડ લડાવે પ્રેમશું રાણી, હેડે હરખ અપાર;
હરખ ન માયે હડામાંય, ધ્રુવજી રમતા આવ્યા ત્યાંય,
ઉછંગ એસવા કીધાં મન, અપર મા કહે કંઠજી વચન. જે જે
સુમતિ-અપર મા એમ બોલ્યાં બુંડા, એ સુખ તુજને કયાંથી,
અભાગણીના પેટતણા તું, જાને અકરમી ઇહાંથી;
ઇહાંથી જઈ વનમાં તપ માંડ, હરિ ભજીને કાયા છાંડ,
ફરી જનમ લે મ્હારે શરીર, તો ત્હને રાજ અપાવીશ વીર.
જે જે

વચન વનિતાનાં સાંભળી, ઉતર્યો મ્હોંનો રંગ,
સભા તે સઘળી દેખતાં, ધ્રુવજી થયા મનભંગ;
મનભંગ થઈ નાખ્યો નિઃશ્વાસ, રોતા આવ્યા માની પાસ,
માયે ચાંખ્યા હૃદયસાથ, કહે કુંવર કોણે દુભાવ્યા આજ.
જે જે

ધ્રુવ-આજે સભામાં માવડી, બેઠો ઉત્તમ રાયને બોળે,
ઉછંગ એસવા, હું ગયો ત્યારે, અપર મા એમ બોલે;
અપર કહે અભાગણી કેરા, સુખ વાંછો તો વન જાઓ બેલા,
ફરી જનમ લે મારે શરીર, તો તને રાજ અપાવીશ વીર.
જે જે

સુરતિ-વળતી માતા ઉચ્ચરે, કુંવર હેડે ન ધરીએ દુઃખ,
 પૂરણ પુન્ય કીધાં હશે ત્યારે, તે લોગવે છે સુખ;
 સુખ આપણને ક્યાંથી બહાલા, નિયમ ધર્મ કથા નથી પાળ્યા,
 નથી સંતોષ્યા જોગી જતિ, તપ તીરથ વ્રત કીધાં નથી.
 જે જે૦

નથી સંતોષ્યા સાધુને, નથી આખ્યાં વિપ્રને દાન,
 ઓછાં કરમ જ્યાં આપણાં, ત્યાં ક્યાંથી રાયનાં માન;
 માન લોગવે ઉત્તમ નિત્ય, દત્ત વિના કયમ પામિયે વિત્ત,
 જો હોય ઈદ્રિસનનો ખપ, તો કુંવર જઈ માંડો તપ.
 જે જે૦

તપ માંડયો પ્રહ્લાજીએ ત્યારે, પામ્યા પદ્માસન,
 સેવા કીધી મનભાવતી ત્યારે, પ્રગટયા નારદ મુન;
 મુનિયે માંડયો મોટો જાગ, તપ તીરથ વ્રત થયાં સુભાગ,
 જો કરીએ શ્રીહરિ પ્રસન્ન, તો અભાગિયાં ટળીયે તન.
 જે જે૦

ધ્રુવ- તહને અભાગિણી હું ટાળું મા, છું રે તમારે તન,
 વનમાં જઈ વેગે કરીને, સુખ સંભારું નહિ અન્ય;
 સુખ સંભારે સાહે જેહ, વિશ્વંભરે પરઠિયો ફેહ,
 હરિ મળે તો તાપ ઓલાય, નહિતર પ્રાણુ તણું વનમાંય.
 જે જે૦

સુરતિ-માતાને આંસુ આવીયાં ને, અંતર ઉપની દાઝ,
 રાજાએ મને પરહરી કુંવર, તુંએ કરે છે તાજ;
 તુજ વિના હું રહીશ કેમ, ટોળા વહુટી મૃગલી,
 જળ વિના જેવી માછલી, મહારા પ્રાણુ જશે ટળવળી.
 જે જે૦

ધ્રુવ-ટળવળ મા રે માવડી તું હવે, દુઃખનો આવ્યો અંત,
 બીજ રોપાવીશ સુખનું તહેને, કૃપા ભાગશે અનંત;
 અનંત કૃષ્ણા કરશે હરિ, આપણી આશા પુરશે ખરી,

એ છે સાચો અનાથનો નાથ, તહેને લજવા બહિં રે માત.

જે જે૦

સુરતિ-વળી માત એમ ઉચરે કુંવર, પાંચ વરસનો તાં,
 બીજું બાળક એકે નથી, કેમ હું વાળું મન;
 કેમ મોકલું વનની વાટે, કહેતાં મારાં હેડાં ફાટે,
 આંખની આગળ રહો રે બાળ, ઘેર બેઠાં લજીયે ગોપાળ.

જે જે૦

ધ્રુવ-ઘેર ગોપાળ ન પામીયે, મનમાં મોહ ઉપજે માય,
 ખાતાં પીતાં પહેરતાં માતા, કેમ હમાશે કાય;
 કાયા હમતાં સરશે કાજ, તપ કરતાં મળશે મહરાજ,
 વનમાં જે વહેલો આવીશ, માતા હો સુજને આશીષ.

જે જે૦

સુરતિ-આશીષ હે છે માવડી સુતને, હજો કુશળ કહયાણ,
 મસ્તકે રક્ષા માતની-ક'હે, કૃષ્ણની રક્ષા બાણ;
 ક'હે કરજો કૃષ્ણ રક્ષણ, ઉરની આગળ નારાયણ,
 કટી કેશવ પુરુષોત્તમ પાય, એવી આશીષ હે છે માય. જેજે૦
 માને આંસુ આવ્યાં ત્યારે, થ'લીને રાખ્યાં નીર,
 ગહારી જીભે કેમ કહું વળી, વનમાં વિચરો વીર;
 વીર વચન કોનાં નવ ધરશે, તપ કરતાં માયા નવ કરશે,
 તપથી તમને મળશે હરિ, વીરા વેગે પધારશે ફરી.

જે જે૦

કવિ-ફેરા ફરિયો માતાને, ફરીને લાગ્યો ચર્ણ,
 આજ્ઞા માગીને સંચર્યો, વંદીને શુભ શુકન;
 શુકને મળી સવત્સી ગાય, સુવાસણી બેડું ભરી બાય,
 વરકન્યા પરણીને વળ્યાં, વેદ લખતા વિપ્રજ મળ્યા. જેજે૦
 મળ્યા શુકન જઈ હર્ષના, ધ્રુવજી નીકળ્યા નગર બહાર,
 આગળ બતાં ધ્રુવજીને રે, મળિયા બ્રહ્મકુમાર;
 બ્રહ્મકુંવર ભગવાનને ચાહતા, હરિગુણ ગાતા વેણ સુવાતા,

કર બેડી કહે છે ભૂપતન, કામા કરો ત્હમે નારદ મુન્ય.

જે જે૦

નારદ-નારદ કહે શીદ બાઓ છો, શું છે ત્હમારે કામ,

કોણ ત્હમારાં માતપિતા, શું છે ત્હમારું નામ;

ધ્રુવ-મ્હોરું નામ છે ધ્રુવ નિર્ધાર, મ્હારા પિતાને જે છે નાર,

રાવ રાણા બેઠા સઉ રંગ, ઉત્તમને તેડયો ઉછંગ.

જે જે૦

ઉછંગે બેસવા હું ગયો મ્હારી, ખાંત કુંયાની બોલી,

દષ્ટિએ મુજને દીઠો ત્યારે, અપર મા એમ બોલી;

અપર કહે અલાગણી કેરા, જે સુખ વાંછો વન બાઓ બહેલા,

ફરી જનમ લે મારે પેટ, તો ત્હને રાજ અપાર્વીશ નેટ.

જે જે.

નેટ નારદ કેમ લોગવું, એતું આપ્યું ધન,

સલા સઘળી દેખતાં, મ્હને કહ્યાં કઠણ વચન;

કઠણ વચન તે કેમ વિસરે, લોહા સ્રમ હોય તો નીસરે,

ખડ્ગતણો તો સહીયે ધાય, પણ એ બોલ સચા નવ બાય.

જે જે૦

નારદ-બરે લેલા અત્યારથી, તે તું એવડો શો ધરે કાળ,

માન કુમાન શું ત્હારે, તું તો પાંચ વર્ષનું બાળ;

બાળકને શા ધરવા બોલ, બાઓ પીવો નૈ કરો કલ્લોલ,

અપર માનાં એવાં હેત, વિસારીને વાળો ચેત.

જે જે૦

ધ્રુવ-ચિત્ત તે કષપેર વાળિએ, મ્હને બોલાવ્યો નહીં આપ,

કથાયમાં લેખ્યો નહિ હુંને, ઉકળું છું તે તાપ;

નારદ-તાપ કુંવર નહિ આણીએ રતિ, સુખદુઃખનું કોઈ સરિગત નથી,

હરિયે નિમ્નું તેમજ હોય, કર્યો કરમ છોડાવે નહિ કોય.

જે જે૦

કો કાળે વૃદ્ધિ હાણુ છે, ત્હનો ન ધરો હખં ને શોક;

અણચિંતવું જે આવી મળે, ત્હનો ધર સંતોષ;

સંતોષી કુંવર ઘેર પધારે, અપર માના ઘોલ વિસારે,
આવ કુંવર ત્હારા બાપને કહું, રાજ અપાવું ને માને સહું.
જે જે૦

ધ્રુવ-સલામાં શું દેખાડીએ, ઝોડોમાં વળી નાક,
સલામાં જ્યારે શોભશું, મન પૂરશે અભિલાષ;
લાખ લાખેણી કરશે હરિ, ત્યારે મંદિર આવીશ ફરી,
તપ કરતાં જે હરિ નહિ મળે, તો મુજ પ્રાણ તણશ બળે.
જે જે૦

નારદ-બળ કીધે હરિ નહિ મળે, માનો મ્હાડું વચન,
જન્મથકી જોગી દેહ હમે, સ્વપ્ને નહિ દર્શન;
દર્શન લ્હમને કેમ આપશે, વન જઈને વિમાસણ થશે,
વાધ વરુ વનમાં બહુ હશે, તે દેખીને તન ધ્રુજશે.
જે જે૦

જાશે ચિત્ત સંસારમાં ત્યારે, સાંભરશે રંગભોગ,
ભૂખ તરસ જ્યારે લાગશે, ત્યારે કુંવર મૂકશે જોગ;
ધ્રુવ-જોગ ઋષિ નહિ મૂકું સ્વામ, મન ઇંદ્રિયો રાખીશ ઠામ,
મેરુ ચળે પાણી હું ચળું નહિ, ઋષિજી તમ પરતાપે સહી.
જે જે૦

નારદ-ઋષિ કહે તું નીસર્યો ત્યારે, જાને મધુવનમાંય,
જમનાજીમાં, નાહીને તું, તપ આઢરજે ત્યાંય;
ત્યાં જઈ કરજે અદ્વાયન, જળ પત્ર ને ફળ પ્રાથન,
વળી તું ભજજે હરિનું નામ, સ્વરૂપ સમરજે શ્રીધનશ્યામ.
જે જે૦

શ્યામને શીશ મુગટ છે-કાને, કુંડળ મકરાકાર,
કોટે કૈસ્તુલ કટિમેખલા, પાય નેપુર અણકાર;
પાય પદ્મ શંખ ચક્ર ને ગદા, એવું સ્વરૂપ સમરજે સદા,
કાનમાં અક્ષર કહું છું જેહ, દ્વાદશ અક્ષર ભણુજે તેહ.
જે જે૦

એ કરતાં ખટ માસમાં, તુજને મળશે વૈકુંઠનાથ,
 કવિ-આશીર્વાદ દઇ દાસને, મસ્તક મુકયો હાથ;
 હાથ જોડી ધ્રુવ લાગ્યો ચરણ, આરા માગી વિચર્યો અરણ,
 એહ કથા રહી એણે ઠામ, ઋષિ પધાર્યો રાયને ગામ.
 જે જે૦

મુનિ આળ્યા મહારાજને જોવા, રાય તણું સુખ મન,
 માન દીધાં પ્રદાપુત્રને, વળી આપ્યાં આસન;
 આપ્યાં આસન બેઠા ઋષિ, આશા ઉત્તમ તાતને વસી,
 રાજ-આ શાંરે ઋષિ સુખનાં રાજ, ધ્રુવ વિનાં ચિતા અતિ આજ.
 જે જે૦

આજ સભામાં ઋષિજી મ્હારે, ઉત્તમ ખોળા માંય,
 ધ્રુવજી હોય તો આજ વધે બહુ, ઉછંગની શોભાય;
 ઉછંગે બેસવા ધ્રુવજી આળ્યો, ત્હેને તો મ્હેં નવ બોલાવ્યો,
 સ્ત્રીને વરાંસે નીસર્યું બાળ, અપર મારે દીધી ગાળ. જે જે૦
 ઋષિ એ વચને નીસરિયો રે, વીરો ગયો છે વન,
 વનમાં વાઘ વરૂ હશે ત્હેને, ઢેખી ધ્રુવજી તન;
 તન ધ્રુવજી રે તડકે ટાઢે, મંદિરમાં મા'લતો લાડે,
 વાયુ વૃષ્ટિ કેમ સહેશે કુમાર, એની કાયા કોમળ સાર.
 જે જે૦

કોમળ પટકુળ પહેરતો, કેમ જોઈશે મૃગચર્મ તેહ,
 મસ્તક બાંધતો મોળિયું કેમ, જટા રાખશે એહ;
 એહ આનંદે હરતો કરતો, ઘોડાની અસ્વારી કરતો,
 કાંટામાં કેમ સૂશે બાળ, એની શય્યા અહીં છે સાર.
 જે જે૦

સારાં અન્ન આરોગતો તે, કૃણ પત્રો કેમ ખાશે ?
 પાણી પીતો પળે પળે તે, જળવિષ કેમ રહેવાશે ?
 ત્હેની વતી રહેવાશે કેમ ? તેહ વિના હું દાગું એમ,
 સુધ વિનાનો થયો શરીર, વીસરતો નથી તેહજ વીર.
 જે જે૦

વળી વીરો અહિંયાં આવતો, રમત રમતો અપાર,
ભૂખ તરસ જ્યારે લાગતી, સુખડી માગતો સાર;
સારી સુખડી સુંદર મેવો, કહુ કહુ ખોલતો એવો,
તેણે અમને કીધાં તાજ, પુત્ર વિના શું કરવું રાજ.

જે જે૦

શું કરિયે વડી સાહેબી, ચિત્ત ઠરતું નથી કોઈ કામ,
શું કરિયે આ રાજ અને શું, કરિયે ધન ને ધામ;
ધન ગયું અમારે આજ, પુત્ર વિના સૌ સૂનો સાજ,
પુત્ર વિના હું દુર્ખાળ દુઃખી, મહારા પ્રાણ જશે રે ઋખી.

જે જે૦

નારક-ઋષિ કહે તમે મા રૂઓ, મહને મળ્યો હતો તે ખાળ,
આશીર્વાદ હઈ મોકલ્યો, ભજવા શ્રીગોપાલ;
ગોપાલ ભજશે દિવસ થોડે, કુંવર ઘેર પધારશે કોડે,
માંડો રાજ ને છાંડો દુઃખ, એવું કહીને વળિયા ઋખ.

જે જે૦

કવિ- ઋષિને ચરણે લાગીને ધ્રુવ, વિચર્યો વન મોઝાર,
મધુવન પહોંચ્યો પ્રેમથી, કીધો ત્યાં જઈ મન વિચાર;
ત્યાં જઈ માસ કીધા ઉપવાસ, બીજે માસે ફળકંઠ પ્રાપ્ત,
ત્રીજે માસ છઠે દિન એમ, ચોથે માસે જળના નેમ. જે જે૦
નેમ ધરીને નેહથકી બળે, ઇશ્વર અશરણશરણ,
પાંચમે પ્રાણજ રુધિયા ધ્રુવજી, ઉભા રહ્યા એક ચરણ;
ચરણ ચતુરણજ ચિત્તમાં ધર્યાં, દાહથ અક્ષર મનમાં ભર્યા,
એમ કરતાં વીત્યા ખટ માસ, હૃદયમાં ઝોળખ્યા અવિનાશ.

જે જે૦

અવિનાશીને ઝોળખિયા રે, એમ ઉભો રાજન,
પૃથ્વી લાગી ડોલવા ત્યારે, ડાલિયું ઇંદ્રાસન;
ઈંદ્ર અમર સૌ એકઠા થયા, વેગે કરી વૈકુંઠ ગયા,
જઈ કેશવને લાગ્યા પાય, મધુવનમાં કોઈ કળે કાય.

જે જે૦

દેવતા- કાયા કપ્પી વશ રાખવી એ, ઇન્દ્રિય મન અચેત,
 અચરત એ તો અતિ ઘણું એમ, બોલ્યા અમર ધરી હેત;
 અમર કહે અમને બીક લાગી, રખે લિયે ઇન્દ્રાસન માગી,
 વિષ્ણુ - વિષ્ણુ કહે સાંભળ સુરપતિ, રાજ-લોગ એ ઇચ્છતો નથી.
 જે જે૦

નથી ઇચ્છતો સંપત્તિને કે, નથી ઇચ્છતો સુખ તેહ,
 ચરણ ધર્યાં ચિત્તે મહારા, ક્ષણું અળગો ન મુજથી એહ;
 મુજ થકી અળગો નહિ એહ, એણે દમી છે પુરણ દેહ,
 સદા સ્મરણ રાખે એ મહાઈ, કહોની એને કેમ વિસાઈ.
 જે જે૦

વિસાર્યો વિસરે નહિ એને, આપીશ અવિચળ અર્થ,
 નામ નહિ લે તે તમતણું, કયાંય બીહો છો વ્યર્થ;
 કવિ- ઇન્દ્રતાણી આસવાસના કરી, સુર થાનક મોકલિયા કરી,
 ગરુડે ચઢી આલ્યા શ્રીહરિ, વનમાં આવ્યા વેગે કરી.
 જે જે૦

કર્યો નાદ બ્યારે શંખનો ત્યારે, ધ્યાનમાંથી ધ્રુવ જાગ્યા,
 નેત્ર ભરી નિહાળીને રે, પ્રેમશું પાયે લાગ્યા;
 પ્રેમ કરી પરણામ્યા નાથ, હરિએ મેલ્યો મસ્તક હાથ,
 નિર્મળ વાણી હવી પ્રકાશ, સ્તુતિ કરે કર જોડી દાસ. જે જે૦
 ધ્રુવ- દાસ દયાળને વિનવું તમે, સર્વ જગતના ભૂપ,
 અકળ લ્હમારી ગતિ છે ન્યાળી, અકળ લ્હમાઈં સ્વરૂપ;
 સ્વરૂપ નામ લ્હમાઈં જેહ, ગણતાં પાર ન પામું તેહ,
 સઘળી વાતે છો લ્હમે શ્યામ, પ્રાણી માત્ર કરે પ્રણામ.
 જે જે૦

પરણામી પરમાત્મા શ્રીહરિ, સારંગપાણી હોય,
 અફલુત શક્તિ આપની, લ્હારો પાર ન બાણે કોઈ;
 પાર ન બાણે કોઈ લગાર, હું કેમ પામીશ લ્હારો પાર,
 એવું સુણી હરખ્યા નરહર, કુંવર કંઈએક માગ્ય તું વર.
 જે જે૦

વર કેમ માયું વિકૃત્તા હું તો, કરીશ ત્હમારી સેવા,
વિષય લોગ સંસાર છે એતો, સુપનાનાં સુખ જેવા;
સુપના જેવી કાચી કાચા, સંસારની શી ધરવી માયા,
માયામાં ન મ્હને મોકલો, વાહીને ન કરો વેગજો. જે જે०

વિષય- વેગજો વીરા ક્ષણું ન કરું, વળી તું વહેલો આવીશ,
જે ફળ દુર્લભ દેવને મળવું; તે ફળ તું પામીશ;
તે ફળ તુજને આપું આજ, સંસારમાં ત્હારી ન રહે લાજ,
લોક કહે રઝળીને મુઓ, સ્વજનોમાંથી પડ્યો ભુજવો.
જે જે०

પડ્યો સ્વજનથી ભુજવો, ત્યારે સુચિત્તે દુઃખ થાય,
ઘેર જાને વીરા તું ત્હારી, વાટ ભુજો છે માય;
મા ને બાપતણું દુઃખ કાપો, ઇહાંથી જંને સૌને સુખ આપો,
મ્હારી આજ્ઞા પાળજ આજ, છત્રીશ હજાર વર્ષ લોગવ રાજ.
જે જે०

રાજ લોગવી તું આવજે, ત્હને મોકલાવીશ એક વિમાન,
તેમાં બેસી તું આવજે, ત્હારું થશે જગતમાં બાણ;
બાણ જગતમાં થશે રાય, તેણે વધશે તુજ મહિમાય,

કવિ- આપી વચન વદા ગોપાળ, જમનાજીમાં નાહું બાળ. જે જે०
બાળકને મારગમાં બતાં, ઉપન્યો મન વિચાર,
જે ફળ દુર્લભ દેવ ગણે તે, મ્હને મળ્યા મોરાર;
મળ્યા મોરાર પણ હું નહિ કાળ્યો, હરિતજીને માયા લાળ્યો,
આગળ ઋષિજી કહેતા એમ, ત્હમને ત્રીકમ મળશે કેમ.
જે જે०

મુજને ત્રીકમજી મર્ચા, મહેં તો જવા દીધા ફેક,
ફરી જઈશું સંસારમાં, મ્હને હસશે દુરીજન લોક;
લોક કહેશે એને બુદ્ધિ થોડી, રત્ન આપીને લાળ્યો કોડી,
પણ એક જથ્થો હું મોટો લાળ્યો, હરિનાં હથાં કરીને આળ્યો.
જે જે०

લોકો- હરિ દર્શન કરીને આવ્યો રે, રાય તહમારો તન,

રાજા- હું દુઃખિયાને શું હસો છો રે, તહમે તે સર્વ જન;
દુઃખિયાને હસવા સાચા, વને ગયા કેમ આવે પાછા,
વને ગયાને થયા ખટ માસ, તે કુંવરનો શો વિશ્વાસ. જે જે૦

કવિ- હર વિશ્વાસ ન આવ્યો ત્યારે, આવ્યા નારદમુન,

નારદ- હરિ દર્શન કરીને આવ્યો રે, રાય તહમારો તન;
રાય તહમારો તન ધણું જીવો, એ કુળમાં પ્રગટ્યા છે દીવો,

કવિ- વચન સુણી રીઝયા નરપતિ, વળતી વધામણી આપી અતિ. જે જે૦
વધામણીમાં આપ્યા રડા, રાયે એકાવળ હાર,
રથે બેસીને સાંચરિયા, ને સાથે સુત બે નાર;
નારીને સિરે સુવરણ ઝારી, ભેટ ભલી લીધી છે ભારી,
રાય રથેથી ઉતર્યા જ્યારે, પુત્રે પરણામ્યા તે વારે. જે જે૦

ધ્રુવ- પ્રથમ પ્રણામ અપર માને, તહે ભેટાડયા શ્રીપત્ય,

સુમતી- વળતી માતા એમ બેલ્યાં તું, વાણી બોલ્યો સત્ય;

વાણી બોલ્યો તે સત્ય કહી, આપણી આશા પૂરણ થઈ,

સુરતી- વીરા હું બેતી હતી વાટ, તહે મહારો ટાળ્યો ઉચાટ. જે જે૦

કવિ- ઉચાટ મનનો ટાળ્યો કુંવર, તેડ્યો આનંદ ભેર,

હેતનાં આંસુ આવ્યાં ત્યારે, દુધની ચાલી સેર;

સેર ચાલી તે કુંવરે પીધી, માતાએ ઘણી આશિષ લીધી,

સુરતી- ઘણાં વર્ષ જીવો રે તન, તહમે કર્યાં છે કુળ પાવન. જે જે૦

પાવન કર્યાં કુળ આપણાં, વંશે વધાર્યાં નામ,

મહિમા વધાર્યો જગતમાં તે, તહે ભજીને શ્રીરામ;

કવિ- રામભગત તડકામાં દીઠા, ઉત્તમે ત્યાં છાંયડા દીધા,

બન્ને ભાઈની પોતી રળી; હેતનાં આંસુ આવ્યાં વળી. જે જે૦

વળી રોપાવ્યા બારણા આગળ, કોમળ કેળના થંભ,

અક્ષત અંકુર કુમકુમને જળ, ભરી ચઢાવ્યા કુંભ;

કુંભ ઉપર અક્ષર લખિપાજ, ધ્રુવને અવિચળ હોભે રાજ,

ઢોલ ઢાઢમાં ભેરી નાદ, ધ્રુવ પધાર્યો નિજ પ્રસાદ. જે જે૦

૧૧૩

હિરણ્યાક્ષનધ

(રાગ-વેરાડી)

હિરણ્યાક્ષ હઠે ભરાણો રે, ખીજો કોણુ છે મુજ સમાણો રે;
 કોણુ દેવનો દેવ કહાવે રે, દૈત મારવા હામ ધરાવે રે.
 એને ખોળી કહાડું ક્ષણ માંહે રે, જઈ જીતું રહેતો હોય જ્યાંહે રે;
 જાએ નાશી તો જીવતો ઝાણું રે, લાવી કારાગૃહમાં ઘાણું રે.
 એમ કહી મૂંછે કર ઘાલ્યો રે, ચોદ લોકમાં ખોળતો ચાલ્યો રે;
 જઈ ઈંદ્રપુરીમાં પોતો રે, દૈત હીંડે ધરે ધર જોતો રે.
 કોય માધવ મુજને દેખાડો રે, પુરૂષોત્તમ દષ્ટે પાડો રે;
 એશું ખડ્ગવિદ્યાએ ખેલું રે, દષ્ટે દેખું તો જાતો ન મેલું રે.
 તમે સાંભળો અમર મેર રે, રાખે દાનવ સાથે વેર રે;
 હરે દેવ તમારી સાર રે, તેને ખોળી કાડું નિરધાર રે.
 એ તો મૃત્યુ અસુરનું આણે રે, તેની ત્રેવડ કરવી આ ટાણે રે;
 જેને મુનિજન સર્વ સંભારે રે, તેનું મુખ જોવું છે મારે રે.
 કહાવે અમરતણો એ સ્વામી રે, બહુ વેશ ધરે બહુનામી રે;
 તમે દેખાડો એનું ઠેકાણું રે, નહિતર અંત તમારો આણું રે.
 વળતા ખોલ્યા તે સર્વે સુર રે, તું તો કોઈ નવ જાણે અસુર રે;
 એ તો અખિલ જગતના વાસી રે, તું તો જોની સઘળે તપાસી રે.
 એ તો કોઈ થકી નવ છેટે રે, પણ ખોળ્યા વિના નવ જોટે રે;
 ધર મૂકી વનમાં જાય રે, તેને સન્મુખ દર્શન થાય રે.
 મોટા સદૃશુર શિર જાપે રે, તે પણ એનું ઉપાસન આપે રે;
 જો કોઈ નિશઠ્ઠિન સ્મરણ રાખે રે, તેને રૂપ રમાવર દાખે રે.
 તુંને વેરભાવે લાગ્યો લક્ષ રે, તોજો પ્રભુ થશે પ્રત્યક્ષ રે;
 એની વાત તો પ્રહ્લા જાણે રે, મુખથી ચારે વેદ વખાણે રે.
 તું તો પ્રહ્લાને પૂછતી ખ્યાત રે, જે જાણે છે એની વાત રે;
 એવું સાંભળી પ્રહ્લા પાસે રે, દૈત આવ્યો છે એક શ્વાસે રે.

આવી ઉભો શીશ નમાવી રે, પ્રદ્ધા પૂછે તે પ્રેમ જાણાવી રે
કહે પુત્ર આવ્યો છે કેમ રે, કાંઈ માંડ્યો છે ઉન્માદ એમ
જોલ્યો દૈત તે જોડી હાથ રે, મારી વિનતિ સાંભળો નાથ રે;
મુને નારદે જે કંઈ કહ્યું રે, તે તો વચન હૃદે મેં ગ્રહ્યું રે.
તુને મારશે માધવ રાય રે, જેનો મોટો ઘણો મહિમાય રે;
જેણે મધુદેવને માર્યા રે, મોટા બગવંત એથી હાર્યા રે.
તેને જાણો તમો મહારાજ રે, તેને દેખાડી દોની આજ રે;
કરી જુદ્ધ ને એને ગાળું રે, દૈત સઘળ તું દુઃખડું ટાળું રે
એવું સાંભળી પ્રદ્ધા જોલે રે, કોઈ પુરુષ નહીં એની તોલે
એ તો આદ્ય પુરુષ અવિનાશી રે, એની જોતજગતમાં પ્રકાશ
એ તો કોઈનો માર્યો નવ મરે રે, એ તો તૃણનો ચેરુ કરે :
એને જોળીએ જો જુગ બાધે રે, તો અદ્વૈત બાવે નવ લાધે
ઘણા દિવસ લગે તપ સાધે રે, એક ચિત્ત કરીને આરાધે :
એને ચરણે જે તન મન અર્પે રે, રહી ચરણને સર્વે સમપે
તેને મળે મધુસૂદન પોતે રે, મન હંકાર સર્વે ખોતે રે;
તમો દાનવ કાંઈ નવ જાણો રે, જોલો હંકારે આપ વખાણો
શુભ વેપાર કરો અણલેખે રે, તે પણ દેવ અત્રિક્ષથી દેખે
તેણે તમ ઉપર નિર્ધાર રે, મન કોપ કરે કીરતાર રે.
સુર સઘળા મેલી અભિમાન રે, બાવે ભક્તિ કરે ભગવાન રે;
શુભ જોવિંદના નિત્ય ગાયે રે, તેને શ્રીહરિ થાશે સહાયે રે.
તમો શુભ જો જોવિંદના ગાઓ રે, ક્ષણમાં સુર સરીખા થાઓ
એને સુર અસુર બે સરખા રે, જેમ સઘળે વરસે વરખા રે.
તમે દુઃખ દો છો સુરની દેહ રે, કરે સ્તુતિ પ્રભુજીની તેહ
સ્તુતિ સાંભળી શ્રીવર રીઝે રે, સુણી જોવિંદ તમપર ખીજે :
તેણે શ્રીહરિ તમને સંહારે રે, દેવ પોતાના કરીને ઉગારે રે
તમે દૈત પોતાને પાપે રે, વળી વેર કરો છો આપે રે.
તમે સહેજે કરો છો કીડા રે, તેમાં પૃથ્વી પામે પીડા રે;
તેણે તમને વિષ્ણુ વિદારે રે, તેમાં કોણ પ્રભુને વારે રે.

તમને સરભળ્યા શ્રીનાથે રે, વળી વેર કરો છો તમે હાથે રે;
 વેર વિષ્ણુ સાથે જો કરશો રે, એના માર્યા તે નિશ્ચ મરશો રે.
 એવું સાંભળી દાનવ હુકે રે, એના સમ જો માર્યાવણ મૂકે રે;
 એણે પ્રહ્લ જો દેવની રાખી રે, અમે જીવું કરવા અભિલાખી રે.
 એથી બીજાએ નવ નિર્વાણ રે, પાડું પૃથિવીમાં ભંગાણ રે;
 એ તો કહાવે વિપ્રનો પતિ રે, વઢે અમ સાથે અમરની વતી રે.
 બધી પૃથ્વી જળમાં ઝગોળું રે, વિષ્ણુ સંગાથે નિશ્ચે યોગું રે;
 એમ કહીને અસુર પાછો વળીઓ રે, આંખો અવનિ ઉપર અતિ
 બળીઓ રે.

અવની બળે કરીને ચાંપી રે, બાધી પૃથ્વી તે ધર ધર કાંપી રે;
 નવ ખંડ ધરા તત્કાળ રે, શેષ સહિત ચાલી રસાતાળ રે.
 ત્યારે સુરપતિ જોડી હાથ રે, સહુ સંભારે વૈકુંઠ નાથ રે.

પૂર્વે કાવ્યો

પૃથિવી ચાંપી ચરણ શુ', ઠાલ્યા હથ હિંગ્યાળ;
 સુર પ્રહ્લાદિક દ્યુતિ કરે, સર્વે દેવ હયાળ;
 વહાર કરો વૈકુંઠપતિ, કમળાનાથ કુપાળ;
 સુરસહાયક જગતનાથક, ત્રણભુવનપ્રતિપાળ.

૧૧૪

રાગ રામગ્રી અથવા છંદ તોરકની દેશી.

ભણે ધંદ્ર મુનીંદ્ર ઉપેંદ્ર નમો, કરુણાવર શ્રીહરિચંદ્ર નમો;
 સન્નિધદાનંદ શ્રીઅવિનાશી નમો, કમળાવર વૈકુંઠવાસી નમો.
 પુરુષોત્તમ પંકજનેત્ર નમો, પરિપૂરણ પ્રહ્લ પવિત્ર નમો;
 રવિ કોટિકલાવર રૂપ નમો, ભગવાન સુરાસુર ભૂપ નમો.
 પરમેશ્વર પન્નમશાયી નમો, સચરાચર સંપદદાયી નમો;

શિર ચરણ કરાંબુજ સહસ્ર નમો, પરિધાન પીતાંબરવત્ર નમો.
 કિરીટાદિકલંકૃત ધારી નમો, મધુસૂદન દેવ મોરારી નમો;
 શંખ ચક્ર ગદાંબુજપાણી નમો, ખગવાહન પુરુષ પુરાણી નમો.
 ત્રટ નિર્ધનપાવન ચરણ નમો, જય માધવ મંગલકરણ નમો;
 સુરવલ્લભ સુંદરશ્યામ નમો, જનહાયક દુર્લભ ધામ નમો.
 નભવાયુ હુતાશ પ્રકાશ નમો, પૃથિવીજલજંતુનિવાસ નમો;
 શુભવંત અચિંત્ય અનંત નમો, ભયભંજન શ્રીભગવંત નમો.
 નિરાકાર નિરંજન દેવ નમો, શિવશ કર સાચક શૈવ નમો;
 શરણાંગતવત્સલ નાથ નમો, નિજ ભક્તતણા સદા તાત નમો.
 ભુવનેશ્વર ભૂધર વીર નમો, શુભ ધર્મ ધુરંધર ધીર નમો;
 દ્વિજપાલક દીનહયાળ નમો, જગદીશ જગતકૃપાળ નમો.
 બહુવેશ મહા બળવંત નમો, હૃષિકેશ મહેશ સુકુંદ નમો;
 કરો વહાર દયાનિધિ વેગે કરી, સુભૂતાં પ્રગટયા તતખેવ હરિ.

પુર્વ છાંયો

સુભૂતાં પ્રગટ થયા હરિ, સુરકારણ તત્કાળ;
 વરાહરૂપ ધર્મ પ્રભુજી, જે ત્રણ ભુવન પ્રતિપાળ.
 રસાતાળ ભત્તી ધરા , દાદાગ્રપર ધરણ;
 વિશ્વતણી વહારે ચડયા, સ્વામી અશરણશરણ.
 દાનવ સાથે જુદ રચું, લીધો વરાહ વેશ;
 પ્રભુજીએ પૃથ્વી ધરા, જલમાં કયો પ્રવેશ.
 હરિ હિરણ્યાક્ષ વઢે, ત્યાં થયું દારણ યુદ્ધ;
 દિગ્પાલ હશે બળભાળ્યા, ને શેષ ભૂદ્યો શુદ્ધ.
 સાત સાગર ભેળા ભાળ્યા, પડયા પર્વત શૃંગ;
 બળભળે બ્રહ્માંડ બાધું, અસુર કેરે અંગ.

ઉચ્ચલો

અસુર કેરે અંગ રે, બ્રહ્માંડ બાધું થરથરે;
 કેધરૂપ થયા હરિ, તે સાથ સબળું જુદ કરે.

૧૧૫

રાગ-સિંધુડો

માંડયું જીવંતે દુસ્તર દારણ હો, જેમ વડવાનળ કંપ વારણ હો;
 વિશ્વ ઠેલે વરાહ બલ સાયર હો, નીરખી નર થયા બહુ કાયર હો.
 કર ગદા પરસ્પર ધારી હો, તન પ્રહાર પછાડે ભારી હો;
 આયુધયું આયુધ ઉછાળે હો, ધુરમ હથેને ઘા સંભાળે હો.
 આયુધયું આયુધ છેદે હો, નાખતાં અંગ નવ ભેદે હો;
 વળગીને વેર વછૂટે હો, ખેલતાં તે કોઈ નવ ખૂટે હો.
 નાખી બાથને જીગતે ઝાલે હો, કોપીને કંઠે કર ઘાલે હો;
 રણમાંહે પરસ્પર રોળે હો, જલ માંહે પડયા જલ ટાલે હો.
 શત પંચ સંવત્સર પૂરા હો, જલમાંહે વટે બેઠે શૂરા હો;
 દીંચણ ઢાલ બરછી કોણી હો, નર દીએ છે અન્યોન્ય બોણી હો.
 વળતા પૃથ્વીપર આવ્યા હો, ઇન્દ્રાદિકને ઘણું અકળાવ્યા હો;
 પડઘા પ્રચંડ વાળે હો, નવ ખંડ ગગનમાં ગાળે હો.
 ધમકારે ધરણી ધૂળે હો, મહા દૈત્ય દેવયું ઝુમે હો;
 જગદીશ કરે જગજીડા હો, પૃથ્વીમાં પ્રગટી પીડા હો.
 દશ સહસ્ર વર્ષ વરાહ લઢયા હો, પણ કોઈ જીવે નહિ પડયા હો;
 મનમાંહે મહારાજ વિચારે હો, જીવંત કરતાં હાનવ હારે હો.
 વળતું હરિ વહન વિકાસ્યું હો, તન તીક્ષ્ણ તેજ પ્રકાસ્યું હો;
 મુખ દાઢ કરાળ વધારી હો, રૂઠયા મનમાંહે મોરારી હો.
 હાં દોટ પ્રબળને પાડયો હો, જઈ હાનવ પ્રાંત પછાડયો હો;
 હિરણ્યાક્ષતું શીશ તો હાથે હો, ગ્રહી છેલું તે કમળાનાથે હો.
 અંતરિક્ષથી સુર નર નીરખી હો, મનમાંહે રહ્યા છે હરખી હો;
 મુખ જય જય શબ્દ સુણાવે હો, બહુ પુષ્પની વૃષ્ટિ કરાવે હો.

પૂર્વ છાંયો

પુષ્પ વૃષ્ટિ સુર નર કરે, દેખી હાનવ નાશ;
 ઇન્દ્રાદિક મુખ ઓચરે, જય જય જગન્નિવાસ.

પ્રહસાદાખ્યાન.

કૃષ્ણાબાઈ

૧૧૬

સીતાજીની કાંચળી

- શ્રીરામજી કેરે ચરણે નમીને, સીતા કાંચળી પ્રીતે રે;
શ્રીરામ લક્ષ્મણનું વંદન કરીને, ગાનું છું નૌતમ; હો રમતાં રહ લાગી રાણીને.
હથરથસુતે આજ્ઞા પાળી, ધર તજી ચાલ્યા વન રે;
લક્ષ્મણ અંધવ જોડે લીધો, રનેહ ગાનું ધનં ધનં. હો રમતાં૦
પંચવટીમાં નિવાસ કરીને, આનંદ બહુ ઉપજાવે રે;
દિન પ્રત્યે ચોપટ બહુ ખેલે, જનકીને મન લાવે. હો રમતાં૦
પશુકુટીમાં સરોવર પાસે, જ્યાં ખેલે સીતારામ રે;
કનકતણા કુરંજ દીઠો એક, આવ્યો તેણે ઠામ હો રમતાં૦
સોનાનાં શીંગને ત્યજ્યા કનકની, નાભિયે કસ્તુરી બેહેકેરે;
કમરો ચરતાં દીઠો જનકીએ, નાચે નૌતમ લેહેકે. હો રમતાં૦
સીતા- તે દેખી સીતાને રહ લાગી, રામ એ મૃગ મારી લાવો રે;
આપણે જ્યારે અર્થોખ્યા જાણું, કાંચલડી રીવડાવો. હો રમતાં૦
મૃગ- સરોવર તીરે મૃગલા ઉભો, દીસતો થણો રૂડો રે;
થેલી સીતા થેણું શું બોલો, મૃગ છે હૈડે ફૂડો. હો રમતાં૦
બ્રહ્માએ જ્યારે સૃષ્ટિ રચી ત્યારે, સોનાને નથી નીપજાવ્યો રે;
નથી દીઠો નથી શ્રવણે સાંભળ્યો, કોષક કારમો આવ્યો. હો રમતાં૦
સીતા- પ્રત્યક્ષ પારખું મારા પિયજી, સાચા હશે તો સહાશે રે;
ફૂડ કપટથી આવ્યો હશે તો, હમણાં ફીટી જાશે. હો રમતાં૦
રામ- સાચો હોય તેને કયમ હણિયે, ક્યાં ગયું ત્હમારું જ્ઞાન રે;
પોતાના સ્વારથને માટે, લ્યોછો પશુના પ્રાણ હો રમતાં૦
સીતા- સીતા કહે સાંભળો રધુનંદન, વિદ્યા ત્હમારી કાચી રે;
ઉજળો મારી લાવો મૃગને, તો જાણું વિદ્યા સાચી. હો રમતાં૦
રામ- બીજાં વિદ્યાનાં કામ થણા છે, શાખા પત્ર ફળ ફુલ રે;
પોતાનો સ્વારથ સરતો હોય તો, પાપ ન કરીયે મૃગ. હો રમતાં૦
સીતા- સીતા કહે એક મૃગને હણતાં, શાનું એસે કર્મ રે;
મહારાજને મૃગયા રમવી, ખરો ક્ષત્રીનો ધર્મ. હો રમતાં૦

- રામ- મૃગયા માટે અમે નથી આવ્યા, અમને શાની આશ રે;
જ્યાં જેવે આશ્રમે રહેવું, ત્યાં તેવો અભ્યાસ. હો રમતાં
- સીતા- સાધુપણાં જ્યારે એવાં આદર્યાં, ધનુષ્યાણુ શાને ઝાલો રે;
સાધુ થઈને રહો એકાંતે, ધર્મ પોતાનો પાળો. હો રમતાં
- રામ- રામ કહે એ રાજપુત્રને, લખિયાં છે એ ધાણુ રે;
કદાપિ કોઈ બળીયો દુઃખ દે તો, તહેના લેવા પ્રાણુ. હો રમતાં
- સીતા- શૂર્પનખા ભગિની રાવણની, તહેનો શો હતો વાંક રે;
વણુ અપરાધે તે અગળાનાં, છેલ્લાં કણું ને નાક. હો રમતાં
- રામ- શૂર્પનખા કહે મુજને પરણો, તે મારે મન ન ભાવે રે;
એક થકી અમે વાજ આવ્યા તો, બીજીને કોણુ લાવ. હો રમતાં
- સીતા- સંસારમાં જ્યારે રહેવું કંથજી, કાયર થયે કેમ આવે રે;
સંસારનો લ્હાવો મારા કંથજી, નારી માગે ને આલે. હો રમતાં
- રામ- ઘેર એકાં માગો તે આવું, કાયર ના થાઉં ક્યમ રે;
વનમાં આવીને લેવાં રૂપણાં, નહીં સતીનો ધર્મ. હો રમતાં
- સીતા- એવાં કમખો મહે નથી પહેર્યો, કોટી ઉપાયો કંથ રે;
જાત લલી ને જાન અનોપમ, ઉજ્જવલ અંગ અનંત. હો રમતાં
- રામ- એથી રૂડો કમખો શીવડવું, સોનાના તાર નંખાવું રે;
વારૂ કુલ ઉપર વેલ દરતી, વચ્ચે મોતી ટંકાવું. હો રમતાં
- સીતા- નીપજાવી જે વસ્તુ નીપજે, તેમાં શી વડાઈ રે;
અણુનીપજી ને અમુલક જેની, જગતમાં દિશે જુગતાઈ. હો રમતાં
- રામ- એવાં સ્વાદ હતા જ્યારે લહમને, શીદ આવ્યાં છો સાથ રે;
ઘેર એકાં નવ રહીએ ઘેસી, ઓહત પહેરત ખાંતે. હો રમતાં
- સીતા- પતિવ્રત માડું વ્રત પાળવું, પ્રિય વિના કેમ રહેવાયે રે;
એક થકી નવ દેખું તો, પ્લહાંડ વહીને જાય. હો રમતાં
- રામ- પતિવ્રતા જે હોય પ્રેમદા, પિયુતું માને વચન રે;
મુખે ન માગે હૈયામાં દાઝે, ધીરજ રાખે મન. હો રમતાં
- સીતા- દેખ્યા પાપે જ્ઞાનું દાઝે, નજર પડ્યે મોહ લાગ્યો રે;
થોડું કામ ને આણસ કરવું, હજી નથી ગયો આધો. હો રમતાં
- રામ- એ અણુસમજ્યું દુઃખ કોણુ ભોગવે, થોડા સુખને વાસ્તે રે;
વ્યાજ વધારતાં જાય સમૂળગા, ત્યારે રહીએ હાથ ધસ્તે. હો રમતાં
- સીતા- વસ્તુ રાખીને દામ આપીએ; ત્યારે જાયે ક્યમ રે;
રળિયે તો મળિયે મોહનજી, નિષ્ફળ ન હોય ઉજમ. હો રમતાં

- રામ- ઓહુ હોય તે ઉઘમ માંડે, આપણે સરવે સુખ રે;
જળ કાંઠે રહીને જે કુવો, ખોદે તે મૂરખ. હો રમતાં
- સીતા- સરિતાનાં જળ હોય ભારે ને, કૂપમાં ઉત્તમકારી રે;
મહાજ્ઞેગીએ મૃગવચ્ચા ગ્રહી, જે દીડી કાંઈ સારી. હો રમતાં
- રામ- ત્હેને તે વસ્તુ વારૂ વિનતા, જેને જે આવે ભોગ્ય રે;
ગૃહસ્થને રાજ્ય રિદ્ધિ રૂડી ને, જોગીને રૂડો જોગ. હો રમતાં
- સીતા- ભલી ભુંડી અમારે ભાગ્યે તે, જેવી શરીરે સોહિયે રે;
એવી કંચુકી આજ ન મળે, તે મારે મન મોહિયે. હો રમતાં
- રામ- એવડો મોહ ન ધરિયે માનની, મનમાં સંતોષ સોહિયે;
ન્યારે જેવું મળે તે અનુભવિયે, ઝાઝાને નવ ધામ્યે. હો રમતાં
- સીતા- સીતા કહે શા માટે ન કરિયે. સ્વાદ નવો નવો લેવો રે;
જેમનનો લ્હાવો જીગજીવન, દિવસ ચારનો એ મેવો. હો રમતાં
- રામ- અવસર કાંઈ ઓળખતી નથી, જેવો વેશ તેવું રમવું રે;
આપણે રાજ્યની રિદ્ધિ તજીને, આજે વનમાં ભમવું. હો રમતાં
- સીતા- દુઃખના દિવસ કાલે વહી જશે, વહાણે પામશે રાજ્ય રે;
સંવેળાનું સંધ્યું હોય તો, અવસરે આવે કામ. હો રમતાં
- રામ- રાજ્ય એશીશું ત્યારે મળશે, જેવી જોછએ તેવી જાત રે;
ચૌદ વરસ વનમાં ભમવું તો, રાત આડી તેની સી વાત. હો રમતાં
- સીતા- સીતા કહે શા માટે ન માગું, તમ સરખો પિયુ ન્યારે રે;
લક્ષ્મણ સરખા દિયરજી મ્હારે, લાડ કરું પછી ક્યારે. હો રમતાં
- રામ- રામ કહે તને એ શી લલુતા, અમળાનો અવતાર રે;
વનમાં રહીને જે લોભ કરવો, ન હોય એ ધર્મ લગાર. હો રમતાં
- સીતા- સીતા કહે સાંભળો મારા પિયુજી, ઝાઝું કહે શું થાય રે;
જે ઓને નહિ માન પિયુનું, તે વાયે લોધી જાય. હો રમતાં
- રામ- રામ કહે તું વહાલી ન હોય તો, શિવનું ધનુષ શાને ભાંજું રે;
પરશુરામ સાથે જીવ કરીને, અયોધ્યામાં જાણું. હો રમતાં
- સીતા- મનસા વાચાએ વહાલી હોઈ તો, કહું કરો મુજ કંથ રે;
ઘડી ઘડી જે વિશંખ કરશે તો, પ્રાણનો આશુશ અંત. હો રમતાં
- રામ- રામ કહે હૈયે નવ હારો, આટલો દા રમી જઈશ રે;
ત્હમને ન્યારે તેડી લાગ્યો, જે કહેશે તે સહીશ. હો રમતાં
- સીતા- એ સોમટડે હવે કાલે રમાશે, હું નહિ લાગું પાસા રે;
પડી અધઘડીનો વિશંખ કરશે તો, કાંઈક જોશે તમાસા. હો રમતાં

કવિ- પાસા પછાડીને ધરણીધર હાંચા, બાપને બળાવી નારી રે;
 લક્ષ્મણુ બાપ તું મદિયે રહેજે, મૃગને લાવું મારી. હો રમતાં
 ધનુષ લાઇ ધાયા ધરણીધર, કુરંગ ઉપર ઝડ પીસે રે;
 જેમ જેમ હુંકા જાય જગજીવન, તેમ તેમ વેગળા દીસે. હો રમતાં
 આપ ચઢાવી મૃગલો માર્યો, મેલ્યું કસીને બાણુ રે;
 મરતાં મૃગલે ચીસ નાંખી જે, લક્ષ્મણુ જાયે પ્રાણુ. હો રમતાં
 શબ્દ સીતાએ સાંભળ્યો લક્ષ્મણુ, રામ તેડે છે ત્હમારો રે;
 હરણુને હણતાં કષ્ટ પડ્યું છે, શીઘ્ર યદને સધારો. હો રમતાં
 લક્ષ્મણુ-લક્ષ્મણુ કહે એક હરણુને હણનાં, કષ્ટ પડે તે સોનું રે;
 રથુ સરખા ચીસ નાખે તે, વાત તો હું નવ માનુ. હો રમતાં
 સીતા- દક્ષિણુ દિશે દિયરિયા આરા, ઝાઝું રાક્ષસદળ છે રે;
 એકમડા જણીને જાઓ, બેએ બાવીસનું બળ છે. હો રમતાં
 લક્ષ્મણુ-એકજ બાણુ ચોદ સહસ્રને, મારે એવો મુજ બ્રાત રે;
 ચોદ સહસ્ર ચઢીને આવે તો, નવ દારે રથુનાથ. હો રમતાં
 સીતા- વેળા વેળાનાં ફળ છે દિયરિયા, એવડો ગરવ ન ધરિયે રે;
 ક્યારે હારિયે ને ક્યારે જીતિયે રે, તે માટે સૈંયરિયે. હો રમતાં
 લક્ષ્મણુ-લક્ષ્મણુ કહે બાબી લખ્યું હશે તો, બલ્લાએ પાકું ન થાયે રે;
 તમને વનમાં એકલાં મેલીને, ઝમકું નહીં બરાય. હો રમતાં
 સીતા- સીતા કહે તને લાવું દાઝે, જીજ્ઞાસી માતા માટે રે;
 સગે બ્રાત સત્રુપ હોય તો, હમણાં દોડે ઉચાટે. હો રમતાં
 લક્ષ્મણુ-મુજને રામજી વહાલા ન હોય તો, શીઘ્ર આવું હું સાથ રે;
 બોળે બાવે ભકિત કરૂં છું, જણીને જ્યેષ્ઠ બ્રાત. હો રમતાં
 સીતા- ભકિત કરો તે મુજને ન બાવે, મીઠું બોલ્યે નહિ મીઠુ રે;
 તુજ દુષ્ટનો વિશ્વાસ ન કરિયે, આજ પારખું દીકું. હો રમતાં
 લક્ષ્મણુ-ભલી સીતાજી બુદ્ધિ ત્હમારી, મુજને એવો પ્રમાણ્યો રે;
 રાત દિવસ મ્હેં સેવા કીધી, એકે ગુણુ ન જાણ્યો. હો રમતાં
 સીતા- સીતા કહે ત્હારા ગુણુનું લક્ષણુ, પડી વેળા પરમાણ્યું રે;
 સાદ સાંભળીને સાંસો કીધો, ત્યારે ફેત જણાણું. હો રમતાં
 દિયરિયા ત્હને શાનું દાઝે, બહાવા નહીં શ્રીરામ રે;
 બંધવ હોય તો રણમાં દોડે, કરવાને સંત્રામ. હો રમતાં
 લક્ષ્મણુ-ત્હમને અહિંયાં કોસારૂં મેલું, સાંસો કરૂં છું તેણે રે;
 ત્હમને જે લાંછન લાગે તો, વળતા મરિયે મહેણે. હો રમતાં

- સીતા- તેવાં બોળાં અમે નહિ દિયરિયા, મન વરિયા મહારાજ રે;
 અવર પુરુષ સાથે બોલું તો, લાગે કુળને લાજ. હો રમતાં
 લક્ષ્મણ- કેટલું બળ તમ અબળા કેરું, તનક તાલ ને હેલાં રે;
 રાખ્યું ધાન ને પ્રેમદા સરખી, વણસતાં નહીં વેળા. હો રમતાં
 સીતા- સીતા કહે તું શું સમજાને, સાસુતણા સુત કાલા રે;
 એકલો ઉજડમાં શાનો ભયે, પ્રાણુ ત્હને ત્હારા વહાલા. હો રમતાં
 લક્ષ્મણ-મુજને પ્રાણુ જો વહાલા હોય તો, શીદ ભઉં હું વન રે;
 વનફળ મેવા વીણી લાવું છું, બેઠાં કરો છો બોજન. હો રમતાં.
 સીતા- સીતા કહે તું શું દિયરિયા, મુજને રાખી વારિ રે;
 તું જણે છે રામ પડે તો, હું ભોગવું આ નારી. હો રમતાં
 લક્ષ્મણ-બહી સીતાજી જુદી ત્હમારી, મુજને એવું ન કહીયે રે;
 એક દહાડો હર્યો હઉં તો, સર્વે સાચું લહીયે. હો રમતાં
 સીતા- કપરી હોય તે કોઇશું હસે નહિ, રાખે ચતમાં જાણી રે;
 જળકાંઠે બગ ધ્યાન ધરે તે, મચ્છને લેવા તાણી રે. હો રમતાં
 કવિ- વચનબાણુ વાઝાં લક્ષ્મણને, તાપ-ઉપન્યો તનમાં રે;
 બહુએ પેર પડી લક્ષ્મણને, ઝુરણુ લાગી મનમાં. હો રમતાં
 શિશિમુખ રેખા કાઢી લક્ષ્મણે, દીધી રામની આણુ રે;
 ફૂડે કપડે જે કોઇ આવે, ત્હેના જાળે પ્રાણુ. હો રમતાં
 એમ કહી લક્ષ્મણજી ગયા, તારુણીને લાગ્યો તાપ રે;
 કંઈ વચન કલાં દિયરને, ત્હેનું લાગ્યું પાપ. હો રમતાં
 લાગ જોઇ લંકાપતિ આવ્યો, પાપીએ ચલાવ્યા ચરણુ રે;
 પરદારાને હરવા કારણુ, માથે લાવ્યો મરણુ. હો રમતાં
 ભગવાં વસ્ત્ર બેખ સન્યાસી, કરમાં કમંડળુ ધાર્યું રે;
 કૃપાર્થાને બિલ્લા આપો, આવી તેમ ઉચરિયું. હો રમતાં
 આવો પ્રજુજ બેસો ઋષિજી, અમૃત બોલ્યાં વાણી રે;
 ઉડીને આસન ત્યાં આપ્યું, ગૃહસ્થાશ્રમ ધર્મ જાણી. હો રમતાં
 રાવણ- કાણુ પિતા કોને ઘેર પરણ્યાં, કાણુ ત્હમારો કંથ રે;
 ઉજડમાં એકલગાં મેલીને, ક્યાં ગયા બળવંત. હો રમતાં
 સીતા- જનક પિતા ને દશરથ સસરો, કૌશલ્યાજી સાસુ રે;
 તાતતણાં વચન પાળવાને, અમે ત્રણે થઇ વન વાસ્યું. હો રમતાં
 સોનાના શિંગતો મૃગ આવ્યોતો, કંચુકીની થઇ અભિલાખા રે;
 મૃગલો મારવા પિયુજી ગયા છે, કરીને શિશિમુખ રેખા. હો રમતાં

કવિ— શિલિમુખ રેખા ઉપર મેલી પાવડી, પાપી બોલે મર્મ રે;
 એ પર પગ મેલી દો ભિક્ષા, રહેશે ત્હમારો ધર્મ. હો રમતાં
 પાપીનો પ્રપંચ ન પ્રીછ્યો, લામિની થઇ હૃદયે ભોળી રે;
 પોતાની વાત જે પરને કહેશે, તે રહેશે આખો ચોળી. હો રમતાં
 સીતાએ સીતાજી આપ્યાં, પગ પાવડિયે ધરિયો રે;
 ઉપાડી કીધી અળખાને, હરણુ કરી સંચરિયો. હો રમતાં
 ત્યારે તારુણીને ત્રાસ જ પડિયો, ધાળે બદ્ધમણુ રામ રે;
 આ પાપી કાઠ હરી જાય છે, કરીને દુષ્ટનું કામ. હો રમતાં
 તે શબ્દ સાંભળી પંખી આવ્યો, દશરથનો જે મિત્ર રે;
 સીતાને મુકાવા કારણુ, માંડયું જુદું ત્રિચિત્ર. હો રમતાં
 રાવણે એક કપટ જ કીધું, પર્વત પાછળ રહીને રે;
 રુધિરાળા પાપાણુ ગળાવ્યા, ભારે પડિયો થઇને. હો રમતાં
 ત્યાંથી રાવણુ લઇને ગયો, લંકાના ગદમાંય રે;
 મૃગ મારીને રામજી વળિયા, જે જે રાધવ રાય. હો રમતાં
 નથી રે સીતા, નથી રે સીતા, નથી રે મદુલીમાંય રે;
 કાગારોળ ત્યાં થઇ રહ્યો છે, ચક્રડોળ વાતે ત્યાંય. હો રમતાં
 પગલે પગલે શોધતા ત્હેને, ગયા તે બેઠુએ લાઇ રે;
 ઋષ્યમૃક પર્વતમાંહી પહોંચ્યા, ન્યાં છે વાંદરાનો રાય. હો રમતાં
 સુગ્રીવ સાથે કરી મૈત્રી, વાળીને નાખ્યો મારી રે;
 વાળીનું રાજ્ય સુગ્રીવને આપ્યું, ઉપર આવી નારી. હો રમતાં
 નર વાનર એકઠાં કરીને, સાગર બાંધી પાન્ય રે;
 રાવણને મારી કરીને, વિભીષણને આપ્યું રાજ્ય. હો રમતાં
 જુદું કરી સીતાને લાવ્યા, દોલ નિશાન વળવી રે;
 સીતાજીનાં લાડ પાળ્યાં ને, કાંચલડી શીવડાવી. હો રમતાં
 સ્વામીઆજ્ઞા ઓળંગીને, મમત ધર્યો બહુ મનમાં રે;
 સતી સીતાને દુઃખ ઉપનું, તાપ વ્યાપિયો તનમાં. હો રમતાં

નર્મદાશંકર

૧૧૭

૫૬

- ડગલું ભરું કે ના હંઠવું ના હંઠવું;
વેણુ કહાડયું કે ના લટવું ના લટવું—ટેક.
- સમજીને તો પગલું મૂકવું, મૂકીને ના ખેંચવું;
જવાબ જો નહિ આગળ તોયે, ફરી ન પાછું લેવું. ડગલું ૦ ૧
- સંકટ મોટું આવી પડતે, મોટું ન કરવું ખેંચવું;
કળે બળે ખુબ લડવું, પણ ના કરવું ફરવા ઊંચું. ડગલું ૦ ૨
- જ્યાં ઉભા ત્યાં ચોંટી રહેને, વચન લેવું સખતું;
આભ પડો કે પૂછી ફાટો, તોય ન કરીયે નખતું. ડગલું ૦ ૩
- ફતેહ કરીને આગળ વધશું, અથવા અહીંયાં મરશું;
પણ લીધેલું તે પાળીશું, દે વળગરવું કરશું. ડગલું ૦ ૪
- તણ કામને કામ મૂકવા, ખૂણા જે કોઈ જોળે;
ધિક કાચર તે અપજશરૂપી, ખાળકુંડીમાં જોળે. ડગલું ૦ ૫
- નહાસી જાતાં હસે યત્રુજો, સાથી ફિટ કહી કહાડે;
ખેંચીકણુ ખાચલા નામદાં જો, નામ નળે ઉપાડે. ડગલું ૦ ૬
- પોતાનો પસ્તાવો થાયે, જખ મારી દે ભારે;
મુવા નહીં કાં કરી પરાક્રમ, રણે ઉઠાવું જ્યારે. ડગલું ૦ ૭
- શૂરવીર તે જશનો લોભી, હિંમતમંદિરા પીયે;
ઉમંગથી તે ધસે વધે વા, ખૂબ ટકાવી રાખે. ડગલું ૦ ૮
- ભણી ગણી જન પુખ્ત વિચારે, પાયો નાંજે મજબૂત;
કો કાળે પણ જશ મોટો લે, નર્મદ કેરું સાબૂત. ડગલું ૦ ૯

૧૧૮

વહેમ

ઉઠો ધરી ઉમંગ, અંગથી આગસ કહાડો,
 વીર પુરુષોનો સંગ, કરીને ખીક નસાડો;
 કરો નહીં દરકાર, વહેમ જો આવે આડો,
 અપયશના વિચાર, કાયરદરમાં ખાડો;
 સત્ય વચનને ટેક, મરતાં પશુ નવ છાંડો,
 તણ જનાની છેક, ખાણ મરહાની માંડો;
 મથાવી દો ભરપુર, ઉઘમરંગ અખાડો,
 નહીં રાખજો ઉર, પડે નહીં ધરમાં ખાડો;
 સમણ સર્વનું કામ, નિજ અભિમાન બાડો,
 તરે દેશનું નામ, સંપ જમાવો ઘાડો;
 મોધઅગ્નિથી સહેજ, જળાવો કંટક વાડો,
 વધશે કીર્તિ તેજ, સિકંદર થાશે હહાડો;
 કરિ કિકિયારી એમ, જટ જટ પાગો ઉપાડો,
 પછી નિરાંતે શ્વેત, સદા મુખ સાથે લાડો;
 કહું આગેવાન નર્મદ, ધરી કુંડનો ડાંડો,
 સહુ શૂર સાથ જટ થઇ, વહેમને તોડી પાડો.

૧૧૯

સાહસ

(લાવણી)

સહુ ચાલો છતવા જંગ, ખુમલો વાગે;
 યા હોમ કરીને પડો, કૃતેહ છે આગે.

કંટલાંક કર્યો વિધે, દીલ નવ ચાલે,
 શંકા ભય તો બહુ રોજ, હામને ખાળે;
 હજી સમય નથી આવિયો, કહી દીન ગાળે,
 જન પહાણું કરે નવ સરે, અર્થ કો કાળે;
 અપેલાવવાથી સિદ્ધિ, ભેધ બળ લાગે,
 યા હોમ૦ સહુ૦ ચ૦ યા હોમ૦

સાહસે કયોં પરશુઓ, પુરો અર્જુનને,
 તે પરશુરામ પ્રસિદ્ધ રહ્યો નીજ વચને;
 સાહસે ઇંદ્રજિત શૂર, હવયો લક્ષ્મણે,
 સાહસે નીર વિક્રમ, જગત સહુ બાળે;
 થઈ ગઈ જંગમાં મહા, હજી નીજ માંગે,
 યા હોમ૦ સહુ૦ ચ૦ યા હોમ૦

સાહસે કોઈખો ગયો, નવી દુનિયામાં,
 સાહસે નેપોલ્યન ભીડયો, યુરપ આખામાં;
 સાહસે દ્યુથર તે થયો, પોપના સ્હામો,
 સાહસે સ્કોટે દેવું દે, વાળ્યું ભેતામાં;
 સાહસે સિકંદર નામ, અમર સહુ બાળે,
 યા હોમ૦ સહુ૦ ચ૦ યા હોમ૦

સાહસે શાતિનાખંધ, કાપી ગટ નાંખો,
 સાહસે બાળ્યો પરદેશ, પહીક નવ રાખો;
 સાહસે કરો વેપાર, જમે સહુ લાખો,
 સાહસે તણ પાખડ, પ્રહારસ ચાખો;
 સાહસે નર્મદાદેશ, દુઃખ સહુ ભાળે,
 યા હોમ૦ સહુ૦ ચ૦ યા હોમ૦

૧૨૦

જય જય ગરવી ગુજરાત !

(લાવણી)

જય જય ગરવી ગુજરાત !

જય જય ગરવી ગુજરાત,

દીપે અરુણું પ્રભાત.

ધ્વજ પ્રકાશશે ઝળઝળ કસુમ્બી, પ્રેમશૌર્ય અંકીત,
તું ભણવ ભણવ નિજ સંતતિ સઉને, પ્રેમભક્તિની રીત.

ઉંચી તુજ સુંદર ભાત,

જય જય ગરવી ગુજરાત.

ઉત્તરમાં અંગા માત,

પૂરવમાં કાળી માત,

હે ઈક્ષિણુ દિશમાં કરંત રક્ષા, કુતેશ્વર મહાદેવ,
ને સોમનાથ ને દ્વારકેશ એ, પશ્ચિમ કેરા દેવ,

હે સહાયમાં સાક્ષાત,

જય જય ગરવી ગુજરાત.

નદી તાપી નર્મદા ભેય,

મહી ને ખીજી પણ ભેય,

વળી ભોઈ સુભટના જીવ રમણને, રત્નાગર સાગર,
પર્વત ઉપરથી વીર પૂર્વભે, દે આશિષ જયકર.

સંઘે સોઘે સહુ ભાત,

જય જય ગરવી ગુજરાત.

તે અણુહિલવાડના રંગ,

તે સિદ્ધરાજ જયસિંગ,

તે રંગ થકી પણ અધિક સરસ રંગ, થાશે સત્વરે માત,
શુભ શકુન દીસે મધ્યાન્હ શોભશે, વીતી ગઇ છે રાત,

જન ધુમે નર્મદા સાથ,
જય જય ગરવી ગુજરાત.

૧૨૧

અવસાન મંદેશ

૫૬

નવ કરશે કોઇ શોક-રસિકડાં; નવ કરશે કોઇ શોક-ટેક.
યથાશક્તિ રસપાન કરાવ્યું, સેવા કીધી બનતી— રસિકડાં
પ્રેમી અંશને રૂઢન આવશે, શઠ હરખાશે મનથી— રસિકડાં
મર્મ ન સમજે બકે શંખશઠ, વાંકુ બણે બહુ પણથી— રસિકડાં
એક પીઠમાં બીજી રહીડથી, જળશે જીવ અગનથી— રસિકડાં
હતો દુઃખિયો થયો સુખિયો, સમજે છુટયો રણથી— રસિકડાં
મુખો હું ત્હમે વળી મરશે, મુકત થશે જગતથી— રસિકડાં
હરિકૃપાથી મમ લેખ ચિત્રથી, જીવતો છઉં હું દમથી— રસિકડાં
વીર સત્ય ને રસિક ટેકીપણું, અરિ પણ ગાશે દિલથી— રસિકડાં
જુદાઇ દુઃખ તે નથીજ જવાનું, બચે માત્ર મરણથી— રસિકડાં
મરણ પ્રેમીને ખચિત મોડું છે, દુઃખ વધેજ રૂઢનથી— રસિકડાં
જગતનીમ છે જન્મ મરણનો, દેહ રહેજો હિંમતથી— રસિકડાં
મહેને વિસારી રામ સમરજો, સુખી થાશે તે લતથી— રસિકડાં

દહાપતરામ

૧૨૨

ધીરે ધીરે સુધારનો સાર

૫૬

સજ્જન સંજળાવળે રે, ધીરે ધીરે સુધારનો સાર;

સજ્જન રનેહ સહિત સંજળાવળે. ટેક.

છોટી અછલવાળા આગળે, મુખે ન વહિયે મોટી વાત;

પાશેરકેરા પાત્રમાં, કેમ શેર સમાસે સાત. સજ્જન૦ ૧

લાખો કીડી પર લાડવો, આખો મેલિયે તો મરી જાય;

બુકો કરી બભરાવીએ, તો તે ખાસી રીતેથી ખાય. સજ્જન૦ ૨

માંકડાં લઇને માનવી, બેઠો નાવમાં ઇધને નૂર;

બડકાવે તો તે અભાગિયાં, પટે કુઢી પાણીને પૂર. સજ્જન૦ ૩

જે સમજે જેવી રીતથી, તેને પણ સમજાવીએ તેમ;

જેરો તો સમજે સાનમાં, ત્યારે કરીએ લવારો કેમ. સજ્જન૦ ૪

ખાળક આગળ બેલિયે, ત્યારે બનિયે ખાળકરૂપ;

જૂ ખાઉ તાતા બાખિયે, બલે હોઇએ બણેલા જૂપ. સજ્જન૦ ૫

પલક ટકે નહિ પેટમાં, જો ખાય બિલાડી ખીર;

ખામુખા શીઠ ખવરાવીએ, તે વિચારોને મારા વીર. સજ્જન૦ ૬

જંગલકેરાં જાનવરો, આપે પાળવા કરીએ જો આશ;

એવું આકરિયે કે આપણી, પાસે વસે કરી વિશ્વાસ. સજ્જન૦ ૭

ધીરે ધીરે નિત્ય ધીરવી, એને અછલ શિખવીએ અનેક;

હળીમળી હેત વધારિયે, પણ છુટા ન પડીએ છેક. સજ્જન૦ ૮

નિશાળિયાને ગમે નહિ, આપે શિક્ષક જો એવું જ્ઞાન;

નાસીને જાય નિશાળિયા, મળે શિક્ષકને કેવું માન. સજ્જન૦ ૯

છણછણતે તેલ છાંટિયે, લઇને નિર્મળ ઠંડુ જો નીર;

સળગી ઉઠે એ તો સામદું, વળી સામાનું ખાળે શરીર. સજ્જન૦ ૧૦

સજ્જનને મન પુદ્ધ છે, પણ વિશ્વવિરૂદ્ધ વિચાર;

ખડુ જનમાં નહિ બોલીએ, જેથી ઉપજે ઉપાધિ અપાર. સજ્જન૦ ૧૧

સંસાગ્નિનને સુધારશો, રૂડી રાખીને એવી જો રીત;
 દલપતરામના દેવની, તમે પામશો પૂરી પ્રીત. સંજ્ઞન૦ ૧૨

૧૨૩

પરોપકાર

દોહરા અને છુજગી.

રાખી હયા હૃદય વિષે, કરો લોક ઉપકાર;
 ઉત્તમ કારજ એજ છે, સર્વ ધર્મનો સાર.
 બધા ધર્મનો સારમાં સાર એ છે,
 કથા વારતા અંધકારો કહે છે;
 શિખી સાંભળીને જીઓ શબ્દ સાંખી,
 બનો ઉપકારી હયા દીલ રાખી.
 સર્વે લોકો છે સગા, પિતા એકનું પેટ;
 એ સહુમાંથી એક પણ, નથી પરાયો નેટ.
 પરાયો નથી નેટ એ મધ્ય એકે,
 વડી બુદ્ધિ લાવી વિચારો વિવેકે;
 ગયું જ્ઞાનનું ભાન અત્યંત ગર્વે,
 સગાઈ જુનીથી ગયા લોક સર્વે.
 પ્રીતિજેવી પુત્રપર, બ્રાત ઉપર જે ભાવ;
 સ્નેહ તેવો સર્વ પર, ઠરવા કરો ઠરાવ.
 ઠરાવો સદા સ્નેહ સૌ લોક સાથે,
 મયા રાખજો માનવી માત્ર માથે,
 રૂડી બાણજો અંતરે એજ રીતી,
 પુરી રાખજો પુત્રની તુલ્ય પ્રીતિ.
 પામે પીકા પુત્ર તો, તાત ધરે સંતાપ;
 પિતા અધિક પસ્તાય જો, પુત્ર કરે બહુ પાપ.
 બહુ પાપ જો આદરે પુત્ર પાપી,
 તજી દે નહીં તાત તેને તથાપિ;

રડું એહનું ઇચ્છશે સર્વ ઠામે,
 પિતા શોચશે બે પિડા પુત્ર પામે.
 એજ રીતે જન અખિલનું, ઇચ્છેા રડું આપ;
 તરત કરો જ્યમ તેહના, સર્વ ટળે સંતાપ.
 ટળે સર્વે સંતાપ સર્વ પ્રભના,
 મહા વૈભવો લોગવે તે મઝાના;
 સહા કાળ શોભે સમૃદ્ધિ સહી તે,
 રડું અંતરે ઇચ્છજો એજ રીતે.
 દુઃખ દેખી દીલ ધરી હયા, દેવું સુખનું દાન;
 તન મન ધન તે કારણે, કરો સકલ કુરમાન.
 કરો સર્વ કુર્માન ને કષ્ટ કાપો,
 નિરાશ્રિતને આશરો નિત્ય આપો;
 રૂડા જન્મનો સારમાં સાર લેખી,
 હયા રાખજો દીલમાં દુઃખ દેખી.
 આપ વિચારો આપનું, દેહ તણું બે દુઃખ;
 સમજો તેવું સર્વને, દેહ દુઃખ કે સુખ.
 અરે દુઃખ કે સુખ સર્વેનું એવું,
 ભગારે નહીં ન્યૂન ધારીજ લેવું;
 તથા ચિત્ત ચાતુરી ધિક્કાર બ્યાપે,
 વિચારી જુઓ આપનું ચિત્ત આપે.
 સહા સર્વને માન દો, કહિ ન કરો અપમાન;
 આપે બે અપમાન નર, નકી એજ નાદાન.
 નકી એજ નાદાનની ભાત નીચી,
 મુખે બોલશે બોલ બે આંખ મીચી;
 નહીં લાયકી એ થકી લેખી લેજો,
 સહા સર્વને આપ સન્માન દેજો.
 જુઓ સર્વ સષ્ટિ વિષે, નજર કરીને નિત્ય;
 મનુષ્યપર મહારાજની સૌથી પુરી પ્રીત.

પુરી પ્રીત સૌથી મનુષ્યોજ પામ્યા,
 બુઝો જે થકી બુદ્ધિએ ખૂબ બમ્યા;
 દયાવંત તે ઉપરે દેવદષ્ટિ,
 તપાસી તમે તો બુઝો સર્વ સદિ.

તે માટે સબજન તમે, જન પર પૂરણ ખ્યાર;
 રાખો તો પ્રભુ રીઝશે, કૃપાસિંધુ કર્તાર.

કૃપાસિંધુ કર્તાર ભર્તાર રીઝે,
 નહીં તો ખરેખાત તે ખૂબ ખીજે;
 કહું છું કથા તે વૃથા બચ વાટે,
 મુશ્કે સબજનો સૌ તમો તે જ માટે.

તમો પ્રીત તે ઉપરે, રાખો રૂડી રીત;
 તો તે જન તમ ઉપરે, પુરી રાખશે પ્રીત.

પુરી રાખશે પ્રીત તે રીત રૂડી,
 કશી એ વિષે વાત એકે ન કુડી;
 ચતુરાધથી પ્રીતનો સ્વાદ આપો,
 તમે પ્રીત તે ઉપરે રોજ રાખો.

ધરંદ્રે ભુંડુ આપણું, કહી અજ્ઞાની કોઇ;
 તો પણ તે જનનું તમે, જરૂર રીઝો મુખ જોઇ.

રીઝો મુખ જોઇ તથા તોય તેનું,
 કહી ઇચ્છશે મા દીલે કદ કેનું;
 પુરા હોય તે તો નકી એમ પ્રીછે,
 ભલે કોઇ જો આપણું ભુંડુ ઇચ્છે.

મુખ પામે સઘળી પ્રજા, યો મધ્વર એ આપ;
 હેતુ કે શત્રુ હજો, પણ થાજો નિષ્પાપ.

થજો સર્વ નિષ્પાપ સત્કર્મ પામી,
 કશી વાત કેરી રહેશે ન ખામી;
 રૂઢેની રૂચી જોાલી હલપતરામે,
 પ્રજા સર્વ સારી રીતે મુખ પામે.

૧૨૪

ચાર મનહર

૧

એક શરણાઈવાળો સાત વર્ષો સુધી શીખી,
રાગ રાગણી વગાડવામાં વખણાવો છે;
એકનેજ બાથું એવી ટેક છેક રાખી એક
શેઠને રીઝાવી મોજ લેવાને મંડાવો છે;
કહે હલપત પછી બોલ્યો તે કંબુસ શેઠ,
લાયક ન લાયક તું ફેગટ પુલાવો છે;
પોણું છે તે બોલ્યું તેમાં કરી તે શી કારીબરી,
સાંભેલું બળવે તો હું બાણું કે તું શાણો છે.

૨

ઉંટ કહે આ સભામાં, વાંકાં અંગવાળાં લુંડાં,
ભૂતળમાં પક્ષીઓ ને, પશુઓ અપાર છે;
બગલાની ડોક વાંકી, પોપટની ચાંચ વાંકી,
કુતરાની પુછડીનો, વાંકો વિસ્તાર છે;
વારણની સૂંઢ વાંકી, વાધના છે નખ વાંકા,
લેસને તો શિર વાંકાં શિંગડાંનો ભાર છે;
સાંભળી શિયાળ બોલ્યો, ફાળે હલપતરામ,
અન્યત્ર તો એક વાંકું, આપનાં અદાર છે.

૩

કેટલી નમેલી ડોસીને દેખી જુવાન નર,
કહે છે શું ચોધો છો કરી ચીજ અછતી રહી;
કહે ડોસી બાળપણ ખબર વિના મેં ખોડું,
જુવાનીમાં દીવાની, તારા જેવી ગતિ રહી;

છવાઈ જરાની છાયા, કાયાના વિખાયા બંધ,
ગાયા ના ગોવિંદ રાયા, માયામાં મતિ રહી;
જુકી જુકી ડોકી વાંકી, રાખી દલપતરામ,
જોતી હું કરું છું જે, જીવાની કયાં જતી રહી.

૪

જૂતળના લોકે જોઈ સમે ઇંદ્રજીવનમાં,
જોને જીદી જીદી લેટ ભાવથી ધરાવી છે;
ગ્રીકે તો ઇસપનીતિ આરખે નાઇટ, ઇંગિ—
લીશે શેખસપીયરની પોથી પરઠાવી છે;
હિંદુઓએ હોંશ ધરી પંચતંત્રતણી પોથી,
આપી તે તો ઇંદ્રને અધિક ભલી ભાવી છે;
હાખે દલપતરામ બીજાઓની બંધ કરી,
હિંદુઓને હંમેશાંની પાઘણી બંધાવી છે.

૧૨૫

પરોઢિયું

ઉપજાતિવૃત્ત

ઘંટાતણા ચાર ટકોરા વાળ્યા,
ઉઘોળી લોકો જન સર્વ બાળ્યા;
બાણે શ્રુતિ ચાર તણા ઉઘ્યારે,
મુમુક્ષુ અજ્ઞાનપણું ઉતારે. ૧
પૂર્વે ઉઘ્યો શુક તણો સિતારો,
તેજસ્વી તે શોભિત શ્રેષ્ઠ સારો;
શું સૂર્યનો તે સરહાર આબ્યો,
સંધી કરાવા શુભ વિધિ લાબ્યો. ૨

પરોઢિયે શીતળ વાયુ વાય, તેથી પડે ટાઢ અને ધ્રુજાય; કુરાજ્યમાં જેમ જનો ન જ'પે, ખીકે બધા લોકની કાય ક'પે.	૩
પરોઢિયે ઝાકળ તો પડે છે, ભીનાં થયેલાં તરૂં તે વડે છે; જાણે નિશા સુંદરી છાંડી ધીર, રોઇ ધરાવે નિજ નેણનીર.	૪
ફેફ સ્વરો કુર્કટ તો કરે છે, સર્વત્ર જેના સ્વર સંચરે છે; જાણે રવિરાય પધારનારો, તેના છડીદારતણા ઉપચારો.	૫
વાજે રડાં ચોઘડિયાં નગારાં, જે લોકને નિત્ય જગાડનારાં; જાણે નવા રાજ્યની ફ્રાજ આવે, તેની બડી નોખત આ બબવે.	૬
ધંડી તણા ઘોષ ઘણાક થાય, ઢાણા પડયા જે પડમાં ઢળાય; આકાશ પૃથ્વી પડ જે પ્રમાણો, જીવો પડયા તેમ ઢળાય જાણો.	૭
મહી વલોવે મહિયારી નારી, તણ બીજી માંખણ લે ઉતારી; તે જેમ સુસો સુણી શાસ્ત્રબોધ, તજે બીજી સંઘરી સાર શોધ.	૮
સીમા ભણી શબ્દ કરે શિયાળ, કાને પાડે ઘોષ ઘણા કરાળ; જાણે નિશાની ચમુને જણાવે, નાસો હવે સૂર્યનું સૈન્ય આવે.	૯

વિદ્યારથી પાઠ ઉઠી કરે છે,
જાણે રવિના જશ જીયરે છે;
પ્રભાતિયાં ગાય સુભક્ત પ્રીતે,
જાણે રવિના ગુણ ગાય ગીતે.

૧૦

૧૨૬

સૂર્યારિ

જુઓ જુઓ આ રવિ દિવ્યકાય, ભૂમિ લક્ષ્મી તે નમતો જણાય;
જાણે ચઢેલો અમરાપુરીમાં, પતાંગ દીસે પડતો મહીમાં.
અરે જુઓ વિશ્વ અનુભવિને, જે જનો સૌ ઉગતા રવિને;
આવી પડે અસ્ત થવાનું જ્યારે, કોઈ ન છાંટે લઈ કંકુ ત્યારે.
દિનેશ ડુબ્યો પ્રતિળિંબ દિસે, આશ્ચર્ય જોતાં ઉપજે અતિથે;
જાણે રિપુને છળવા વિચાર્યું, ભાનુભૂપે કૃત્રિમ રૂપ ધાર્યું.
પછી થયું તે પ્રતિળિંબ અસ્ત, જાણે રવિ ચૈન્ય ગયું સમસ્ત;
તથાપિ તેનાં કિરણો પ્રકાશે, પ્રતાપિનો જેમ પ્રતાપ ભાસે.
ઉઠે થઈને રવિ અસ્ત થાય, આયૂષ આ વિશ્વતણું હરાય;
એ જેમ ભૂપાળનું રાજ્ય ભાગે, પ્રભાજનોને નુકશાન ભાગે.
આદિત્યને આલ જણાય રાતો, જોતાં દિસે જ્યાં રવિ અસ્ત થાતો;
અશ્રામભૂમિ રૂધિરેથી રાતી, તે હોય શું રાજ્ય જતાં જણાતી.
અસ્તાચળે રંગ જણાય રાતો, એનું હશે કારણ એક કાંતો;
સાંધો નિશા વાસરનો કરવા, તાપે ધરેલી થિંગડી તપાવા.
રવિકને વૃશ્ચિક રાશી આવી, તથાપિ તે મસ્તક લે ઠરાવી;
જનોક્તિને કોણ જુડી કરાવે, અનેક દુઃખો દુઃખ મધ્ય આવે.
ઉદ્યાગીએ ઉદ્યાગ છોડી દીધા, પ્રવાસિયોએ પલ્લુ વાસ કીધા;
જો યંત્રનું એન્જીન શાંત થાય, તો જેમ ચક્રો સ્થિર થ'લી જાય.
ન્યાયાધીશે ન્યાય સભા ઉઠાવી, કરે ન કોઈ ફરિયાદી આવી;
તે જેમ લોકો લડીને મરાય, કુરાજ્યમાં કોઈ કરે ન ન્યાય.

આવી ઉડીને મળી પંખી ટોળે, ઝાડે ખિરાણ બહુ શબ્દ બોલે;
જાણે મળે ફેાજ ઉપાય ધારે, વિચાર સૌ અંતરના ઉચારે.
સંધ્યાતણાં વંદન વિપ્ર ભાળે, આકાશમાં અંજળી નીર નાંખે;
જાણે પિતા સફળતિ સંચરે છે, અંગાજળીયો પ્રિય પૂત્ર દે છે.
પદે નિમાળે જન જે નિમાણ, કરી બતાવે રૂઢિ જેમ કાણ;
રવિ હશે કયાં ઉર એમ ભારે, ઉંચા નીચા થઈ સ્થળ તે તપાસે.

ગણપતરામ

૧૨૭

યુધિષ્ઠિર અને યક્ષ

(હરિગીત)

સુણી ધર્મઉત્તર યક્ષ ઉચ્ચો હે યુધિષ્ઠિર આ સમે,
મુજ પ્રશ્નના શુભ ઉચિત ઉત્તર ઉચ્ચાં ધીમત તમે;
માટે તમારા ચાર બાંધવમાંથી ઇચ્છો એક જે,
તે જીવતો અહિં થાય, રાય કહ્યો અમારો નેક જે. ૧

ધર્મે કહ્યું હે યક્ષ, રાતો નેત્ર સ્થામલવાન આ,
શુભ સાગતરૂપો દીર્ઘબાહુ છાતી સિંહ સમાન આ;
મમ જ્ઞાતમાંથી નકુલ જીવતો થાય એ ઇચ્છું અમે,
ઉત્તર સુણી રીઝયા તમે તો, એમ અત્ર કરો તમે. ૨

યક્ષે કહ્યું હે રાય, આપ વિવેક કાં અહિં વીસરો,
છે ભીમ તમને પ્રિય ઘણો, છે પાર્થનો આશ્રય ખરો;
તો પણ સહોદરને ત્યજી, આ સાવકો જીવતો થવા,
ઇચ્છો છ કાં અવનીશ, ન્યાય કયહાંથી સૂઝે છે નવા. ૩

સંગ્રામનાં દશ સહસ્ર હસ્તી તુલ્ય બળના ભીમને,
મૂકી નકુળ જીવાડવા ઇચ્છો છ કાં તે કહો મને ?

- આ ભીમ છે પ્રિય આપને એ રીત સો કહે છે બધે.
તો પણ નકુળમાં શું થયું છે કે અહો એથી વધે ? ૪
- વળી બાહુબળ જેના તણે છે, પાંડવોને આશરો,
તે પાર્થ મૂકી નકુળને જીવાડવા કાં મન કરો ?
આતુર્ય જોયું ઉત્તરોમાં આપનું જેવું અહિં,
આ કામમાં ગુણગ્રામ, એવું દીકું મેં જરિયે નહીં. ૫
- ધર્મે કહ્યું કે ધર્મ ત્યજવે તે હણે ત્યજનારને,
પણ સાચવેલો ધર્મ રક્ષે છે જ સાચવનારને;
માટે હું ધર્મ નહીં ત્યજું હણવા અમેને આ સ્થળે,
છે પરમ ધર્મ અવિષમપણું માતૃ છું હું આ ભૂતળે. ૬
- છું ધર્મશીલ નૃપાલ હું બાણે છે એવું માનવો,
માટે વિષમ બુદ્ધિ કરીશ ન હું કદાપિ યશ્ન નવો;
છે કુંતામાદ્રી બે સ્ત્રીયો, મમ તાતની તે કારણે,
તે બેઉ હો શુભ પુત્રવતી રહો બેઉ એકજ ધારણે. ૭
- નથી વિષમતા મારે મને કુંતી અને માદ્રી દીશે,
માટે જીવાડો નકુળને જેથી સમાનજ તે વિશે;
યજ્ઞે કહ્યું નૃપ ! વિષમતણું નથી અર્થકામથી પણ તને,
માટે જીવો તુજ ભ્રાત સર્વે એજ ગોઠે છે મને. ૮
- એ રીત યજ્ઞ વચન વડે તે પાંડવો ઉભા થયા,
શ્રમ ભૂખ તરસ જતાં રહ્યાં, થાતાં મુદૈવતણી ઢયા;
પછી પ્રછયું ધર્મે સરવિષે કલેલ એક પગે તમે,
હો કેણુ આપ અજેય કંઠ્યામાં નહીં આવો કયમે ? ૯
- હો યજ્ઞ એમ હું માનતો નથી આપને આ સ્થળ વિશે,
ભાગ્યો છે ભીમે ભાર યજ્ઞોનો જતાં ઉત્તર દિશે;
વસુઓ વિષેથી એક કે સૂર્યો વિષેથી એક હો ?
હો વન્ધર વરધંદ્ર કે શુભ વરદિધાની ટેક હો ? ૧૦
- કાંકે હજારો સાથ યુધ કરનાર મારા ભાઈને,
નથી પાડનારો દેખતો હું દેખું એક નવાઈને;

- તે એજ કે, સૌ ઇંદ્રિયો તેઓની સ્વસ્થ હું બેઉં છું,
માટેજ કેા હિતકારી છો બે એ વિષે ચિત પ્રોઉં છું. ૧૧
- છો શું પિતા આશ્ચર્ય આ કરનાર આપજ અમતણા,
હા હા હું તે છું ધર્મ તારો તાત મુજ વહાલા ઘણા !
એ રીત યજ્ઞ વદી પછી ઉચર્યો તને બેવા અહીં,
આવ્યોછ હું હે બ્રાત તુજમાં ન્યૂન મેં દીડી નહીં. ૧૨
- યશ, શૌચ, આર્જવ, સત્ય, દમ, લજ્જા, મનોનિગ્રહ અને,
તપ, બ્રહ્મચર્ય, મુદ્દાન તુજમાં બ્રાત અહિં ભાસ્યાં મને;
અવિષમપણું અહિં બેઇ તારૂં, પ્રસન્ન તુજપર છું થયો,
માટે હું પાસથી માગ ઇચ્છિત વર તને પ્રિય છે કયો ? ૧૩
- ધર્મે કહ્યું હે તાત અરણિકાષ્ટ અગ્નિહોત્રનાં,
જે વિપ્રનાં મૃગં લઇ ગયો તે દો ગુણી શુભ ગોત્રનાં;
યજ્ઞે કહ્યું મૃગરૂપ ધરીને તુજ પરીક્ષા કારણે,
મેં તે હયાંતાં તે હવે તે, રાખ ધીરજ ધારણે. ૧૪
- તું માગ બીજું કંઇ હવે, તૃપ્તી ન પામું એ થકી,
કહે ધર્મ તેરમું વધું વર્તોયા વિના વીતે નહીં;
બીજો હું એ વર માગું છું, તે દો મને કરૂણા કરી,
જા ત્યમ થશે યજ્ઞે કહ્યું તું માગ ત્રીજો કહું ફરી. ૧૫
- ધર્મે કહ્યું કે લોક ભોહ ને કોષ હું છતું સદા,
તપ દાન સત્ય થકી ચતું નવ તાત કેા કાળે કદા;
માગું છું વર ત્રીજો હું એ તૃપ્તી મને તેથી થશે,
ધર્મે કહ્યું, છે એમ તું જ્યાં ને વળી એમજ હશે. ૧૬
- વરદાન ફઇ નૃપ યુધિષ્ઠિરને ધર્મ અંતર્હિત થયા,
થઇ ખેદરહિત સુપાંડવો, નિજ આશ્રમે વળતી ગયા;
આવી નિજ સ્થળ શોધતા દિવને પ્રસન્ન ઘણો કયો,
ફઇ અરણિકાષ્ટ મુહોત્રનાં ભય અગ્નિહોત્રતણા હયો. ૧૭

વલણ

હયો શોચ શુચિ વિપ્રનો એવું આ આખ્યાન,
સુણતાં સુખ સૌ સાંપડે, ને ઉપજે શુભ જ્ઞાન રે. ૧૮

નવલરામ

૧૨૮

" મારી ભરતભૂમિ "

મારી ભરતભૂમિ !

રૂપાળી, રઢીયાળી, ચશાળી, સુશીલ પુનિત !

તારા ચરણ ચુમી,

આનંદે વંદુ જય જય હરહમ નેત્ય !

દુનિયામાં દેશ અનેકજ છે,

સૌ સૌમાં કાંક વિશેષજ છે ?—

પણ તું તો અલૌકિક એકજ છે !

મારી ભરતભૂમિ—

કેણુ આવે હિમાલયની હારે ?

કેહીનૂરે અન્ય હીરા હારે;

વણુ શેલડી સરસ સાકર કયાં રે ?—

મારી ભરતભૂમિ—

શી કૃણદ્રુપતા સ્થળ સ્થળ સોહે !

નવરંગી રમણી મનડાં મોહે !

બણે વાડી વિશ્વંભરની હોએ,

મારી ભરતભૂમિ—

સાચે વિશ્વંભર બહાલી તું ઝાઝી;

સમૃદ્ધિ સ્વાભાવિક બધી સાણ,

તને પ્રભુએ કરી પ્રિય પ્રસુખાણ,

મારી ભરતભૂમિ—

શ્રીઓ પણ અળળા બે બાકી,

તેણે દેશભક્તિ સળળા દાખી;

ધતિહાસ છે જ એનો સાખી,

મારી ભરતભૂમિ—

તારાં કાર્ય ત્યારે ચવને બાબ્યાં,
મહાશિળ, નિર્મળ, બુદ્ધિવાળાં;
અહા ! “ દેવાં કમાડે પડે ન તાળાં, ”

મારી ભરતભૂમિ—

સેવું નિત્ય પુનિત તવ રજંચૂમી,
ધન્ય ભાગ્ય નવલની તું જન્મભૂમિ;
તારી ભક્તિ રંગેરંગ રહીજ વુમી,
મારી ભરતભૂમિ—

૧૨૯

વસંતવર્ષુન

હોરી

પચરંગી પટકુળ હારી,

દીપે કુદરત આ રતે ન્યારી.

ટેક.

કુમળાં ચળકતાં વૃક્ષે સજ્યાં, નવ પદ્મવ જુનાં ઉતારી;
આંખે મોર અથાક જ મુકે, બાણે કલગીઓ સારી;

વસંતની આવી સવારી !

દીપે ૧

વીટી વળી વેલી સૌ સૌને, વૃક્ષે હસ્ત પ્રસારી;

કુલને જુમળે જુમળા જે પર, રંગી ઘેરંગી અપારી,

જૂલે ઝાડી પુલ ભરી ભારી !

દીપે ૨

કુલ ભરી ડાળો ડાલે, ખરે પુલ, પથરાઈ કુલની પથારી;

ભર હબરો ગુંબર કરંતા, સુગંધિ લેતાં ગયા હારી !

ખધું જ રહ્યું બહેક જ્યાં મારી !

દીપે ૩

કુલ ભરી ડાળાં ડાલે, હિંડાળે બેઠાં ચોપટ મેના પ્યારી,

ને નવરંગી અવર બહુ પંખી, મધુર કરે રવ ! તારી,

કાચલની છે બલિહારી !

દીપે ૪

કોયલો ફૂંક ફૂંક ફૂંક કરી રહી, પાંચમ સુર અનુસારી;
ઘટ ઘટામાં પડ્યા પડે ને, કુંજ દીપી રહી સારી,
મનોહર કમણ્ણારી ! દીપે૦ ૫

દ્રાક્ષને માંડવે લાખો દરાખો, લીલી, લોચનહારી !
કુમળા બપોરના તાપે તૃથાના, હાથ લોભાવનહારી,
કંઠે ઠંડક કરનારી ? દીપે૦ ૬

ઉઝા શુભાળ ને આવી શુભાળી, ટાઢની તો હવે વારી;
વાયે સવારમાં મંદ સુગંધિત, શિતળ સમિર સુખકારી;
અંગે ઉમંગ વધારો ! દીપે૦ ૭

રંઝ્યાં ઉમંગમાં પશુ, પાંખી નર નાર કુમાર, કુમારી;
સર્વ સભોડે રમે જમે કોડે, સર્વ કરે મઝાહારી;
મુખે મીઠી હોરી ઉચારી ! દીપે૦ ૮

હોરીના સુર ધ્રુમી રચા યોગમ, યોગમ લગન છે જારી;
લગનસરા તો વસંતે જ સોહે, વસંત છે લગન આચારી !
જેણે રચી અજળ તૈયારી ! દીપે૦ ૯

એ રીતે આ રતે પાંચ ધંદ્રી, ને હૃદય રીઝયાં સંસારી;
હોળી રમણ, આ હર્ષ ગરણની રીત સ્વાભાવિક ધારી;
ગણો ચાલ ગંદી નહારી ! દીપે૦ ૧૦

સંત સ્તવે ભગવંત વસંતે, જિંચે સ્વરે લલકારી;
જેણે જગતમાં યોગમ ફરતી, આવી અનુપમ ઉપકારી,
લલિત લીલા વિસ્તારી ! દીપે૦ ૧૧

જય ! જય ! જય ! સચરાચર ! મુંદર ! જય ! ચિદ્રૂપ ભયહારી;
જય ! જય ! એકે અકળ, બ્રહ્માંડ, અખંડ અખિલ વિહારી,
નવલ તન મનના ધારી. દીપે૦ ૧૨

છોટાલાલ સેવકરામ

૧૩૦

આત્મવર્ણન

વસંતતિલકા

હે વૃક્ષ અંબ આવલંબન વેલોં કેરો !
વિશ્વોપકારોં તુજમાં ગુણ છે ઘણેરા;
મોરે કરે વન સુવાસિત તું વસંતે,
અપે પ્રમોહ અલિકોકિલને તું ખંતે.
ત્રેલોક્યમાં રતિપતિ નિજ રાજ્ય સ્થાપે,
તારા અમોઘ ફૂલના શરના પ્રતાપે;
આવે અતિથિ જ્યમ પર્જાગણો તું પાસે,
ગ્રીષ્મે વસે ત્યમ પશુ તુજ છાંય વાસે.
પેખી ઉદારપણું કોકિલ પૂર્ણ લાવે,
તારો હસુંદો મધ કીરતિ તુજ ગાવે;
સંપત્તિ તારોં સઉ છે જગજીવનાથે,
આ વિશ્વમાં જીવિત ધન્ય જ જે પરાથે.
તારા અપાર ઉપકાર સૌ શિરે છે,
તે વિસરી જન તનેય વ્યથા કરે છે;
કો કરવંતે કરવતે તુજને વિહારે,
કાપે કુહાડોં થકોં હાડોં ફૂડા પ્રહારે.
છે કેટલીક જન-બાત કૃતમ્મ એવી,
તોએ રહે સુજનતા તું સદાય સેવી;
વસ્તુ ન કો જગ પ્રપંચોં વિષે જણાય,
જે તારોં સાથ તુલના કરવા કથાય.
સંપત્તિ તારી અમૃતોપમ સર્વતોષી,

તે રક્ષણાર્થ તુજ નિઃસ્પૃહતા અહો શી ?
 આ જે રસાળ વન સંત સમું ઠરેલું;
 રહેજો અખંડ મહોંમાં મહિમા ભરેલું.

(ઉપવન વિનોદ)

મણિલાલ

૧૩૧

વનવર્ણન

(હરિગીત)

મંદમંદ સમીર જો તરફજમાં બહુ મહાલતો,
 ગિરિગર્હવરે અથડાઈ મીઠા રાગ મૃદુ આલાપતો;
 હોર જલમાં ચાલતી વાંકી ચુંકી લચકાઇને,
 એકાગ્રતાથી મળી મળી તટપર પડે મીઠે રવે.
 તાલ દે તે ગાનને તરૂવર જુકે બહુ જુંડમાં,
 દે માન તે શુભ ગાનને વળી ધવલ પુષ્પ વધાવતાં;
 બ્યોમ તરૂ તટ વિશ્વ, સઘળું નાચતું પ્રતિજિંબમાં,
 હંચા સુષ્ણે ગિરિવર રક્ષા બધું ગાન ગંભીરતાઈમાં.

હરિલાલ ધ્રુવ

૧૩૨

રાત્રિ વર્ણન અને મધુરાકાશ દર્શન

(શાફ્લવિકીડિત કંદ)

હીરાની કણિકા સમાન ઝળકે તારા ઝગારે ઝહો !
મોતીનાં હુમખાં બધે લળી રહ્યાં નક્ષત્રમાળા ઝહો !
ધોળી શી ઉભરાસમી દુધતણા આકાશગંગા ખીલે !
વાંકી કેર રૂપેરી ચંદ્રની કળાં જો આસમાની ઝલે !
શાંતિ, શીતળતા તથા મધુરતા, સૌહર્ય શોભા, પ્રભા,
રાત્રિ રાણી સુહાવી સાડી શરીરે દીપાવી આ જ્યોત્સના !
હરે નિખીં ઝલે હલેતિ રમણી બાળા ચકોરી-કુળ !
ગાયે ગાન મીઠું ફડા હલકથી આનન્દમાં ગુલગુલ !
આવે શાંત સમે શી બળબળ વહી, ઝણે, નદીઓ, લળી-
સંગીત-ધ્વનિ વિસ્તરે ! અનિલની હહેરો વિલાસે ઢળી !
તારા મંડળ સાથે રાસ રચીને બાળા તરંગોજ્જવાળા
શી આદર્શસમે સરોવર-જળે નાચે શશીની કળા !

નરસિંહરાવ

૧૩૩

૫૬

સુન્દર શિવ મંગલગુણ ગાઉં ઇશ્વરા,
વિભુવર ભવભયહારક,

નમું મહેશ્વરા— સુન્દર૦

મધુર કુસુમ વિશે રમે ગન્ધ સુન્દરા,
કાંસુદી સુહ્રદા, ઉષા મનોહરા,
મૃદુલકણ્ઠ કેકિલરવ શ્રવણસુખકરા;—

મહુમાં વસતી હસતી પ્રતિફલિતા—શી લલિતા—સુન્દરતા—

તુજ જગદરા— સુન્દર૦ ૧

વિપ્રલગ્ની વિપથમોહની મધુસ્વરા,
દિવ્યધામપન્થ જતાં આવી વિપધરા,
વિપથ દોરવા મથે, ઝઢો કયાકરા !

શબ્દ તે, હૃદયે, બળ દે, કર ધરી આ—પરિહરવા—મધુરરવા—

મોહનીસુરા— સુન્દર૦ ૨

વિભલ સાધુ હૃદય વિશે વિપદજલધરા,
વ્યાપી દમે સત્યદષ્ટિ ઘન તિમિરકરા,
તે સમે વિશુદ્ધ પ્રેરી જ્ઞાનરવિકરા,

ક્રોધા ધરીને, ફરીને, હરી તમને, સદય મને, મન ગગને,

શાન્તિ દે સ્થિરા— સુન્દર૦ ૩

૧૩૪

“ મ્હારો જીવન પથ ઉભાળ્ય ”

(રાગ મહાડ)

પ્રેમલ જ્યોતિ ત્હારો દાખવી,
 મુજ જીવનપંથ ઉભાળ્ય; પ્રેમલ૦
 દૂર પડ્યો નિજ ધામથી હું,
 ને ઘેરે ઘન અધાર;
 માર્ગ સૂઝે નવ ઘોર રજનીમાં,
 નિજ શિશુને સંભાળ્ય,
 મ્હારો જીવનપંથ ઉભાળ્ય. પ્રેમલ૦ ૧
 ડગમગતો પગ રાખ તું સ્થિર મુજ,
 દૂર નજર છો ન જાય;
 દૂર માર્ગ જોવા લોભ લગીર ન,
 એક ડગલું ખસ યાય;
 મ્હારે એક ડગલું ખસ યાય. પ્રેમલ૦ ૨
 આજ લગી રહ્યો ગર્વમાં હું ને,
 માગી મદદ ન લગાર;
 આપ બળે માર્ગ જોઈને ચાલવા,
 હામ ખરી મૂઢ બાળ;
 હવે મારું તુજ આધાર. પ્રેમલ૦ ૩
 લલકાર્યાં તેજથી હું લોભાયો,
 ને લય છતાં ધર્યો ગર્વ;
 વીત્યાં વર્ષો ને લોભ્ય રમરણથી,
 રખલન થયાં જે સર્વ;
 મ્હારે આજ થકી નવું પર્વ. પ્રેમલ૦ ૪
 ત્હારા પ્રભાવે નિભાવ્યો મને પ્રભુ!
 આજ લગી પ્રેમલેર,

નિશ્ચે મને સ્થિર પગલેથી,
 ચલવી ખેંચ્યાડશે ઘેર;
 દાખવી પ્રેમલ જ્યોતની સેર. પ્રેમલ ૦ ૫
 ઠઠમભૂમિ કળણ ભરેલી,
 ને ગિરિવરકેરી કરાડ;
 ધસમસતા જળ કેરા પ્રવાહો,
 સર્વ વટાવી કૃપાળ;
 મુને ખેંચ્યાડશે નિજ દ્વાર. પ્રેમલ; ૬
 રજની જશે ને પ્રભાત ઉજળશે,
 ને સ્મિત કરશે પ્રેમાળ;
 દિવ્ય ગુણોનાં વહન મનોહર,
 મહારે હૃદય વચ્ચાં ચિરમાળ;
 જે મહેં ખોયાં હતાં ક્ષણ વાર. પ્રેમલ ૦ ૭

૧૩૫

કાળચક્ર

(રોળાવૃત્ત)

મહા નદીનો ઝોલ ધુધવતો ચાલ્યો જાએ,
 કાળચક્રનો ત્યાં પડે ચીલો ન જરા એ;
 ગગનચુમ્બો ગિરિરાજ ઘડ્યો કટુણ પથરાએ, ૧
 કાળ તણું ત્યાં ચક્ર ધસાઇ ખાંડુ થાએ.
 ધ્યાન ધરતો ઊંડું પડ્યો નભ લણી નિહાળે,
 સિન્ધુરાજ ગમ્ભીર ઘોષ કરતો કંઈ મહાલે;
 કાળચક્ર જે ધુમે ન્હાતું શું તહેની નજરે,
 હરી મંદ તે લણી લગીરે મન તે ન ધરે. ૨
 ને છેદી ગિરિશીશ ચણે મન્દિર મહોટાં જે,

નિજ આજ્ઞા અનુસાર જોયી નદિયોને ગાળે;
 નાથે સાગર પોંઠે, ન બાણી મહિમા તહેનો,
 જોશી કાચલામાંહિં, જગત ધણી માનવ તે તો. ૩
 તે તો માનવરાજ, ઘૂમે જે ગવેં ભરીયો,
 લઈ મન્દિર નિજ સાથ સાથ લઈ નાવનગરિયો;
 ચક્ર અડતાં વાંત કાળતણું થાએ ચૂરો,
 ને બાણ્યું નવ બાય બાય કયાં ઊડી શરો. ૪

૧૩૬

માનવ ભુલે ભુલ

(રોળાવૃત્ત)

જન સમુદાય વિશાળ સિન્ધુ તહેમાં ભુલે ભુલે હું,
 શો કરતો ફેફડાટ ! મહે ભયું શું વળી ફેફડું !
 તરજીરાજ અનન્ત, નાવ મ્હોટાં જે ગળતા,
 તે પણ કણમાં પડે, ત્યહાં મુજ તે શી ગણના ! ૧
 કણપર હું ઊપન્યો, ડુબીશ ખીલ કણ બતાં,
 પણ તે અરસા માંહિં રંગ વિધવિધ મુજ થતા;
 કેા વેળા આ બ્યોમવણું ભૂરો મુજ કાચે,
 કેા વેળા ગમ્ભીર રંગ ધનતણેા છવાએ; ૨
 ને વળી કદી સહુ રંગ ભણે ઇંદ્રધનુષ કેરા,
 પીળા ભુરા, લાલ, બધા આછા ને ઘેરા,
 તે સહુનું પ્રતિબિમ્બ પડે મુજ પર કેા સમયે,
 તે ધરી લહું આનન્દ, અકથ મુખ ત્યહાં મુજ હૃદયે. ૩
 ને કદી ઉજ્જવળ અંગ કનકશું ધારી હરણું,
 જ્ઞહારે રવિનું બિમ્બ ઉપર લટકતું નિરખું;
 કદી ચન્દ્ર નિજ શાન્ત નજર કરી મુને નિહાળે,
 ત્હારે તો મુજ કાન્તિ રૂપેરી રંગે મ્હાલે. ૪

૧૩૭

સહસ્રલિંગ તળાવના કાઠા ઉપરથી પાટણુ

(રોળાવૃત્ત)

અહિંયાં સહસ્રલિંગ તળાવ વિશાળું હતું,
અહિંયાં પાટણુ જુનું અહિં આ લાંબુ સૂતું,
અહિંયાં રાણી વાવતણાં આ હાડ પડેલાં,
મહોટા આ અહિં જુરજ મળ્યા માટીના લેળા. ૧

એમ હઇ હઇ નામ કરવી રહી વાતો હાવાં,
પાટણુ પુરી પુરાણુ ! હાલ તુજ હાલજ હાવાં;
ગુજરાતનો પૂત રહી ઉભો આ સ્થળમાં,
કેણુ એકવે જોડ નયન લીંબ્યાં નહિં જળમાં ? ૨

જળ નિર્મળ લઇ વહે કુમારી સરિતા પેલી,
ન્હાસે, પાસે ધસે, લાડતી લાજે ઘેલી,
ધમ્વરકરણા ખરે, વહી આ નદી સ્વરૂપે,
સ્મિત કરી પ્રીતિભરે, ભરે આલિંગન તુંપે, ૩

તુંપે, પાટણુ ! હયા ધરંતી એ સૂચવતી,
ભલે કાળની ગતિ મનુજ કૃતિને બૂઝવતી;
મુજ પ્રેમ સરિતપૂર વહ્યું જાયે અણખૂટયું,

છો ધન વિભવ હુંટાય, ઝરણુ મુજ જાય ન હુંટયું. ૪
તોડી પર્વતશૃંગ મનુજ મહાસરિયો મહાલે,
જાણે નિજ કૃતિ અમર, ગળે કાળજ તે કાલ્યે,
ને મુજ તનડું ઘડયું કોમળું પાણી પોચું,
તે તો તેમજ તેમ રહે, યુગ અનન્ત રહોંચું. ૫

૧૩૭

મધ્ય રાત્રિયે પ્રાગ્વ

(વિષમ હરિગીત)

ત આ રજની મહિં મધુરો કહિં રવ આ-દુષ્-
યો ઝીણો શ્રવણે અહિં ? શું હું સ્વપ્નમાં સુખ આ લહું ?

વાઈ સમીર આ દિશ એ વહે રવ એ ફરી,
સ્વપ્ન, એ તો જાન પેલી ગાય કોયલ માધુરી. ૧

રાત્રિ સમે ત્હને અલિ કોકિલા ! શું આ ગમ્યું ?
મેહુલો વરશી રહ્યો ત્હેણેથી તુજ મનડું ભમ્યું;

નવ સ્વપ્ને ફીડું ને સુખ મહિં તું રેલતી,
રમ્ય રાત્રિ મહિં અધિક આનન્દ ગાને ખેલતી. ૨

રી રહી ધોળી વાદળી બ્યોમમાં પથરાઈ આ,
ઝાંઝની ઝીણી ફીફી વરશી રહી શી સહુ વિશા !

મીડું અમીસમું ત્હેણે ભયું તુજ કણ્ઠમાં,
શાન્તિ અધિક વધારતું તે બચ ઉભરી રંગમાં. ૩

ખડું આ શાન્ત સૂતું, ચાંદની પણ અહિં સૂતી,
વાદળીઓ ચપળ તે પણ આ સમે નવ ભગતી.

ફાલ ધીરે ભરે પગલાં પળે શાન્તિ રખે સહુ,
ઉછળતી આનન્દ રેલે કોકિલા બોલે-દુષ્ ! ૪

સઘળી શાન્ત રાખી મુજનેજ જમાડતો,
કો મીઠો તુજ પવન લહરી સંગ જે બહુ લાડતો;

તુજ સીચે હૃદયમાં મોહની કંઈ અવનવી,
ભાન, તણ મુજ રમ્ય રમ્યા, હંધડું દોડે તવભણી. ૫

ખેલે મધુર તુજ ટહુકાની અંગે રંગમાં,
ન્દસિન્ધુતરંગમાં નાચતું એ ઉછરંગમાં; —

વિરમી પણ ગયો ટહુકો, હૃદય લલચાવે બહુ, —
એક વેળા, એક વેળા, બોલ્ય, મીઠી ! દુષ્ દુષ્ !

૧૩૮

કરેણા

(તોટક)

તૃણશન્ય સૂકી ગિરિભૂમિ વિશે
 સહસ્રા મીઠી આ રચના શી દીસે !
 લઘુત્તોતપટે મળી એક રસે
 શું અનન્ત કરેણક્રમુમ હસે ! ૧
 મૃદુ રંગ ગુલાબી મુખે વિકસે
 શી પ્રભાતરવિદ્યુતિ ત્યાંહિ વસે !
 સહુ ટોળું મળી અહિં રંગ રસે
 રમતાં રમતાં શું હસે જ હસે ! ૨
 શીળી વૃક્ષઘટા લઘુત્તોતપરે
 રચીને પ્રકૃતિ અતિ પ્રેમ ભરે
 કંઈ ન્હાનકડો અહિં ભાગ રમ્યો
 તહિં આ કુલનો સુખરંગ મમ્યો. ૩
 ગિરિટોચ થકી ઉતરી સઘળી
 ગિરિદેવી થકે અહિં આવી મળી
 રમવા રસભોર સુખાગ વિશે,
 ત્યમ આ કુલડાં તણું જૂથ દીસે. ૪
 સહુને જહિં ધીર સગીર ચૂમે,
 રિમત મન્દ રમે કુસુમે કુસુમે;
 સરલા કંઈ શ્રામ કુમારી સમે
 સહુને મુખ કોતુક હર્ષ રમે. ૫
 પ્રકૃતિ જનની થકી પ્રેમ ભરે
 પુલડાં સઘળાં અહિં આ ઉછરે,
 નહિ કૃત્રિમ બન્ધન કાંઈ ભરે,
 શું સ્વતન્ત્ર મુખે રમતાં જ ફરે; ૬

નરખી ફૂલ આ મન ભિમિં ભેઠે;
મનુજે કયમ આ ધરણીની પીઠે
પ્રકૃતિ જનનીની ઉછેર તણ,
નિજ કૃત્રિમ બન્ધન બેડી સણ ?

૭

૧૩૬

ફૂલની સાથે રમત

(ગરખી) *

આવો પુલડાં મધુરાં રે આપણ રંગે રમિયે,	
હિન એક આનન્દે રે લેળાં રહી નિર્ગમિયે.	૧
મ્હને મુખડું ત્હમારું રે સલણું લાગે બાણું,	
હેમાં નિર્મળ પ્રીતિ રે વશી હસતી કાણું.	૨
તમનાંનું હું પણ રે કુસુમ એક કોમળિયું,	
રહી મનુજ સમૂહે રે વહન કરમાઇ ગયું.	૩
નહારી ત્હાં થકી આજે રે આવ્યો તમ પાસ હું તો,	
ત્હમે કોમળ હૃદયે મ્હને નવ ગણ્યો ભુલો.	૪
નહિં તમમાં કુટિલતા રે નહિં વળી કૂરપણું,	
નહિં વચન કપટનાં રે હૃદય પ્રેમાળ બાણું;	૫
કહી હાસ કરતાં રે તો નિશ્ચે આનન્દ લયાં;	
કરમાઇ કહી સૂતાં રે તો સત્યે દુઃખે જ ગળ્યાં;	૬
જેવું અંતર થાએ રે ત્હેવું તમ મુખડું ઢીસે,	
જેવું મુખ દેખાએ રે ત્હેવું તમ હૃદય વિશે.	૭
ત્હારે આવો મધુરાં રે આપણ રંગે રમિયે,	
હિન એક તો મુખમાં રે સાથે વશી નિર્ગમિયે.	૮

“ શીખ સાચજ દે છે રે કે વફજ રહો દંગે ”—એ આવ

૧૪૦

આશા પંખીડું

(સીતાના મહીનાની ચાલ)

- આશા પંખીડું મ્હેંતો પૃથું કનકમય પાંજરે,
રમ્ય રંગ ધરંતું અનેક, જેવો મેઘ સાંઝરે;
ઝીણી ચંચૂ સુવર્ણની મેખસમી શી ઝોપતી;
ઇન્દ્ર ધનુ રંગ ધારી એક કલગી શિર શોભતી; ૧
- ઘોળી ઝરફશી ડોકની મધ્ય સુનેરી કાંઠલો,
આસમાની પાંખની માંહિં પચરંગી ચાંદલો,
પીંછે કિરમણ રંગ સોહાય ને ચરણ સુવર્ણના,
હીરા સરીખાં બે ઝીણાં નેન ચમકચમકે ધણાં; ૨
- સુવાળું શું હેતું શરીર ભયું દિવ્ય કાન્તિયે !
પણ બહલી ઘડી ઘડી રંગ મ્હને નાંખે કાન્તિયે;
વળી અમૃતશું મીઠું ગાન કરે દિવ્ય પંખીડું,
ત્હારે નાચંતું ભૂલી જાન હર્ષડું મુજ મૂરખું. ૩
- પણ એક દિવસ એતો, હાય ! ઉડીને ચાલિયું,
તોડી કનકનું પંજર ત્હાંય, રહું નવ ઝાલિયું;
તોએ જાન કરંતું જાય, પાછળ દોડયો જઈ હું,
પણ એ તો નવ પકડાય, અધિક લલચાડું હું; ૪
- છીડી પેકું એ એક દિવ્ય હતું વન તે મહિં,
હું પણ રવ અનુસારે ધાઈ પેઠો ત્હાં તો સહી;
દીકું બેકું ગુલાબને છોડ, ગયો હું ઝાલવા;
ઉડી બેકું બીજે ઝાડ, ગાઇ લાગ્યું મ્હાલવા; ૫
- વૃક્ષે વૃક્ષે, છોડે છોડ, મુને ભટકાવિયો,
આગ્યું તોએ એ નવ હાથ અધિક અકળાવિયો.
અંતે બેકું ઊંચીઝાળ, પછી લાગ્યું બોલવા,—
“ અરે મૂર્ખ મનુજના જાળ ! ફાંફાં શાં આ મારવાં ! ૬

- નવ આવું કદી ત્હારે હાથ, મૂરખ એ માનવી !
હું તો ધારી નવા નવા રંગ. ધારું મૂર્તિ નવનવી;
પૂરું પાંજરે મુને તોંહ, ધારીશ નહિં મન વિશે,
એ તો ઘડિયું મ્હારે પ્રભાવ, ત્હને ઉઘડું દીસે. ૭
- પણ મન નવ થઇશ ઉદાસ, કહું સુદય વાત તું,—
પ્હણે નાંખ્ય નજર, પ્હણે દર, વ્યોમ જ્યાં પૂળી જતું;
પેલી રાધેર ભરેલ કપાળે ઘડેલી કમાન જે;
અંતરિક્ષ ડહી, જેના સ્તમ્ભ રમ્યા મ્હોટાં હાડકે;— ૮
- દીસે તુજને ભયંકર તેહ, તથાપિ એ રમ્ય છે,
ખીજી બાજુ કનકનો ઘાટ ઘડેલો ભવ્ય છે;—
આણી કેરે રાક્ષસ એક બેડો છે બિહામણો,
મૃત્યુ હેતુ હેતુ નામ, તુને અળખામણો; ૯
- પણ તું જઇશ હેને દાર, પછી પેલી પાર તું
જઇજેઇ પામીશ આનન્દ ત્યહાં તે વાર તું;
ત્હારે ત્યાંહિ જો ! લેગીશ તું ચીર રહેજે મન શાન્તથી.”— ૧૦
- એમ બોલી ઉડી ગયું એહ પંખીડું ના રજુ,
ઉડતાં બળકંતી હેની દેહ, ગાતું ગાતું એ ગયું;
જઇ લય પામ્યું ચન્દ્રમાંહિ, વશી ગાતું ત્હાં રહે,
શાન્ત અજવાળી રાતે કે વેળ સુણું હેનું ગાન એ. ૧૧

૧૪૧

દિવ્ય આશા

(ગરમી*)

સ્વર્ગ મંડળે થકી હું ઉતરી રે લોલ,
સ્વર્ગ માંહિ કાંઈ સુખ નિવાસ,

* ' ગરમે રમવાને ગોરા નીસરા ર લોલ'—એ વાક્ય

- દિવ્ય આશા હું રે લોલ,
સર્વ ઠામ મહાલું કુસુમ વેરતી રે લોલ. ૧
- દીન બન્યાં દુઃખભારથી ઢળી રે લોલ,
મનુજ બાળ ! હ્યો કુસુમસુવાસ;
દિવ્ય હાસથી રે લોલ,
સર્વ ઠામ મહાલું કુસુમ વેરતી રે લોલ. ૨
- મર્ત્ય જીવને થતા કઠોર શોર લોલ,
તે શમાવો ગાઈ અનુપ ગાન,
હૃદય તાનનાં રે લોલ,
ઠામ ઠામ આલું ગીત રેડતી રે લોલ. ૩
- વિશ્વમોહનીનું બીન ખેસુરું રે લોલ,
મૂક થાય, જ્યાં તણાય તાન
દિવ્ય વાદનાં રે લોલ;—
મનુજ લોકમાં હું જોમ ખેલતી રે લોલ. ૪
- શાન્ત સિન્ધુ ગાન ગાય જ્યાં ગભીર લોલ,
સાન્ધ્ય રંગ બ્યોમ રમે રાસ,
વાસ ત્યાં કરું રે લોલ
તારલાકણી બની હું એકલી રે લોલ. ૫

૧૪૨

અગ્નિહોત્ર

શિખરિણી

હવે વિશ્વે લોકો—‘ પરિચય વધ્યે પ્રેમ ઘટતો;
જવાનીએ કૂંકયો કાલ્ય વર્ધો પછી અગ્નિ શમતો ! ’—
શું બલે તારવોને જગજન લાગે મોહવન જે ?
મહામોહો અગ્નિ દિન દિન નવી દીપ્તિજ સજે.

(ઇન્દ્રવજ્ર)

ડૂળી જઈને ધન અન્ધકારે
શીતે ધૂણ સહિ સમસ્ત ત્હારે
સ્વર્ગે થકી ઉતારી ફૂંકે દેતો
આવ્યો અહિં દિવ્ય જ અગ્નિ એ તો. ૨

(શિખરિણી)

ઉતારી સ્વર્ગેથી મુગ હૃદય સ્થાપ્યો સ્થિર વસે
અમોહો એ વહ્નિ દિન દિન વધાયો પહોં રસે
ધોમે ત્હોં સંકેરી મૃદુ કર વડે, જીવનસળી !
કદીએ ના બૂઝું સહય તુજ એ તો ઉપકૃતિ. ૩

(ઉપભતિ)

રહી સદા એ સહધર્મચારે,
આ વિશ્વયાત્રા મહિં ભક્તિ બારે,
સંકેરો સંવધી જ દિવ્ય વહ્નિ,
અપૂર્વ એ આપણ અગ્નિહોત્રી. ૪
એ વહ્નિને ભક્તિથી સંઘરીને,
હવિષ્ય મોંઘાં મહિં હોમો પ્રીતે,
ચાલ્યાં જશું જીવન પાર સેમે,
પૂજશું ત્હાંએ સખિ ! અગ્નિ પ્રેમે. ૫

૧૪૩

ગૃહ કેશિકા

(કુતવિગ્નમિત)

તિમિર તારક સર્વ ગયાં ચમી,
ઉઠી ઉઠા કંઈ કેશ સમારતી,

શશિકલા ગગનાડગણમાં રમી
 નવલ શુકશું પ્રેમથી લાડતી ! ૧
 કહિં ઉલૂક ગયો વનમાં છુપી,
 નિજ કઠોર સુરે લઈ સંહરી;
 મધુર ગાન સુધા વરસાવતી,
 પરભૂતા સહકાર મહિં સુણી. ૨

(ખંડ હરિગીત)

શશિ કલા નવયે વન
 શુક રૂડો વર વરી,
 ગીત મંગલ લજ્જનાં
 એ ગાય કૌમલ રસભરી. ૩
 ગીત સુર શ્રવણે પડી,
 હૃદયસુરશા મુજ રુકુરે !
 કેકિલા તરુએ ચઢી
 મુજ પ્રશ્ન-ઉત્તર ચીતરે. ૪

(ખંડ શિખરિણી)

“ મધુર મુજ તૃષ્ણા મુખ તણી,
 વિમલ યશ વાઝા રસભરી,
 મહેને પ્રેરે નિત્યે ઉલટભર કર્તવ્યપથમાં,
 થશે સિદ્ધિ શું આ ભંતોં વિવિધ વિધોજ વસમાં ? ”
 પરભૂત વહે-“ ઘેય તજમાં ! ” ૫

(ખંડ હરિગીત)

કેકિલા આ રૂજતી
 હૃદય મુખ ઉડું પૂરે !
 વાણી એ મન રચતી

મુજ હૃદયમાં ધ્વનિ શા ભરે !

૬

(ખંડ શિખરિણી)

“ ગગન ઘન અંતર પટમાં
વિરયો અતિ જે ગૂઢ રચના,
લાખી લેજો તારા ગણ થકી રૂંડા જ્યોતિ ઝરતા,
ઉકેલું હું ક્યારે વિષમ કંઈ એ લોક જગના ? ”
પરભૂત કહે “ દિવ્ય પળમાં. ”

૭

(ખંડ હરિઝીત)

“ પ્રિય જનો મુજને તણ
આલિયાં નિષ્કુર બની,
મણ રૂઝાયા નવ હણ,
એ રૂઝશે, કહો કયમ કરી ! ”
“ દિવ્ય લોકે જઈ રહી ”—
કોકિલાવાણી વહી.

૮

વિષમ સંકટધૂમથી
હૃદય મુજ આકુળ બને;
વિશ્વમાયા ધૂમતી
બ્રમણે ચઢાવે જો ! મહેને;

૯

લોપશે કે ધૂમને ?
બ્રમણ શ્રમશે કે ક્ષણે ?
હૃદય નિર્માળ કંઈ બને ?
ને આત્મ મુજ શાન્તિ ભણે ? ”
કોકિલા કહે— “ જે ક્ષણે
દિવ્ય ગાનો તું સુણે. ”

૧૦

(ખંડ શિખરિણી)

વિમલ સ્મિત પ્રાચી મુખ વિશે

ઉદિત રવિ પૂરે કંઈ રસે !

અને ગાનો ઉંડાં અનુપમ સુષ્યાં દિવ્ય ગણનાં,
અને આત્મા મ્હારો કંઈ તરો રહ્યો ગાનસરમાં.

૧૧

૧૪૪

સ્વેચ્છા સ્ત્રીકાર

(શિખરિણી)

સભ્યાં શઓ શૂરે, હઠ કવચ ને ટોપ ધરિયાં,
મહાબાહુ બિલો અડગ પગ રાખી ખડકમાં;
ન છૂતાયે કોથી સમળ દંઠ એ વીર જગમાં,—
રહ્યો ઉલો જે આ સ્મિત અનુભવે પુણ્યમતિનાં.

૧

(વસન્તતિલકા)

એ પ્રેમ બીનો મૃદુ ભાવ ધરંતો દેવી
એ વીરને ભુજ વિશે લઇ બીનો દેવી !
એ પાંખ આછો કંઈ ચાંદનોંશી સુહાતી
વિસ્તારો દિવ્ય લલના કંઈ મન્દ ગાતી.

૨

(ગરબી)

“ વસજે વીર ! અલૌકિક તેજ ભર્યો આવાસમાં રે,
નિરન્તર હાસમાં રે;
સુન્દરતાનાં ઉપવન રૂડાં,
કોકિલ ગાન કરે જમ્હાં ઊડાં,

વસજે ૦

અમી ઝરણુ જ્યહાં રમતાં દિવ્ય વિલાસમાં રે,
 નિરન્તર હાસમાં રે; વસજો ૦ ૩
 જીવન પથમાં દંઢ ચરણોથી
 ચાલી, નવ તું ડરય મરણોથી,
 અન્તે વસવા આવ્ય અમર જન પાસમાં રે,
 નિરન્તર હાસમાં રે; વસજો ૦ " ૪

(ઉદ્ધાર)

ગાતી દિવ્ય કંઠે ઝોમ
 દેવી પુણ્યમતિ સપ્રેમ;
 હેના શીશને પરિવેષ
 વીંટી દીપવે મૃદુ કેશ. ૫

(અનુક્રુપ)

પણુ જો ! વીરને ખીજી નીચે ઉલેલોં સુન્દરી
 વળગી, મોહ પાશોમાં ખાંધવા શી મથે વળી ! ૬

(પ્રભાશિકા)

અપૂર્વે જોહ સુન્દરી
 વિલાસથી કરે ધરી
 સમીપ જોયવા મથે
 સુવીરને જળે કરી. ૭

શિખરિણી

રસીલી જો રંભાસરખોં નયનોને નચવતી,
 વિલાસી અંગોથી સુભટ-ઉરને જો ડગવતી;
 વસન્તે ખીલતાં કુસુમ લઘ્ જો અંગ ઘડિયાં,
 ખન્થો થેલો પેલો સુભટ, નયનો ત્યહાં જ જડિયાં. ૮

(ગીતિ)

સહસા કિન્નરકંઠીથકી ગાનધાર જો ! બહેતી,
રગરગ રુધિર ઉછાળે, વીરતણું ચિત્ત ચોરોં જો લેતી. ૯

(ગરબી)

“ ચાંદની શોં રેલોં રહી બ્યોમમાં રે લોલ !
સરિત સરવરો રસંતોં આજ;
લાજ વીસરી રે લોલ
આલ્સ્ય રસિક ! રાસ ફૂડાં ખેલિયે રે લોલ. ૧૦
કુંજ કુંજ કુસુમગન્ધ રેલતો રે લોલ,
રસિક-હર હલાવતો સલીલ;
ઢીલ કાં કરે રે લોલ !
આલ્સ્ય રસિક ! ખેલ ફૂડાં ખેલિયે રે લોલ. ૧૧
છાંદગોનો જામ ભયોં ઝેરથી રે લોલ;
પાઉં ત્હને મધુર મધુ અમોલ;
ખોલ્સ્ય ભય તણ રે લોલ,
આજ રસિક ! રંગરેલ રેલિયે રે લોલ. ” ૧૨

(કૃતવિલમ્બિત)

વિવશ વીર બન્યો સુષોં જાનને,
ધયું શુભાશુભનું નવ જાનને;
ડગલું કાંઈ ડગ્યો ન ડગ્યો દોંસે,
હર વિશે સ્થિરતા ન વસે વસે. ૧૩

(અનુક્રમ)

મોહની પાપવૃત્તિ જો વીરનો કર વેગથી
જેંઘીને પુણ્યવૃત્તિના આશ્લેષો છોડવા જતી. ૧૪

(દુતવિલમ્બિત)

સુભટ છોડવવા કર જો ! મથે,
તદપિ મોહનાનું જળ ના ઘટે;
વહન લોભક સુન્દરીનું હોંસે,
સુભટ લોચન ત્હાં જડિયાં રસે. ૧૫

(અનુક્રુપ)

તો એ જિંડા ઉરે હેના અન્તઃ ક્ષોભ થતો હોંસે,
સ્પષ્ટ છાયા ખરે હેવી વીરને વહને વસે. ૧૬

(વસન્તતિલકા)

આ યુદ્ધને સહય નેન થકી નિહાળે
જો ! પુણ્યવૃત્તિ, પણ વેગ કરી ન વારે;
લેવા બચાવો મથતી નહિં વીરને જો;
છૂટેજ આત્મભળથી, -કંઈં ઇચ્છતી એ. ૧૭

(અનુક્રુપ)

બ'ધાશે વીર શું અંતે મોહનીભુજપાશમાં ?
છૂટશે વા પ્રયાસે એ ? -કહી કોણ શકે હવાં ? ૧૮

(વસન્તતિલકા)

ના, ના જીવો ! સહય પુણ્યમતિ જણાતી,
જો ! દિવ્ય પ્રેમછળી એ વહને સુહાતી !
એ યુધ્ધમાં વિજય આત્મભળેજ પાત્રી
દેવી-ઉરે સુભટ એ વસશે વિરાગી. ૧૯

(દુતવિલમ્બિત)

શિથિલ બન્ધન મોહ તણું થયે,
મલિન પાપમતિ મુખ લાગશે;

સુભટ પુણ્યપથે રમતો જશે,
વિજયદુન્દુભિ દિવ્ય જ વાગશે.

૧૪૫

ગોપીઆનું સંમેલન

ગીત *

(ઝિંઝોટી, તાલ એકો, દાદરો)

ગહન કુસુમ કુંજમાં જ મૃદુલી મધુરી બંસી બાજે,
વિસરી ત્રાસ લોક લાજ સજની આવો આવો રે. ગહન
ધારી ચાર નીલ વાસ,
હૃદય પ્રણયકુસુમરાસ,
હરિણનેત્ર વિમલ હાસ,
કુંજવને આવો રે. ગહન૦
હાળે કુસુમ સુરભિભાર,
હાળે વિહગ સુરવસાર,
હાળે ઇન્દુ અમૃતધાર
રજતશી સુહાર્તો રે. ગહન૦
મંદ મંદ ભૂંગ ગુંજે,
અચુત કુસુમ કુંજ કુંજે,
પ્રુટયાં સજની પુંજ પુંજે,
બકુલ યૂથો ભતિ રે. ગહન૦
ભેધ દ્યો સખો શ્યામરાય,
નયન પ્રેમ ઉછળી ભય,
અમૃત સદન વદન છાય
નિંદતી શો ચંદ બે. ગહન૦

આવો આવો સજનીવૃન્દ,
નિરખો દ્યો સખો શ્રી ગોવિંદ,
શ્યામને પદારવિન્દ,
ભાગુસિંહ વન્દતો.

ગહન૦ ૫

૧૪૬

પર્વત મંડળ અને મેઘ મંડળ

(તોટક)

નભમંડળ ધુમ્મટઘેર રચ્યો,	
ધનરાજ અહિં રસભેર મચ્યો,	
ગિરિનિર્ઝરમાં હસતો રમતો,	
શિખરોપર મન્દગતિ ભમતો.	૧
ગિરિરાજ અસંખ્ય અહિં ભળિયા,	
ધનના અનુકૂળ સખા મળિયા;	
ધરો ધુમ્મસનું પટ પર્વતને	
ઝુંગળાવી દિયે ધરો મોહ મને;	૨
પછી પર્વતના ઉરનો ઉપરે	
નવહું કંઈ વર્ષણ નૃત્ય કરે,	
વળી ઝમર ઝમર ગાન ઝોણું	
કરતો ધનરાજ મધુરું ઘણું.	૩
પટ ગાહું ઝૂંચ્યું તરવન્દતણું;	
ધરિયું ગિરિયે હરિયાવરણું;	
સહુ તે પટના પડમાં પડતો	
ધન સર્વ સ્થળે જઈને અડતો.	૪

બાલુ રવીન્દનાથ ટાગોરના ગંગાળીનું ભાષાંતર

આજ શ્યામ મોહેલીની ગંસરી બજાય કે—એ ગીતની આલ

ઝરણાં ઉજળાં જળ નીતરતાં,
 કંઈ પ્રવેત જ સર્પ સનાં સરતાં,
 ગિરિ ઝેહવો મૌકિતકમાળ વહે,
 ઘન તે રમતો કરમાંહિં ગ્રહે.
 ગિરિરાજ અને ઘનરાજ તણે
 અહિં જેલ અઘૌકિક આજ બન્યો;
 ગિરિવૃન્દ અહો ! ઘનરાજ ! અહો !
 મુજને તમ જેલ વિશે જ ગ્રહો !

૧૪૭

ચંદા

(ત્રિષમ હરિગીત)

માંતિ શીતળ વરસીને સુખમાં સુવાડું રાત્રિયે,
 જે નદી સરવર, અદ્રિ, તરુવર દિવસ તપીઆં તેમને;
 કુમુદિની કરમાઈ દિવસે થાકીને સૂઈ જતી,
 તેને જગાડું કરવડે મૃદુ સ્પર્શ કરીને પ્રેમથી.
 કન્યકા હું કુળવતી, મુજ માત મોટી મેહિની,
 તેજસ્વી સૂર્ય પિતાજી મારા, એમનાથી રહું ખોની;
 માત મારી પૂજ્ય તેની, પ્રદક્ષિણા કરૂં ઉરથી,
 મુજ તાત તે પણ પૂજ્ય તેવા, વંદના કરૂં હરથી.
 નામ ચંદા મધુરૂં મારૂં પાડીકું મુજ માડીયે;
 ઘણી વેળ વિચરૂં જેલવા આ વ્યોમ કેરી વાડીએ;
 માંહી વહેતી વ્યોમગંગા દૂધ જેવી ઉજળી,
 ને ફૂલડાં ખીલ્યાં રૂપાનાં તે ગણુંતી કરૂં વળી.
 કરૂં ખીતી તાતથી, પણ માત મુજ મન લાવતી,
 નિજ સંગ લેઈ ધોમી ધોમી પ્રદક્ષિણા જ કરાવતી;

ખંધુ મારો રાહુ તે ઉઠ્યો કુછન્દી કમડો,
 કંઈ કોટિવેળ મુને કનડતો, એ આકારો થઈ પડ્યો.
 પહાર જાય પિતાજી ત્યારે આંગણે રમું કોડથી,
 રૂપા અને હીરા તણી જે દો લખને દોડતી—
 એક લઈ બીજી ઉછાળું, ત્રીજી શિર ઝીકું ધસી,
 વળી ફેંકી સઘળી વેગળી માડી ભણી નિરખું હસી.
 માગ્યું માત્ર મહી કને ને તાતની અનુમતિ લીધી,
 આ મૃગહું માફં બાપુ ! તહે હજી મુઘા કેમ નથી પીધી ?
 સુધા પાતી એહને,—ભરી કુંભ આપ્યો તાતજી—
 રાખું ઉછંગ મહિં સદા, એને કદાપિ ન દઉં તજી.
 વાંકુ વળીઉં રમ્ય રીતે આણીવાળું નાવડું,
 માતપિતાએ આપ્યું મુજને કો દી તે પર જઈ ચડું;
 ચઢી મૂકું તરતું તે સ્વચ્છંદ આડ્યું જાય ત્યાં,
 ઉડું ભૂરું આકાશ કેઈ જગ અમળ ફેલાય જ્યાં.
 ત્યાં ઘને કો ઠામ પેરી ઝીણી રૂપેરી રેત ને,
 લઉં ખેલવા લંગાવી કરને નાવડેથી જતે જતે.
 ને બધી આ વેળ હરણું માફં જે બહુ પહીકણું,
 મુજ સોડમાં સંતાઈ સૂતું, એ મુને રૂએ ઘણું;—
 આવી મેઘની રેતી સરસું નાવ મુજ ઘસડાય જ્યાં,
 મધુરા, રસીલા, મંદ, ઝીણા, સુંદર, સુર થાય ત્યાં;
 માત્ર દિવ્ય જનો સુણે એ મીઠું ગાન મનોહરં,
 ને સુણે હરણું માહરં ને ઉઘ મીઠી લે ખરં.
 ઊઠી હું મૃદુ ને સુંવાળી સેજમાંથી જળતણી,
 નાંખું નજર ઝીણી સીધી સાગર અને ભૂમી ભણી;
 રંગ રાતું મુખડું માફં કંઈ વિશાળું સિંધુમાં,
 ઘોઈ કરી ચઢી વ્યોમ, વળજ્યાં વાળશું જળખિંદુડાં.
 મેઘ પેલો મસ્તી ખોરો મુજને રંબડવા,
 કંઈ યુક્તિયો બહુ વિધ કરે લંગાણુ સુખમાં પાડવા;

પણ હું તો હસતી રમતી ફરું ઉપર નભ વિષે,
 ને એહ અસ્થિર મેહુલાશું કદી ભરાઈ નવ રીસે;
 એજ મુજને પ્રેમભર આલિંગીને કદી લાડતો,
 કેા સમે નિજ સિંહાસને મુજને વળી બેસાડતો,
 ને રૂપેરી કેારનો રમાલ ધોળો દે કદી,
 કદી પાથરે મૃદુ સેજ તે પર વળી ક્ષણમર રહું પડી;
 કેા ધડી વળી શામળી નિજ શાલ લેઈ તે વડે,
 મારી ઝડપ રમતો રમતો મુખડું નિજ ઢાંકી ફોંચે.
 ને ત્હાં અંગોડચેા મુજ બચ છૂટી તે સમે,
 ને વાળ ચળકતા રૂપેરી વિંખરી ચોગમ રમે.
 પૂછું પામી વિકાસ મુખ મુજ હાર્ય કરતું પ્રેમથી,
 તે સમે સિંતુ વિશાળું નિજ ઉર વિસ્તરે સામે હસી,
 ને કરતો મંદ મંદ ધ્રુવાટભર આનંદ શું,
 ફેંકી તરંગો મુજ ભણી ધીમે ધીમે નાયત શું !
 ભેટવા વિસ્તારી કરને બાય બીડું માતને,
 તે મને મંદ હસતી નિરખે પ્રેમભીનાં લોચને;
 અવળ પેલા તારલાની આસપાસ ધ્રુમતી તે,
 સમર્પિ કેરી ગાડલી મુજ દષ્ટિ પડતાં ફોંકોં બને,
 નદીમાં, સરવરોમાં, ને સિંધુમાં કદી ના'તી હું;
 તે વેળ થોડા તારલાને સંગ મુજ લઈ જાતી હું;
 ત્યાંહિ નાયું લે'ર કરતી, વળી ડુગકાં ખાતી હું,
 ને મૃગલું મારું તેહને એ નવલ જળ કદી પાતી હું,
 કદી ઉંચા પર્વતે ચઢી ટોચ પર ભણી રહું,
 નીચે ખિછાવી મેં રૂપેરી તેહ બજમ નિરખું;
 દષ્ટિ ઉંચી ફેંકું વળી ઉડું ભુર આકાશ જ્યાં,
 ફરી ભેઉં વળી રમતો પવન વનવેલી સંગે રાસ ત્યાં.
 એક પર્વતરાજ મુજ નીચે વિરાજે વિસ્તરી,
 જેનાં શિખરપર હિમ નિરંતર વાસ કરી રહે છે ઠરી,—

નિજ તણે સુવિશાળ ખંડ પડ્યો અઢોઢિકે તેહની
 વિધવિધ દશાઓ ઉંચી નીચી કાળચકે ફરી ઘણી,
 ને અનંત ગયો જ વીતી કાળ તેમાં નિજ સ્થિતિ
 નિશ્ચય રહી, તે બેઠ કરતો હાસ કંઈ ઉજ્જવળ અતિ,-
 એહવો મોટો મહીધર નભમહિં ધરતો રસે,
 હજાર શૃંગે હપંણો, પ્રત્યેકમાં મુખ મુજ હસે.
 કેા સમે વર્ણો મધ્ય નભમાં રહું ઊભી ઝમૂમતી,
 નીચે સુતાં જે ઝાડ ઝુંડો ત્યાં નજર મુજ ધૂમતી;
 મુજ કરે રૂપેરી ખુદાદાર શતરંજી શુંધી,
 ત્યાં પડી તે બેવા હું નાખું દિદિ ઝીણીં મથી મથી.
 પછી નીચે ઊતરું જ્યાં વ્યોમ પૃથ્વી ચુંબતાં,
 ને તરૂંઘટાબાકાં મહિં મુજ પહોળું મુખ ધરી ધંભુ ત્યાં;
 પછી સિંધુકિનારપર પગમાત્ર હું ઉભી રહી,
 કરોં ડાકીઉં ફરી એક વેળા સૂઉં જળસેજે જઇ.
 મેઘ નિજ ચઢતી સમે મુજને હમે વિખુટી કરી,
 માડી થકી બહુ વેળ લગી આ વાલસોહી હીકરી;
 વિરહ ટળી જે વેળ મળોં મુજ માડીને નિરખું ફરી,
 તે વેળ કેવું પ્રકુલ મુખ મુજ ધરે શોભા સુંદરી !
 કેાઇ કેાઇ સમે તથાપિ વિયોગ અવધી અંદરે,
 પાદપ્રહારે તોડી ધનપટ, પછી જનની મંદિરે;
 ડાકીઆં કરું જ્યાંહિ જ્યાંહિ પાડી બારોં એમ મહેં,
 ને માત મંદિર મુકુર મૂકયાં મુખ નિરખવું ત્યાં ગમે.
 નાનું મોટું થાય વપુ મુજ પણ નિરંતર અમર હું,
 ને જે સમે દેખાઉં નહિં તે સમે તાતની ગમ રહું;
 એક ફેરી ફરી રહું માડી પછાડી જ્યાહરે,
 જઉં એક વેળા ભેટ લેવા તાતની તો ત્યાહરે.
 સલૂણી સંધ્યા સખી પ્રિય મુજ ભેટ લેવા તે તણી,
 મુજ હોડલામાં બેસીને જાઉં કદી હું જની ઠની;

પવન મૃદુથી આંગણું વાળી સમાર્યું સ્નેહથી,
 વેર્યાં કુસુમ નવરંગ એમાં ઝીણઝીણા મેહથી,
 શાંત એવું નૌરખી મુખ મુજ સુખનદી નર થોભતી,
 નારંગી રંગે સાથુ સુંદર ખેરી સખી શી થોભતી !
 અકચકિત સહુ ખેલ ચોડ્યો તારવો સખી ભાલમાં,
 લાડતોં અડકું એહને કદી આવી જઈ બહુ બહાલમાં.
 એવી એવી રમત વિધવિધ સખી સંગ રમતી હું,
 પણ ભેટવા આવે મુને એ ત્યાહરે ચમકી બીહું,—
 કેમ કે સ.મેથી પંદી આવી કાળી રાક્ષસી—
 મુઠ રાત્રિ-એણે દૂર સખાઓ કીધી દૂર વચે ધસી.
 ઉડી ગઈ મુજ સખી ઝીણી પાંખ નિજ ઝળકાવીને,
 ને મુજને તો રાક્ષસીએ પકડી લીધી આવીને,
 રાખી કરમાં થોડી વેળા પછી મને તે ગળી ગઈ,—
 જાણે નહીં-હું અમર છું ને બેઠી મુજ મંદિર જઈ !

(કુસુમમાળા)

૧૪૯

મહાભિનિષ્ક્રમણ

(દોહરો)

- નાથ સમીપ ચૂંતી હતી, મૃદુ શય્યામાં જોહ;
 અર્ધ ઉઠોં ત્યાં રાણી એ, તણે પ્રાવરણે ઢેહ. ૧
- કરતલ એ ભાળે ધર્યાં, ઉર ઉછળે અવિરામ,
 ગરગર અશ્રુ-ઢાળતી, સુંદરી એ ગુણધામ; ૨
- સિદ્ધાર્થ તણો કર પછી, યુગ્મયો કંઈ તણ વાર,
 ત્રીજે યુગ્મને કરુણુરવ, કીધો મૃદુ ઉચ્ચાર. ૩

(હરિગીત)

“ નાથ ! જાગો ! નાથ ! જાગો !

વાણી દેા આશ્વાસની. ”

“ શું છે ? પ્રાણ ! શું જ્ઞાતી ! શું છે ? ”

પૂછતા ઉલ્લાસથી.

(ગીતિ)

તત્કપિ રૂવે અભ્યક્ત જ, કંઠે વાણી રહી કાંઈ અટકી;

ડૂમો હૃદય ભરાયો;— અંતે રાણી વદી સુદીન બની. ૫

(દુર્નિર્વાસન)

“ મૈતૌ હું નાથ ! સુખે મૃદુ નીંદરે;

શિશુ વડું ઉદરે તુજ તે રુકુરે;

જીવન, માઠ, અને વર્ગો પ્રેમની,

દિગુણ નાહી વહી હૃદયે રહી; ૧

સુખદ ગાન જ તેનાયું હું સુણી,

મધુર નીંદરમાં સમર્પી ઘણી;

પણ અહો, કંઈ સ્વપ્ન જ કારમાં

અનુભવી છળી જાગો હું તો હવાં. ” ૭

(અનુક્રમ)

વદે સિદ્ધાર્થ;— “ જો મહારી મધુરી પદ્મની કળી !

સર્વ છે સ્વપ્ન એ રૂડાં, દીઠાં જે ત્હોં ફરી ફરી. ” ૮

રાણી કહે:— “ સત્ય એ નાથ ! પણ એહ વિરામતાં,

ઘેર વાણી સુણી મહેં તો:— ‘ આતી એ વેળ ’ એમ ત્હાં. ૯

*

*

સુણી એ ઝબકી જાગી, સ્વપ્નનો સાર શો હશે ?

મૃત્યુ પામીશ હું ? કે—તું મુજને છોડીને જશે ? ” ૧૦

(ગીતિ)

સન્ધ્યાનું સ્મિત અંતિમ, હેવાં મધુરા સુહાગીં લોચનથી,
રડતી નારી ભણીં તે સિદ્ધાર્થ નિહાળીને કરે વિનતિ. ૧૧

(ગરબીઃ)

“ ધીરજ ધાર્યું તું પ્રાણ ! મધુરી ! ઓ ધીરજ ધારે;
અવિચલ પ્રેમ છે સ્થાન સતત આશ્વાસનું ત્હારે.

ધીરજ ૦ ૧૩

(સાખી)

બહે સ્વપ્ન તુજ ભાવિનાં ચિત્ર ચીતરે ગૂઢ,
ને દેવો હગતા બહે નિજ આસન આરૂઢ; તદપિ તુ ધીરજ ધારે.

ધીરજ ૦ ૧૩

વિશ્વ, શકે, ઉદ્ધારનો માર્ગ બહુવા આવ
તત્પર બિહું લેહ કંઈ ગૂઢ સમજવા મળ;

તદપિ તું ધીરજ ધારે. ધીરજ ૦ ૧૪

હસા આપણી પલટીં ને બહે તજે નિજ સ્થાન,
સત્ય વહુંછ, યશોધરા હુતી ને છે મુજ પ્રાણ;—

હૃદય એ તું ધીરજ ધારે. ધીરજ ૦ ૧૫

દુઃખિત જગ ઉદ્ધારવા અવિરત કરતો ધ્યાન,

નિર્મિત સમય જ આવતાં, ભાવિ નિશ્ચય ફળશે મહાન;

બહાલી ! ઓ ધૈર્ય તું ધારે; ધીરજ ૦ ૧૬

* * * * *

(અનુક્રુપ)

રોતી રોતી પડી નિદ્રા મહિં તોય નિસાસથી.

ઉછળે ઉર, બહુ એ સ્વપ્નવાણી પ્રકાસતી;

“ વેળ એ ! આવો વેળ એ ! ” ૧૭

“ * લોચન મનનો રે કે ઝગડો લોચન મનનો ” એ ચાલ.

(વિષમ હરિગીત)

એ સમે સિદ્ધાર્થ ઉઝા બ્યોમમાંહિ નિહાળતો,
ને, જો ! યશી તહિં કકં રાશિમાં રહ્યોછ વિરાજતો,
ને ગ્રહો ચિરકાળ પૂવે ભાળિયા ક્રમમાં ઉભા,
વહતા જ:-“ આવી રજનિ એ ! ઉદ્ધારવા જન જે દૂખ્યા; ૧૮
માર્ગ વર્થ તું પ્રણયનો કે જગત કેરો વિભૂતિનો,
આ ક્ષણ જ નિર્ણય કઠિન કર્યં સુખ દુઃખ કેરો પ્રસૂતિનો;
રાજનો અધિરાજ ખર્નોને આણુ નિજ વર્તોવવા,
કે મુકુટગૃહ વિણુ શૂન્ય ભટકી જગતને જ ખચાવવા. ” ૧૯

(વક્ષણ)

વિન્ધ તારવા કાજ આ આવી પળ આણુમૂલ,
એધને સિદ્ધાર્થ એ સ્વગત વહે કંઈ ગૂઢ રે. ૨૦

(દુતવિલમ્બિત)

“ પળ અમોલ જ આવી હવે પળું !
જગત ઉદ્ધરવા ત્રત આકરું
અધર આ મુકુમાર જ પ્રેરતા,
મધુર નીંહરમાં સૂતો ઝો પ્રિયા ! ૨૧
વિષમ એ ત્રત આપણુ યુગ્મને,
કરો વિચુકત વિશેષ રહું ળને;
અગનમૌનવિશે અળકી રહું,
નિરખું નિર્મિત શાસન ઊજળું. ૨૨

* * * * *

(ગરબી *)

મહને પ્રેરતા તારકવૃન્દ ! આ હું આબ્યો રે,
દુઃખ દૂખ્યા ઝો જગજન ! આ હું આબ્યો રે; ૨૩

* “ જમુના જળ ભરવું મ્હારે કુંવર કન્દ્યા રે ”—એ ચાલ

તમકાજ તબ્બું મુજ રાંજ્ય, સુખો બહુ વિધિનાં રે,
રાજ મન્દિર સુખમય સાજ, રજનિદિન સુખનાં રે;

(સાખી)

તબ્બું સર્વ એ આ ક્ષણે, સહુ થકોં દુસ્ત્યજ એક,
રાણો મધુરો ! તે તબ્બું હવે તુજ ભુજવલ્લા ઠાઠી સુરેખ.

(મૂળચાલ)

તોય ત્હારો પણ ઉદ્ધાર થશે જગસંગે રે,
અને તુજ ઉદરે આ વાર સ્પુરે જે ઉમંગે રે
મુજ શિશુ, અંકુર એ આપણા પ્રેમનો ગૂઠો રે,
થોણું આશિષ દેવા હેને, હમું રખે હું તો રે;
ઉદ્ધરીશ હું એ પણ બાળ; અરે સહુ થોભો રે,
પત્ની ! પુત્ર ! પિતા ! ક્ષણવાર, અને જગલોકો રે !
આ અવસરકેરું દુઃખ સહો મુજ સંગે રે,
જ્યોતિ પ્રગટે ને શીખે વિશ્વ ધર્મ ઉમંગે રે.
કર્યો નિશ્ચય દઢ આ વાર, હવે હું ચાલું રે,
નવ પાછો ફરું કો કાળ, અચળ પથ ઝાલું રે.

(સાખી)

સોધું સત્ય અતિ મૂઢ તે મળતા લગોં ફરું નાહિં,
અન્વેષણ અતિ તીવ્ર ને તપ ઉઝ ફળે એ કાંઈ ! ”

(ચોપાઇ ત્રણ તાલની)

કરી યથોપરાને પ્રણામ, સૂતી જે ભરનિદ્રામાં આમ,
કાંઈ ભાવ અવણ્ય ભરેલાં, નાંખ્યાં નેનો વઢનપર મેલાં;
હજી અશ્રુથી ભીનું વઢન, લેવા છેલ્લી વદાયનું મન,
કીધી પ્રકક્ષિણા ત્રણવાર, ચચ્યાકેરી ધરી લકિતભાર;

બેડી ધડકતે હૃદયે પાણિ, બોલ્યો સિદ્ધાર્થ અવિચલ વાણી
 “ ફરો આ રમ્ય શમ્યા માંહિ, કહું શયન કદી હું નાંહિ” ૩૪
 ત્રણ વેળા ગયો રાજન, પાછો આવ્યો વળી વેળ ત્રણ;
 હેવું રાણીનું સૌન્દર્યપૂર, હેવો પ્રેમ હેનો ભરપૂર; ૩૫
 અન્તે બળ કરો છુટયો શયનથી, ધર્યો શોક પછી નવ મનથી;
 ચાલ્યો, રથામરજનિમાં ચાલ્યો, માર્ગ જ્યોતિ અનુપમનો ચાલ્યો. ૩૬

૧૫૦

અવસાન

(તોડક)

શીળી ચાંદનીની સમ રેલી રહે,
 કંઈ ગાન મધુરું સુમન્દ વહે,
 સુણી જે વશવર્તી બની ઠરતા,
 હરણાં સમ અધિતરંગ બધા;
 મૃદુ એહવું ગાન વહી વિરમે,
 તદપિ શ્રવણે ધુનિ તેની રમે:—
 રડું ધન્દવનુ પ્રગટી જ શમે,
 તદપિ મનમાં મૃદુ રંગ ભમે;—
 મીઠડાં કુણડાં ચદપિ કરમે,
 સ્મરણે ચિર તોય સુગન્ધ રમે;—
 ત્યમ કાવ્ય પ્રદર્શિત ભાવ બધા
 વસબે હૃદયે રસભેર સદા.

દોલતરામ કૃપારામ

૧૫૧

સુલોચના-ઈદ્રજીત-સંવાદ

(તોટક છંદ)

કરો આગળ પ્રેમ સ્વરૂપ અને, સ્વર કોકિલ ને હસતે વદને;
મહિલા કર ભેડો કરે વિનતિ, જ્યમ શંકર આગળ પારવતી.
" શિરછત્ર સનાથ થઈ તમથી, ખમજો કહી બોલ કહું અમથી;
પ્રમદાજન સૂચન જે કરશે, તમ આગળ હાસ્ય થઈ પડશે.
અળખા પર રોશ ન હોય કશે, કહ્યું પ્રીતિ ધરી મનમાં ધરશે;
કરજો પ્રભુ કિંમત સાર ગ્રહી, હિત વાક્ય મનોહર હોય નહિ.
જય ને યશ આજ લગી કરતા, અળખાજનનાં ભય સંહરતા;
અતિ પ્રીતિ હતી, જવ હોય સતી, કયમ છેક ગઈ બદસાઈ મતિ.
જ્યમ આપનો તેમ જોઈનો પ્રિયા, કયમ તેશું કરાય અયોગ્ય ક્રિયા:
કુળધર્મ થકી પતિ તાત ખસ્યા, ધિક ! આમ થઈ વિપરીત દશા.
કહો સારસ ભેડ જુદી કરતાં, ટવળી મરશે તનને ઘસતાં;
કકળી ઉઠતાં મમ આંતરડી, કરશે વિભુ આંખ ઘણી કરડી.
રવિવંશજસાથ પ્રપંચ કરી, અળખાજન સાદ્યરકિત હરી;
શઠ લિલ્લુક શ્રીઅધિરાજ થયા, ઉપકાર છતાં ન અણાઈ દયા.
ન ઘટે ન ઘટે સુજ પ્રાણપતિ, હરની વિષયાર્થ પવિત્ર સતી;
કુળ દીપક કાળજ કેમ ઝરે ? નહિ અમૃત ઝરે થઈ પસરે.
અધકું રઘુવીરદું કામ દોસે, તરવ્યા પથરા જવ અગિધ વિષે;
ખળ શંકરથી દશકંધ તણું, સ્વપરાક્રમ રામ વિષે છ ઘણું.
કર સર્પતણા દરમાં ધરતાં, છુટકો કહો થાય ન જીવ છતાં;
ગજસિંહ અંકારણ ખીજવતાં, નહિ વેર તજે નિજ પ્રાણ જતાં.
નિજ બાહુ પ્રરાક્રમ દાખવોને, પરણ્યા રઘુનંદન બનકોને;
ખળ તાતનું કામ ન આવ્યું જરી, છળથી વનમાં તવ સીત હરી.

હવે વિષે ફરતા, નહિ લક્ષમણ રામ જરા હરતા;
 હવે ભય સંહરતા, નહિ આપ દશાનન સાહ્ય થતા.
 હવે ન યુદ્ધ ઘટે, તજવી નહિ કીરતિ સીત સટે;
 ચારનું રાજ્ય જતાં, લવ શાંતિ રહે ન સતી હરતાં.
 હવે દૂધ ચિત્ત ચડે, મણિ શેષતણે કરશી ન ગ્રહો;
 હવે નિધિ છેક તણ, ઘટના જગમાં કયમ બુદ્ધિ નણ ?
 વિચક્ષણ આપ ઘણા, મધવા હરશી પ્રિય સર્વ તણા;
 ” હવે પંઠ સાચવજો, તમ જોર ખોજે કહોં દાખવજો.
 ભયંકર છે રજની, પતિ વિણ જણાય ઝૂકી સજની;
 વિના ઘર માણસનું, ત્યમ નીતિ વિના અતિ શૂરપણું.
 ને યશ મેળવશે, પણ ઉદ્ધત તે ન ગ્રહી શકશે;
 વિવેક ખરો પકડી, ધરશે નિજ બંધનમાં જકડી.
 સિંહ બલિષ્ઠ ઘણા, પણ સર્વ અધીન મનુષ્ય તણા;
 સમીપ ન શૌર્ય ટકે, જગતક સુનીતિ વિના અટકે.
 જ દુર્ગપરે ફરે, વિધિ પાઠ કરે શશિ છત્ર ધરે;
 ઇંદ્ર ગ્રહેશ થયા, લઈ અગ્નિ મશાલ સહાય રહ્યા.
 તે થઈ પ્રાણ પ્રિયા, મુજ સાસુનો સાથ કરે કલ્યાણ;
 થવા પતિ રાવણની, સમજ્યાવણ રીતિ દશાનનની.
 વીસ વિશાળ કરો, તમ તુલ્ય ગુણી વિજયી હોકરો;
 સિંહલદ્વીપ તણી, શિર ઉપર શંકર તુલ્ય ધણી.
 હવે ધર પુત્ર થયા, સ્વ પરાક્રમથી રણનાર મળ્યા;
 ગોરે નહિ ખોટ રહી, પ્રભુતા મુખથી કયમ બાય કહી.
 જ સૂર્ય પ્રજ્વલિત કરે, ભરજોબન નારનું નાથ કરે;
 સરિતા વરષા, (ત્યમ) સસરાપર શંભુપ્રતાપ વસ્યા.
 પું વેર મહેશ્વરને, ગમ્યું તે તણું સખ્ય દશાનનને;
 છેક ન ગુપ્ત રહે, વિણ પુત્રનું તોય જરા ન સહે.
 યતાપ પ્રશાંત થવા, ફર્યું તાતનું ચિત્ત સતી હરવા;
 સરી સુખ સ્થાયિ અતિ, લાલસાંશુરમાં કયમ થાય રતિ.

અપકીર્તિ કરે વિપરીત કૃતિ, દઈ શાપ હસે જ્યમ સાપ સતી;
 બહુ સંશયમાં પડી બાય પ્રભ, ફટકી મરશે પુટડી કુળખ.
 રઘુનંદન રીસ ઘણી કરશે, બળહીણ અરિ કુળ સંહરશે;
 હાથ સીત બધા ઘરમાં ફરશે, ઋતુ પાનખરે જ્યમ બાગ વિષે
 પ્રિય પાય પડી કહું છું વિનવી, પરનાર લગાર ન સંઘરવી;
 દઈ થાપણ માલોંકને નકરી, ઠરજો રઘુનંદનું પ્રીતિ કરી.
 કહું આપનું માન્ય હંમેશ કયું, અવળું સવળું નહિ દિલ ધયું;
 કશું માગ્યું નથી પ્રાણપતિ, ઉરમાં ધરજો મુજ આ વિનતિ.
 મુજ ભાત તણું અભિમાન મને, મુખ લેઈ જવાય ન સીત કને;
 જવ રક્ષિત થાય ન શિયળને, સહુ વ્યર્થ ગયું પરણી તમને.
 “ અભિમાનિની ” એમ મને કહોંન, ઠગતા દરરોજ વિશ્રંભિનોંને;
 નહિ તો મુજ માન ઘણું પડતાં, કયમ ના અટકો જરીએ લઠતાં.
 સમ ઉમ્મરની કહોં આર મળી, મુજ વાત સળીગણમાં નોકળી;
 હલકું પડશે તમ નારતણું, કથયે મુખ છે નહિ નાથ તણું.
 અથવા કયમ એક અનાથ પ્રિયા, કુમળી સુશીળી અવળી ન ક્રિયા;
 ન બચાવી શકાઈ દશાનનથી, લલના જ્યમ અન્ય હુતાશથી.
 અતિ એમ કહી અકર્ગાઈ ગઈ, મસ ગદગદ કંઠથી માન્ય થઈ;
 વહતાં મન બુદ્ધિ થકે હરતિ, હીંચકે જ્યમ અંતર ઝુલવતા.
 કરોં હાવ વિચક્ષણ ભાવ અતિ, પતિનિશ્ચય ડોલવતી યુવતી,
 ક્ષણ સ્તબ્ધ ઉભો થઈ મંદમતિ, જ્યમ શ કરે કાર્મિની-દર્પણથી.
 પણ શુદ્ધિ સમસ્ત સમગ્ર કરી, વીર વાણ વગે વધુ વહાલ ભરો;
 નિજ ન્યાય પરાક્રમ દાખવવા, મુખ તૃષ્ટિ વધૂજનને ધરવા.
 મનમાં મુજ તાત સતી પરણ્યા, સ્વપ્ને નહિ એ જવ રામ તણા;
 પર બાળનું લગ્ન કયું જનકે, પણ કેમ સગાઈ ખરી અટકે.
 કહોં રામ ધનુષ્ય ઉપાડી શક્યા, દુહિતા અરથે જનકે પરખ્યા;
 બળથી રઘુનાયક સીત વયાં, છળથી દશકથ શિકાર અયાં.
 થયું તે ન થયું નહિ થાય હવે, ભૂલ થાય કળુલ સતી તજવે;
 અયિ ! વઠ્ઠર સીત સહિત જશે, વણ કારણ લોક ઘણા હસશે.

ઝટ નૌતમ સેન તંચાર થઈ, મુજ કારણ છેક અધીર થઈ;
 ક્ષણ સાંભળ શબ્દ મહારથિના, બલમાં નહિ પુત્ર મનોહરીના.
 જ્યમ તારક મંડળ ચંદ્ર વિના, જ્યમ જન દોસે વરહીણ ફના;
 નૃપતિ વિણ શૂન્ય સભા અતિશે, ત્યમ અગ્રસરી વણ સેન દોસે.
 ગ્રહમંડળને જ્યમ સૂર્યગતિ, ત્યમ સેન વિષે સખિ ! સેનપતિ;
 ભણું સૈન્ય કલેવર ભેર ઘણું, પણ પ્રાણ વિના વિચરે ન આણું.
 ચતુરંગ વિશયિત સેન મળી, ભટ શામહની અગણિત ભળી;
 અતિ વેગ ત્વગ કરતા સુભટો, યથકાળ સમીપ હવે વરત્યો.
 નીળ સુગ્રીવ અંગદને નગને, હનુમાન વિભીષણ લક્ષ્મણને;
 શીવ સહાય થકી રઘુનંદનને, છડી નાંખીશ હું જ્યમ ડાંગરને.
 રિપુ દાનવ કિલ્લરનાથ ઘણા, લઠનાર મળ્યા મુરઘોક તણા;
 નહિ સૈન્ય ઘણું તુજ નાથ કને, પણ લોટ કયાં દર્ખી દુશ્મનને.
 નહિ રામ વિષે અહિ ! રામ જરી, શુણ્દોષ ગણી મન સીત હરી;
 અમથી શીઠ નામ થકી ભડકે, પિતુને નહિ મુરખતા અડકે.
 ગજકુંભ વિના નહિ અન્ય ગ્રહે, બગવાન શિકાર સદૈવ ચહે;
 બહુ મેઘનણો પણ વાહ કરે, ક્યમ સિંહ શૃંગાલથી તેહ ડરે.
 શુણ્દ રૂપવતી મુજ પ્રાણપ્રિયે, તુજ નાથ જરા રણમાં ન ખીએ;
 મોઠી ! મકંટ્યૂથ કશું કરશે, કઠી હાંત થકી બળ દાખવશે.
 ચમ-હંડ થઈ શર તો પડશે, થઈ માણસ રામ ન ભરવશે.
 રઘુનંદન બાણ પ્રહાર લઈ, વટ સાચવશે નિજ ભવ દઈ;
 ધરં લક્ષ્મણ કાજ દયા મનમાં, ન ઘટે મુજ બાણ શિશુ તનમાં.
 અતિ પ્રીતિ થકી તુજ હાસ થતાં, સહુ સંકટ લાજ રિવાજ જતાં;
 તુજ આણ ઉલંઘન ના જ કરે, વસતું પણ અંતર શૌર્ય ખરું.
 કઠી પંકજના કુમળા દળમાં, મધુવિહ પુરાઈ રહે જળમાં;
 પણ વાંસ વિષે ઝટ શાર કરે, બળ કે છળ પ્રીતિ જરા ન ધરે.
 રથ વાહનને હય હસ્તિ ઘણા, નવ અસ્ત્ર સહસ્ર વિષ ન મણા;
 લઈ બકતર ટોપ ફગાસીં તણાં, જરૂરી કરતાં બમણાં ત્રમણાં.
 શુભ સૈન્ય તણો થઈ અગ્રસરી, ધરં દુશ્મન ઉપર આંખ નરી;

રખી ટકશે કુણુ આ જગમાં, જવ ઇંદ્ર છુપાઈ ગયો નભમાં.
 ક્ષેત્ર વિષે અરિ-કર્ષણને, નૌરખી મસ ખીટ્યું ભરી નયને;
 ને યશ લાભ ઘણો ગણતાં, નહિ વાર કરું જરિયે લણુતાં.
 ૧-સાગરનો થઈ મત્સ્ય કહે, સ્થળ અન્ય વિષે ક્યમ જીવ રહે;
 ૨-હાહ વધ્યો ચિરકાળ તણો, કરશે અરિરક્ત પ્રશાન્ત ઘણો.
 ૩-તર્ક વિતર્ક કરી નખળા, ગભરામણુ આમ કરે અળખા;
 ૪ સાથ રહી દીન શત સખી, નહિ રાવણુપુત્ર શકી પરખી.
 ૫-નની સુણુ વાત કહું તુજને, જય કે ક્ષય છે યશકારી મુને;
 ૬-એક જરૂર થતા મરવું, અતિ ભિત્તમ છે રણમાં ગરવું.
 ૭-વિષણુ ધની રઘુનાથ ફરે, જય મેળવતાં શુભ કીર્તિ વરે;
 ૮-હાર થશે પણ ઇન્દ્રવરથી, રઘુનંદ વિના મુજ ભેડ નથી.
 ૯-મહા કયમ આમ ગણિત થઈ, કયમ કોમળ છાતી ભરાઈ ગઈ;
 ૧૦-જે કયમ શ્રાવણ ભાદરવો, ન ઘટે કરણારસ આદરવો.
 ૧૧-ધીરજ બીરુ દશેક ઘડી, અથવા સહુ કામ જશે ભગડી;
 ૧૨-યની ધ્વજ તાત સમક્ષ ધરી, તુજ પાસ થકી નહિ ભાઉં ફરી.
 ૧૩-નની કર દૂર બધીય કળા, રણ મધ્ય જવા અલિ ! આપ રજા;
 ૧૪-તાં નહિ દૂર જઈશ ફરી, તુજ અંક વિશે મુજ શીશ ધરી.

(હન્દ્રજીતવં કાવ્ય)

ભીમરાવ

૧૫૨

વીણાને આવાહન

(વસંતતિલકા)

જે આજ દિવ્ય સહુ વાદની કયાં તું વીણા !
 રાગે ભયાં મધુર તે સુર આપી ઝીણા,

પહેલી વસી સુતનુ નારદકંઠરાગે,
 આવી પછી સુર સમાન જ લોક ભાગે.
 તે કયાં દિસે મધુરવાદિની રમ્ય વીણા !
 તારા વિભાગ સઘળા પ્રણયચ્છળીના;
 કે તું રહી લટકતી વનવૃક્ષહાળે,
 બેસી તળે વિરતવાદિતને નિહાળે !
 તે કયાં વએ સ્મિત કરી ફરતી જ વીણા ?
 કે વાર તે મહભરી, વળી કાંઈ દીના;
 કે વાર ભાવ ધરી નાચતી મોતી વેરે,
 અન્ય ક્ષણે સદય તે થઈ આંસુ રેડે.
 ગા તું ફરી અતુલ ગાયન એક વેળા,
 હે દિવ્ય વાદિને ! તુંને અમરો વરેલા;
 પૂરા સુણાય નહિં આજ સુરો સતીના,
 તે ધાય શું લય હતી ન હતી થતી ના ?
 માટે તું ગા ફરીથી એક જ વાર રૂંડું,
 કેવી પ્રસન્ન ! તુજમાં રતિરૂપ ઈંડું;
 આપી શતાંશ તુજ પ્રેમ તણે પ્રભાવે,
 ગા તું ફરી, રહિજ ભકિત તુંમાં સ્વભાવે.

૧૫૩

એક સેનાપતિનું મધ્યરાત્રે ચિન્તન

(તહાઈં આકુળ જોવાને આવ્યા રે મથુરાના વાસી એ હાળ)
 પવન પર્ણ હાલે નહિ, ને હાલે ન અંધારૂં ઘોર,
 અહગણ પણ હાલે નવ ચાલે, હાલે ચોર આહક ને ચોર રે,
 મહાલે સ્થામ નિશામાં.

પશુ પંખી બોલે નહિં, ને બોલે ન જળ સ્થળ કાંઈ,
મૃત અમૃત નિદ્રાએ ઘેરું, તમરું તમ તમ કરતું આંહિ રે,
તીનું શ્યામ નિશામાં.

એ અવસર અલગેલી રે, હીંચી હિંચોળાખાટ,
આંસુ ઢાળે, ઉર સંભાળે, પણ પાંડ્યા પિયુને માટ રે,
રોતી શ્યામ નિશામાં.

કોક મળે કો ટળવળે રે, કો રણ બની સાથ,
કોઈ સૂતી સ્વપ્નામાં બેતી, આવી અડિયો પિયુનો હાથ રે,
બેતી શ્યામ નિશામાં.

ઉડુગણ આલ્યા જીવતા રે, ધાયું તિમિર ચોપાસ,
ધરી ધરીને કાઢયું પછવાડે, કીધાં કેસરિયાં તનુવાસ રે,
લીધાં શ્યામ નિશામાં.

ગ્રહમંડળ પડયું નીરમાં રે, ધરી તરુવરનાં શીર,
વિર જીએ ચિન્તામાં ફરતો, સહુ થમિયું સરસ્વતીતીર રે,
સૂતું શ્યામ નિશામાં.

શાન્તિ વિષે ચૈતન્ય નહિં રે, ચૈતન્ય શાન્તિ ન એક,
જ્ઞાન વિષે ગમ્ભીરપણું નહિં, પ્રભુ રાજે ક્ષત્રિનો ટેક રે;
આવી શ્યામ નિશામાં.

સત્ય સનાતન રાખવી રે, કુલબૂમિની મરબદ,
સહજ જતી સંભાળવી તે, મોંઘી મતપિતાની લાજ રે,
ઉંડી શ્યામ નિશામાં.

૧૫૪

લાવણ્યમયી

(રાગ કલ્યાણ)

અરણ તરણ આ ઉદય થયો સહુ બગો સૂતા લોક,
આળસ તજિ શુભ સુમતવસ સજિ હરણે મુકવો શોક,
સૂર્ય ઉદય આ ભાસે,

વિભુવર્ણન ઉપકાર સ્મરણ કરી નમન મનન દિનરાત,

જનસુખકારક ભવઉદ્ધારક ઉદય ઉદય વિખ્યાત,

કાર્ય સકળ શુભ કરતો.

સદ્ગુણધારણ સત્કૃતિકારણ વિમલ હૃદય વર્ણાય,

ધીરજ દંઢપણ સત્યવિવેક સંપ સજેથી થાય,

મહદ્વ્યશનાં મહાકર્મો.

જગદ્વ્યાપ્ત સંતતસ્થિતિમાં પરિપૂર્ણ પ્રેમ સાક્ષાત્,

દયાગુણે ભરપુર ભરી તું ધર ગરવી ગુજરાત,

વસન ઉપવન મન હરતાં.

શમનિયમે સદ્વૃત્તિ વધારી ધારી જીવની દાઝ,

ઉદ્ભવ કરતાં દુઃખ સંહરતો પ્રગટયો ધર્મસમાજ,

કલેશ કલહ લય કરતો.

દુરાચાર બહુ ત્યાજ કરી કરિ વિનય નિરંતર પુણ્ય,

તિમિર વિહારી કુત્સિતપટ ફાડી પ્રદીપ કરવા શૂન્ય,

જ્યોતિ સકલ જ્યમ શિવનો.

ધર્મ વધારો શુભગુણ ધારો તારો દીન અતિરંક,

સહાચરણ પ્રતિપાલન સમયે નિમ્નથ થવું નિઃશંક,

એજ વચન ગુરુ ઉચરે.

નામ સમાન મહાન કરી બહુ હામ ધરી ધરિ કામ,

ઉજ્જવલ યશ પૂર્વનો અધિક કરી ધુવો દુરિત બહુ શ્યામ,

અધમ મતિ તણ ધરમુળથી.

પાપ થયે ક્ષય સત્ય વિષે જ્ય દયા સુકૃત કહેવાય,

સમવૃત્તિ પરમાર્થ ન્યાય એ, એજ ધરમ શ્રુતિ ગાય,

કર્મ બિબ્બં સહુ ખોટાં.

આ અવસર આકાશ સ્વચ્છ સંપૂર્ણ સ્વભાવે શાન્ત,

મધુર વાચુ નદિયો નિર્મલ વન મોહન કામ વસંત,

નિરાશ નિંદા નકામી.

ઉઠો ઉઠો અજ્ઞાન નિવારણ શૈશ્ય બળે ભડવીર,

ભય કરિ દૂર ધૈર્ય ધરો તો તેથિ થવું તરિ તીર,
 સુધીર સુલક્ષણ નરનું.
 દુષ્ટ્યું દુષ્ટ્યું જન આવી ઉગારો ધર્મ વિશે કરિ ઠીલ,
 વિદ્યા સપત વીર્ય વધારી પુરુષ સીયોનાં શીલ,
 એ નગરની વિભૂતિ.
 એકલપેટો સ્વાર્થ તજી તજિ ઇર્ષ્યા ને અભિમાન,
 એક દિલે હંગામ કરી કરિ હુટો હુટાતું માન,
 માન સમાન ન કાંઇ.
 ઉદયવાદી લહિ નરનારી ફહાડી ફૂમંતિ ચલ,
 પરમકૃપા છાયે મળી રમતે ગ્રહો સુગુણનાં ફૂલ,
 સુવાસિત દેશ વિદેશે.

હરિલાલ ધ્રુવ

૧૫૫

નહિં પ્રાક્ષણ, નહિં ક્ષત્રિય, ન વૈશ્ય, ન શૂદ્ર આર્ય આપણુ તો;
 “સ્વર્ગાદપિ ગરીયસી” જનની, ભરતભૂમિ બાળક હો !

વીરા બગી ઉઠો !

અરણ્ય ઉદય અજવાળે,

ભાનુ પ્રેમ-શૌર્ય પ્રજવાળે ! વીરા નહિં.... .... ધ્રુવ.

ઉચ્ચનીતિથી, ઉચ્ચ રીતિથી, શુદ્ધ હૃદય, આત્માથી
 પ્રકાશતા પરિપૂર્ણ સુધાંશુ, શું તમથી અસાઓ ? ક્યાંથી ?
 દીવો દીપી રહો !

કળાર્થી કાં કુમળાઓ ?

દેવો દ્વિદીપી રહો !

બળેથી કાં ગુગળાઓ ? દીવો..... .... નહિં

ઘેરાયા ચોપાસ બંધાયા, શત્રુ થકી વિંટાયા !

બાહ્ય તથા અંતરથી રૂંધાયા ભલે બધે લપટાયા !

ત્યારે તો બમણા ખિલો !

સમરમાં આઝા ઝુઝો,

ત્યારે તો તો તંમાં જિલો !

જખમ કરી લેઈ ઝુઝો ! ! ત્યારે તો..... .... નહિં

વકારવા બીજાને પડશે વખાણવા એ અવરને—

બરઘાવિયે શું તમને બળિયા કેસરિયા નરવરને !

ચાલો ચાલો હવે !

હબી કાં રહેવું નકામું !

છલંગે ઉછાળો હવે,

લાગ કયાં સુધી તકાવું ? ચાલો..... .... નહિં

તમે તથાપિ ન નિજ કર્તવ્યે કુદી પડશે અભાગ્યે !

જળ મૂક્યું હરિ ધર્મ જગતથી ઉઠી ગયો વેરાગ્યે !

આર્યપણું અસ્ત થયું !

હૃદય જખમી રડશે !

રૂધિરઅશ્રુ પડશે ! આર્ય..... .... નહિં

ગોવર્ધનરામ

૧૫૬

કુમુદસુંદરીનો સરસ્વતીચંદ્રને પત્ર

અવનિપરથી નભ ચૂડયું વારિ પડે જ પાછું ત્યાં ને ત્યાં,

દુઃકં કર્મ દુઃકં રહેવાને સરબેહું આ ધરતીમાં.

નભ વચ્ચેવચ રંગીન થાતાં ગરડરાજની પાંખ થકી

સુભગ ધડિક એ બન્યું; નવાઈ ન, એ દશા એ નાજ ટકી.

પણ ઉંચા નભના સંચારી પક્ષિરાજ તું આવ્યો આ
 ધરતીપર ત્યાંથી ઉડ પાછો; પક્ષહીનનો દેશ જ આ.
 ફફડાવી પાંખો સાનેરી, રચ રસયંત્ર તું રસધનમાં !
 વિશાળ વ્યોમ માપી લે, ને ન્હા સૂર્યકિરણના સરવરમાં !
 ગિરિશિખરે, ધનમાં ને નભમાં ઉંચો તું ઉડશે જ્યારે,
 સૂર્યભિન્નથી સળગી ઉતરતા કર-અંબાર વિષે જ્યારે;
 સુવર્ણપક્ષની જશે ભલક ભગી તે સમયે તુજ કીર્તિને
 ભેધ ભેધ પૃથ્વીપરથી પૂઞ્ય-ઉરમર્મગી અનુભવીને.
 નહિં ઉડાયે પોતાથી-પણ પ્રિયની વિમાનગતિ ભેધ
 રાત્રવું એટલું રહ્યું ભાગ્ય તે રાખ ! નીકર રહીશું રાઇ.

૧૫૭

હિન્દુ સગની કૃત્રિમતા

(પ્રવાસે નીકળેલા એક પરદેશી પતિપત્ની કાદા હિંદુ ગાગાને સર્વ
 થતી અચાહે છે. શુદ્ધિમાં આવ્યા પછી પૃથ્વાથી ને ગાગા પોતાનો હેવાસ
 આ દયાળુ દંપતીને કહે છે.)

(હરિગીત)

મુજ વૃત્તમાં નથી કેા નવાઇ, સિવાય પણ હું શું કહું ?
 પ્રજાતું તથાપિ ત્હમેજ તો હું નકાર પણ શી રીતે ભણું ?
 મુજ જેવું વૃત્ત ઘણાકનું સુણશે પૂછે આ દેશનાં;
 પરદેશી સજ્જન ! હિંદુઓ ગાળે જ જીવન કલેશમાં.
 નરભત સુખી હશે અહીં કદી મ્હાલતી સ્વચ્છન્દથી !
 પણ નારીને રોવા વિના નહિ કર્મમાં બીજું કંઇ.
 પંડિત પિતાતણી આત્મજા ભણી કંઇ હું તાતપ્રતાપથી;
 મન વિકસિયું, ઉર મ્હોટિયું સદ્ગુણ વિષે બહુ ભાવથી.

હું નાનપણથી આશ આથી ઘણી ધરી મન માણતી;
 પણ હાય ! હિંદુ તણે લાલટ લાંબા ન લેજો બાણતી.
 શેશવ વિષે કર પીડિયો અજ્ઞાત એક શિશુજને;
 ઉદ્ધાહના જ કરારમાં સહી કીધી મુજ મુજ ગુરુજને;
 તાતે કહ્યું “ તુજ કાન્ત આ, બહુ ભાવ એ પર રાખજે;
 પ્રિય પતિ ગણી એ સાથ ત્હારો જીવ જોડી રાખજે. ”
 હું બોલી “ કાન્ત ગણાય છે, ઉરવારિધિના ચંદ્રમા;
 મુજ ચિત્તમાં આના પ્રભાવથી વીચિ બાજે કેમ ના.
 સન્ધિ થયો નથી, છે નાહ, નક્કી ન કે થાયે જ તે;
 અમ ચિત્તનો, તો શીખવો, પ્રિય તાત, કયમ મુજ કાન્ત એ ?
 તમ પાસ ભણતાં હું ભણી, મન જોડવાં વિધિહાયમાં;
 વિકસેજ પશ્ચિની એકલી દિનનાથકેરા સાથમાં.
 સંસારમાંહીં પ્રયાણ કાજ જ, પાન્થ ચેતન સર્વ છે;
 એ એકથી જ ભલાં પ્રવાસ વિષે વળી, કહ્યું એવું થે.
 એ મિત્રતાનો હેતુ, પણ રસ પ્રેકય વિણ નહિ મિત્રતા;
 નહિ ગ્રહે ઉરપારો વિગુણ ચિત્તસ્થળી પર સ્થિરતા,
 રસપ્રેકય વણ મનપ્રેકય નહિ, એ સૂત્ર શીખવું તે દિને;
 મન પ્રેકય વણ નહિ મિત્રતા, પ્રભવે ગુરુજ કે રીતે.
 સ્ત્રી પુરુષ કેટલું લગ્ન એવાં મિત્રતાનો હેતુ છે;
 ઘણી વાર આપની પાસથી મહે, તાત એવું જ શુણ્ય છે.
 અન્યોન્ય કેરા ન્યૂનતા પુરે અનુગુણ હમ્પતિ;
 વિનિમય કરે નીજ રસતણો ઉર ઉર આગળ ઉઘડી.
 સંસાર સ્વાર્થ અભિજ્ઞ થાતાં ભેદવું કારણ નહિ;
 સ્ત્રીપુરુષની તેથી જ સહમાં મિત્રતા ઉત્તમ કહિ.
 એ મિત્રતા વા સ્નેહ કહો, તે હાઈ દંપતીભાવનું;
 રસપ્રેકયથી ઉત્પન્ન થઈ રસપ્રેકયને જ વધારવું.
 રસપ્રેકય તો નહિ હોય ત્યાં કયમ મિત્રતા એ સંભવે ?
 રસપ્રેકય વળી વિધિ વણ નહિ કદી ઇતર કે સરજી શકે.

હે તાત ! તે સુજવા તણી આજ્ઞા કરી આપે મહેને;
 તો કેમ કરી કરવું અશક્ય જ એવું તે શીખવે હવે.
 હું કિંકરી છું તમતણી, કરું હોય શક્તિ સાધ્ય જે;
 શિર વેચી પણ તમ વચન પાળું, શક્તિ એટલી સાધ્ય છે.
 વિધિહસ્તગત ઉરતાંત્ર પણ કયમ કરી કરું ગતિવાળું હું ?
 સુજ ઉરતાણું પર ઉર સાથ શી રીત લગ્ન કરાવું હું ? ”

(માલિની)

શુભી વચન સઉ આ, તાત દ્વિમોહ પામ્યા,
 ખરખર જળધારા, તહેમને નેત્ર ચાલી;
 નીચું ઘણુંક નીકાળી, દીર્ઘ નિમ્નસ મૂકી,
 કર દંધજ લલાટે, બોલીયા દીન વાણી.

મ્હારો ક્ષમા કરે અપરાધ ! પુત્રો ! પ્રિયપ્રાણ ! ઘણી તું ડાહી !
 તુજ ઉર મહેં બોલી-અરે અજરૂં ખરે ! કટાર જ સાહી.
 હું ભુલ્યો વૃદ્ધ થઇ આજ કીચો ચુત્રી ધાવ, હાય તુજ પર મહેં ?
 એા દુષ્ટ હિન્દુ આચાર ! ભુલાવ્યો સુજને.
 આ હિન્દુ લોકનો ચાલ સઉએ મારું એક લેવાનો,
 જઇ જતાની પાછળ કુને પડી મરવાનો.
 ધનતિમિરતુલ્ય આચાર થયેલ પુરાણ તેથી થઈ બચે;
 જન લોચનવન્તા અંધ હાય ! જગમાંહે.

મહેં દીઠો ન સવળો પન્થ !

હું બની ગયો મતિમન્દ !

સુજ વૃદ્ધ દરિદ્રનું રત્ન

પરિ પોષ્યું કરી બહુ ચત્ન,

તે જઇ મેષની પઠે લોકની પુઠે નાંખ્યું દુઃખદરિયે !

એનું કીધું પરાધીન જીવન જનક વેરિયે,

પ્રિય પુત્રો ! કહે તું સત્ય કર્યું જ અકૃત્ય કૃત્ય મહેં આજે,

તારા જીવનમાંહે ઝેર લેળિયું સાચે.

ત્હારો જનક થયો તુજ શત્રુ હાય પણ નમું હવે તુજ ચરણે,
માફ થશેજ પ્રાયશ્ચિત હવે તો મરણે,
નહિ હવે નિષ્કૃતિ કાંઈ સુઝતી મુને ! રોધને રહેવું,
ત્હારે જનકે પાશું ઝેર મરણ સુધી રહેવું.

હું જીવી કંઈ થું ? હવે ?

મુખ દેખાડું થું ? કહે;

સહું હૃદયશય્ય શી રીતે ?

રોધ રોધ મરીશ તું વીત્યે !

હવે જેમ તેમ દિન કહાડ કૃતકપતિ સાથ સ્નેહ કૃત્રિમમાં,
બહુ સમજી મ્હારી તું બાળ મુકીશ તે આજ દૈવ શિર મનમાં.
પણ સ્વીકાર આ પદપાત ! અને અપરાધ ક્ષમા કર મ્હારો !
નહિ જીવે-હવે નહિ જીવે-પિતા કાંઈ ત્હારો ! ! ! ”

(ઉપજાતિ)

નૃશંસ મ્હારા વચનો સુણીને,
પિતાજી આવી રીત બાન પામ્યા;
પંચત્વ પામ્યા પડી પાદ મ્હારે,
પ્રત્યક્ષ તે સર્વ હજી મ્હને છે.
નિહાળી એ સર્વ, ન ચિત્ત મ્હાફે
ફાટમું, ન વા પ્રાણ વિરામ પામ્યા !
પાપાણીની કીધી મુને વિધિયે;
રોધ રહી મુખ કરીજ કાળું.
અહો પિતાજી ! નવનીત-ચિત્ત !
દષ્ટિ કરી સ્વર્ગથી પુત્રી કેઈ.
હાક્ષિણ્ય ખોટું નીરખી હશેજ,
નિઃશ્વાસ ઉંડા મુકતા હજીયે !

૧૫૮

ચંદ્રકાંતની રંકે અવસ્થા જાગી અગસ્ત્યનીચંદ્રને થના વિચાર

પ્રિય ચંદ્રકાન્ત, પ્રિયબ્રાત, તુજ સંસાર દુઃખમય ભાસે,
મહારી આજ જ ઉઘડી આંખ જીવે છે દુઃખ તુજ મુજ પાસે !

દુઃખ હૈત્ય સમું દેખાય,
તુજ કોરી કાળમું ખાય;
દુઃખ અનેક ધનું વેષ,
તહેને વીંટી વળે ચોમેર,
તે મધ્ય ઉભો તું સૂર !
નથી દુઃખને ગણતો શૂર !
નથી ગણતો નિધિનો દોષ,
નથી ધરતો કોઈ પર રોષ.

દુઃખપશુની મૃગયા કાજ જગતવનમાં તું ધસે એકાંત,
મન વ્યાયામે અમુગાવી શરીર કૃશ કરે સુહૃદ વિદ્વાન.

પ્રિય ચંદ્રકાન્ત.

ધનણિંદુ કાજ તપ કરતો,
ધન આપું તો ન કર ધરતો;
ધનસંગ્રહ કાજે મથતો,
પ્રિય જનના દોષ ન ગણતો !

એ સ્વાર્થી જનોના લોભ તૃપ્ત કરવા તું બને ઉદાર,
ધન-રૂધિર ચુસાયે ત્હોય અધન વિદ્વાન ધરે ઉત્સાહ !

પ્રિય ચંદ્રકાંત !

તુજ કુટુંબકૃમિનું જાળ,
ધરતું તુજ દુઃખનું ન જાન,
કરતું કોલાહલ નાદ,
હેતું ન સ્વસ્થતા જાન.

છે સ્વાર્થી સગાં, ને નારી સ્વાર્થની સગી ત્હારી, ઓ ભાઈ !

તે પર તું વત્સલ રહે, દેહને હંમે, તપસ્વી તું ભાઈ,
પ્રિય ચંદ્રકાંત !

નથી મહને મમ્ આ કહેતો,
અંતર્વેણ અંતરે રહેતો.

ધિક ધરતો હું અવતરે, ધિક ભંડાર ભર્યા ધનના મહે !
ધીક કીધ સાહસથી ત્યાગ, ધિક ન રંકતા જોઈ તહારી મહે !
મુજ દેશ હાથ તું રત્ન

કીધું વિધિયે, કરીને યતન;

તે ઉઠરયાતના કાજ

પૂલ-દગલામાં ઢંકાય !

ઓ ભાઈ ! મુજ ભાઈ ! દુઃખ તુજ જોઈ હૃદય મુજ દાગે
હુંથી થતો સુહૃદનો દ્રોહ; દેશનો દ્રોહ; જોઈ રહું આતે !

પ્રિય ચંદ્ર૦

ધનવાન દેશમાં ગાઝા

ન ધરે અજ્ઞાનની મઝા.

ધન ધુળ વિષે તે ભેળે

ધન જઇ સસુરે રેડે.

ધન પાપપુંજમાં ફીકે

ધન ધુવે મૂળ રસ હીણે !

ધનવાન સઉના માપ માપતી લક્ષ્મી નાચ નચવી આ.

ગણુવધૂ ગણિકા દઈ તાળી, નાચતી પછી ન્હાસ્તી પળમાં !

શે કહાડું મૂળનો દોષ ?

શીઠ શોધું માખ્યના કોષ ?

મુજ ભણ્યા ગણ્યા વિદ્વાન ઘણા ધનવાન તેય છે કેવા ?

ધન મળતાં જડતા નથી ધરી ભણ્યું બુઝ્યા હોય બધું તેવા !

(પણ) શે કહાડું અન્ય દોષ ?

શીઠ ભરું પરનિન્દા કોષ ?

મુજ છેજ લક્ષ્મી આસન્ન

છે સરસ્વતી સુપ્રસન્ન.

નથી ત્હોય કયો વિચાર.
 હજી સુધી તો મનની માંદા !
 જગ જોવા ગૃહ તજી આવ્યો.
 પ્રિય સુહૃદ ન પણ પરખાયો !
 તુજ હૃદિ આગળ ચાલે
 ન નિકટ-નહિ અંતર-ભાળે !

પ્રિય મિત્ર મમને જોયું હૃદય મુજ શાયું, સ્વપ્ન ધરી જાગ્યો
 પ્રિય મિત્ર ! તુંજ સંતાપ સમજજે હવે ઘડીમાં ભાંગ્યો !

નર રત્ન કંઈ કંઈ ગુપ્ત પણે,
 બહુ આધિ વ્યાધિ ઉપાધિસહે.
 જન રંકની ત્યાં કરવી શી કથા,
 ધનશાંતિ નિરર્થક મુજ પડયા.
 નરરત્ન કંઈક હરિદ્ર દશા,
 તણી ધૂળ તળે ઢંકાઈ રહ્યા,
 નર રત્ન વિશેષન નાજ બને,
 ધનસાધન મુજ અસાધક રહે.
 નરપીયુષ શોધન નાજ બને,
 ધનઔષધિ મ્હારી નકામી રહે.
 નરવ્યાઘ્ર કંઈ મુજ કેશ વિષે,
 દુઃખખંડરમાંહી પુરાઈ રહે.
 શૂર જન્ધનમોક્ષ ન કોઈ કરે.
 ધિક નિષ્કુળ મૂજ સહ ધનને
 ધરતી રસ સુંદર કોમળતા,
 ફળ પુષ્પ ધરે નહિ નારીલતા,
 ન ખીલે રસપોષક માળી વિના,
 શું સિંચે રસમાળી સ્વવિત્ત વિના,
 ધનરાશિ અવેતન મુજ રહ્યા !

જવાભાઈ રેવાભાઈ

૧૫૬

માડીની ઝુંપડી

દુઃખિયાંનો વિસામો રે, માડી તારી ઝુંપડી,
 રણવગડાનો છાંયો રે, આંધળીયાની લાકડી.
 કુંજ નિકુંજે લચી વલ્લરી, નિર્ઝરીયાં સંતાય
 અમલ કમલસલપર પંખીડાં, પ્રસાદીલાને ગાય,
 રઢિયાળી એ વાડી રે, સોહવતી જે ઝુંપડી
 આજે ખાવા ધાતી રે નિર્જન રણમાં ઝુંપડી— દુઃખિયાં
 ધમ્ કમ્ રસ કસ છુટાયાં, ઘર ઘરવખરી હીર,
 છતી સંતતિ સત્તવ છુટાયું ખેંચાયાં તુજ ચીર;
 છુટાતી એ માડી રે, ખાલી તારી ઝુંપડી;
 ખાલી ત્હોંચે મારી રે, માડી તારી ઝુંપડી— દુઃખિયાં
 ધન સંચી ખેતર સુકવીયાં, કવ પ્રેયોં ચોપાસ,
 રાતી વિભુની આંખડી દેખી પંખીડાં પામે ત્રાસ,
 તેને સ્હાડે સ્હાતી રે, માડી તારી ઝુંપડી;
 પોષણીયાં શી ખાતી રે, આછી ભડી રાખડી— દુઃખિયાં
 વન વિંટયાં સિંચાણે સઘળાં, અવશ પડયાં તુજ ખાળ,
 કામ ઠયાંને હડધુત કરીને રણવગડે દે માર;
 અંકે લેવા છાતી રે, તેની માતા રાંકડી,
 શીળી છાંયે ધાતી રે, માડી તારી ઝુંપડી— દુઃખિયાં
 કણ કણ કાળે વનવન વિંઝે તુજ ખાણડાં પાંખ,
 પણ સુખ દુઃખનાં લ્હાણાં લેવાં, કરતી તુજપર આંખ,
 અંતે તું સંઘરતી રે માતા મ્હારી દુખળી;
 પ્રભુનો પંથ દાખવતી રે, માડી ત્હારી ઝુંપડી— દુઃખિયાં
 તું જ જીવન અમ તું સ્વસ્થ, તું જ મુશનો સાર
 મૂર્તિમતી વત્સલતાદેવી, તું સુરલોકનું દાર;

નંદનવન શી બહારી રે, અમને તારી શું પડી,
જન્મભૂમિવ્રત પાળી રે, શણગારીશું શું પડી—

દુઃખિયાં

કેશવલાલ

૧૬૦

કો' તેવા નર વિશ્વમાં અવતરી શું કામ સારાં કરે,

(શાર્દૂલવિકીટિત).

આજ્ઞા અંતરમાં ન ધારણ કરે માતા અને તાતની,
આશા શું કરવી પછી પ્રતિદિને સેવાતણી વાતની;
કહે તેના કરતાં અપાર અવળે પંથે સદા સંચરે;
કો' તેવા નર વિશ્વમાં અવતરી શું કામ સારાં કરે ?
અતિનું અભિમાન લેશ ન જડે કલેશો વિશેષ સહે,
કાયાથી મનની અને વચનથી જે હીનને દુઃખ દે;
શક્તિ સર્વ પ્રકારની અવરને આડા થવા વાપરે,
કો' તેવા નર વિશ્વમાં અવતરી શું કામ સારાં કરે ?
સાડું ખાય પીવે સદા સુખ સહુ સંસારનાં ભોગવે,
અણે છ નિજનું સમગ્ર સુખ તે જે ભોગવ્યું આ ભવે;
જીભેથી જળરા સદેવ પણ તે વાંઢાવડે ખડી મરે,
કો' તેવા નર વિશ્વમાં અવતરી શું કામ સારાં કરે ?
કામ કાંઈ તણા અતિ પ્રબલથી ને લોભ મોહે થકી,
હુવ્યાઓ મદ-મત્સરે કુમતિમાં સર્વસ્વ માને નકી;
અધા જે અઢકાં દુરાચરણને પંથે ચઢીને મરે,
કો' તેવા નર વિશ્વમાં અવતરી શું કામ સારાં કરે ?
જે દુષ્ટો ચમને અને નિયમને વેરી અણીને તણે,
વઢેલા વલખાં વડે વિષયને એકાગ્રક ચિત્તે ભળે;
જન્મીને શમથી અને દમ થકી હાથે કરી હીન રહે,

કો' તેવા નર વિશ્વમાં અવતરી શું કામ સારાં કરે ?
 વિદ્યા-ઉદ્યમ આદિ સર્વ સુખના હેતુ તજે હર્ષમાં,
 આ દેહે અગણિત આદર વડે આવે ન ઉત્કર્ષમાં;
 શાસ્ત્રોના ઉપદેશ લેશ મનમાં જેને નહિ સાંભરે,
 કો' તેવા નર વિશ્વમાં અવતરી શું કામ સારાં કરે ?
 નીતિને ન ગણે સદાચરણમાં જે પ્રીતિ રાખે નહિ,
 બ્રહ્માનંદતણા સમગ્ર સુખનો જે સ્વાદ ચાખે નહિ;
 બીજના ધન ધામ ને ધરણીને હેતે કરીને હરે,
 કો' તેવા નર વિશ્વમાં અવતરી શું કામ સારાં કરે ?
 ધારે ધર્મ ન ધ્યાનમાં પ્રતિદિને જે શુધ્ધ વાદે વહે,
 આર્યોના ઉપદેશને નહિ કદા કમી વહી કાન દે;
 આધિ વ્યાધિ ઉપાધિની યુવતીને જે જન્મ યાતાં વરે,
 કો' તેવા નર વિશ્વમાં અવતરી શું કામ સારાં કરે ?

૧૬૧

વિદ્યાય

અમે તો આજ તહમારા, બે દિનના મેમાન,
 સફળ કરો આ સહજ સમાગમ, સુખનું જોજ નિદાન.
 આવ્યા જેમ જશું તે રીતે, સર્વે એમ સમાન;
 પાછા કોઇ દિન નહિ મળીએ, કયાં કરશે સન્માન.
 સાચવજો સંબંધ પરસ્પર, ધર્મે રાખી ધ્યાન;
 સંપી સફળુલ્લેખે દેખે, દૂર કરી અભિમાન,
 લેશ નથી અમને અંતરમાં, માન અને અપમાન;
 હોય કશી કડવાશ અમારી, તો પ્રિય કરશે પાન.
 તત્તે તાન રહે છે તહેને, થાય ન જરીએ મન.

કેશવકૃતિ

દેવચંદ્ર રામજી

૧૬૨

નિર્દોષ બાળ

(ગઝલ)

અરે ઓ ! બાળ બાળુડા ! બહિર ને અંતરે રૂડા !
ફરે તું ગેલ કરતો રે ! ઉરે આનંદ ધરતો રે !
સ્વપરનો ભેદ નહિં તારે ! કંઈ નહિં બેઠયે તારે !
ગમે ત્યાં જઈ ગમે ત્યાં રહે ! નથી કંઈ ભાન છું ક્યાં રે !
વડીલો જે સ્થળો નિંદે જઈ તું ત્યાં પલ્લ બેસે;
વડીલો જે સ્થળો વંદે કહિ તું ત્યાં નહિં બેસે !
પરંતુ દહેર આવી જ્યાં તને, જઈ બેસશે તું ત્યાં;
અહા ! નિર્દોષ શી ચેષ્ટા ? અરે નિર્ગુણ માણું હા !
કદી જઈ શત્રુને હાથે, ચડી બેસે વિના શકે,
કદી જઈ મિત્રને માથે, નહિં બેસે વિના શકે.
કેયો દુર્ગુણ કે શંકા, નહિં લાગી ફરે વંકા !
રમે ત્યાં જઈ રમાડે જ્યાં, હસે બેઠે ફરે હાં ત્યાં !
રમાડે કોઈ સાથેથી, રમાડે કોઈ હંભેથી,
રમાડે કોઈ વેરેથી, પરંતુ સર્વ સમ રીતિ !
નહિં લાવે કશું હૃદયે, અરે નહિં કોઈએ બાણે !
હશે કંઈ બાણવાનું એ, કરી શકા નહિં ઉરે !
હસે જે ભાવથી માતા અને પિતા તણી પાસે,
હસે તેવાજ ભાવેથી અરેખર શત્રુની સાથે !
અરેખર બેલ છે ન્યારો ! જગત્ જંગલથી તારો,—
જગત્નો જેહ અબ્યાસી,—થવાનો તેહ જગવાસી.
પરંતુ બાલવયવાસી ! અરે છે જગત્ સંન્યાસી !
કથું શું તાતની તારા, અને મારા તણી ખુબી.

થવાનો જેહ જગવાસી, ખરે તે આજ સંન્યાસી !
 અરે ઓ બાળ બાળુડા ! બહિરને અંતરે રૂઠા;
 તું શું એ કંઈ બાણે છે ? જગતને કંઈ પિછાણે છે ?
 જગત તુંને પિછાણે છે, જગતને તું શું બાણે છે ?
 તું બાણે છે ? 'હું' ક્યાં જઈ છું-અને હું' ક્યાં જવાનો છું ?'
 નથી તું બાણતો ભાઈ ! નથી કંઈ ભાન રહેવાનું !
 ખરેખર એહની અથવા, નથી કંઈ તાહરે પરવા !
 અહા સ્વાતંત્ર્ય શું ફેખું ? સુખી સંસારમાં લેખું;
 દયા તારી વિચારી આ, કદં ઇર્ષ્યા હું તારી હા !
 હઉં જો બાળ તું જેવો, કદં આનંદચાં કેવો ?
 હઈશ હું બાળ તું જેવો, હઈશ આનંદમય કેવો ?
 થયો આજે સુખી દુઃખી ! થયો આજે ધની ભૂખી !
 થયો આજે વડો નાનો ! થયો આજે સમજવાળો !
 પડી જગના પ્રપંચોમાં, શુભાશુભ કાર્યતંત્રોમાં;
 થયો છું હું સુખી દુઃખી, થયો છું હું ધની ભૂખી;
 અરે ઓ બાળ બાળુડા ! ક્યાના પાત્ર ઓ રૂઠા !
 ગુરૂ વયમાં તું આવીને, થઈશ કેવો અને કહેને ?
 થઈશ કે બાળ ! હું જેવો ? રહીશ કે બાળ તું જેવો ?

ત્રિભુવન પ્રેમશંકર.

૧૬૩

મધુર રસ પીતાં ભૂંગ કમળે કાયા અર્પતા,
 અંધારાનાં અંગ મુદ્દલ મન માણે નહીં.
 ચતુર ચાતક સુધીર લગની વર્ષોમાં લહે,
 સરિત-સરવરનીર નાવે તેનાં નેણમાં.
 અંદ્રમણિનું ચિત્ત અંદ્ર ઉઝ્યે અરતું સહા;

પત્થરમાં ચે પ્રિત મધુરી જો જો, માનવી !
 સાધુ દિલેનો સાંકે, શીજો મુખન્વા સમો,
 તાતા તેવે આપ મુરો નહાતો રાતદિન.
 પ્રેમામૃતનું પાન પાતો-પીતો સર્વદા,
 મીઠો એ મીઠજમાન સ્વર્ગ ગયે સૂનો કવિ.
 વિદેહી જનની વાત શાએ જે શોધી કથી,
 એવું પરમ વૃતાન્ત નિલેખી મુજ નાથનું.
 દુઃખમાં નહિ દિલગીર, મુખની ચે સ્પૃહા નહીં,
 અચ્યુત એ આહિર-સુર વિષ્ણુ સૂનું જગત.
 ભારત યુદ્ધનો ભાર હું—પાઠનો જે ઉપરે,
 સારથી સરજનહાર સુર વિષ્ણુ સૂનો કવિ.

૧૬૪

નયણાં ભરી દિનરાત એ મુખને નિરખ્યાં કરે,
 અંતરનો અભિલાષ આદ્ય અમારો એટલો.
 મુજ હેડાના હાર લગની દોરે ચૂંચીને,
 સુરનો ખનું શશુગાર, મળે શાંતે તો મુજને.
 વધેરી દેહી ને દેહ નૈવેદ્ય ધરીએ નાથને,
 અધુરી તોયે એહ સુરની પૂજા માનશું.
 હું દુહાગી ફફીર શહેનશહ સુરસિંહનો,
 રેડું રોજ રૂધીર ખાંગેખાંગ પૂકારતો.
 ગમે સહુને ગામ, મસાણુ અમારે મન વચ્ચું,
 આ અંતરનો આરામ મળે ખાખી જો ખાખમાં.
 કારી સ્નેહના ઘાવ હૈયામાં ઝીંક્યા હશે,
 દાહ મજાની માંદગી એ ધીર મર્દ કેા મોણુશે.
 અંતરના અભિલાષ પૂરા ન થાયે પણ હવે;
 સૂરજ દેશે સાખ કેા ઝુરતાં કાઢશું છુંદળી.

૧૬૫

માનસરનાં મોતી રે હંસલાઓ ચૂગતા રે હ,
કરે નહીં અન્યનો કદી ચે આહાર;
લંઘનને વેઠી રે ખીંડ પોતે પાડતાં રે હ,
હંસલાના જેવા હમારા હાલ;
માનસરનાં મોતી રે.

લક્ષ એક રાખી રે ડાંલે નટવાં દોરડે રે હ,
સુરતા એની બીજે નહિં બઢલાય;
ચુક્યે હવ બાયે રે, મોજ એને મંગે નહીં રે હ,
લક્ષ મારું તું વિષુ હવે વહી બાય;
માનસરનાં મોતી રે.

દીપકસગ સાથે રે હવન જેનાં જામિયાં રે હ,
એ તો એમાં અંગનો કરતાં હોમ;
દીપ વિષુ અધારાં રે એને તો અળખામણાં રે હ.
પતંગના જેવી અમારી હોમ;
માનસરનાં મોતી રે.

વારિ વિષુ મછીયાં રે તું કહેને હવે કેમ કરી રે હ,
જેનાં હવન વસેલાં જલધિની માંઘ;
લક્ષ એક વિછૂંડાં રે વીરા ! એ ના વેઠી શકે રે હ,
મારો હવ તું-જળ વિષુ એમ બાય;
માનસરનાં મોતી રે.

વારે વારે વેધુ રે પુરાને શું પાઠવું રે હ ?
અબણ્યો આ ઉરનો નથી તું લગાર;
હયાળુ બેનીને રે કશુંત દેજે દિવને રે હ,
ત્રિભુ હવે રખે લગાડે તું વાર;
માનસરનાં મોતી રે.

૧૬૬

મંત્રો જગાવી મસાણુ એકાસન આરાધિયાં,
 સુરવદનની લહાણુ મળી નં જોતાં મેઢની.
 અનંત ગતિએ રે લધને ઉડયો આશમાં એ જ,
 લેવરાવી રવિમંડળની લહેર,
 હવે તું શું; ભૂંડા રે ! ફેંકે અમને ધૂળમાં એ જ ?
 નમેરા ! તું કયા ભવનાં વાળે વેર ?
 અનંત ગતિએ રે.
 શાને માટે સુરા રે ! તેં પ્યાલો લીધો પ્રેમનો એ જ ?
 ખુમારી જ્યાં જળી ઘટડાની માંદી;
 પૂરો ન જ્યાં પીધો રે ત્યાં જડપી જટી લીધલો એ જ,
 હવે ઉઠે અંગડાની માંદી લહાયે લહાય;
 અનંત ગતિએ રે.
 અમૃત ભરેલાં રે ભાવનાનાં પુલકે એ જ,
 રમાડયો તેં દિવસ ને માઝમ રાત;
 આતસને અંગારે રે અમને પાછા ફેંકતાં એ જ,
 લગીરે શું સુરા ! ન આવે લાજ ?
 અનંત ગતિએ રે.
 આમ કરવાડું રે જો કુટિલ ! હતું કાળજે એ જ,
 તેા શાને માટે હરિયું હમાડું હીર ?
 ઓપ ચઢાવ્યો રે શાને આ મુજ આંખને એ જ ?
 હાંવાં એમાં તિવ્ર શું લોકે તીર ?
 અનંત ગતિએ રે.
 વિરહે વ્યાકુળાં રે વધતું—ઓછું વેતરે એ જ,
 મહાજન ! રખે દૂભાતા લગાર;
 ચરણમાં રાખો રે, ત્રિભુ છોડ્યો નહીં એ જ,
 તમે માડું જીવન—હંયાના હાર;
 અનંત ગતિએ રે.

કલાપી

૧૬૭

આપની યાદી

જ્યાં જ્યાં નજર મારી ઠરે યાદી ભરી ત્યાં આપની;
આંસુ મહીએ આંખથી યાદી ઝરે છે આપની;
જેઈ અહીં ત્યાં આવતી દરિયાવની મીઠી લહર,
તેની ઉપર ચાલી રહી નાચુક સવારી આપની !
તારા ઉપર તારા તણું ઝૂમી રહ્યાં જે ઝૂમખાં;
તે યાદ આપે આંખને ગેળી કચેરી આપની !
આ ખૂનને ચરખે અને રાતે હમારી ગોઠમાં;
આ હમબહમ યોલી રહી ઝીણી સિતારી આપની !
આકાશથી વર્ષવતા છે ખંજરો દુશ્મન બધા;
યાદી બનીને ઢાલ ખેંચાઈ રહી છે આપની !
દેખી પુરાઈ ના હરું હું, શી ફીકર છે પાપની ?
ધોવા પુરાઈને બધે ગંગા વહે છે આપની !
થાકું સિતમથી હોય જ્યાં ના કોઈ ક્યાંએ આશના;
તાણ બની ત્યાં ત્યાં ચડે પેલી શરાણી આપની !
જ્યાં જ્યાં મિલાવે હાથ યારો ત્યાં મિલાવી હાથને,
અહેશાનમાં દિલ ઝૂકતું, રહેમત ખડી ત્યાં આપની !
ખ્યાડું તણને ખ્યાર કોઈ આઢરે છેલ્લી સફર:
ધોવાઈ યાદી ત્યાં રડાવે છે બુદ્ધાઈ આપની !
રોઈ ન કાં એ રાહમાં બાકી રહીને જોકલો ?
આશકોના રાહની જે રાહદારી આપની !
જૂનું નવું બાણું અને રોઈ હસું તે તે બધું,
જૂની નવી ના કાંઈ, તાણ જોક યાદી આપની !
જૂલી જવાતી છે બધી લાખો કિતાબો સામટી,

ભેયું ન ભેયું છે બને ભે એક યાદી આપની !
 કિસ્મત કરાવે ભૂલ તે ભૂલો કરી નાખું બધી;
 છે આખરે તો એકલી ને એજ યાદી આપની !

૧૬૮

પદ્માનાય

તે હેયાની ઉપર નખળા હસ્તથી ઘા કર્યો'તો !
 તેમાં લોહી નીરખી વહતું ફૂર હું'તો હસ્યો'તો !
 એ ના રાયું ! તડફડ થયું કાંઈ ના કહ્યું એ !
 મેં બધયું કે જખમ સહવો સહેલ સહેનારને છે ?
 કિન્તુ નિદ્રા મુજ નયનમાં ત્યારથી કાં ન આવી ?
 રોતું મારું હૃદય ગિરિશા ભાર નીચે દગાઈ !
 રે રે ! તે ઘા અધિક મુજને મૃત્યુથી કાંઈ લાગ્યો !
 એ અગરો મુજ જિગરના મૂળને ખાઈ બતો !
 કેવો પાટો મલમ લઈને બાંધવા હું ગયો તો !
 તે ભેઈને જખમી નયને ઘોષ કેવો વદ્યો'તો !
 એ અશ્રુ, એ જખમ, મુખ એ, નેત્ર એ, અંગ એ એ
 બોલી ઉઠ્યાં પરવશ થતાં હોય સૌ જેમ હેતે:—
 “ બહાલા ! બહાલા ! નવ કરીશ રે ! કાંઈ મારી દવા તું !
 “ ઘા સહેનારું નવ સહી શકે હૃદ તારી દવાનું !
 “ ઘા દે બીજો ! અગર મરણ હોય તેવું કરી લે !
 “ તારું તેનો જરૂર જ, સુખે ! પૂર્ણ માલીક તું છે. ”
 ત્યારે કેવાં હૃદય ધડકયાં સાથસાથે દગાઈ !
 વ્યાધિ તેની, મુજ જિગરની પૂર્ણ કેવી બૂલાઈ !
 ઘા રૂઝાયો, સમય બહુ એ ફૂર ઘાને થયો છે,
 તોયે તેવું સ્મરણ કરતાં નેત્ર બીનાં વહે છે !

હા ! પસ્તાવો ત્રિપુલ્લ ઝરણું સ્વર્ગથી ઉતર્યું છે !
 પાપી તેમાં ડૂબકી દઇને પુણ્યશાળી બને છે !
 ઓહો ! કેવું સ્મરણ મધુરું પાપજું એ ધરે છે !
 માફી પ મ્યું કુદરત કન્ને એમ માની ગયે છે !
 રાજ્યોથી કે ભુલમ વતી કે દંડથી ના બને જે
 તે પસ્તાવો સહજ વહતાં કાર્ય સાધી શકે છે !
 હું પસ્તાવો, પ્રભુ ! પ્રભુથીએ માફા આપી મને છે,
 હું પસ્તાવો, મુજ હૃદયથી પૂછું માફી મળી છે,

૧૬૬

કુલ વીણ સખે !

કુલ વીણ, સખે ! કુલ વીણ, સખે !
 હંજુ તો કુટતુંજ પ્રભાત, સખે !
 અધુના કળો જે વિકસી રહી છે,
 ઘડી બે ઘડીમાં મરતી દિસશે !
 સુમહોજ્જવલ આ કિરણો રવિનાં
 પ્રસરે હંજુ તો નભધુમ્મટમાં.

ન વિલમ્બ ઘટે

કંઈ કાલ જતે,

રવિ એ પણ અસ્ત થવા હંજશે,
 નમતાં શિર સૌ કુસુમો કરશે,
 પછી ગન્ધ પરાગ નહીં મળશે !
 પુલ વીણ, સખે ! કુલ વીણ, સખે !
 હંજુ તો કુટતુંજ પ્રભાત, સખે !
 નકી ઉત્તમ અગ્નિમ કાલ, સખે !
 ભર યૌવન આ હંજુ રક્ત, સખે !

ગતિ કાલની ચોક્કસ ન્હોય, સખે !
 ભરતી પછી ઓટજ તોય, સખે !
 કુલ વીણ, સખે !
 તક બાય, સખે !
 દળતી થઈ તો દળતીજ થશે,
 રજની મહીં ચન્દ્ર ઉગે ન ઉગે;
 હજી દિવસ છે,
 કુલહાં લઈ લે;
 ફરી લે, રમી લે, હસી લે, તું, સખે !
 મૃગલાં રમતાં,
 તરૂઓ લડતાં,
 વિહંગો ઉડતાં,
 કલીએ કલીએ ભ્રમરો ભ્રમતા,
 ગરજીં પ્રતિ હર્ષ બર્ષીં રૂઢતું,
 ઉગતો રવિ જોઈ ન થું હસતું ?
 પછી કેમ વિભાસી રહ્યો તું સખે ?
 પુલ વીણ, સખે ! કુલ વીણ, સખે !
 હજી તો પુટતુંજ પ્રભાત, સખે !

૧૭૦

વિધવા જ્ઞેન જાળાંને

નહાલી જાળાં ! સહન કરવું એય છે એક લ્હાણું !
 મહાણ્યું તેનું સ્મરણ કરવું એય છે એક લ્હાણું !
 મૃત્યુ થાતાં તર્પણ કરવું ઇષ્ટનું એય લ્હાણું !
 આશા રાખી મરણ પછી ને જીવવું એય લ્હાણું !
 સમ્બન્ધીના મરણ પછીના સર્વ સમ્બધ તૂટે,

ખડેની ! આંહી વિરહ જ ખરો ચિર સમજાવે લાસે;
 તે પ્રેમી જે પ્રભુચમયતા જોઈ મ્હાણે વિશેષે,
 મીઠું કિન્તુ ક્ષણિક જ નફી સ્વપ્ન સંયોગ તો છે.
 છે વેધવ્યે વધુ વિમલતા, ખડેન ! સૌભાગ્યથી કે ?
 છે ભક્તિમાં વધુ વિમલતા, ખડેન ! શુભારથી કે ?
 બાબાં ! તારા મૃદુ હૃદયને આપ વેધવ્ય આપી,
 જાણે જાણે તુજ દિલ જશે લેઈ ધીમે ઉપાડી.
 ના બોલું આ તુજ હૃદયનાં અંત્ર હું લૂછવાને,
 શાને લૂછું હૃદયશુચિતા આંસુડાં કાપવે જે ?
 બહાલી બાબાં ! કુદરત કૃતિ સર્વદા હેતુવાળી,
 ઇચ્છે દેવા અનુભવ પ્રભુ સર્વને સર્વ બહાલી !
 બાપુ આ સૌ સુખદુઃખતણી વેઠ નાખી નથી કે,
 આ તો બોલે કુદરતતણે માત્ર કલ્યાણકારી;
 આ પહાડો જે પથિક સહુને આવતા માર્ગમાં ત્યાં
 ચક્ષુવાળાં શ્રમિત ન બને કિન્તુ સૌન્દર્ય જોતાં.
 આ ફંડાળું કુદરત તણું કોઈ જોઈ શકે, તો
 ના ના જોશે કંઈ વિષમતા કિન્તુ સીધાઈ લીસી;
 દુંકી કષ્ટિ જનહૃદયની અદ્ય ખડોજ જોતી,
 ને તેથી આ સુધડું સરણી દિસતી ડાઘવાળી.
 બાબાં ! જોને નયન ભરીને આંસુથી એકવાર !
 બાબાં જોને સુપ્રભ રચના વિશ્વની એક વાર !
 બહાલા સાથે નિરખતી હતી આજ જો એકલી તું,
 બાબાં ! ખુલ્લું હૃદય કરી જો એજ ઇચ્છ્યું હરિતું.
 જોને, બાપુ ! તુજ જિગરનો મિત્ર તો ત્યાં વિલાસે,
 તારો ચહેરો ગત હૃદય એ ત્યાંય ઉભું વિમાસે !
 એ રેલાયું ઉઠધિ સઘળે કિન્તુ તું બિન્દુ તેડે,
 આડું આંખું પડ નયનને તોય એ વારિ તારું.
 ખડેની ! આવાં પડ પછી પડો આવતાં બધાં આંકાં,

અન્તે ગાઠાં પઠ ચીરી હંધ પાર બનાં સહુ ત્યાં;
 તું ને મારી પ્રિય સખી ત્યજી હુંય બાઉ કહાપિ,
 એવું એ કેં શુભ જ કરવા ઇચ્છે કહાપિ.
 રે ? તો સાથે તમ હૃદયનાં ગાળજો અશ્રુ બન્ને,
 જે બાકી તે ભણી લઇ તમે આવજો સાથે બન્ને;
 બાળાં ! તુંજો શીખીશ ફરી આ પાઠ ઐકાર્યનો, ને
 મારી ભોળી પ્રિય અંબુધને દોરજો આજ માગેં.

૧૭૧

૪૬ માતા

બાપુ ! તું તો કયમ ભટકવા દૂર આલ્યો ! અરે રે !
 તારી માતા, તુજ ગરીબડી કુંપડી કેમ ત્યાગી ?
 સન્દેશો એ કંઈ નવ મળે ! કાગળે કાંઈ ના ના !
 આશા રાખી રહી રહી અરે ! વર્ષ મેં આઠ ગાળ્યાં !
 આશામાં તો ભય બહુ અને લોળવે છે મને એ !
 શું એ કાયા બડબડ થતી બાળી નાખી ચિતાએ !
 તારે મૃત્યુ કદિ થઇ ગયું તોય હું કાં અભાણી ?
 રે ! બાણું તો દુઃખ મુજ બંધુ શાન્તિ પામું નિવારી !
 ના ભીંબવું નયનજલથી નામ તારું પછી હું,
 ના આપે આ હૃદય ઠપકો પાપથી એ બચે તું;
 કેં વિચારો હૃદયગમતા આવીને ઉડી બતા !
 બાપુ ! આવું તિમિર કદિએ કોઇ દિવે હશે ના !
 નાતું બન્ધુ રમત કરતાં ચીસ માટે અબાણે,
 શું બાણે કે ફડફડી ઉઠે માતનો છવ ત્યારે ?
 તું તો મોટો પણ જરૂર કેં બાલબુદ્ધિ રહી છે !
 તારી માતા તુજવીણ દુઃખી કેમ બાણી શકે એ ?

શું એ તારું હૃદય કુમળું કેાઈ કન્યા મહીં છે ?
 આ ડોસીને હૃદય તુજ શું ભાઈ ! ભૂલી ગયું છે ?
 બાળ્યું મારું હૃદય બહુએ ભાઈ ભુરા વિચારે,
 મારું હૈયું તુજ ચિર નહીં દોષ એ કેા દી ઢાળે.
 બહાલા ! તારું મુજ સમ હશે દગ્ધ હૈયું કદાપિ !
 ના વિસામો તુજ હૃદયને બાપલા હું કદાપિ !
 લક્ષ્મી, કીર્તિ, પ્રભુય સહુની વ્યર્થ આશા થઈ શું ?
 ગાંડો થેલો થઈ ભટકતો જંગલે તું હશે શું ?
 એવો દોષે ડરીશ કદિ ના માતની ગુપ્તીથી,
 કાલો થેલો નિરખીશ તને, બાપુ ! હું આંસુડાથી;
 આ મોટાઈ જગતની મને કાંઈ બહાલી નથી, હો !
 મારાં થેલાં મુજ હૃદયને ડાઘલાંથી વધુ, હો !
 જે ઘંટીને દળી દળી તને પોષતી હેતથી હું,
 નાના તારા સહુજ કજીઆ પૂરતી કેાડથી હું;
 હોંશે ઘંટી દળીશ ફરી તે જોઈ મોં બાપ ! તારું,
 જ્યાં સુધી હું શિથિલ મુજ આ દેહમાં જીવ ધારું.
 તારી માની તુજ જીવરમાં રાખજે ના ક્યા તું,
 તારી માની ગરીબ સ્થિતિને માનજે ના દુઃખી તું;
 તારું માગ્યું હઈશ સઘળું ઘંટીએ વેચી નાખી,
 રહેજે તું તો જ્યમ ઠીક પડે આજસુ તેમ ભાઈ.
 રે રે બાપુ ! તુજ જીમ સુણે કેદની શું દિવાલો ?
 કે કેાઈથી જખમી થઈને એકલો ભાઈ સૂતો ?
 કે ફેંકાયો વન મહીં દૂરે સિંહની કેા ગુફામાં ?
 શું એ હાડો વિખરી પડી સોં ત્યાસ લેતાં હશે ના ?
 કે સિન્ધુમાં ગરક જ થયો સોભતી સર્વ સાથે ?
 જ્યાંથી કાંઈ ખબર કદીએ પાઠવી ના ચકાયે !
 બાપુ ! બાપુ ! મમ હૃદય તો આંધળું છેક ચાતું !
 કેવી રીતે તુજ સ્થિતિતણી વાત રે !-મેળવું હું ?

આંહી ત્યાં મેં ભટકી ઘસવી ડોંગ છે, બાપુ ! મારી,
 રસ્તા સવેં નયનજલથી ભીંજવી આંખ ખોલું;
 મ્હેં જોયું છે, મુજ ભવિતનો અન્ત આવી પહોંચ્યો,
 આ ડોસીદું મુખ નિરખવા બાપુ ! તું આવજે, હો !
 તારૂં મૃત્યુ થયુંજ સમજી ભૂતને શોધતી હું !
 જુઠી આશા મૃત સહ નહીં વાત ના થાય, બાપુ !
 ના તો તેને કયમ મળ નહિં નિત્ય તુને જીનીને,
 તારે માટે રહી તલહી જે શેર લોહી સૂકાવે ?
 કમ્પે છે આ દિલ જરી સળી ઘાસની કમ્પતાં, ને
 દોડે છાયા ધનતણી અને દિલ માડું ડરે છે !
 થેલું માડું દિલ કંઈ કંઈ પૂછતું વાત તેને,
 ને અન્તે એ વધુ દુઃખી બની ઉંઘતું કે રહે છે !
 જાસે છે આ જગત સઘળું ફૂર બાપુ ! મને તો !
 તારી ના તે નીરસ સઘળી વાત, બાપુ ! મને તો !
 આવે છે સૌ મુજ ઘર મહીં જોઈતું આપવાને,
 કિન્તુ મારા હરદ પર ના કોઈને કે દયા છે.
 કાં સંતાયો ? પ્રિય પ્રિય અરે ? આવને આવને તું !
 તું વિના આ જગતપર છે કોઈ ના મિત્ર માડું !
 ના આવે તો સમજજી મને કાંઈ ના આપશે શું ?
 શું દેવે ના કંઈ પણ કયા રાંકની લાવશે શું ?
 જીજાને તો જરૂર મુખડાં શોધતાં હાથ લાગે,
 મોટાં તોયે જરૂર વિરમે સર્વ તોફાન અન્તે;
 પાપી એ સૌ સમય વીતતાં પાપની માફી પામે,
 એ શાન્તિ શું કદિ પણ મને આપશે ના પ્રભુ એ ?
 ક્યારે મારી દુઃખની ફરશે ફૂર શિક્ષા અરે રે !
 ક્યારે તારૂં મરણ મુણતાં મૃત્યુ થાયે ? અરે રે !
 સૂકાયું આ રૂધિર સઘળું તોય ના ભવ જાતો !
 જુઠી આશા ઉપર ભવ આ કેમ વીંટાઈ રહેતો ?

વીતેલો આ સમય મુજને સર્વ ચોકખું કહે છે,
ના ના, બાપુ ! મુંજ મગજમાં કે જ શંકા રહી છે;
શ્વાસે શ્વાસે કયમ હજી જપે તોય આ દિલ મારું,
" બાપુ ! બાપુ ! પ્રિય પ્રિય અરે ? આવને આવને તું ? "

૧૭૨

રખાપીઆને

ફેંકી દેને તુજ કરચી આ પત્થરો, ગોફી આ,
મારે આવી મુજ ચમનમાં બોધએ ફૂરતા ના;
જે પંખિડાં મુજ ચમનને લાગતાં ઘા ન છોડે,
તે પંખી છો મુજ ફલફલો આખતાં પૂણું હરે.
એ સૌ માગે જરૂર ઘટતો પાકમાં કાંઈ હિસ્સો,
થોડું માગે જીવન અરથે, સ્વદ્વ્ય દેવું ઘટે તો;
ખાઈ પીને સુખમય બની પંખિડાં ગીત ગાતાં,
નાતું મોટું સમજી સુખમાં જીવતાં સર્વ નાનાં.
આ મોટું છે ઉપવન અને પંખિડાં છે ઘરેણું ?
ખાંધે માથો તરૂં ઉપર એ છાંયમાં ઠેવી શ્રદ્ધા ?
ઘા શા માટે ? ગરીબ બહુ એ ! સ્વદ્વ્યસન્તુષ્ટ સોજાં !
તે સૌ માટે મુંજ ચમનમાં બોધએ ફૂરતા ના.

૧૭૩

શિશારીને

રહેવા હે ! રહેવા હે ! આ સંહાર યુવાન તું;
ઘટે ના ફૂરતા આવી: વિશ્વ આશ્રમ સન્તતું.

પંખિડાં, ફુલડાં રૂડાં, લતા આ, ગરબાં, તરૂં,
 ઘટે નાં ફૂર દષ્ટિ ત્યાં : લેશ્વ સૌન્દર્ય કુમળું.
 તીરથી પામવા પક્ષી વ્યર્થ આ ફૂરતા મથે;
 તીરથી પક્ષી તો ના ના કિન્તુ સ્થૂઢ મળી શકે.
 પક્ષીને પામવાને તો છાનો તું સુષુ ગીતને,
 પક્ષી તેના પ્રભુ સાથે હૈયામાં મળશે તને.
 સૌન્દર્યો વેડફી દેતાં ના ના સુન્દરતા મળે;
 સૌન્દર્યો પામતા પહેલાં સૌન્દર્ય બનવું પડે.
 સૌન્દર્યે ખેલવું, એ તો પ્રભુનો ઉપયોગ છે;
 પોષવું, પૂજવું એને, એ એનો ઉપભોગ છે.
 રહેવા દે ! રહેવા દે ! આ સંહાર યુવાન તું;
 બધે છે આદ્રતા છાઇ તેમાં કેં બળવું બલે.

૧૭૪

અવારનું વર્ણન

તહીં પૂવે ગોળો ક્ષિતિજ ઉપર લાલ લટકે,
 દિશાઓ પ્રાણી સૌ, ખડક, તરૂં ત્યાંથી રસ બ્રહે;
 નભે ધારેલું કેં મનહરપણું નૂતન દિસે,
 હવા આછી પીળી ગરક દિસતી ચમ્પકરબે.
 દિસે તાબું કાંઈ પ્રતિ ગતિ મહીં ને સ્વર મહીં,
 નથી કયાં શાન્તિ ? આ ઘટ વન મહીં ના સુખ કહીં ?
 અહીં આ કાસારે પગ પલ્લુ ધરૂં છું ડરી ડરી,
 રખે આ શાન્તિમાં રજ પલ્લુ થતો ધ્વંસ સુખથી !
 તટે ચોપાસે છે મધુર કળી ખીલી કુસુમની,
 તહીં પાંખે પાંખો લથબથ કરે છે શુક કંઈ;
 અરીસો ધ્રુવન્ટાં કુદરત ધ્રુવને નિજ ઉરે,

અને તે ગોળો એ ખળભળ થતો ત્યાં ગતિ કરે.
હવે ધીમે ધીમે જનપદ ફરે છે તટ પરે,
હવે ધીમે ધીમે રવિ પશુ તરૂને બથ ભરે;
હવે આ બેન્દુડાં રજનીજલનાં ઘાસ ઉપરે,
પ્રતાપી ભાનુને નિજ હૃદયનું અર્પણ કરે.
તહો સામે તીરે દિનકરતણી પાંખ સરખી,
ભરી લેવા વારિ યુવતી કંઈ આવે સ્મિતમુખી;
અહો ! કેવું મીઠું સુરૂપ સુરૂપે ઐક્ય ધરતું !
વધાવી શી લેતી કુહરત દિસે કામિની સહુ !
ધીમે ધીમે કોઈ સરસીહૃદયે હંસ તરતો,
હશે શું ગંગાનો બરફ કટકો કો સરકતો !
ગતિ માપેલીથી જરી જરી ધરે નાબુક પગો,
ખરે એ શાન્તિમાં રજ પશુ થતાં ભંગ કરતો.
અહો ! કેવું મીઠું કુહરતતણું આ રમકડું !
દિસે એ આનન્દી પ્રણયમય ચૈતન્યમય શું !
પ્રદેશો આ સૈનો મગર પતિ આમ કરતો,
સરેથી, સૂરેથી, કુહરતથી મીઠો રસ પીતો.

(હમીરજી ગાહેલ)

૧૭૫

સારસી

મીઠા દીર્ઘ ધ્વનિવતી વન બધું હરે ભરે કોકિલા,
ઝીણી વાંસળી શા સ્વરો સુખભર્યા ચડોળ આલાપતાં;
ખિસ્કોલી તરુના મહાન વિટપે ઝૂકી રહી ત્યાં ફેરે,
ને રંગીન શુકો ઘણાં મધુરવાં આકાશ ઉડી રહે !
આવી આનન્દવેળાએ બિચારું કોણ આ દુઃખી !

હશે એ પ્રેમનું મારું હૈયું કોઈ રહું તપી !
 ગંભીર નાદ કરતી સરિતા વહે છે,
 સીંચી જલે પુલિન શીતલ એ કરે છે;
 ત્યાં દીન સારસી ઉભી જલપૂર નેત્રે,
 સૂતી ! અરે ! શિર નચાવી રહી રહે એ !
 અહોહો ! પાંખ પ્રીતિની તેની તૂટી ગઇ દિસે,
 આવું આ પક્ષી, તેને એ આવી પીડા ખરી ! અરે !
 રે રે ! તેનો પ્રિયતમ તહીં પાદ પાસે પડયો છે,
 ખોળી પાંખો શિથિલ જની છે મૃત્યુનો હસ્ત લાગ્યે;
 પારાખીએ હૃદય પર હા ! તીર માર્યો દિસે છે,
 ખૂંચ્યો છે ત્યાં રુધિર વહતું બંધ હાવાં થયું છે.
 ભવલું ભવ લેઇને આંહી એવી દિસે રીતિ !
 કોઇને દુઃખ દેવાથી તૃપ્તિ કેમ હશે થતી ?
 મૂકી ગયો કયમ શિકાર હશે શિકારી ?
 આવી હશે દિલ દયા કંઈ સારસીની ?
 બચ્ચાં અને પતિપ્રિયાતણી એ ઘડીની
 નાચ્યો હશે હૃદય ચીરતી ચીસ સુણી ?
 ગાળે છે પ્રેમનાં અશ્રુ વજ્રજેવાય દિલને,
 કે વેળા પારધિને એ પ્રેમનો હંશ લાગતો.
 આવું આવું નિરખી દિલમાં કાંઈ કેવુંય થાય,
 કેવો છે રે રુદનમય આ કૂર દેખાવ હાય !
 નાનાં બચ્ચાં ટળવળી રહી માત સામું ભુરે છે,
 ને પંપાળે નિજ જનકના કંઠને ચચુંથી એ.
 હજુ તો ખેલવા પ્રેમ શીખ્યાં આ નથી બાલુડાં,
 રે ! શું તે મૃત્યુને બાણે લોળાં આ લલુ પંખીડાં !
 દુઃખ સહુ ઉડી જશે કાલ આ બાલકોનાં,
 રમત ગમત માંહી હર્ષ લેશે ફરી આ;
 પણ જૂરી મરશે રે સારસી બાપડી તો,

જખમ નહિ રુઝાશે પ્રેમનો કારી લાગ્યો.
 પ્રેમીએ પ્રેમી જાતાં કે ખીબથી પ્રેમ ભેઠવો,
 આવું કાં ન કરે સૌએ પ્રેમી જો કે મળે ખરો ?
 ભેઠવી એક ભેઠીને જો કે ખડિત થાય તો,
 ખનેનાં એક ખીબથી જોઈયાં જેથી બને દુઃખો.
 અઢલી ખાઝીને તરુ સહ રહે ખીલતી લતા,
 હંધ પુષ્પો પ્રેમે લઈ રસ ભવે છે પ્રણયમાં;
 સુખી આવા હહાડા સરકી કંઈ જાતા રમતમાં,
 અને એ વેલીને મરણપડામાં લઈ જતા.
 મરેલી વેલીનું સ્મરણ નવ ભૂલે તરુ કદી,
 અને પ્રેમી ગાળે દિવસ દુઃખના કેં રડી રડી;
 પરન્તુ ચાંપે છે હૃદય પર ખીલુ લઈ લતા,
 અને પ્રેમી રેઠે મધુર રસ તેના હૃદયમાં.
 ધીમે ધીમે આવું તરુ થઈ જઈ વૃદ્ધ મરતું,
 અને વેલી વીલી રુઝન કરતી * દુઃખલયું;
 છતાં ટેકો ખીબ તરૂપર લઈનેય ભવતી,
 અને આપી પુષ્પો ભવિત નિજ તે પૂર્ણ કરતી.
 ન કિન્તુ સારસી આ તો આવો માર્ગ કદી અઢે,
 એકને દિલ અર્ચું તે ખીબ કોનું નહીં બને.
 પ્રેમને કારણે સાથે સમ્બન્ધ કાંઈ એ નથી,
 કારણ પ્રીતિનું પ્રતિઃ પ્રેમીની લક્ષ્મી તે બધી.
 ઝૂરી ઝૂરી મરવામાં સ્નેહ સન્તોષ માને,
 નહિ કદી રસ શોધે સારસી અન્ય સ્થાને;
 રસ હંધ લઈ લીધો ઇશ્વરે છીનવી તો,
 હૃદયહીણ બિચારાં પ્રેમીને મૃત્યુ આપો.
 પ્રેમીના હોય બેલી કો તો આનું કેં થવું ઘટે,
 પામે છે ત્રાસ મારો તો આત્મા આ દુઃખ ભેઠને.
 ત્યાં કાંઈ આ વન મહીં હીલચાલ થાય,

પક્ષી બધાં ઉડી ઉડી અહીં ચાં તણાય !
 સર્પો, હરિણ, સસલાં સહુ દોડી આવે,
 લાંબો ધ્વનિ બધભર્યો શ્રવણે પડે છે.
 ઉલ્કાપાત થયો કાંઈ હશે આ વનની મહીં;
 પ્રતીતિ થાય છે એવી ભેધ આ ગતિ સૌતણી.
 હા ! અગ્નિ ત્યાં સળગી ઘાસ પ્રભળતો, રે !
 વૃક્ષો તણાં કુંપળ બાળી ઉડાડતો તે;
 ભૂખ્યો ધસી જીવ અનેક ગળી જતો તે,
 દિશા બધી ધૂમવતી છવરાવી દે છે ?
 બહાલો છે જીવ પોતાનો જ્ઞાલાંથીય વધુ ! અરે !
 નહાસે છે સિંહ પેલો ત્યાં સૂતી સિંહણ છાડીને.
 પણુ અડગ સમાધિ સારસીની ન છૂટે,
 મરણશરણુ બવું હર્ષ તેને દિસે છે;
 ભડભડભડ થાતી અગ્નિની જાળ આવી,
 બળી મરી પ્રિય સાથે સારસી પ્રેમઘેલી.
 ફહીંના ફહીંની પીડા વિધિનેય દિસે બરી,
 અરે ! તો ફહીં કાં દે છે, ને દે ઔષધ કાં પછી ?

 ૧૭૬

વીણાનો મૃગ

ઉગતા સૂર્યની સામે આવે છે મૃગ દોડતો,
 ઉતરે બાગમાં હાવાં ફલંગે ગઢ ફૂલો.
 વીણા તણો નાહ તહીં મુણાય,
 આનન્દ દહેરે અનિલો ભરાય;
 ગુલે ફુલો એ કંઈ તાલમાં ત્યાં,
 વસન્ત લીલા સ્વર એવડી રહ્યા.

ભીતિ કશી એ મૃગને દિસે ના,
 પિછાન બૂની સ્થલની નકી આ;
 નમાવી શુંગે ચળ પીઠમાં કરે,
 યથેચ્છ પર્ણો તરુનાં જરા ચરે.
 ઉડી રહ્યો છે જલનો કુતારો,
 હોળે તરે રંગીન માછલીઓ;
 ત્યાં કાન માંડી મૃગ તે ઢળે છે,
 જરા નમીને જલ એ પીએ છે.
 પાસેથી ત્યાં તો સ્વર દિવ્ય આવ્યા,
 વાયુતણી હોર મહી ખૂંચાયા;
 ફૂદી ઉમંગે ચમકાવી કણો,
 સ્વરો ભણી એ મૃગ હોડતો ગયો.

હીંચકે ખાટમાં બેઠી કુંજમાં દિવ્ય સુન્દરી,
 બીનની મીઠ મીઠીમાં એ છે છેક ગળી ગધ.

દિસે અગો ન્હાનાં હૃદયમય કે તાનમય શાં !
 લતા શા ડોલે છે કટિ ઉપરના સૌ અવયવો !
 અહા ! કાળા ગૂંચે કમર પર એ વાળ સઘળા !
 દિસે તારા જેવાં અકચકિત શાં સ્નિગ્ધ નયનો !
 મળી છે શું આંહી જગત પરની સૌ મધુરતા !
 અહીં વેળાનું ના કરવત ઘસાતું નકી હશે !
 અહો, તારા, ભાનુ જરૂર કષ્ટ આંહી અટકતા !
 સ્વરોની દેવીનાં નમી નમી અહીં દર્શન કરે !

દૂરથી આવતો ઢોડી બહાલો એ મૃગ જોઇને,
 કન્યા તે હસ્ત લગ્નાવી હેતથી આવકાર દે.

આનન્દભીનાં નયને નિહાળી,
 પમ્પાળતી તે મૃગને કરેથી;
 હાસ્ય મીઠું મૃગમાં દિસે છે,
 પ્રેમાળ ભીનાં નયને વસે જે.

પછી વીણાતારો મધુર સ્વર દેવી જગવતા,
હવામાં નાચતી સ્વરની કંઈ મૂર્તિ ખડી કરે;
જડી બાણે રાગે નયન મૃદુ કન્યા મૃગ પરે,
અને એ ચહેરામાં નવીન કંઈ ભાવો પલટતા.
મૃગે એ ભાસે છે વશ થઈ જતો કે ગળી જતો,
જરા ડોલે શૂંગો વળી અરધ મીઠ્યાં નયન છે;
નિસાસા લેતો એ મૃગ હૃદય બાણે ઠલવતો,
અને કન્યા શિરે રસમય અભિષેક કરતો.
અહો ! ક્યારે ક્યારે થનનથન નાચી ફહિ રહે,
વળી એ કન્યાના ઘડીક પદ ચાટે જીભ વડે;
ફરે વીણા તેવાં હૃદય, નયનો, અંગ ફરતાં,
હિસે બન્ને આત્મા અનુભવી રહ્યા એકમથતા.

પ્રભાત કાલે મૃગ આમ આવતો,
વીણા સુણીને વનમાં ફરી જતો;
સ્વરો ન મીઠા મૃગ વિષ્ણુ ઉઠતા,
સુખી થતી ના મૃગ વિષ્ણુ કન્યકા.

લગની કે લગાડે છે ઉરોની રસએકતા;
પશુ આ માનવી આ એ કાંઈ ભેદ ન પ્રેમને.

હિનો કે આનંદે રસભર ગયા આમ વહતા,
સદા રહેતાં ધૂને મધુર સ્વરની આમ દિલ આ;
પ્રભાતે કોઈ એ પથિક ગઢ પાસે અટકતો,
ઘડી સુણી વીણા નિજ પથ જતો આશિષ દઈ.

* * *

તહીં ઉગ્યો છે હજી અર્ધ ભાનુ,
નવીન રંગે નભ છે ભરેલું;
શુકો ઉડે ગીત હજાર ગાઈ,
સહુ સ્થળે છે ભરપુર શાન્તિ.
ઉદાસ શાન્ત સ્વર ખીન છેડે,

ઉઠાર લાવો મૃગ નેત્ર રેડે;
મચી રહી આર્દ્ર સ્વરોની હેલી,
મહાન આનન્દની રેલ રેલી.

સરસર મુસવાટો થાય ત્યાં ખાગમાં કેં,
અરર ! મૃગ બિચારો ઉછળીને પડે છે;
થર થર થર મૂળે કન્યકા ત્રાસ પામી,
શિથિલ કર થતાં એ બીન તૂટે પડીને.
મૃગહૃદય મહીં છે તીર લાગ્યો અરેરે !
ખળખળ ઢળતું હા ! રક્ત ભૂમિ પરે એ !
નયન જલ વતી એ કન્યકા ઘા ધુવે, ને,
મૃગ તડકડ થાતો હાંફતો શ્વાસ લે છે.

બિચાઈ એ બાતાં નયન ફરદે બે ક્ષણ, અને
ઘડી કન્યા સામે રૂદનમય એ શાં નિરખતાં !
અરે ! છેલ્લે યાચે નિજ પ્રિય કને એક નજરે,
વહે છે કેં આવું નયન મૃદુ ચોંટી રહી હવે:—

“ કરીને શીર્ષનું તુમ્બુ, નેત્રની નખલી કરી,
“ બબાવી લે, બબાવી લે, તારૂં બીન હજી હજી !
“ કૃપા હોજો, કયા હોજો પ્રભુની બીનની પરે !
“ અનુકૂલ સ્વરો મીઠા હોજો આ તુજ હસ્તને ! ”

કન્યા બિચારી દુખણી થઈને,
એ શીર્ષ જોળે મુકતી રડે છે;
ત્યાં પાછળેથી નર કોઈ આવે,
વાત્સલ્યભાવે વહતો જણાયે:—

“ અયિ પુત્રી ! શિકારી તો પાપી છે તુજ આ પિતા !

“ બૂલી જા એ ! બબાવી લે તારૂં બીન હવે જરા ! ”

હૃદય સ્થિર નથી એ કન્યકા ખાપડીનું,
નજર નવ કરે તે, કોણુ આંબુ ન આંબુ;
પણ હઠ થઈ અન્તે અશ્રુમાં તે ગળન્તી

હરદમય છતાં એ કાંઈ મીઠું લેવે છે:—

- “ તુમ્હું તૂટી પડ્યું ! ” અરે ! જિગરના ચીસ થયા છે, પિતા !
 “ રે ! આ સાંભળનારના જગતમાં એવું થયું છે પિતા !
 “ વીણા બન્ધ થયું ! સ્વરો ઉડી ગયા ! ખારી બની છાંદગી !
 “ સાથી ના જગમાં રહ્યો ! પ્રભુતણી આશિષ એવી મળી !
 “ મૃત્યુને વશ આ કલા થઈ ગઈ ! હું એ બની મૃત્યુની !
 “ આ સંસાર અસાર છે ! અહહહા ! એ શીખ આજે મળી !
 “ બહાલાં હાય અરે અરે ! જગતમાં બહાલાં ઉરો ચિરતાં !
 “ ભૂલોની જ પરંપરા જગત આ એવું દિસે છે ! પિતા !
 “ કયાં શ્રદ્ધા ! અહ ! પ્રેમ કયાં ! જગત આ, આખું અઃસ્માતનું !
 “ જે ‘આહુ’ મૃગને મળ્યું મરણનું તે હુંય માણું ! પ્રભુ !
 “ જોઈ એ ઘડી આ લઈ મૃગ અને વીણા તૂટેલું, પિતા !
 “ એ નિર્માણ અનન્તના જલમહીં ડૂળું પછી હું, પિતા !

* * * *

દિનો કેં કન્યાના હરદમય ઓહો ! વહી ગયા,
 ક્યાં છે એ ગાત્રો, મુખ પણ ક્યું છેકજ અરે !
 હવે એ કેઈ એં પથિક ગઢ પાસે અટકતો,
 શિલા ત્યાં આ વાંચી કંઈક દુઃખમાં તે ડૂબી જતો:—
 “ કલા છે લોભ્ય મીઠી તે લોકતા વિણ કલા નહીં !
 “ કલાવાન કલા સાથે લોકતા વિણ મળે નહીં ! ”

૧૭૭

અસ્વસ્થ ગૃહિણી

શાન્ત છે, બન્ધ છે આંખો, કાંઈ હઈ કમી દિસે;
 તોય છે તખ્ત ને ઢીલાં કેમલાંગો હબ્બુ બવરે.

ખુલ્લા રહ્યા છે મૃદુ ઓળ ન્હાના,
નિદ્રા મહીં છે સુકુમાર બાલા;
ન અંગ એકે જરી એ હલાવે,
ઉઠે ન ઉઠે ફરી, કોણ બળે ?

ધગેલા એ બિછાનાની પાસે કોઈ યુવાન છે;
' રમે તે જાગતી, ' તેવી ભીતિ તે મુખ ઉપર.
યુવાન આસે ડરતો લીએ છે,
ચિન્તા ઊડા એ ઉરના ઉર છે;
છે નેત્ર એ મોં ઉપર હોંડાં,
ક્ષણે ભીંજતાં, ક્ષણમાં સુકાતાં.

“ મધુર કુલડાં ! આવી આવી પીળાશ ધરીશ ના !

“ તુજ ભમરને એ હેયેથી ન ફર કરીશ હા !

“ તુજ નયન આ મીઠાએલાં જરીક ઉઘાડજે ! ”

પ્રણયી ડરતો કાંઈ આલું મુખે નિરખી અરે !

નથી એ સાંભળ્યા શબ્દો તોયે આંખ ઉઘાડતી;

ટાંગેલું ચિત્ર કે આમે, ત્યાં તે હૃદય લગાડતી.

તહીં ચિત્ર કે બે રમત કરતાં બાલક હિસે,

ગુલાબો શાં બન્ને મધુર વદનો એ સ્મિત કરે;

રમાડે તેઓને કમલવદની કોઈ લલના,

મૃદુ કુંળી તાણ મુખ પર હસે યોવનકથા.

ઝરા પાસે ઝુંડો તરુવરતણું ફર સિંચતાં,

લતા ને શુક્રોની વિટપ પર પુષ્પો ઝુમી રહ્યાં;

કુણે સન્ધ્યાજાગુ સુરખી ભરતો સૌ સ્થલ પર,

ડુબન્તો ભાસે ત્યાં જલધિવીચિથી સિકત બગતે.

દેખતાં રંગ એ રાતા આકાશે ચિત્રમાં ફડા,

બન્ને નેત્રો કંઈ ભીનાં, લેખમાં લખતી જરા:—

“ અહહહા ! હશે ચિત્રમા સમું

“ મૃદુની બહાર આ વિશ્વ કે રડું !

- “ નવ કદી દીકું એમ લાસતું !
 “ નિરખવું ન તે કોઈ દી હવે !
 “ મધુર પુષ્પો આ ! વેલડી સખી !
 “ પ્રણયથી તને હું ઉછેરતી !
 “ નવ કદી હવે સિંચવી તને !
 “ મધુર પુષ્પ ના ચૂંટવાં હવે !
 “ મધુર પુષ્પ એ ! એજ ખાગનાં !
 “ સુજ બિછાતની પાસ કું પડ્યાં !
 “ અરર ! પ્રેમની ગ્રન્થિએ જડ્યાં;
 “ સુજ જવરે અરે ! ખીલતાં રહો !
 “ પ્રણયી પુષ્પ એ ! ખીલતાં રહો !
 “ સુજ પિયુતણા હારમાં વસો !
 “ નવીન રંગ તું વિશ્વ ધારજો !
 “ ન તુજ દહાણુ હું પામતી બલે ! ”
 “ પ્રિય પ્રિય સખિ ! આ શું ? આ શું ? ન આમ ઘટે થવું
 “ કંઈ હરિએ તારે માટે હજી સુખ છે બધું !
 “ તુજ કરવતી ચૂંટાએલાં પુલો કરમાય ના,
 “ મધુર કુણડાં તે આ કંઈ હજી બહુ ધારવાં ! ”
 નયન પર છવાતાં અશ્રુતું એક બિન્દુ,
 અટકી ચુપ થયો એ કંઈ રૂંધાઈ જતાં;
 કરક કંઈ કમી એ થાય છે સુન્દરીનું,
 મૃદુ નયન ફરીથી શાન્ત મીઠાઈ જતાં.
 નિદ્રા સી ગાઢ શાન્તિમાં ફરી એ ગૃહ દૂખતું;
 પડે ત્યાં પાંચ વાગ્યાની ટકોરી ઘડીઆલમાં.
 ફરી નયન ઉઘાડી સુન્દરી ચિત્ર જોતી,
 અરર ! નયનમાંથી અશ્રુની ધાર બહેતી;
 ટપટપ ટપકેન્તાં બિન્દુડાં લુછી નાખી,
 કંઈ સ્વર વળી એ ધ્રુજતો નિકળે છે :—

- “ અરર ! બાલુડાં ! બાપલાં ! અહો !
 “ જનની આ હવે સ્વર્ગમાં જતી !
 “ સમજશે નહીં શું થઈ ગયું !
 “ રમકડું કયું હાથથી ગયું !
 “ વિસરી શે જશે છાતી બાપડી
 “ ઉપર જે તમે કુદતાં સદા ?
 “ વિસરી ના શકે બાલ માતને !
 “ રમત તો હવે શાંધને કરે !
 “ તમ પિતા સદા બહાલ રાખશે !
 “ પણ ન માતાની ખોટ ભાંગશે !
 “ નહિ નહીં મળે મા ગઈ ફરી !
 “ જગતમાં નકી મા બને નહીં !
 “ દિવસ બે સહુ લાડ પૂરશે !
 “ દિવસ બે કયા સર્વ રાખશે !
 “ પણ ન છાતીએ કોઈની તમે !
 “ રઝળતાં હવે એકલાં રહો !
 “ બહુ કરી શકી બહાલ હું નથી !
 “ કદિ રડાવતી હું ઘણું હતી !
 “ તમ કિલો ક્ષમા આપશે મને !
 “ પણ ન માતને ચેન કે પડે !
 “ અરર ! બાપલાં ! બાલુડાં ! અરે !
 “ તમ પરે હવે ઢાલ ના રહી !
 “ રડતી દૂર જે બે ઘડી થતાં !
 “ અરર ! તે હવે દૂર સર્વદા !
 “ ત્યજી દઈ નકી સ્વર્ગ, બાપલાં !
 “ ઘડીકે તેથી બે હર્ષમાં રહો !
 “ સહુ હવે સદા બોલશે રડી !
 “ જનની છે જરા ગામ કો ગઈ !

“ અરર ! એ તમે કેમ મનશો ?
 “ રડી રડી મુખો ના સુકાવજો !
 “ નવ જવું ગમે ગામ એ મને !
 “ પણ ન ઠેલી એ સાદ કે શકે.
 “ અરર ! ના શકું શાન્તિમાં મરી !
 “ હૃદય ઝીલતું બાર આ નથી !
 “ પ્રભુ તણી કૃપા પામજો સદા !
 “ સહુ અનાથને એજ નાથ છે !
 “ જરીક મોં હવે ભેધ તો લડે !
 “ કયમ બલ નથી આવતાં અહીં ?
 “ કહિ ન ખેલમાં ખોટી હું કહે !
 “ તમ કને નહીં દોષ દી રડું !
 “ પણ મને તમે દેખતાં જ કાં
 “ મૃદુ મુખો જરા ગાભરાં કરો !
 “ દિવસ બે હવે હર્ષથી રમો !
 “ પછી સહાયમાં માતની દુવા !

થંડીએ કમ્પતાં ગાત્રો, શબ્દો બન્ધ થયા, અને
 પિયુ એ લૂછતો અશ્રુ દઢ છાતી કરી કહે:—

“ અરે ! બહાલી ! બહાલી ! રહેન તુજ લેટે હૃદય આ,
 “ ન કેં દોવા જેવું, પણ ન સુજ હેયું સ્થિર રહે;
 “ પ્રભુની સામે બો, તુજ ભિગ-ને શાન્ત કરને,
 “ ત્યજે શાને આશા ? પ્રયુત્તણી અહીં જે પ્રતિકૃતિ.

દુખખો હસ્ત એ ઉંચો થઇને પિયુને ગ્રહે,
 છાતીથી આંપતી છાતી સુન્દરી દુસકાં ભરે.
 ફરી નયન વિઘાડી સુન્દરી ચિત્ત ભેતી,
 અરર ! નયનમાંથી અશ્રુની ધાર બહેતી;
 ઠપટમ ટપકન્તાં બિન્દુકાં લૂછી નાખી,
 કંઠે સ્વર વળી એ મૂજતો નિકળે છે:—

- “ વ્હાલા ! વ્હાલા ! તુજ હૃદયને ચીરનારી થઈ હું !
 “ તે બાલાના મૃદુ હૃદયને રેંસનારી થઈ છું !
 “ બચ્ચાં તો તે પ્રભુ અનુગ્રહે ઉછરી કાલ બશે !
 “ કિન્તુ ઘા આ મુજ જિગરથી કેમ ભુલી જવાશે !
 “ એ તો મારી સરલહૃદયા, મેજ તેને ઉછેરી !
 “ મીઠી તારી હૃદયઝરણી નાયતી ત્યાંજ ચાલી !
 “ વ્હાલા ! માફં છવિત લઘુ આ મોહ તેમાંજ પામી
 “ છૂરી તીખી પ્રણયી દિલડાં ઉપરે કાં ઉગામી !
 “ જુઠાં કીધાં ! કહિ ન મળશે ! જિન્દગી રોઈ રહેશે !
 “ રે રે ! કેની હૃદય બળતાં વિશ્વમાં રહાય લેશે ?
 “ લોળા વ્હાલા ! તુજ જિગરનું સોબતી કેા રંધું ના !
 “ ને હું તો આ જખમ હૃદને બાઈ છું દર, વ્હાલા !
 “ વ્હાલા ? છેલ્લે મુજ કઠિનતા માફ પસ્તાઈ માગે,
 “ માફી દેશે પણ વિચરશે નાથ ! તું કેમ ઘા તે ?
 “ કેવી રીતે મુજ બળતરા શાન્તિ પામે, અરે રે !
 “ કેવી રીતે તુજ હૃદયનો દાહ હોલાય, રે રે !
 “ પાપી માફં હૃદય ગણતું નાથ ! પાપી તને તો !
 “ રે રે ! બેચું તુજ જિગરના પ્રેમમાં પાપ મેંતો !
 “ તું તો તારો ગગનપડદે સર્વદા ખેલનારો !
 “ વ્હાલા ! હુંતો જગત પરના સ્વાર્થનો છેક કીડો !
 “ તોયે ઢોળ્યો તુજ રસ સદા સ્નેહથી હું પરે રે !
 “ ધિક્કાર્યો મેં ! નવ કહિ ગણ્યું થાય છે શું તને તે !
 “ ‘ અર્પું છું ’ એ કદિય સમજી અર્પનાફં શકે ના,
 “ ને ઐદાર્યે મુજ હૃદયને સાચવ્યું તેંજ વ્હાલા !
 “ પ્રેમી બાલા ! કરવત બની પ્રેમ હું કાપનારી !
 “ યાચું શિક્ષા કુદરત કને કૂરની કૂરતાની !
 “ રે રે વ્હાલા ! તમ હૃદય તો મૃત્યુમાં મ્હાલનારાં !
 “ ને એ મૃત્યુ મરતી સર્ખીના હસ્તથી પામનારાં ! ”

થંડીએ કમ્પતાં ગાત્રો, શબ્દો બન્ધ થયા, અને

પિયુ એ લુછતો અશ્રુ પમ્પાળી પ્રિયને કહે:—

- “ બહાલી ! પ્રાણ ! અરે ! અરે ! હૃદય આ તારું જ તારું સદા !
 “ તું દેવી, તુજ પ્રેમના ઝરણુમાં છે જીવ તો જીવ આ !
 “ તે એ છે તુજ આ મહાન દિલના સિન્ધુતાણી માછલી !
 “ વાતો કિન્તુ વિતેલ સ્વપ્નતણી ના હાવાં ઘટે બોલવી !
 “ શું હું માફ કરું ? અરે ! પ્રિયસખિ ! શું માફ હું ના કરું ?
 “ આપે ઇશ મને અહો ! હૃદય આ તારું સદા પુજવું !
 “ ઓહોહો ! મતભેદની તૂટી પડી આજે દિવાલો દિસે !
 “ તો બહાલી ! સુખથી ગયા સમયની વાતો કરીશું હવે ! ”

નયન પર છવાતાં અશ્રુનું એક બિન્દુ,

અટકી ચુપ થયો એ કંઠ રૂંધાઈ બતાં;

ઠરઠ કંઈ કમી એ થાય છે સુંદરીનું,

મૃદુ નયન ફરીથી શાન્ત મીંચાઈ બતાં.

નિદ્રા શી ગાઢ શાન્તિમાં ફરીથી ગૃહ એ પડે;

કાચના દ્વારમાંથી ત્યાં સન્ધ્યાનાં કિરણો ઢળે.

૧૭૮

ભરત

ભરત ઉંમરે ખેંચી, છાડી વૈભવ રાજ્યને,

વનમાં ગંડકીતીરે આશ્રમ બાંધીને રહ્યો.

ઝોંકારના રટનમાં દિન બય ચાલ્યા,

એકાગ્ર ચિત્તથી બળે પરિશ્રદ્ધા રાખ;

આહાર કંદકલનો કરતો સદા એ,

એકાન્ત શાન્ત સ્થલમાં સુખથી વસે છે.

હેયુ સદા સહુ પરે સમતા ધરે છે,

જોના પ્રભાવથી વને ખીલતું રહે છે;
 એ યોગતેજ તરમાં ચળકી રહ્યું છે,
 તિર્થંચ ત્યાં અધિક હર્ષ મહી કરે છે.
 જટા પીળી શીષે કૃશ અવયવો ઉપર રહી,
 દિસે છે તે મોટી મધુર કુલના પુંજ સરખી;
 સમાધિવેલાએ જલસીકરથી સિક્કા ખનતી,
 અને એ મોતીડાં વિખરી ખરતાં કેશપરથી.
 વિભૂતિના સ્પર્શે સુરખ દિસતાં આર્દ્ર વિપુલ,
 રહે ઘેરાએલાં પ્રણવપ્રણયી દિવ્ય નયનો;
 મટી તેના તેજે કુદરતવશી યૌ વિષમતા,
 સુખે નેત્રાં જોતાં સતત ગતિની પ્રહારચના.
 રે સંસારી ! નિમિષભર તું ફેંકજે દષ્ટિ આંહી.
 આ દષ્ટિતું અનુકરણ કેં રાખ સંસાર માંહી;
 લોળા ! તારી ઘડમથલમાં શાન્ત થા શાન્ત થા કેં,
 સ્થિતિની તુ ઉપર ચડી જો ત્યાગની દષ્ટિ આંહી.
 આ ત્યાગીનાં નયન ફરીથી જોધ લે એક વાર,
 શું તેમાં ના સતત વહતી પ્રેમની એક ધાર ?
 હા ! તૈયારી સહુ અરપવા ત્યાગમાં એ નથી શું !
 ખીજનાં કેં દુઃખથી ગળી એ નેત્ર જાશે નહીં શું !
 તપસ્વીના આ તપમાં રહી છે,
 મહાદેવ્યાની અતિ તીવ્ર રેખા;
 કુલો, લતા ને તરૂં, મેઘ માંહી,
 આનંદ પીતાં નયનો સદા છે.
 પ્રભાતેકાલે નજની સુનેરી,
 સન્ધ્યા સમેની સરની લહેરી,
 વાયુતણા શીતલ ગન્ધથી એ,
 આભાર હેતું જાણિતું દ્રવે છે.
 સન્ધ્યા કાલે પ્રભાતે એ તપસ્વી નદીએ જતો,

સ્નાનાદિ ત્યાં કરી નિત્યે દેલતો વનમાં હતો
 નદી વહે છે ગિરિથી રમન્તી,
 કુલોતણાં ગીત હજાર ગાતી;
 ગાયત્રીનો મંત્ર જપે નદીમાં,
 ઉભો રહીને ઋષિ એક દી ત્યાં.

ત્યાં ઘુઘુઘુ ગિરિનભમહીં ગાજતો નાહ આવે,
 મોભાં તેના પ્રતિધ્વનિતણાં લેખડે આથડે છે;
 વારિ કમ્પ્યું, ડગમગી ગયાં ચૂંગ અદ્રિતણાં ને
 ત્રાસે ન્હાસે વનચર બધાં કોઈ ધ્રુજ પડે છે.

સિંહધ્વનિથી જયગર્જનાથી
 ડરી મૃગો કેં ઋષિ પાસ આવે;
 ફલંગ મારી ઝરણું ફેંકે છે,
 તપસ્વી તે ચિત્ર ઉભો જુએ છે.

ત્યાં એક બાલ મૃગ કો હજી જે આશક્ત,
 કુદી જતાં ઝરણુ તે જળમાં પડ્યું, ને
 એ પુરમાં તરફડી ઘસડાતું જોઈ
 લાગ્યું ઋષિહૃદય એ અનુકમ્પવાને.
 ઉપયોગી થવા પ્રેરે તપસ્વીદિલને કયા,
 પડે છે વારિમાં તેથી યોગી તે મૃગ ઝાલવા.
 બલ કર મહીં આવ્યું પૂરને વીંઝવાને
 ગરીબ મૃગ બચાવા કાંઈ ચિન્તા દીલે છે;
 ઋષિ પદ ગ્રહી તેનો જોંચીને બહાર લાવ્યો,
 હરિણ ઉગરવાથી કાંઈ આરામ આવ્યો.
 જરા મીંચાએલાં નયન મૃગનાં સુન્દર દિસે,
 અને તેના ભાવે ઋષિ તરફ કેવા મૃદુ દિસે !
 ઋષિનું હૈયું આ નિરખી ચકતુંતું રસિકતા,
 થતું જોઈ ઘેલું કુદરતતણી આ મધુરતા.
 પંખાળ્યું, પાણી પાણું, ને આશ્રમે ઉંચકી ગયો,

તૃષ્ણાદિ ત્યાં દઇ તેને કુદતું ઋષિએ કર્યું.
 રમે છે, કુદે છે, ઋષિચરણ ચાટે ભલ વડે,
 અને એ ચોગીની મૃગપર અમીની નજર છે;
 ઉગી તેને શિરે ચળકતી રૂપાળી શીંગડીઓ,
 ઋષિની પીઠે એ કરતી ચળ ન્હાની કુમળીઓ.
 ઋષિની છાયા શું ફરતું દિનરાત્રિ ઋષિ કને,
 પિતામાતા બન્ધુ સહુ મૃગ ઋષિને સમજતું;
 ઋષિ તેને દેતો કુમળું તૃણ ને પર્ણ કુમળાં,
 અને બાંધે માળા કુસુમકળીની ડોક ઉપરે.

સ્નાનાદિ ક્રિયા કરીને ઋષિ એ,
 આશિષ દેતો મૃગ બાલને, ને
 “ તું ભવતું રહે ” વદતો હયાળુ,
 ચુગળી લઇને હસતો હયાળુ.
 આભાર ભૂલી મૃગ ના ગયું 'તું';
 ભેતાં ઋષિને દિલ રીઝતું 'તું'.
 કે જેલથી તે ઋષિને હસાવે,
 ને એ મહાત્માદિલને હલાવે.

ફરે જતાં મૃગ વન મહીં ચોગી બેચેન ચાતો,
 ખોવાતું તો શ્રમ લઇ વને શોધવા ફર જાતો;
 પીઠે તેને ઉંચકી વળતો આશ્રમે હર્ષસેર,
 મુખી તેને નીરખી વહતાં નેત્ર આનન્દરેલ.
 અહોહો ! અદ્ય ભવેના પ્રેમમાં બલ છે બહુ !
 જે'ચાતાં પ્રેમથી તે સૌ જે'ચી પ્રેમવતી શકે.
 ચોગી ચાહ્યો જપ તપ ભૂલી પ્રેમજે'ચાણુમાંહી,
 ચાહ્યો ને તે અટકી ન શકે આટલે દૂર આવી;
 ધક્કો દેતાં હૃદય પિંગળે આર્દ્રતાને, અરેરે !
 જે'ચે તેને હૃદય કુમળુ કોણ ઠેલી શકે છે ?
 ભીનાં નેત્રે ઋષિ ધીમે ક્યારે ક્યારે કહી જતો,

“ દૂર થા ! દૂર હુંથી થા ! રે બહાલા મૃગખાલ તું ! ”
 ખેંચે છે તે પ્રણયી દિલને ઠેલવું, હાય ! શાને ?
 ધક્કો દેવા મૃદુ હૃદયને, યોગી ! તું કેમ ઇચ્છે ?
 તારા આવા નિયમ સઘળા શુષ્ક લાગે મને તો,
 મીઠી વૃત્તિ કુદરતી અરે ! બાળવા ઇચ્છતો કાં ?
 બહાલું છે તો કયમ દૂર કરે ? નેત્રમાં કેમ અશ્રુ ?
 ધક્કો દેતાં પ્રણયી દિલને શ્રેય હું તો ન માનું ;
 આવને શું તુજ હૃદયને ચાહતાં પાપ થાય ?
 સ્વાર્થી તું છે પણ પ્રણયથી કાંઈ તારું ન બય.
 સાક્ષી પૂરે તુજ જિગર ને આંસુથી વાતને આ,
 તેની સામે કઠિન બનીને થાય છે આગ્રહી કાં ?
 પીવા તેને હૃદયઝરણું ટેવ છે તે જ પાડી,
 ખીજે કયાં તે જનહૃદયની પામશે દહાણુ આવી ?
 એ તો તારાં સમિધકુલને સ્પર્શતાંએ ડરે છે !
 તું ખીજે તો મૃદુ મૃદુ થઈ ગેલ કેવાં કરે છે !
 તું રીઝે તો તુજ તરફ એ હોંશથી દોડી આવે !
 એ નેત્રા શાં તુજ જિગરથી વાત છાની કરે છે ?
 કિન્તુ, યોગી ! તુજ ફરજ તું કાંઈ જુદીજ માને !
 આ પ્રીતિ કે તુજ હૃદયને માર્ગ જૂદો બતાવે !
 હું સંસારી નવ કહી શકું યોગ્ય આ, વા નહીં આ,
 તોયે આવી તુજ મગજની શુષ્ક રીતિ રુચે ના.
 રાગ ને ત્યાગની વચ્ચે હૈયું એ ઝુલતું હતું,
 એક દી યોગી ઉરે આ ઉઘ્ગારો નિકળે કંઈ:—

“ કંઈ દુઃખે છે ! દુઃખ તો જણાય છે !

“ કહી દુઃખે શું ? પણ ના કળાય તે !

“ મને રુચે આ મૃગ છોડવું નહીં !

“ કહીય આસક્ત થવું રુચે નહીં !

“ પ્રહ્લાંડ આખું નિજ માનનાર જે

“ બને ન વ્યક્તિ કહિ પાળનાર તે;
 “ ન ન્યૂન કોઈ નવ કો વિશેષ વા,
 “ ન દષ્ટિએ ઉર્મિં ચડે પડે ન વા.
 “ ન જોડ તેને ભરતી નહીં હશે,
 “ તળાવ જેવો ઉદધિ રહે ભલે;
 “ હયા ભલે કે ઉપયોગની થતી,
 “ હયાથી આસક્ત થવું ઘટે નહીં.
 “ બચાવ્યું મેં ભલે તેને, હવે છો ફરતું ફરે,
 “ પડે બે સિંહપંજે તો નિર્માયું તે ભલે બને.
 “ ચાલે સૌ પર જેમ ચક્ર ફરતું નિર્માણનું સ્પષ્ટિએ,
 “ તેવું તે મૃગ ઉપર સુખથી છો એ ચક્ર ચાલે હવે;
 “ રોકાશે સુખથી નહીં, ક્યમ પછી ચિન્તા નકામી ધરું ?
 “ જે માફ, જગતું અને મહુ તણું તે છો બને તે તણું.
 “ ફર સુખથી હવે તું શોધીને કોઈ ટોળું,
 “ ફરી કહિ પણ મારા આશ્રમે આવવું ના;
 “ જપ તપ કરનારો પાળશે આ તને ના,
 “ અરર ! પણ સુખે તું છોડશે કેમ સ્નેહ ? ”
 ઋષિ ! તારી સ્થિતિ બેઠ આવે છે મુજને હયા;
 આવશે બહાલથી તેને પંપાળીય હવે ન શું ?
 નેત્રો રમે આ તુજ વાદળીથી,
 કીડા ગમે છે કંઈ માછલીની;
 સન્ધ્યાસમે કેં વધુ હર્ષ આવે,
 તો કેમ તારું મૃગણું ત્યજે છે ?
 રમાડ તેને પણ હુપ્પ ના થજે,
 ઋષિ ! ન એ શું તુજથી બની શકે ?
 હયા વધુ છો ઉપયોગની થતી,
 હયા બતાવે હજુ ઉચ્ચ માર્ગ કેં.
 પડે બે સિંહપંજે તો નિર્માયું તે ભલે બને;

રહ્યો તું નહીં ત્યારે, કિન્તુ હાલ રમાડ્યો.
 છોડી દેવા રસ મધુર સૌ સાધ્ય લાગે તને જો,
 તો ના શાને પ્રણયી જનતાં સાચવે ત્યાગ તારો !
 હું સંસારી સુજ્ઞ હૃદય આ ખીલતાં હર્ષ પામું,
 તું યોગીને તુજ્ઞ હૃદયને બાળવું યોગ્ય લાગ્યું !
 સુખ અનુભવનારો કિન્તુ આંસુય પાડે,
 જરૂર સ્થિર નહીં તે કમ્પતો તાર ચાલે;
 રૂઢન નહીં ત્યજતું હાસ્યના ત્યાગ પહેલાં,
 કદુ નકી કદુ લાગે સ્વાદનું બાન થાતાં
 બને તે કેમ કોમળી ચાહવું ને ન ચાહવું ?
 બને તો તું ભલે તેને છોડી દેજે રમાડવું !

*

*

*

વદ્યા કેં હહાડા ને મૃગ પ્રિય હજી છે ઋષિદિલે,
 વહેશે કેં હહાડા, મૃગ પ્રિય રહેશે ઋષિદિલે;
 અહાહા ! બન્ધાયો જગત તજનારો મૃગમહીં,
 અરે છુટયો કાંસો સમજણ છતાં એ કદિ નહીં ?
 ધીમે ધીમે શરીર પર એ મૃત્યુના હસ્ત લાગ્યા,
 કિન્તુ ઓછી નવ થઈ અરે ! બન્ધની કાંઈ પીડા;
 પમ્પાળે છે શિથિલ કરથી યોગી તેનું કુરંગ,
 નિત્યે નિત્યે વધુ વધુ હજી યોગમાં થાય ભંગ.
 જટાયી ટેકવી માયું સૂતો છે ઋષિ એક દી,
 મૃત્યુથી તૂટતી નાડી જોરથી ધબકી રહી.

પાસે હજી છે દુખિયું કુરંગ,
 શું થાય છે તે સમજ્યું હવું તે;
 આટે ઋષિના કરને કપાલ,
 ને નેત્ર નેત્રે મળી દર્દ રેતાં.
 બીના હતા ગાલ ઋષિતણા એ,

અડે હતું એક તહીં રહેલું;
 બોલ્યો ઋષિ, “રે! મુજ બાલ બાપુ!
 “ આ આશ્રમે હા કયમ જીવશે તું ?
 “ તું એકલાની સ્થિતિ શું ? અરેરે !
 “ ટોળું હવે શોધીશ કયાં નવું તું ?
 “ રે શું થશે મૃત્યુ અકાલ ત્હાડું ? ”
 પંચત્વ પામ્યો વહી એમ યોગી.
 કથા એવું કહે છે કે જન્મશે મૃગ એ ઋષિ !
 વાંછના જે રહી તે તે પુરી સૌ કરવી પડે.

૧૭૬

ગ્રાન્થ માના

ઉગે છે સુરખી ભરી રવિ મૃદુ હેમન્તનો પૂર્વમાં,
 ભૂરું છે નભ સ્વચ્છ, સ્વચ્છ, દિસતી એકે નથી વાહણી;
 થડો હિમભર્યો વહે અનિલ શો ઉત્સાહને પ્રેરતો,
 જે ઉત્સાહ ભરી દિસે શુક્ર ઉઠી ગાતાં મીઠાં ગીતડાં !
 મધુર સમય તેવે ખેતરે શેલડીના,
 રમત કૃષિવલોનાં બાલ નાનાં કરે છે;
 કમલવત ગણીને બાલના બાલ રાતા,
 રવિ નિજ કર તેની ઉપર ફેરવે છે !
 વૃદ્ધ માતા અને તાત તાપે છે ચમડી કરી,
 અહો ! કેવું સુખી બેડું કર્તાએ નિરમ્બુ દિસે ?
 ત્યાં ધૂલ દૂર નજરે ઉડતી પડે છે,
 ને અશ્વ ઉપર ચડી નર કોઈ આવે;
 ટોળે વળી મુખ વિકાસી ઉભાં રહીને,
 એ અશ્વને કુતૂહલે સહુ બાલ બેતાં !

ખીમે ઉઠી શિથિલ કરને નેત્રની પાસ રાખી
 વૃદ્ધ માતા નયન નળળાં ફેરવીને જીવે છે;
 ને તેનો એ પ્રિય પતિ હજી શાન્ત બેસી રહીને
 એતાં ગાતો સગડી પરનો દેવતા ફેરવે છે !
 ત્યાં તો આવી પહોંચ્યો એ અશ્વ સાથે યુવાન ત્યાં;
 કૃષિક એ ઉઠી ત્યારે “ આવો બાપુ ” કહી ઉભો.
 “ લાગી છે મુજને તૃષા, જલ ભરી દે તું મને ” બોલીને,
 અશ્વેથી ઉતરી યુવાન ઉભીને ચારે દિશાએ જીવે;
 “ મીઠો છે રસ ભાઈ ! શેલડી તણે ” એવું કયાથી કહી,
 માતા આલી યુવાનને લઈ ગઈ જ્યાં છે ઉભી શેલડી !
 ખ્યાલું ઉપાડી ઉભી શેલડી પાસ માતા,
 છુરી વતી જરિક કાતળી એક કાપી;
 ત્યાં સેર છુટી રસની ભરી પાત્ર દેરા,
 ને કેં ત્રિચાર કરતો નર તે ગયો પી.
 “ બીજું ખ્યાલું ભરી દેને હજી છે મુજને તૃષા, ”
 કહીને પાત્ર યુવાને માતાના કરમાં ધર્યું.
 કાપી કાપી ફરી ફરી અરે કાતળી શેલડીની,
 એકે બિન્દુ પણ રસતણું કેમ હાવાં પડે ના !
 “ શું કોણે છે પ્રભુ મુજ અરે ? ” આંખમાં આંસુ લાવી,
 બોલી માતા વળી ફરી છુરી ભોંકતી શેલડીમાં.
 “ રસહીન ધરા થઈ છે, કયાહીન થયો નૃપ;
 “ નહીં તો ના બને આવું, ” બોલી માતા ફરી રડી.
 એવું યુવાન સુણતાં ચમકી ગયો, ને
 માતાતણે પગ પડી ઉઠીને કહે છે—
 “ એ હુંજ છું નૃપ, મને કર માફ બાઈ !
 “ એ હુંજ છું નૃપ, મને કર માફ ઇશ !
 “ પીતો’તો રસ મિષ્ટ હું પ્રભુ અરે ત્યારેજ ધાયું હતું—
 “ આ લોકો સહુ દ્રવ્યવાન નહીં છે એવી ધરા છે અહીં;

“ છે તહોયે મુજ ભાગ કેં નહિ સમો તે હું વધારે હવે,
 “ શા માટે બહુ દ્રવ્ય આ ધનિકની પાસેથી લેવું નહીં ?
 “ રસ હવે દે ભરી પાત્ર બાઈ !
 “ પ્રભુકૃપાએ નકી એ ભરાશે;
 “ સુખી રહે બાઈ ! સુખી રહે સૌ,
 “ તમારી તો આશિષ માત્ર માગું ! ”
 ખ્યાલું ઉપાડી ઉમી શેલડી પાસ માતા,
 છુરીવતી જરી જ કાતળી એક કાપી;
 ત્યાં સેર છૂટી રસની ભરી પાત્ર દેવા,
 બહોળો વહે રસ અહો ! છત્રકાવી ખ્યાલું !

૧૮૦

ત્રિવિમંગળ

[મંદાકાંતા]

હુપી ઉઘે ધનપડમહીં તારલા વ્યોમઅંકે,
 નિદ્રા મીડી ગિરિ નદી અને વિશ્વ આપુંય લે છે;
 ને રૂપેરી શ્રમિત દિસતી વીજળી એક સ્થાને .
 સૂતી સૂતી હસતી મધુરં સ્વપ્ન માંહી દિસે છે !
 આવી રાતે ધ્વનિ કરી મહા સ્થામ વહેતી યમુના,
 તેનાં બહોળાં જળ ઉપરની લેખડે કોણ છે આ ?
 રૂદ્રી નીચે જળ સમીપ તે માનવી આવી ઉભું,
 ને શોધે છે કંઈ પણ કશું હાથ તેને ને આબુ.
 એવામાં ત્યાં યજ્ઞ જલપરે કોઈ આવે તણાતું,
 હોડી તેને સમજી જલદી ભેરથી ઝાલી લીધું;
 ને આ ચાલ્યો પુરુષ તરતો ઉપરે તેની બેસી,
 હર્ષે બોલ્યો “ પ્રિય નકી થશે આજ તો આશ પૂરી. ”

ત્યાં તો અભે ધવલ લડકા વીજળીએ કર્યા શા,
 તેથી સર્વ તરૂ નદી અને ખડાડ તેજે છવાયાં;
 ગાજી ઉઠયું ચમકી વન આ મેઘની ગર્જનાથી,
 નિદ્રામાંથી મયૂર ટહુક્યા હર્ષથી બગી ઉઠી !
 છેા ઉઠીને મયૂર ટહુકે, ખડાડ ગાજે લલેને,
 તેમાંથી તે મગજ નરનું કોઈથી એ ન બગે !
 દષ્ટિ તેની શબ પર હતી હોય જોઈ શકે ના,
 છોને આખું જગત સળગી વીજળીથી બળે આ !
 તેની પ્યારી હૃદયવિભૂતિ સ્નેહની જે સરિતા,
 તેની પાસે જીવર ઘસડી બચ છે લેઈ હાવાં;
 આલેખાયું હૃદયપટમાં ચિત્ર વહાલીતણું છે,
 અંગોમાંથી જીવન સઘળું ત્યાં જ આવી રહ્યું છે.
 દોરતો આ પ્રિયજન કને આમ આશા ધરીને,
 પહોંચી ઉભો શબ ઉપરથી ઉતરીને કિનારે;
 પાસે મૂકી મૃત શરીરને મસ્ત પ્રેમી વહે છે:—
 “ દિવા મહારી પ્રિય સખીસંભાળે ચોરડાના દીસે ને. ”
 અંધારામાં ત્વરિત પગલે દોડતો ચાલતો આ,
 આવી પહોંચી પ્રિયગૃહકને જોઈ ઉંચે ઉભો ત્યાં;
 ગોખેથી ત્યાં લટકી ગુલતું કાંઈ દોરી સમું છે,
 ગાલી તેને ઉપર ચઢીને ગોખમાંહિ ઉભો તે.
 દીડી તેને-હૃદય ઘડકે જેમ ચીરાઈ બનું !
 દીડી તેને-અવયવ બધા પીગળી બચ છે શું !
 દિસે તેને ચકર ફરતો કંપતો ચોરડો એ,
 કામી-પ્રેમી અનિમિષ રહી પ્યારીને નિરખે છે !
 જોઈ લેજે ફરી ફરી સુખે પ્રેમનું સ્થાન પ્રેમે,
 આવી મીઠી સુખની વખતે કોઈ વેળા ન આવે;
 આવી પ્રીતિ તુજ ન વખતે હોય કાલે પ્રજાતે,
 આ આશાનું મધુર સુખ તો આજ ઉઠી જ બાજે.

જોઇ લેજે ફરી ફરી ભલે દૂરથી જોઇ લેજે,
 ધનંતે તેવું સુખ અનુભવી આજની રાત લેજે;
 તારે માટે દિવસ ઉગતાં કાંઇ જુદું જ લાગ્યું,
 તારે નિમ્નો કંઈ પ્રભુએ કાંઇ જુદો જ માર્ગ.
 જોને તારી યુવતી રમણી શાન્ત નિદ્રસ્થ આ છે,
 ને વેઢીશું શરીર સુખમાં શાન્ત શય્યા પરે છે;
 નિદ્રા મીઠી કર સુખભર્યાં ફેરવે છે કપાલે,
 શું મૃત્યુથી કળજ થઇને અંગ સર્વે ઢળ્યાં છે !
 નિદ્રાનું આ સુખ ત્યજી કંઈ ઉઠીને સુન્દરી ! તું,
 ચાંપી લે ને હૃદય હૃદયે મિત્રનું, સુંદરી ! તું;
 જો હયાનો રસ તુજ પરે ખૂબ વર્ષાં રંજી છે,
 રાત્રિના જે પ્રહર સુખમાં પૂર્ણ માણી હવે લે !
 આ રાત્રિમાં તુજ પ્રિય કને મીઠકાં ગીત ગાવાં,
 તારે તેની જરૂર કરવી આજ તો તૃપ્ત આશા;
 તારે કાંઈ મધુર સુખમાં આજ છે ગૂલવાનું.
 કાલે તો કે નવ્રીન રસના સિન્ધુમાં ડૂબવાનું.
 પેલો કામી પુરુષ હજી ત્યાં ગોખ માંડિ ઉભો છે,
 તેનાં કામી પ્રણયી નયનો પ્રેમીને નિરખે છે;
 ત્યાં દીવામાં ચંદ્રચંદ્રી મર્યાં એક લોળું પતંગ,
 જોવા લાગ્યો સ્થિર નયનને ફેરવી ત્યાં યુવાન !
 બોલી ઉઠ્યો, ‘ અહહહ પ્રભુ ! કનેહની આ દશા શી ?
 “ એહો કર્તા ! તુજ કરણીમાં આવી તે કૂરતા શી ?
 “ પ્રેમી લોકતા પ્રણયી હૃદયે લોભ્યની પાસ આત્રે,
 “ તે લોકતાનું જીવર કુમળું લોભ્ય તે કેમ બાળે ?
 “ કાંઈ મીઠું સુખ નકી હશે પ્રેમીને બાળવામાં,
 “ ને કે તેથી વધુ સુખ હશે પ્રેમીને લાલવામાં;
 “ બાળી દે તો-પ્રિય સખિ-મને ? ” એટલું બોલી દોડી,
 સૂતેલીના હૃદય સહને ધૂળતી છાતી ચાંપી !
 બગી બોલી ચમકી લલના, “ જીવતા જીવ મહારા !

“ શું અત્યારે તુજ સખી કને આમ આવ્યો જ વ્હાલા ! ”
 ને જને એ હૃદય ધડકયાં સાથ સાથે દબાઇ,
 ભાને ભૂલી પ્રણયી સુખીયાં શાન્ત પામ્યાં સમાધિ.
 આ જનેની દૃઢ ક્ષણમહિં છુટશે અન્થિ હાય !
 કેવો મીઠો સમય મુખનો ત્હોય કેવો ક્ષણિક !
 જુનાં થાતાં મધુર મુખડાં ચિત્ત શોધે નવાંન,
 ને આશામાં વળત સઘળો આમ પ્રેમી ગુમાવે !
 સ્થાયી કયાંયે મુખ નવ મળે સ્થાયી આશા ન કયાંએ,
 રે ! સંધ્યાની સુરખીવત સૌ સ્નેહના રંગ ભાસે;
 ને આશામાં મધુર મુખ તે તૃપ્તિમાં કેમ છે ના ?
 રે ! ત્હોયે સૌ હૃદય ધરતાં તૃપ્તિની કેમ આશા ?
 જે છે તે છે મુખદુઃખ અને તૃપ્તિ આશા અહિં તો,
 જે પામે તે અનુભવી મુખે સ્નેહી લેખે તમે તો;
 સંધ્યાગી એ મુભગ દિલડાં તૃપ્તિનું આજ દેહાણું,
 ઉઠા ઉઠા અતિ મુખ મહિં ભાન ના ભૂલવાનું.
 ધીમે અર્ધી રવિ કરવતી પોયણી જેમ ખીલે,
 જન્ને તેવી મૃગનયનીની આંખડી ઉઘડે છે;
 એ આંખો તો પીયૂષ પિયુનાં અંગને લેખી દેતી,
 એ આંખોથી વશીકરણથી પ્રેમમૂછાં વહેતી !
 ને ઘેરાતાં નયન પિયુનાં ઉઘડયાં દીર્ઘ સ્નિગ્ધ—
 અર્ધી દેતાં હૃદય પ્રિયનાં પાદમાં જેમ હોય;
 પી લેઇને શરીર પ્રિયનું નેત્રથી નેત્ર ચોટયાં,
 મીઠા ભાવે રતિમય તહીં પૂર્ણ સત્કાર પામ્યાં.
 એ દષ્ટિના અમીઝરણમાં ગાન દેવી ગવાતું,
 જન્ને આત્મા રસમય થતાં ઐક્યનું પાન થાતું;
 એ દષ્ટિમાં લય થઇ ગઇ વિશ્વની યૌ ઉપાધિ,
 વેળા બેઠી સતત ગતિએ તેમ ત્યાં સ્થંભી ઉભી.
 ના ના રે રે ! વખતનહ તો બચ આવ્યો સપાટે,
 તે રોકાતો પલ પલ નહિં પ્રેમીનાં કાર્ય માટે;

બિચારાંની સફલ ધડીઓ લેશ ના દીર્ઘ થાતી,
 ઓહો ! એ તો જલદી જલદી આવી કેં ઉડી જાતી.
 બ્યારે બંને રસમય દિલો સાથે સાથે દબાયાં,
 ત્યારે તેના ગૃહ ઉપર કેં વાદળાં દોડતાં'તાં;
 ને હાવાં તો ઘનઢળ સહુ વિખરાઈ ગયાં છે,
 તારા સાથે શશી ચળકતો પશ્ચિમે ઉતરે છે.
 ઓહો મીઠું જરૂર દિસતું તૃપ્તિનું આજ લહાણું,
 કેવું ઘેલું ફૂદી ફૂદી ઉડી ગીત ગાતું ચકોરું !
 કેવાં નાચી પ્રતિવીચિ ઉરે ચંદ્રનું બિમ્બ ધારે,
 ને વાયુના અધર ફરકે પુષ્પના ઓળ સાથે.
 હિમે ઢાંકયા ગિરિવરતણા શૃંગ શૃંગે શશી છે,
 ને ગુહ્યોના પ્રતિ કુચકરે ભૂંગ બાઝી રહ્યા છે;
 આજે ક્યાંએ વિરહ દુઃખનાં મ્હાનિ કે અશ્રુ છે ના,
 ક્યાંએ છે ના જગત પરની સર્વવ્યાપી કદુતા.
 પૂવેં લાલી ચળકતી દિસે આલમાં કેસુડાંશી,
 જે ભેધને કલરવ કરી ઉઠતાં કેંક પક્ષી;
 પિયુ સાથે શયન કરતી સાંભળી સુંદરી તે
 બોલી ' મ્હારા પ્રિયતમ ગઈ રાત્રિ ચાલી ! અરેરે ! "
 આહા અંતે જન હૃદયને બોલવાનું " અરેરે "
 કંપી રહેતાં જીગર સુખમાં ઉણુ નિઃશ્વાસ આવે;
 આંસુડાં જ્યાં નયનપરથી હૃષાંનાં ના સૂકાયાં,
 ત્યાં તો નેત્રો દુઃખમય બને આંસુની ખારવાળાં !
 ચોંટી મ્હાનિ પિયુ હૃદયને સાંભળી તે " અરેરે, "
 ને અંગોમાં દુઃખમય અરે ! મ્હાનિની સુસ્તી આવે;
 ફેંકી દષ્ટિ અતિ દુઃખભરી ખ્યારીનાં નેત્ર સાથે,
 જે દષ્ટિમાં દુઃખમય અમી બહાલનું વર્ષી રહે છે.
 બન્ને ઉઠી શિથિલ પગલે ગોખમાં આવી ઉભાં,
 ભારે હૈયે કુદરતતણું શાંત સૌંદર્ય ભેતાં;
 ઉગે છે ત્યાં જળહળ થતો પૂર્વમાં લાલ ગોળો,

નાચી રહે છે કિશ્કિ સલિલે રેડતાં રંગ રાતો.
 “ કેવું બહાલા ખૂબસૂરત છે વિશ્વનું રૂપ ભવ્ય !
 “ નાચે કેવો સુખમય તહિં ઢલ સાથે મયૂર !
 “ અશ્રુ ઝીલે પ્રિયતમકને હેતથી તે મયૂરી,
 “ ને તે દે છે મયૂર પ્રણયી પ્રેમની ચીસ પાડી.
 “ ચુરબી અશ્રુ તુજ પ્રિય સખે ! ગાલથી લૂછી નાખું,
 “ બાવું ના ના મુજ સહ રહે એટલું નાથ યાચું : ”
 બોલી એ ત્યાં નજર ચમુનાતીરપાસે પડે છે,
 ને ત્યાં પેલું શબ નિરખતાં નાથને એ પૂછે છે.
 “ જોને ! બહાલા ! મૃત શરીર કેા કેમ ત્યાં છે પડેલું !
 “ રે રે ! શું ના જગત પર છે કોઈએ મિત્ર તેનું !
 “ શેવા તેને જગ પર નથી કોઈ ના દાહ દેવા !
 “ બહાલા ! તેનું સુખમય હશે મૃત્યુ કેવું થયું હા ! ”
 જોઈ તેને પ્રણયી વહતો શાન્ત ગંભીર વાણી ;—
 “ હું આવ્યો છું ઉતરી ચમુના રાત્રિએ હોડી માની ;
 “ બહાલી ! તે એ શબ જરૂર છે, મિત્ર તેનો બનું હું ;
 “ ચાલો તેને નદીતટ જઈ અગ્નિનો દાહ દેશું. ”
 આભારે કે પ્રણયઉભરે શીષ નીચું નમાવે,
 ને પ્યારના હૃદયસહ એ સુંદરી ગાલ ચાંપે ;
 ત્યાં તો “ બહાલા, સરપ લટકે ગોખની ખારીએ છે, ”
 બોલી એકું ફૂદી પડી નીચે સુંદરી ગાલરી એ.
 જોઈ તેને પ્રિયતમ કહે ઉરથી ઉર ચાંપી :—
 “ આવ્યો હું તો ઉપર ચડી એ સાપને દોરી માની : ”
 સુણી અશ્રુ ચક્તિ થઈને મૌન્ય વિચારતી કેં,
 ચિંતાવાળાં સંજળ નયને સ્વામીને જોઈ રે’તી.
 ત્યાં જોઈએ છત ઉપરથી ઝુલતો એક દીવો,
 હાંડીમાંથી સરકી નીકળ્યો ધૂમનો શ્યામ ગોટો ;
 તે જોઈને દહ થઇ જરા ઉચ્ચરે આમ શ્યામા :—
 “ મહારા બહાલા ! સુર ! હૃદયથી ! દાસ તું ઇશનો થા.

કાની છે આ જગત સઘળું અંત આ જીવવાને,
 જે છે તે ના ટકી કદિ રહે સર્વદા કાળ કયાંએ;
 શોધી લેને પ્રિય પ્રિય સખે ! સર્વદા જે રહેશે,
 આશા તૃપ્તિ વિભવ સુખની તુચ્છ સૌ છોડી દેને !
 હું ત્હારી ને મુજ પણ સખે ! પ્રેમી આ દિલ ત્હારું.
 તે જાણીને હૃદય મમ તો આજ ચીરાઈ જતું;
 તારું તે ના તુજ રહી શકે તૂટશે સર્વ મ્હારું,
 માટે છોડી " તુજ " " મુજ " હવે હાસ થા ઇશનો તું.
 આ હીવો જો તુજ મૃદુ બધું તેજથી પૂરી દેતો,
 દીસિહીલો તિમિરમય છે ધૂમ્ર તો અંત તેનો;
 લોળા તારા હૃદય સહ આ પ્રેમનું જે શરીર,
 તે તો વાચુ વતી ઉડી જતી આખરે અંત ખાક !
 શું છે હુંમાં ? મુખરૂપ તને દેહ આ ના થવાની,
 બહાલા, તેને મરણ પછી તો કાષ્ટમાં બાળવાની;
 ટેકો જ્યારે તુજ હૃદયનો કોઈ કાંઈ ન રહેશે,
 રોતાં ત્યારે અનિત સઘળું પૂર્ણ તે કેમ થાશે ?
 તૈયારી તું પ્રિયતમ કરી મૃત્યુની લે અગાડી,
 ને મ્હારો તું કર ગ્રહી મને સાથ લેને ઉપાડી;
 તોડી બીંતોતિમિર ગઢની દિવ્ય સ્થાને ઉડી જા,
 ને તે માટે સુર ! હૃદયથી હાસ તું ઇશનો થા !
 તેં શીખાવ્યો રસ ઉર ભરી પ્રેમ સંસારનો જો,
 દોરી જા તું મુજ ઉર હવે દૂર સંસારથી તો;
 શું શીખાવું ? શીખવ મુજને પ્રેમ વૈરાગ્યમાં તું,
 જાગી ચેતી ઉઠ ઉઠ હવે ઉંઘ વા સર્વદા તું. "
 ઉંડું ઉંડું હૃદય ઉતરી સાંભળી આ રહ્યું તું.
 ને પ્રેમીના મગજ ઉપરે ઉષ્ણ લોહી ફરતું;
 નિદ્રામાંથી દિવસ ઉગતાં ઉઠતો જેમ હોય,
 શતું તેનું મુખ લ્યમ દિસે શાંત ગંભીર લવ્ય !

દષ્ટિ ફેંકી પ્રિયમુખ લણી પ્રેમઔઠાર્યબીની,
 ઝાલ્યો વાણી ગદગદ થઈ મેઘની ગર્જનાશી:—
 “ રે કલ્યાણી! સખિ! શુરુ! પ્રિયે! પ્રેમની દિવ્ય જ્યોતિ !
 “ તારે પંથે વિહરીશ હવે બળ જંબળ તોડી !
 “ સંસારીને શીખવીશ હવે સ્નેહ, વૈરાગ્ય, ભક્તિ,
 “ ને અંતે હું મરીશ મુખમાં ઇશનું નામ યોલી;
 “ ચાલો ચાલો નહી તટ પરે ઝુંપડી ખાંધશું, ને
 “ બહાલા મહારા રઘુપતિતણાં ગીત ગાશું જ પ્રેમે !
 “ શૃંગારી આ હૃદય તુજ કયાં ? શાંત વૈરાગ્ય તે કયાં ?
 “ સંસારી આ તુજ હૃદયમાં જ્ઞાનનું ઉગવું કયાં ?
 “ શું વિચારું ? મુજ મગજ તો ખડાવડું આ બને છે,
 “ શું વિચારું ? મુજ હૃદયમાં આંસુડાં ઉભરે છે.
 “ જન્મ ને જીવનાં કૃત્યો આકસ્માતિક સૌ અરે,
 “ પાસા ફેંકે જનો સર્વે દા દેવો હરિહાય છે.
 “ ‘ કશું છું ’ ને ‘ કર્યું છે મેં ’ જુહું એ અભિમાન હા,
 “ કરી તે શું શકે પ્રાણી આ અનન્ત અગાધમાં ? ”

હમીરજી ગોહેલમાંથી

૧૮૧

(શાદ્દલિન્કીડિત)

“ આજે અર્જુનવીણ પાંડવતણાં ઐ શસ્ત્ર સૂનાં ગણી,
 હર્ષા કૌરવ યુદ્ધ ચક્રવ્યૂહનું દેવા કરે માગણી;
 ખેંચી અર્જુન તો નહીંજ શકશે, ના ફેલેણ ઠેલાય વા,
 ખામી ગાંડિવની રણે પૂરી શકે તે બાણ દેખાય ના.
 હારી આજ શું ધર્મ ધર્મ સરખો બશે અનીતિવડે ?
 ‘ જ્યાં જ્યાં ધર્મ તહીં તહીં જ જય’, એ શું વ્યર્થ વાણી થશે ?

એવા લાખ વિચારમાં ડૂબી ગઇ છે પાંડવોની સભા,
ચિંતાકાંત મુખે સહુ ઢળી જઇ છે તેજહીણું બન્યાં.

(ઉપજાતિ)

હીરાજડયું કંકણ એક કાઢી,
સો પાનનું એક બનાવી બીડું;
મુવર્ણના યાગ મહીં ધરીને,
સભામહીં ફેરવવા ઠરે છે.

(શાફલવિકીરિત)

‘ ખાત્રી ગાંડિવની રણે પૂરી શકે તે બાણ કે હોય ને-
ખાત્રી અર્જુનની રણે પૂરી શકે તે વીર કે હોય ને-
ચકાવે ચડવા મહાન બલને જે કોઇ હો ધારતો-
તે આ કંકણ સાથે તાંબુલ તણું બીડું મુખે ઝીલજો. ’

(ઉપજાતિ)

જે વખત આવો ખનિ ત્યાં ઉઠ્યો ને,
સભામહીં તાંબુલ એ ફેરે છે;
વીરો મુખે વીર તણાં જુવે ને,
મૂમિભણી નેત્ર સહુ ઢળે છે.

(શાફલવિકીરિત)

‘ ખાત્રી અર્જુનની રણે પૂરી શકે તે વીર શું કોઇ ના ?
ચકાવે ચડનાર અર્જુનવિના શું અન્ય કે હોય ના ?
ક્ષત્રીનો કર કોઇ શું નવ શકે આ યાગને ઝીલવા ?
આ બીડું ધરવા ફરી ધરણીએ આપે ન કાં કે રબા ? ’

(અનુક્રમ)

શખદો આ કણ પહોંચે છે, આવતા અભિમન્યુના,
તપે છે રક્ત એ રાત્રું, બોધ નિસ્તેજ એ સભા.

(ઉપજાનિ)

ના થાળ ભૂમિ ઉપરે ઝડયો એ
ત્યાં વીર તેને ઝડપી લીએ છે;
ખીડું ઉપાડી ચુકુટે ધરે ને
ઉપાડતો ઠંકણ ખેરવાને.

(માસિની)

ખળભળી અતિ હર્ષે ઉઠતી એ સભાને,
' જય જય અભિમન્યુ ' નાદ એવો ઉઠે છે;
નવીન રણુ તણો એ અગ્રણી ત્યાંજ સ્થાપી,
' જય જય અભિમન્યુ ' ગર્જના થાય પાછી. ”
' જય જય અભિમન્યુ ' એજ શંખદો ઉમંગે
હમીર હૃદયમાંથી ઉઠતા મ્હેં જાતાવે;
મધુર ધ્વનિ બદે છે ' રંગ ખારોટણું છે, '
ગઢવી શિર નમે ને વાત ચાલે અગાડી.

(અનુષ્ટુપ)

“ ધ્વનિ આ હર્ષનો આવો ફુલદ્રાશ્રવણે પડે,
ફેંડકી ફોડતી ઉઠી નીચે મ્હેંલથી ઉતરે.

(વસન્તતિલકા)

ત્યાં વીર પુત્ર જનનીનિકટ્ટે જઇને,
હર્ષેભયું મુખ પદે નમવી ઉભે છે;
ખીડું ગ્રહું સહજ વીરની વૃત્તિએ જે,
સાક્ષાત તેજ પુલકી વદતી દિસે છે.

(શાદ્દૃશવિકીરિત)

‘ માતા ! પાંડવની સભા મહીં ફયું ખીડું શું ભૂમિ પડે ?
શું ના ગાંડિવ પૂજ્ય વીણુ ધરતી કે ખાણુ ખીણું ધરે ?

ક્ષત્રી શું નવ ચક્રવ્યૂહ અથવા કેા અન્ય યુદ્ધે ચડે?
પાણી આમ જતું અરે ! ફધિર આ શે-માત ! સાંખી શકે,

(અનુકૃપ)

‘ નહીં બાપુ ! નહીં બેટા ! ’ અશ્રુધાર ઢળી પડે,
બાલ એ વીરને મ્હોંએ હસ્ત માતાતણે કરે.

(વસન્તતિલકા)

‘ તું બાલ ને તુજ પિતા નહિ આજ પાસે,
એ કૌરવો કુશલ પ્રૌઢ મહાબલી છે;
આ નેત્ર માત્ર તુજ ઉપર ઠારવાનાં,
મા વિનવે જઇશ ના ! નહિ બાપ ! ના ના !

(અનુકૃપ)

ખીલતું ઉત્તરાતું મ્હોં આ નેત્રે તરતું ફિસે,
છેડા એ વારવા તુંને તારા પાદપરે પડે.

(વસન્તતિલકા)

તેં હસ્ત એ ઝહી હજી નવ મ્હોંય દીકું !
એ દેવી ઉપર હયા નવ લાવશે શું ?
સંસારમાં નિરખવા સરખી વિભૂતિ
ભેવા નહીં નયન શું તુંજ ભય ઠેરી ?

(શાદ્દલવિકીડિત)

વાલીલો પણ જન્મનીય પ્રથમે તું છે જન્યો-બાપલા !
માતા આજ તું લોળીએ વળી તને કીધો બહુ આગલો !
શું હું વ્યર્થ જ આ કહું સહુ તને ? ના વાદ શું છોડશે ?
રે રે ભાઇ ! હયાય કેાઇ ઉરની ના શું જરી લાવશે ?

‘ માતા ! આ તુજ બોલ શું ઘટિત છે કે વીરમાતા મુખે ?
માતા ! ખડ્ગ વિના-વિના રણભૂમિ શું પુત્રનો અર્થ છે ?
મહારા તાત ન શું દુઃખે સળગશે આ બોલ તારા મુખી ?
હે આશીષ, ફરી હવે રણ જવા વારીશ હું ને નહીં. ’

(અનુક્રુપ)

આંસુઠાં આ ઉપાલંબે માતાનાં અટકે નહીં;
હસ્ત એ પુત્રને મહોંએ ફરતાં કંપ મટે નહીં.

(માલિની)

અસુખ જરીય થાતાં પુત્રને સ્વપ્નમાં એ—
જરી પણ ખનતાં કે પુત્રનો વાળ વાંકો—
ફડફડી ઉઠતું જે માતનું આર્દ્ર હૃદય,
નહિ હજી અભિમન્યુ બાણતો તે દિસે છે.

(અનુક્રુપ)

વીરનું બાલહેયું એ ના ના પ્રાદ હજી સુધી,
ખડ્ગનો બાલસ્નેહી આ-તેને બાણ ન સ્નેહની.

(સોરઠા)

પણ માતાનો પ્રેમ બાણે એકજ માવડી,
બીજાં બીનાં નેણ દુનિયાની માયા ખરી.
બચલાં વીંછણ ખાય-વીંછણ ડંખ ન આપતી,
માનો મર જીવ બચ જિંની આંચ દીએ નહીં.
મા ! અડતો સંગ્રામ અમર બાલ તુજ આ હજો,
એનો રક્ષણહાર ચૌદ લોકનો નાય હો.

વસન્તતિલકા

સૂર્યોદયે રમત જે કરવી મહાન—
તેના જ તાનમહીં રાત્રિ જતી વહંતી;
ઉત્સાહ હર્ષભર યોધ ધૂમી રહ્યો છે,

આજ્ઞાતણા ધ્વનિ શુણ્યા મહેલમાંથી.
 માતાતણાં નયન મેઘ ળની ઢળે છે,
 આશિષમાં હૃદય એ ટપકી પડે છે;
 પ્રત્યેક ણિંદુમહીં નિર્મળ આર્દ્રતા છે,
 ઓહો ! વિધિયતણું તખ્ત દ્રવી ગળે છે. ”

૧૮૨

મિત્ર વાજસુરને

*

*

*

*

મેની ભેતાં વાટ ઉનાળો ઉડી ગયો
 પણ ના લીલી ભાત ત્હારી દેખું-વાજસુર !
 ખીજાંને મે આજ સચરાચર જામી પડ્યો
 પણ ચાતકની જાત તરસી-મેઘલ-વાજસુર !
 સ્વાતું ગોતે છીપ ખીજો મે ખપનો નહી
 ખપનો એજ અડીઠ રાખીશ કાં તું ! વાજસુર !
 અણખપીઆંની જાત ઝાઝી જગમાં સામટી
 જેથી ઠરતી આંખ તે મે આલો-વાજસુર !
 હવન કઈ કે હોમ ? ઉજેણી ભેશું કરી
 પણ તુજ સામે ભેર શું પામરનું ?-વાજસુર !
 દેખાડીશ દુકાળ ! વેંશું પીને જીવશું
 જપશું ત્હારી માળ તોજે ! આપા-વાજસુર !
 ના છે કાંઈ જેડ મેઘલજી ! અમલોકની !
 ત્હોયે ત્હારી મ્હેર લીલા લહેરજ-વાજસુર !
 અખધડીએ તું આવ આજ-કાલ કરમાં હવે
 મન-ખેતર સોસાય તું વિણ મેઘલ-વાજસુર !

મણિશંકર

૧૮૩

પ્રાર્થના

ઉતારેજી અમ દેશે, ઇશ્વર આશીર્વાદ;
બાન્ધવ દેશ થયા બગત સૌ, એક રહી અમ દાદ.—ઉતારેજી
શતકે વીત્યાં ભર નિદ્રામાં, કીધો પૂર્ણ પ્રમાદ,
પૂર્વજની ઉજવણી કીર્તિની, ન કરી સાચી યાદ —ઉતારેજી
જીવનવિગ્રહને નવ સમજ્યા, ડરતાં નિધ્ન વાદ;
આજ કરી કરુણા નવચુગનો, નવલ સુણાવો નાદ.—ઉતારેજી

૧૮૪

અપાવરણ પ્રાર્થના

અન્તરની શ્રુતિ ખોલો, ઓ તાતજી !
અન્તરની શ્રુતિ ખોલો !
વેદનાં વાયકે ખોલો, ઓ તાતજી !
વેદનાં વાયકે ખોલો !

“ હિરણ્મયેન પાત્રેણ
સત્યસ્યાપિહિતં મુક્તમ્ ॥
તત્ત્વં પૂષ્પપાવૃણુ
સત્યધર્માય દ્રષ્ટ્યે ॥ ”

“ સુવર્ણમય પાત્રેથી,
સત્યનું મુખ બન્ધ જે,

ઉઘાડી આપ તું, પૂષન્ !
 સત્ય ધર્મદ્વર્ગ્ય તે ! ”
 વેદનાં વાયક જોલો, ઓ તાતજી !
 વેદનાં વાયક જોલો !
 અન્તરની શ્રુતિ જોલો, ઓ તાતજી !
 અન્તરની શ્રુતિ જોલો !

૧૮૫

પ્રભુપ્રાર્થના

અંજની ગીત

સાગર મોટા તાત ! હયાના !
 એકલડા આધાર હયાના !
 તારક ! ધારક ! વિશ્વશયાના !
 સ્વામી ઓ મારા !
 પાવન તારૂં નામ કરાજો:
 રૂકું તારૂં રાજ્ય ઠરાજો:
 ઇચ્છા તારી સકલ સરાજો:
 સ્વામી ઓ મારા !

૧૮૬

માનસ-સર

અંતર ઉછળ્યું હો ! સહસા ધૈર્ય ગળ્યું હો !
 શ્રોણ થયો વૃત્તિમાં અતિશય, તરંગ જળ્યાર ચાલો:

માનસસર મારૂં ઢોળાયું, ખૂબ ચલિત જલ હાલે:
 સ્થાનક ન મળ્યું હો ! —સહસા૦
 હાય ! વધે જલ, અદ્ય દિસે સ્થલ, છેવટ રે ! શું થાશે ?
 નાબુક પાળ, પ્રગંડ ભરાવો, હા ! શી રીતે સમાશે ?
 જલભલ ન ચળ્યું હો ! —સહસા૦
 આવે ઉગ્ર ઉછાળા ઉપર, તોફાન ખરૂં જામે:
 નહાતું સર, દેખાવ ભયાનક ! શાથી સઘ વિરામે ?
 પાછું ન જળ્યું હો ! —સહસા૦
 રંગ ગયો બહલાધ, ખરેખર ! નિર્માળતા પણ ઉડી !
 જલસેના ઉભરાવા માંડી, પાળો પણ ગઈ ખૂડી:
 સ્થલ સાથ ભળ્યું હો ! —સહસા૦
 ઉપર થઈ ઢોળાય બધેથી મસ્ત ઘોષવા દોડે:
 જંગ બરાબર થાતાં નિર્માળ, પરિસીમાને તોડે:
 આખર ન કળ્યું હો ! —સહસા૦

૧૮૭

સાગર અને શરી

(રાગ શંકરાભરણ)

આજ મહારાજ ! જલ ઉપર ઉદય બોધને
 ચન્દ્રનો હૃદયમાં હર્ષ જામે,
 રનેહધન, કુસુમવન વિમલ પરિમલ ગહન,
 નિજ ગગનમાંહી ઉત્કર્ષ પામે;
 પિતા ! કાલના સર્વ સન્તાપ શામે !
 નવલ રસ ધવલ તવ નેત્ર સામે ;
 પિતા ! કાલના સર્વ સન્તાપ શામે !
 જલધિજલદલ ઉપર દામિની કમકતી,

યામિની બ્યોમસર માંહિં સરતી;
કામિની કોકિલા કેલી કૂજન કરે,
સાગરે ભાસતી ભવ્ય ભરતી;
પિતા ! સૃષ્ટિ સારી સમુદલાસ ધરતી !
તરલ તરણી સમી સરલ તરતી,
પિતા ! સૃષ્ટિ સારી સમુદલાસ ધરતી !

૧૮૮

બહાલાંઓને ઉપદેશ

(“ બોધવશ સદેશ કહેજે શ્યામને ” એ શાગિણી)

સાંભળજે, બહાલાંઓ ! વચનો દીનનાં !
દીનપણું છે પરમ કયાતું પાત્ર જો:
મોટો એ અધિકાર તમારો, માનવી !
અધિકારી છો જેનાં માનવ માત્ર જો !
સાંભળજે, બહાલાંઓ ! વચનો દીનનાં !
એક પિતા પરમેશ્વર બહો આપણો,
નિકટ સગાંઓ સમજો ભાઈબેન જો;
નીકો નાની મોટી જે છવો તણી,
વહતું તેમાં એક અખંડિત વહેન જો !
સાંભળજે, બહાલાંઓ ! વચનો દીનનાં !
હસનારાંની સાથે હસવાનું ઘટે,
રડનારાંની સાથે રડવું તેમ જો;
એક બીજાનાં આંસુડાંઓ લૂછતાં,
ઝાંચે વ્યડશે સ્ત્રી પુરૂષો સૌ એમ જો !
સાંભળજે, બહાલાંઓ ! વચનો દીનનાં !
મૂતદયા છે ધર્મ બધાના મૂલમાં,

સઘળા એ સન્તોનો એ ઉપદેશ જો;
દિવ્ય દયાસાગર ! યાચતાં આપજો,
દીન જનોને અમને એનો લેશ જો !
સાંભળજો, વહાલાંઓ ! વચનો દીનનાં !

૧૮૯

મહેમાનોને સંબોધન

મહેમાનો ! ઓ વહાલાં ! પુનઃ પધારજો !
તમ ચરણે અમ સહન સદૈવ સુહાય જો !
કરજો માફ હજારો પામર પાપ, જે
હિનવચાંમાં પ્રભુ પાસે પણ થાય જો !
મહેમાનો ! ઓ બહાલાં ! પુનઃ પધારજો !
ઉત્તમ ગિરિશૃંગોનાં વસનારાં તમે:
ઉતર્યાં રંકે ઘરે, શો પુણ્ય પ્રભાવ જો !
શુશ્રૂષા સારી ના અમને આવંડી:
લેશ ન લીધો લલિત ઉરોનો લ્હાવ જો !
મહેમાનો ! ઓ બહાલાં ! પુનઃ પધારજો !

૧૯૦

કલાપીને સંબોધન

સુરતાની વાડીના મીઠા મોરલા !
ઉછળતા શા ઉરસાગર ઉલ્લાસ જો !
નિર્ઝરતી સૌભાગ્ય સુહાગન જ્યોત્સ્નિકા:
નયને ઝળકે નમણું નિર્મલ હાસ જો !

સુરતાની વાડીના મીઠા મોરલા !
 આંજો ને અજવાળે આંખડલી સખી,
 અન્તર ઉપર ઉઘડે આલમનૂર જો !
 “ હેત હયાનાં વહતી વાજે વાંસળી,
 ઊડે સ્વર આકાશે અન્દર ફર જો !
 સુરતાની વાડીના મોંઘા મોરલા !
 નન્દન વનના પ્રાસાદોની ટોચથી,
 મધુરી કેકા આજે શી ઉલરાય જો !
 સુરભિઓની સાથે સંસારે સરી,
 અન્તર્દ્વારે ગીતા શી અથડાય જો !
 સુરતાની વાડીના મીઠા મોરલા !
 “ તન્મવિતાનું મર્ગ વરેણ્યં ધીમહિ ! ”
 ગાયત્રીનો જૂનો લેહક મન્ત્ર જો !
 આજે અન્ય પ્રકારે આ માથું નમે,
 નમતો સાથે આત્માનોએ તન્ત્ર જો !
 સુરતાની વાડીના મોંઘા મોરલા !

૧૯૧

ખરો સહગુણુ તે કાનું નામ ?

વસંતનિલકા

રાજ્યાભિષેક થકી એ નથી કાંઈ હુષ્,
 જેને મને વળી સુણી વન બાર વષ્;
 શ્રી રામચંદ્ર નવ કાંઈ સખેદ થાય,
 એને જ સહગુણુ પવિત્ર કહી શકાય.

સ્વામીની કાજ નિજ તાત અરિ થઇને,
 ને પેસવા નહીં જ માફતિને ઢઇને,

- જે ભક્તિકાજ મકરધ્વજથી લડાય,
એને જ સદ્ગુણ પવિત્ર કહી શકાય. ૨
- બ્યારે સહુ સતિ શિરોમણી દ્રોપદીને,
શબ્દો કહ્યા બહુ જ દુઃખદ બુદ્ધિહીને;
તોયે યુધિષ્ઠિર કહે મુખથી ન કાંચ,
એને જ સદ્ગુણ પવિત્ર કહી શકાય. ૩
- ચોતે રહ્યો અધમ ભતિની પાસ દાસ,
ને પુત્રરત્ન શુભ રોહિત પામ્યું નાશ;
તોયે ત્રિશંકુમુતથી ન અસત્ય થાય,
એને જ સદ્ગુણ પવિત્ર કહી શકાય. ૪
- ઝીંને કરી દૂર સહોદર પ્રેમ કાજ,
દુઃખો સહ્યાં વનવિષે તણને સ્વરાજ;
ને પ્રદાયય અહીં લક્ષમણથી પળાય,
એને જ સદ્ગુણ પવિત્ર કહી શકાય. ૫
- સવેંતણે કરી અનાદર જેહ ભારી,
જે માતનાં વચનને બહુ તુચ્છકારી;
આ ભૂપતિ ભરતથી વનમાં જવાય,
એને જ સદ્ગુણ પવિત્ર કહી શકાય. ૬
- રોગિષ્ઠ છે પતિ વળી બહુ કોડવાળો,
અત્યન્ત જે મલીન છે નજરે મુગાળો;
આ નર્મદા સતી ન તોય ઉદાસ થાય,
એને જ સદ્ગુણ પવિત્ર કહી શકાય. ૭
- શાપાદિની ન દરકાર જરા કરીને,
ધિક્કારી શુકતનયા ય ફરી ફરીને;
જે ટેક કાજ કચનું મન ના ડગાય,
એને જ સદ્ગુણ પવિત્ર કહી શકાય. ૮
- મૃત્યુતણે ભય તણ દઇ છેક દૂર,
ક્રીતિની ખાતર જ માત્ર પ્રતાપી ચૂર;

જે આપી હે કવચ કુંડલ કર્ણરાય,
 એને જ સદ્ગુણ પવિત્ર કહી શકાય. ૯
 રંભા હતી યુવતી સુંદર જે રસજ,
 જેની પ્રભા નિરખી મોહિત થાય પ્રજ;
 તેથી ન લેશ શુકદેવનું ચિત્ત જાય,
 એને જ સદ્ગુણ પવિત્ર કહી શકાય. ૧૦
 પોતે રથો નિજ પિતાહણનાર પાસે,
 હાસાનુહાસ થઈને તણ વેર પાસે;
 જે શ્રેષ્ઠ કર્મ ગુણી અંગદથી કરાય,
 એને જ સદ્ગુણ પવિત્ર કહી શકાય. ૧૧.

૧૬૨

ચક્રવાક મિથુન

પ્રસરી રહી ચોપાસ શાખાઓ શૈલરાજની;
 ન જાણાય જશે કેવી સન્ધ્યા એ મધ્ય આજની ?
 સરિતનાં જલ કૃષ્ણ જરા થયાં,
 કિરણ સૂર્યતણાં શિખરે ગયાં;
 સભય નાથ પ્રિયા હૃદયે ધરે,
 વિરહ સંભવ આકુલતા કરે !
 ગાંખાં ભૂરાં ગિરિ ઉપરનાં એકથી એક શૃંગ,
 વધીકાલે જલધિજલનાં હોય જાણે તરંગ !
 પાસે સામે તમ પ્રસરતાં એક ઉદ્ગ્રીવ ભ્રેષ,
 ભીરુ રથામા પણ નયનમાં આવતું અશુ દહોય.
 વિહંગયુગ્મ કિશોર રસજ એ,
 રસમહી જ પરસ્પર મમ એ,

નિભૂત અત્ર અહનિશ આવતું,
 રમણ આચરવા મન ભાવતું.
 ઉંચે બેસી રવિઉદયને જોહ સાથે વિલોકે,
 ઘેલાં જેવાં ક્ષણ સ્મૃતિ થતાં જે દિસે હર્ષશોકે;
 ઘાટાં ભીનાં વિટપ પર એ ત્યાં નિહાળે સુવર્ણ,
 માણિક્યોથી પ્રચિત સરખાં રમ્ય જ્યાં થાય પર્ણ.

હરિત નીલ સુદર વનસ્થલી—
 પર મળી સુકુમાર મૃગો રમે;
 ઉપવનોતણી સંવૃત આવલી—
 મહીં જવા પ્રણયી તરુણો ભમે.

ન્હાનાં ન્હાનાં ક્યહિં શુચિ સરો કચ્છ ઉત્તાન રમ્ય,
 રનેહે જોવા થકી ઉપજતી ભાવના કે અગમ્ય !
 આધું આધું મુદિત રવનું ચિત્ર સંગીત થાય,
 શાનો ક્યાંથી કંઈ નિસરતો મિષ્ટ આમોદ વાય.

અસર સુન્દર અદ્ભુત રંગની,
 સકલ સુષ્ટિ નવીન ખરે બની;
 રવિમરીચિ બધે હિમને હરે,
 ગહનમાં તદનન્તર ઉતરે.

શાખાઓમાં તરુવરતણી ચક્રવાકી છુપાતી,
 શોધી કાઢે, દયિત નયનો, જોઇને હૃદ થાતી;
 અંચૂ અંચૂ મહિં લઇ પછી પક્ષને પક્ષમાં લે,
 કીડા એવી કંઈ કંઈ કરે મૌઘ્યમાં દંપતી તે.

સુયુત બે ચરણો થકી ઉડતાં,
 પવનથી પડતાં, કંઈ બૂડતાં;
 વિશુખ એકલી ન્હાતી પ્રિયા શિરે,
 પતિ જઇ અભિષેક કદી કરે !

કાંઠે બેસી નજર કરતાં આત્મછાયા જણાય,
 બીજાંની ત્યાં પ્રતિકૃતિ ભણી એક દષ્ટિ તણાય;

પરાં અંગો નહીં કંઈ દિસે પ્રેમ તો તોય વાધે,
જોતાં જોતાં મુખ અવરનું ગાઢ આશ્રયેષ સાધે.

પ્રણયની ચણુ તૃપ્તિ થતી નથી:

પ્રણયની અભિલાષ જતી નથી:

સમયનું લવ ભાન રહે નહીં:

અવધિ અંકુશ સ્નેહ સહે નહીં !

હાવાં રક્ત દ્યુતિ ઉડી જતાં થાય વૃક્ષો સરોષ,
હાવાં થંડી મૃદુ વહનથી સૂર્યવે છે પ્રદોષ;
આકાશે જ્યાં હતી વિચરતી દેવતાઓ ત્યહીંથી,
જાગ્યાં પ્રેમી વિરલ મુખની મોહનિદ્રા મહીંથી.

વિરહસંભવને વિસર્ગો હતાં,

ખના નિરંકુશ જોય ક્યાં હતાં;

જવનિકા તુટતાં સ્મૃતિનાશની,

નિકટ મૂર્તિ ઉભી વિધિપાશની !

અનુભવે ન છતાં ક્ષણ એક તે,

વિવશ, મૂઢ, નિરાશ જ છેક તે;

સહુ થનાર ક્રમે નગરે વણું,

રેહન અન્તરમાં ઉછળી રહ્યું !

અંધારાનાં પ્રલયજલથી યામિની પૂર્ણ ચોર,
સ્વેચ્છાના વા કુટિલ કૃતિના મંદ અવ્યકત શોર;
ઊંડાણોમાં પડી સૂઈ જતો નિષ્કુર પ્રાણ કાલ:
આભાસોથી થતું યુગલ ઉન્નત એ સ્નેહબાદ !

થઈ તથાપિ વિમુક્ત પ્રયાસથી,

લઈ વિદાય નદીતટ પાસથી;

મિથુન એહ ચડે અવકાશમાં,

સ્તિતિ કરે દિન તેજ સકાશમાં.

અવર કાંઈ હવે નથી દેખતાં:

અવર કાંઈ હવે નથી દેખતાં:

ચપલ, આખરની, ક્ષણ એ છતાં,
 ઉભય જીવન એક થતાં દિસે !
 ધીમે ધીમે ગતિ કરી જતો પશ્ચિમે સૂર્ય જેમ,
 ભીડી બન્ને ગ્રહણ કરતાં ઉન્નત સ્થાન તેમ;
 દષ્ટિ પ્રેરે વિતત ગગને, કાંતિ કેં ના જણાય,
 આછી આછી રસરહિત ત્યાં વાદળીઓ તણાય.
 ઉદ્ધિને રવિગિમ્મ હવે અડે,
 અતિ સ્પર્શિત તેય હવે ચડે;
 ક્ષણ લગી પરિરંભ કરી રહે,
 હૃદય કંપિત સાથ ધરી રહે !
 રોમે રોમે વિરહભયની વેદનાથી બળે છે,
 છૂટી છૂટી, સહન ન થતાં, મત્ત પાછાં મળે છે;
 વેળા થાતાં વિધિમનની ગાત્ર જેવાય સામાં,
 પ્રેમી બન્ને ધૃતિ અતિ છતાં થાય અમૂઢ આમાં.
 ટળવળે નિરખી રચના વને,
 તરફડે સમજી રચનારને:
 શ્વસન દુઃખિત છેવટ સારતી,
 પ્રિયતમા વચ આમ ઉચારતી:—
 “ પાપાણોમાં નહિ નહિ હવે આપણે નાથ ! રહેવું:
 શાને આવું, નહિ નહિજ રે, આપણે, નાથ ! રહેવું !
 ચાલો એવા સ્થલમહી, વસે સૂર્ય જેમાં સદૈવ,
 આનાથી કેં અધિક હૃદયે આર્દ્ર બ્યાં હોય દૈવ ! ”
 પ્રવહતાં અટકી ગઇ એ અહીં,
 અધિક ધીરજ ધારી થકી નહીં;
 થઇ નિરાશ હવે લલના રુવે,
 મૃદુલ પિચ્છ થકી પ્રિયને દહુવે !
 પણ હજી દિન શેષ રહ્યો જરા,
 નજર ફેરવી જોઇ બધી ધરા;

પ્રણયવીર લઈ સ્થિરતા કહે,

અગર જો રજ અન્તરમાં સહે:—

“ હા ! શબ્દો આ સરલ સરખા મર્મને તીવ્ર બેઢે,
ગર્ભાત્માને સ્ફુરિત કરતા ધૈર્યને છેક છેડે;
લાંબા છે જ્યાં દિન, પ્રિય સખી ! રાત્રિએ દીર્ઘ તેવી,
આ ઐશ્વર્યે પ્રણય સુખની, હાય ! આશા જ ફેવી !

અવર કાંઈ ઉપાય હવે નથી:

વિરહ, જીવન, સંહરિએ મથી:

ગહનમાં પડીએ દિન દેખતાં:

નયન મીચી કરી કંઈ એકતા ! ”

પાછું જોતાં દ્વિજયુગલને અન્યથા થાય ભાસ,

ભિંડું ઊડું દિનકર સમું કંક દેખાય હાસ;

“ આહા ! આહા ! અવર દુનિયા ! ધન્ય ! ” એ બોલતામાં,

વીચે નીચે ઉતરી પડતું વેગથી દંપતી ત્યાં !

અધિક એહ પ્રકાશ થતો જતો,

જવ જનાર તણે વધતો જતો;

અમિત એ અવકાશ તણી મહી,

ક્યહી અચેતન એક દિસે નહીં !

૧૬૩

દેવયાની

“ રજનીથી ડરું, તોયે આજે એ લેખતી નથી;

ક્યાં છે ? કય, સખે ! ક્યાં છે ? કેમ હું દેખતી નથી ? ”

લાંબાવેલા સ્વર મધુર આ વ્યોમ માંહે ફરે છે,

પુષ્પે પુષ્પે વિટપ વિટપે નૂતન શ્રી ભરે છે;

ન્હાનાં ન્હાનાં વપુ ધરી શકે શોધતા એ દિશામાં,

રેલાંતા એ રતિ વિવિધ શી કે શશીની નિશામાં !

દિવ્ય પ્રભા નિરખી ઉત્સુક જે થએલી,
 દેખાડવા સુહૃદને પ્રણયાર્દ્ર ઘેલી;
 તે આ સ્વભાવસરલા કરી દોડ નાની,
 બોલાવતી ધસતી બાલક દેવયાની.

તરે જે શોભાથી વનવન વિષે બાલ હરિણી,
 સરે વા જે રીતે સુરસરિતમાં સૌમ્ય કરિણી;
 કરે એવું જ્યોત્સ્નાબ્રમણ, બ્રમણે જ્યાં અટકતો
 શશાંક પ્રેક્ષીને સુભગ મણિ સેથે ઝબકતો !

તરૂંઓ અભિનંદે આ અંગો લલિતને નમી;
 સમગ્ર નભ વર્ષે છે, અહા ! ઊપરથી અમી !

થંડો મીઠો કુમુદ વનનો માતરિશ્વા વહે છે,
 કીડન્ટો જ્યાં તરલ અલકપ્રેણિ સાથે રહે છે;
 બાલાને એ વ્યજન કરતો દાખવે આભિજાત્ય,
 પ્રેરે નૃત્યે પદ રસિકનો અગ્રણી દાક્ષિણાત્ય !

જેવી તરંગશિખરે જલદેવી નાચે,
 વૃક્ષઃસ્થલે શિશુસમી ગણી ત્રિધુ રાચે;
 અજ્ઞાત તેવું રમણીય નિહાળી લાસ્ય,
 પામે પ્રમોદ વસુધા ઉભરાય હાસ્ય !

હવે તો મેઢાને વરતનુ દિસે છે વિચરતી,
 વિદોઠે સામે, ત્યાં ત્વરિત ચરણોની ગતિ થતી;
 રથાં બન્ને બાજુ તરૂંવર, નહિ કોઈ વચમાં,
 વસેલું આવીને પણ સકલ સૌંદર્ય કચમાં !
 રોહિણીપતિનાં બાલે રશ્મિઓ રમતાં હતાં;
 તુહિનાચલનાં જાણે શૃંગમાં ભમતાં હતાં !
 શોભિતા શા સહુ અવયવો સ્નિગ્ધ, ગોરા, ભરેલા,
 યોગાક્યાસ પ્રબલ યક્ત્રી શા યોગ્યતામાં ઠરેલા:
 ગાલે, નેત્રે, સકલ વદને, દીપ્તિ સર્વત્ર ભાસે,
 જ્યોત્સ્નાનેએ વિશદ કરતો સ્વચ્છ આત્મીય હાસે !

આકાશમંડલ ભણી દગ એ નથી જ,
વિશ્રામ આજ નથી ભૌતિક કોઈ ચીજ;
નેત્રો નિમીલિત થતાં હૃદયે તણાય,
અધ્યાત્મ ચિન્તન નિમગ્ન થયો જણાય !

હવે તો આ આવી નિકટ ગુરૂકન્યા કયતણી,
અવસ્થાને ભણી નહિ, અગર ભણી નહિ ગણી;
“ નિહાળે શું ? હા ! તો સફલ સમજું આગમનને !
નહિ: નીચી દષ્ટિ: અરર ! અવમાને ગગનને ! ”
કર સાહી કહે મીઠું: “ વ્યોમ સાગરને તટે,
મુખ તો વિધુલકમીનું જો, સખે ! આમ ના ઘટે ! ”
પાડી નાખે તનુપર પડયું બિન્દુ જે હેમ આવી,
ઝાડીમાંથી મૃગપતિ જરા યાગ જેવો હલાવી;
ક્રીધા નીચે સુતનુ કરને એ પ્રમાણ કયે જ્યાં,
ઝાંખા જેવો શરી પણ થયો દૈન્ય દેખી નહો ત્યાં !
સાશંક ભીરુ નિરખી રહી આસપાસ,
ન્હાનું દિસે મુખ અનાદરથી ઉઘાસ;
ધીમે હવે કય ભણી જ્યમ એ વળે છે,
તેવુંજ હા ! ઉતરતી દગને સળે છે !

જરા જોયું, ત્યાં તો અતિશય દિસે છે પ્રસરતી
કુમારીને લજ્જા, નયન પણ નીચાં જ ધરતી;
રહી વેળા થોડી કય પણ હવે આમ ઉચરે,
હવું ધીમું તોયે, પરિચિત છતાં એ બહુ ડરે !

“ અવસ્થાલેહનું દેવી ! તને ભાન દિસે નહિ;
મુગ્ધ ! શું સમજે છે તું બાલભાવ બધા મહી ? ”

રે, રે ! એને શ્રવણ ન કદી વાકય એવું પડેલું,
હેયું એનું મૃદુલ વિરહું ગર્ભમાંથી ઘડેલું;
આંસુ આવ્યાં નહિ, પણ બની બાલિકા છેક ઝાંખી,
ભૂલી યત્ને, વિવશ ચરણે, મર્મ નિઃશ્વાસ નાંખી !

આ તે ઉભી કુમુદિની સરખી નમેલી,
 જે ચંદ્રની વિકૃતિને ન કદી ખમેલી;
 લાવણ્યને વિવશ જોઇ નહીં શકે જે,
 ચિત્તે બહુ વખત રોષ કયલાં ટકે તે ?
 સ્વસા જેવી, જેને દિલગીર કરેલી નહિ કદા,
 રહી સાથે જેની શિશુ સમ ખનેલો પણ સદા;
 કરી આવી તેની સ્થિતિ નિજ કઠોર પ્રવચને,
 થયો પશ્ચાત્તાપ પ્રબલ મનમાં તુત ક્યને.
 શબ્દ સાંત્વનને માટે શોધે, પણ મળે નહીં;
 વિચારે બહુધા, તોયે કંઈ ચેન વળે નહીં !
 રાત્રી હોશે અવનત મુખે એમ શંકા કરીને,
 ઉંચી લીધી તનુ કટિ કને બાહુ સાથે ધરીને;
 “ બાલે ! શું છે વહ નલાવેષે, સજ્જ છું સર્વ જોવા,
 તારી સાથે, અધિક રડશે તો પછી સાથ રોવા ! ”

રોકેલ અશ્રુફલ જે હૃદયે જડીને,
 ભીંજે કપોત્ર કચના હવણાં પડી તે;
 છાયું હતું ધનપટે મુખ એકનાએ,
 ત્યાં એ સુહાસ્ય વિધુના સમ અદ્ય થાયે !
 ધરી હૈયાસાથે સહય મૃદુ આલિંગન કર્યું,
 વહીને ઓળેથી મધુર વદને ચુમ્બન ઠર્યું;
 કરી નીચી હાવાં સજલ નયને એ નિરખતો,
 છવાયેલું હર્ષે વહન દિસતાં હર્ષિત થતો.

રકુરે લાવણ્યનું શું આ પરિવર્તન અંગમાં !
 રમતી રમણી બાસે દિવ્ય નૂતન રંગમાં !
 શોભે જેવી શુચિ નિસરતી માનસેથી મરાલી,
 વર્ષા ફેરા વિમલ જલમાં નાચતી વા મૃણાલી;
 ઓચિંતી વા તનુ ચમકતી મેઘથી જેમ વીજ,
 બાલા તેવી બની ગઈ, ખરે ! અદ્ભુત સ્પર્શથી જ !

વૃત્તાન્ત પૂર્વ સઘળું વિસરી ગઇ જો,
દ્રષ્ટવ્યમાં દ્વિગુણ જદ્દ હવે થઇ જો;
સ્નેહોર્મિથી સહ્યની થઇ આંખ બીની,
જોતો રહ્યો સરલતા કચ સુંદરીની !

તારે જે શોભાથી વનવન વિષે ખાલહરિણી,
સરે વા જે રીતે સુરસરિતમાં સૌમ્ય કરિણી;
કરે એવું જ્યોત્સ્ના ભ્રમણ, ભ્રમણે ત્યાં અટકતો
શયાંક, પ્રેક્ષીને સુભગમણિ સેથે ગળકતો !
વિશુદ્ધ સ્નેહનું જોડું વિશ્વસૌહર્યમાં વહે:
વિલાસી વિધુને તારા નભથી નિરખી રહે !

૧૯૪

પ્રભુમયજીવન

તોડક

મુજ જીવન આ પ્રભુ ! તુંથી ભરું,
ખલ્લ દે, અભિલાષ હું એહ પુરું;
મુજ દેહ વિશે, વળી આત્મ વિશે,
જડ ચેતનમાં પ્રભુ વાસ વસે.
મુજ રક્ત વિશે, મુજ નાડી વિશે;
મુજ દષ્ટિ વિશે, મુજ વાણી વિશે,
મુજ તક વિશે, મુજ કર્મ વિશે,
પ્રભુ ! વાસ વસે મુજ મર્મ વિશે.
શિરમાં, હૃદયમાં, મુખમાં, કરમાં,
પ્રભુ વ્યાપી રહે મુજ અંતરમાં;
મુજ જીવન કેરું રહસ્ય ઉઠું,
ખન પ્રેરક આલોક શાસક તું.

ધરીને ઉરમાં રસની પ્રતિમા—
 જહિં ઉન્નતિનો સ્થિર છે મહિમા—
 સ્મરી આકૃતિ એ નિજ પીંછી ધરે,
 અનુસાર જ ચિત્ર પછી ચિતરે;
 જ્યમ ચિત્રક એ મન-મૂર્તિ વડે,
 બહુ સુંદર ઉત્તમ સૃષ્ટિ રચે;
 ત્યમ જીવનના પટની ઉપરે,
 મુજ લેખન તે તુજ સાક્ષી પુરે.
 પ્રભુ ! સુદ્રિત અંકિત તું હૃદમાં,
 કૃતિઓ બધી ત્વન્મય હો જગમાં;
 મુજ વર્તનથી છબી જે બની રહે,
 તુજ ઉજ્જવલ રૂપની ઝાંખી દિયે.

૧૯૫

ખખરદાર

પ્રભાતની વાદળીને

વધ, કેમળ વાદળો ! આગળ જા,
 તુજ સુંદર કેમળ વસ્ત્ર ધરી,
 ઉગતા રવિ પાસ ઉમંગલરી,
 નિધિમાતતાણું લઈ કાગળ જા !
 નિજ દ્વાર પ્રભાત ઉઘાડો દઇ
 રવિની પધરામણો કેવો કરે !
 નિજ આંગણમાંહિ ગુલાલ ભરે;
 વધ, જો તહિં શી સુખવાડો થઇ !
 વધ, વાદળો ! તું ઉડતી નભમાં,
 મુસમીર-વિમાનવિશે હસતી,

નભ ધુન્નમટમાં લહરે લસતી
 બહુ મોહ ધરે તુજ સૌરભમાં.
 વધતી વધતી બહુ રંગ નવા
 કસળી તુજ અંગ વિશે ભરતું;
 ખીલતું તુજ ઉર વધે સરતું
 રવિની પ્રીતનું કંઈ અંશી થવા !
 વધ, વાહણી ! તું તહિં જ્યાર જશે,
 રવિ ત્યાર તને ગણ્યોને તનની,
 અતિ તેજમયી દિવ્ય કંચનની,
 શુભ માળ જ તુજ શિરે ગુંથશે !
 અથવા તુજ સુંદર અંચળને
 કસળી મૂકશે કંઈ કેર નવી;
 કરશે કહી અર્પણ તાત રવિ
 મણિ માણિક્યનો શુભ હાર તને !
 નવ હું તુજ એ સહુ સુંદરતા
 કસળી બહુ મોહ ધરે મનમાં,
 તુજ રંગ બધા મુજ આ તનમાં
 પ્રસરી કંઈ નૃત્ય નવું કરતા.
 મધુરાં કંઈ સ્વપ્ન વિશે પડી હું
 નભમાં તુજને તરતી નિરખું;
 તુજને પૂછતો સૂણતો હરખું,
 પણ જગી ભૂલું સહુ તે ઘડી-હું,
 તદપિ રવિ પૂર્વગૃહે નીકળી
 ઉંચકે મુઝ દષ્ટિ ઉંચે ગગને,
 તવ હે પ્રિય વાહણી ! જોઈ તને
 જમણા હરજો રમરી વાત વળી !
 તુજ સાથ મને લઈ ત્યાર હવાં
 વધ આગળ તું ઝટ પૂર્વ બણી;

તુજ તાંબુ કરી શુભ ત્યાં, રમણી,
 મુજને ઘડી એકજ દે ઠરવા !
 રવિ ત્યાં મુજને બહુ પ્રીત થકી
 તુંજ અંતર સર્વ જતાવી જશે;
 તુજને રવિના કંઈ રંજ હશે
 વધુ જે સહુ તે સમજીશ નહીં !
 વધ, કેમળ વાદળી ! જા અટ તું !
 રવિ પાસ અરે અહિં આવી રહ્યાં !
 અહિં શાં ઝરણાં દિવ્ય જાય વહ્યાં !
 અહાહા ! અહિં હર્ષ ભરે ઘટ શું !

૧૬૬

મેંચને

ઝો મેઘ ! વૃષ્ટિ લાવજે,
 તુજ રેલ અહિં રેલાવજે !
 ગડગડ કરી,
 ભડભડ ભરી,
 રણ વાદ્ય તુજ વગડાવજે !—
 ધરણી વિશે કંઈ તાપના સંતાપ છે,
 પૂઠે પડ્યાં મનહર-મુખી કંઈ પાપ છે;
 એ સર્વને તુજ રેલમાં ઘસડી જંપ હોમાવજે !
 ઝો મેઘ ! કર કર વૃષ્ટિ ! ફર ફર સર્વ એ ઝહેવડાવજે !

૨

આકાશને સહુ છાપ દે,
 તુજ સફળ ફળની વધાઈ દે,

સર સર સરી;

રસ રસ ઝરી,

જગને અમી રસ પાઈ દે !—

નિદોષ કંઈ જગ બાળકો અચડાય છે,

શુવન નીરસ ગર્જોને નિરાશ જ થાય છે,

તું તેમનાં ઉર છાંદને આશા નવી અંકાવજે,

ઓ મેઘ ! કર કર વૃષ્ટિ ! રસરસ અંતરે ઉછળાવજે !

૩

તુજ બાણ રંગિન તાણજે,

મહિં રંગ હસતા આણજે;

કિનકર તણા

મુખ સખતના

હયના ખુબાર પ્રમાણજે !—

શુદ્ધ પ્રેમને જગમાં હું જોઉં રીખતો,

બહુ શોકવેરા રંગમાં દૂખી જતો;

એ પ્રેમમાં તુજ બાણના રંગો મુદિત રંગાવજે,

ઓ મેઘ ! કર કર વૃષ્ટિ ! તુજ શીત હાસ્યમહિં હસાવજે !

૪

તુજ હાન દેતો ધૂમીને

કર વૃષ્ટિ બૂખી ભૂમિને !—

સહુ બય હરી,

જયજય કરી;

ઉર ઠારશે પદ ધૂમીને—

બૂખ્યાં બૂખ્યાં આ જગતના બહુ માનવી,

તૃષ્ણા ઊડી અતિ વિકટ છે સહુ બણવી;

જરી વેળ પણ તું તેમનીં હૈંડો બૂખને બૂલાવજે !

ઓ મેઘ ! કર કર વૃષ્ટિ ! જય જય તારી ત્યાં ઉચરાવજે !

૫

અર્ચિ ! કુદતો કંઈ આવજો !

ભર સિંધુને ઉછળાવજો !

જળ પૂરમાં

ખુળ સૂરમાં

નદી ને ઝરા ઢોહાવજો !

આ દેશનું વીરત્વ મંદ પેડી ગયું,

ઉડ્યું તેજ, કાળપ્રહાર સહી જ રડી રહ્યું;

તેને જગાવી મંત્ર કૂંછી ઉમિઓ ઉકળાવજો,

ઓ મેઘ ! કર કર વૃષ્ટિ ! હર હર વીર હાક પહાવજો !

૬

જળધોધ ત્હારા ઢોળતો,

પડ ગ્રીભને ચગઢોળતો,

નભ ભરી નીરે

તુજ રિપુષ્મિરે

નાચી રહે રણ રોળતો !—

બુઠાં કલહ ને કપટ આ સંસારમાં,

વળી કૂરતાને દ્રેષ કંઈ નરનારમાં;

એ સર્વ મુખરિપુને જગતમાંથી હરાવી હઠાવજો,

ઓ મેઘ ! કર કર વૃષ્ટિ ! સહુ તુજ ધોધમાં બહેવડાવજો !

૭

ઓ મેઘ ! વૃષ્ટિ લાવજો !

પશુપંખીને હરખાવજો !

તુજ રવ ભરી

છલછલ કરી

ઉર ગાનમાં છલકાવજે !—

કવિ — અંતરે કદિ શુષ્કતા આવી વસે,
નીરસ કદરહિણુ જગતથી મંદ જ થયે;
તેને ફરી તું જગારીને તુજ ગાનપાન કરાવજે,
ઓ મેઘ ! કર કર વૃષ્ટિ ! તુજ શું કલ્પના બહેવડાવજે !

૮

રસધર ! ઉતર આકાશથી !

રમિયે અહિં ઉલ્લાસથી

જગ અણુદીઠા

અણુત મીઠા

કંઈ ખેલ રાસ વિલાસથી !

મુજ હૃદયને અમકારથી અમકારી દે !

રસ દિવ્યધામથી ઊડો મધુ લાવી દે !

રે આવ ! કુદિયે નાચિયે ! કંઈ વિવિધ લાવ જગાવિયે !

ઓ મેઘ ! કર કર વૃષ્ટિ ! જગને રસ રસે નહવડાવિયે !

૧૬૭

અમારો દેશ

અમે ભરત ભૂમિના પુત્રો !

અમ માત પુરાણ પવિત્ર,

રે જેના સુંદર સૂત્રો

ઝલકાવે ઉચ્ચ ચરિત્ર;

અમ અંતરને ઉદેશી

કરશું હોકાર હમેશ;

અમે દેશી, દેશી, દેશી !

ઓ દિવ્ય અમારો દેશ !

(૧)

અધાર વિષે અથડાતાં
 કે કરતાં બવ્ય પ્રકાશ,
 પડતાં રડતાં રગડાતાં
 કે કરતાં હાસ્ય વિલાસ;
 પણ પણ અમ ઉરનિધિએ શી
 હા ઉછળે ઉમિં અશેષ;
 અમે દેશી, દેશી. દેશી !
 ઓ દિવ્ય અમારો દેશ ! (૨)
 ક્યાં હશે હિમાલય જેવો !
 ક્યાં પુણ્ય પવિત્રજ ગંગા ?
 ક્યાં મળે અલૌકિક એવા
 સહુ દેશ તથા બહુ રંગ !
 ક્યાં મુનિ ઇશ્વરજન ભેસી
 કરતા પ્રભુ પંથ ઉજેશ ?
 અમે દેશી, દેશી, દેશી !
 ઓ દિવ્ય અમારો દેશ ! (૩)
 ક્યાં રામ યુધિષ્ઠિર દુષ્ટ્યા ?
 ક્યાં ગજ્યા અર્જુન બીમ ?
 ક્યાં રજપુત વીર ઝઝુમ્યા ?
 બલ હાખવવા અસીમ ?
 રે ભૂલીએ તે રીતે શી,
 અમ અંતરથી લવલેશ ?
 અમે દેશી, દેશી, દેશી !
 ઓ દિવ્ય અમારો દેશ ! (૪)
 નથીરે જીવવું પર આશે,
 છે પારકી આશ નિરાશ;
 નથી કર ધરવો કેા પાસે,
 સ્વાશ્રયનો છે ઉલ્લાસ;

કંઈ પુણ્ય પ્રલાજ પ્રવેશી,
 અહિં દે અમને ઉપદેશ:—
 અમે દેશી, દેશી, દેશી !
 ઓ દિવ્ય અમારો દેશ ! (૫)
 ધમ ધમ ધરણી ધ્રુવવીશું
 અમ દેશ તણાં કરી ગાન;
 જયજય જયનાદ કરીશું,
 હૃદય મોંઘા અમ પ્રાણ ! —
 એ ભક્તિ વર્ષા ઉર, તે શી
 દેભે શક્તિ પરમેશ !
 અમે દેશી, દેશી, દેશી !
 ઓ દિવ્ય અમારો દેશ ! (૬)

૧૬૮

ગુણવંતી ગુજરાત

ગુણવંતી ગુજરાત, અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !
 નર્મોએ નર્મોએ માત ! અમારી ગુણવંતી ગુજરાત; (ધ્રુવ)
 મોંઘેરા તુજ મણિમંડપમાં આ ઝૂકી રહ્યાં અમ શીષ;
 માત મીઠી ! તુજ ચરણ પડીને માગીએ શુભ આશિષ !—
 અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !
 મીઠી મનોહર વાડી આ તારી નંદનવનથી અમોલ;
 રસકુલડાં વીણતાં વીણતાં ત્યાં કરીએ નિત્ય કલોલ !—
 અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !
 સંતમહંત અનંત વીરોની વા'લી અમારી માત !
 જય જય કરવા તારી જગતમાં અર્પણ કરીએ ભાત !—
 અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

ઉંઠાઘોર અરણ્ય વિષે કે સુંદર ઉપવન માંય,
દેશવિદેશ અહોનિશ અંતર એકજ તારી છાંય !—

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

સર સરિતા રસભર અમીઝરણાં રત્નાકર ભરપુર,
પુણ્યભૂમિ ફળકૂલ ઝૂઝૂમી, માત ! રમે અમ ઉર—

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

હિંદુ, મુસલમાન, પારસી સર્વે, માત ! અમે તુજ બાળ,
અંગ ઉમંગ ભરી નવરંગે કરીએ સેવા સહુ કાળ !—

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

ઉર પ્રભાત સમાં અજવાળી, ટાળી દે અંધાર !
એક સ્વરે સહુ ગગન ગજવતો, કરીએ જયજયકાર !—

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

નમીએ નમીએ માત ! અમારી ગુણવંતી ગુજરાત.

૧૯૯

ઓ ગુજરાત ! ઓ ગુજરાત !

જય જય મારા ગુર્જર વીરો !

આવો વંક, ફકીર અમીરો ! આજે દિવસ ઉગ્યો રણિઆત;
ધોધ પ્રકાશતણા ઝીલીને ઝગમગતી કરવી મ્હોલાત;

ઓ ગુજરાત ! ઓ ગુજરાત ! (૧)

આજે લેશો શું તમ સાથે ?

શૌર્ય પક્ષે હૃદયે કે બાથે ? —તેજ છતાં યુદ્ધી તરવાર !
ફેંકી છો સૌ યુદ્ધાં શસ્ત્રો સજ્જે હૃદયનાં નવ હથિયાર !

ઓ ગુજરાત ! ઓ ગુજરાત ! (૨)

હોય વિલંબ હવે શો ઠાલો ?

ધપતા ધપતા આગળ ચાલોઃ અગ્ર રહી ધ્રુમવું છે આજ;

ધબ રહી છે આ તમ કરમાં, ને ભારતની અમુલ્ય લાજ !

ઓ ગુજરાત ! ઓ ગુજરાત ! (૩)

નથી હૃદય ચીરી અરિઓનાં નિજ હૃદયો કરવા પ્રભુભંગ;
નથી વિજયના રંગ રૂધીરમાં જ્યાં જન રક્તભર ઉર ગંગ;

ઓ ગુજરાત ! ઓ ગુજરાત ! (૪)

પ્રેમ વસે ત્યાં દેવ રહે ક્યાં ?

આકાશે અંધારે વહે ક્યાં. જ્યાં દિનકરનો ધાય પ્રકાશ ?

જ્ઞાનદીપ સળગ્યો જ્યાં અંતર ત્યાં અજ્ઞાન તણો છે નાશ;

ઓ ગુજરાત ! ઓ ગુજરાત ! (૫)

મરહાની મુજ ગુર્જર વીરા !

કાર્યધુરંધર, શૂર અધીરા ! મુખ ધોવનનો ગર્વ પ્રતાપ;

અમ રૂધિર ઉછળે નભ અડતાં; ભરે હરેનો હર્ષ અમાપ !

ઓ ગુજરાત ! ઓ ગુજરાત ! (૬)

ભૂત બધું પાછળ છે મૂક્યું—

આજ ઉરે નવજીવન ફેંક્યું, દુનિયા બધે નવી દેખાય !

નવ આશે નવ હાર્યે ધસવા આજે પાદ અધીરા થાય;

ઓ ગુજરાત ! ઓ ગુજરાત ! (૭)

મુખી પડયા કે હઠયા પછાડી ?

ધસો ધબ લ્યો હાથ ઉપાડી ફરકાવ્યા બાજો ધુનભેર;

ધર્મભાર શૂરો વહે એ-એક પડે ત્યાં ઉઠે તેર !

ઓ ગુજરાત ! ઓ ગુજરાત ! (૮)

કોણ વિકટ પંથ કહી ડરાવે ?

પર્વતપરથી ફૂટી હાવે સાગરને બાંધીશું બાથ !

જંગલ તોડી મંગલ કરશું, બતાવીશું બળવંતા હાથ !

ઓ ગુજરાત ! ઓ ગુજરાત ! (૯)

આપણું ગુણગરવા ગુજરાતી !

કૃષ્ણધરા અદ્ભૂત મહમાતી, ભારતયુદ્ધ જિતે ભડવીર;

સાહસ શૌર્ય, અમ્મ અમથી જે થળથળમાં ગાજે રણધીર;

ઓ ગુજરાત ! ઓ ગુજરાત ! (૧૦)

આવો નવરસના રઢિયાળા !

ગિરિગદ્વરમાં ભરી ઉછાળા કેસરિયાંશુ' રમતા બાળ !

વાઘમૂછ પકડીને ફરતા કાઠી ઘોડાના રખવાળ !

ઓ ગુજરાત ! ઓ ગુજરાત ! (૧૧)

તીર્થે તીર્થે શુચિતા સ્થાપી :

ગરવી સાક્ષમતિને તાપી, ભરે નર્મદા નવનવ નૂર ;

શુભી ગોમતી સરસ્વતિને હંમણુગંગાતું જળ શૂર !

ઓ ગુજરાત ! ઓ ગુજરાત ! (૧૨)

છે અદ્ભુતતા એ કંઈ જાહી !

પશ્ચિમ સાગરનાં જળ ફૂદી ઉછળી ગગનકસે નિજ જોમ.

વિંધ્ય અને ગીરનાર દિશા એ ઉભી ઝીલે પડતું વ્યોમ !

ઓ ગુજરાત ! ઓ ગુજરાત ! (૧૩)

એવાં ઓ ગુર્જર સંતાનો !

હિંદુ, પારસી, મુસલમાનો, ખ્રિસ્તિ, જૈન કે જૈનચહેલ

ભુજશું ભુજ બીડીને આવો એકજ પ્રેમતણી છો વેલ !

ઓ ગુજરાત ! ઓ ગુજરાત ! (૧૪)

અહો અડગ બાંધવ ટેકીલા !

દ્વેષ વિષે બનવું નવ બહીલા, દ્વેષ કદી નવ આપે છત ;

અંતર રિપુનો કરો પરાજય પ્રથમ અખંડ ધરી ઉર પ્રીત !

ઓ ગુજરાત ! ઓ ગુજરાત ! (૧૫)

દ્વેષે શું રહેશે અથડાયા ?

હજાર વર્ષતણી જડ માયા પડી હૃદયમાં છે પથરાઈ,

ઉકેલતાં પરદોષ ઉરે તો નિજ અંધાર વધે ધુંધવાઈ ;

ઓ ગુજરાત ! ઓ ગુજરાત ! (૧૬)

લોચનના પડદા ઘો ખોલી !

ભૂત બધાં ખાતાં ઉર ફેલી તેને પ્રથમ કરો બળહિન ;

સ્વાત્મબળ ઓ ગુર્જર વીરા ! થવું આપણે છે સ્વાધિન !

ઓ ગુજરાત ! ઓ ગુજરાત ! (૧૭)

રહેવું શુદ્ધ વચન મન કર્મે.

સાર એજ દીઠો સૌ ધર્મે તો કયમ થઈએ પતિત નિદાન ?

પ્રેમતર્હી ધિષ્ઠાર રહે નહિઃ ધિષ્ઠારે નહિ પ્રભુનું સ્થાન.

ઓ ગુજરાત ! ઓ ગુજરાત ! (૧૮)

એવા શુદ્ધ બનીને આવો !

પછી અડગ તમ પગ ઉઠાવો, હજાર હાથીનું ત્યાં જોર;

જય કુંકુંમનાં પડશે પગલાં ડગલે ડગલે ઠારેઠાર:

ઓ ગુજરાત ! ઓ ગુજરાત ! (૧૯)

ઓ આ થાય બધે અજવાળાં !

ઉઘડયાં પુણ્ય પ્રભાત રસાળાં ! ઉઘડયાં ભાગ્ય ભક્ષેરાં દેશ !

રણુશિંગાં કૂંકાય ફરી આઃ કર્મવીર ! હઠશે નવ લેશ !

ઓ ગુજરાત ! ઓ ગુજરાત ! (૨૦)

સ્વપ્ન ફળે જુગજુનાં સાચે:

હેવ ફિરસ્તા ઉતરી રાએ, પયગંબર ને પીર અનેક;

સગાઈ સ્વર્ગ તાણી ભૂલેલી દંઠ બાંધશે ફરી વિશેક !

ઓ ગુજરાત ! ઓ ગુજરાત ! (૨૧)

કુંકુંમથાળ અનેરી લાવો !

પત્નીઓ, પુત્રીઓ, આવો ! માતાઓ ભગિનીઓ સર્વ !

પડખે અમ ઉભીને રાખો અરવી ગુજરાતજુનો ગર્વ !

ઓ ગુજરાત ! ઓ ગુજરાત ! (૨૨)

જયજય મારા ગુર્જર વીરા !

આજ અધીરા ઉરના ચીરા જીવનને બાણે નહિ જોખ;

મરવું તો શૂરાને મરવું, કાયર જોળે ધરના જોખ;

ઓ ગુજરાત ! ઓ ગુજરાત ! (૨૩)

શ્વેત ધન્ય ભારતમાં રોપો !

થાશે પુષ્પ વરસતી તોપો, શરો સૌ શણગાર સ્વરૂપ,

જગ બંધુત્વ ભણી તમ દ્વારે દુનીયા થાશે નવીન અનુપ !

ઓ ગુજરાત ! ઓ ગુજરાત ! (૨૪)

ધન્ય ધન્ય મોહનની લીલા !

પુણ્ય ભર્યા પ્રભુપદ રસીલા ઘરઘર ભરે નવીન પ્રસાદ !

સત્વર વીરા પડો મોખરે, ગજવો જયજય ભારત માત !

ઓ ગુજરાત ! ઓ ગુજરાત ! (૨૫)

૨૦૦

હલદીઘાટનું યુદ્ધ

(દિવ્ય હંદ)

“ વીરા ! આલો ઝટ રણમાં, કાઢો તારી તલવાર !

હર હર હર નાદે ધ્રુમતા, કરિયે અરિનો સંહાર !

રણધીરા હે રજપુતો, મુજ અંગતણા શણગાર !

રે આલો હલદીઘાટે, શૂરા ખાવીશ હજાર !

“ વીરા ! શું શાય ગયું છે ? શું રજપુત થશે ગુલામ ?

મેવાડ પરાધીન બનશે ? શું જશે શિશોદય નામ ?

નહિ, નહિ, નહિ ! રણમાં આલો, ઝળકાવો તમ હથિયાર !

રે ધૂમો રાજ સાથે, શૂરા ખાવીશ હજાર !

“ વીરા ! આજે તમ રણમાં, બેસે અરુણલિત પ્રવાહ ;

રજપૂત-ગૌરવ હજી પણ છે, તે ભેશે અકબરશાહ !

રે આજ પ્રતાપ પ્રતાપે, ધૂમી રહેશે રણ મોઝાર,

તે સાથે ઝુઝશે તહેના, શૂરા ખાવીશ હજાર. ”

ગર્જન એમ કરી પ્રતાપે, ઝુકાવ્યું રણે શરીર,

હોંકાર કરી ત્યાં ઉછળ્યા, રાઠોડ, શિશોદય વીર,

અંદાવત સંગાવત ને, ઝાલા, ચાંદાણ પ્રમાર ;

ને રિપુને હણવા ફવા શૂરા ખાવીશ હજાર.

મોગલ યુવરાજ સર્લોભને, અંબાર પતિ મહાર્જીર માન !

લઘ સૈન્ય અસંખ્યજ ઉભા, કંઈ સિંધુ તરંગ સમાન !

પણ મૃગટોળામાં ફેરે, વનરાજ કરી હોંકાર;
 ત્યાં ફેર્યા તેમ પ્રતાપી; શૂરા બાવીશ હબર !
 ધડ ધડ ધડ થાય ધડાકા, ખુબ તોપ તણા ચોપાસ,
 કડ કડ કડ તૂટી પડતું, નીચે આવે આકાશ !
 લેને ન જરા ગણકારી, ધરી અંતર શૈય અપાર.
 ત્યાં મૃત્યુ મુખે હોમાતા, શૂરા બાવીશ હબર.
 આળે પાછું નથી ફરવું, સમરાંગણ છે અવસાન;
 રિપુને હણવું કે મરવું, છે એજ અમારી લ્હાણ !
 એવું કહ્યું સહુ ઝુકાવી, મોગલને મારે માર;
 રે ! રેલ સમા ત્યાં રેલે, શૂરા બાવીશ હબર !
 રણવીર પ્રતાપ બધે ત્યાં, કરતો ધૂમી નાદ પ્રચંડ,
 ખડ્ગ આજ પ્રકાશિત કીધું, રણમાં નિજ શૈય અખંડ !
 બેદી અરિહાર ધર્યો તે, ખુદ સદ્વીર હતો જે ઠાર !
 હર હર હર કરતા ગરબ્યા, શૂરા બાવીશ હબર !
 આકાશ ધરા ત્યાં કંખ્યાં, ડાલ્યાં ચાહે પ્રહાંડ !
 રણક્ષેત્રે આરંભાયો, શો લીધણ હત્યાકાંડ !
 હગના હગ વીરો પડતા, નહિ શબનો કાંઈ શુભાર;
 લડતા અગણિત મોગલ ને, શૂરા બાવીશ હબર !
 માર્યા રક્ષક ને મહાવત, રાણાએ રાખી રંગ;
 ને સદ્દોમતણા ગજપર ત્યાં, નિજ અમ્મે મારી છલંગ !
 પણ ગજ નિજ પતિને લઇને, ત્યાંથી નાઠો તે વાર,
 રાણા સહ પાછળ પડ્યા, શૂરા બાવીશ હબર !
 “ અલ્લા હો અકબર ” કરતા, ત્યાં ફેર્યા મોગલ સર્વ;
 નથી લીધે બન્યા હજી કંઈ, નહિ રણમાં ખોશો ગર્વ;
 ત્યાં ફરી વળ્યા ચોપાસે, કીધો પ્રભુનો ઉદાર,
 ને ઘેર્યા રાણા સાથે, શૂરા બાવીશ હબર !
 પણ વીર અપૂર્વજ કાંઈ, છે પ્રતાપ કેરું આજ !
 એકલડો સૌની વચ્ચે, તે ધુમી રહ્યો સિંહરાજ !

અર્જુન શું આજે ત્હેનો, યશ પામ્યો છે વિસ્તાર !
 હા ધન્ય પ્રતાપ ! અને તુજ, શૂરા બાવીશ હજાર !
 એ યુદ્ધ થકી ત્રણ વેળા, રજપુત ચોદા દઇ પ્રાણ,
 ઉગારી લાવ્યા બળથી, નિજ રાણાને નિર્વાણ.
 પણ જોઇ વીરો નિજ પડતા, ફરી લોદી ધસ્યો અરિહાર !
 નહિ જાણ્યું હવે નથી સઘળા, શૂરા બાવીશ હજાર !
 અતિ રોષ થકી બની ગાંડા, ઘેર્યો રાણાને ત્યાંય;
 ઝબ ઝબ ઝબ ચપળા જેવી, ચમકી અસિયો રણમાંય.
 જાણે ન પ્રતાપ હવે કાંઇ, મોગલથી બચે લગાર,
 નથી રહ્યા હવે સૌ ત્હેના, શૂરા બાવીશ હજાર !
 એ સ્થિતિ રાણાની જોઇ ઝાલાપતિ લઇ નિજ વીર,
 મૂકી છત્ર પ્રતાપનું માથે, રણમાં દોડ્યો રણધીર;
 દિલ્લીશ્વર કેરું ઉલટ્યું. ત્યાં ઝ્રેન્ય અસંખ્યજ ત્યાર.
 રે ટપ ટપ ધરણી ઢળતા, શૂરા બાવીશ હજાર !
 પણ રિપુને હણતા પહોંચ્યા, વીર રજપુત રાણા પાસ;
 છોડવી મૃત્યુ યુગમાંથી, લાવ્યા રજપુતની આશ !
 પણ ઝાલાવીર પડ્યો ત્યાં, નિજ ધર્મ બળવી સાર,
 ને રત્ન સહસ્ર ગુમાવ્યાં, શૂરા બાવીશ હજાર !
 ધડ ધડ ધડ થાય ધડાકા, ખુબ તોપ તણા ચોપાસ,
 કડ કડ કડ તૂટી પડતું, નીચે આવે આકાશ !
 એ સંન્ય અસંખ્ય વિશેથી, નીકળ્યા રજપુત પછી ખહાર,
 નહિ ફર્યા અરે કંઈ સઘળા, શૂરા બાવીશ હજાર !

*
 રાણાએ તે દિન અંતે, છોડ્યું રણ હલદીઘાટ,
 પણ જગતે જોયો ત્હેની, શૂરી અસિનો ચળકાટ.
 નથી ભારતજન કદી જૂઠ્યા, એ યુદ્ધ તણા લણકાર,
 સહુ રમરે પ્રતાપ અને તે, શૂરા બાવીશ હજાર !
 હા ધન્ય વીરો રજપુતો ! છે ધન્ય જ તમ તરવાર !
 શું કીર્તિ તમારી જગમાં, કદી કરમાશે પળવાર ?

ધર ધર અહીં હરનિશ ગાશે, તમ શૈયર્ ગીતો નરનાર !
રે ધન્ય પ્રતાપ અને ઝો, શૂરા ખાવીશ હજાર !

નહાનાલાલ

૨૦૧

દુરિનાં દર્શન

મહારાં નયણાંની આળસ રે, ન નિરખ્યા હરિને જરી.
એક મટકું ન માંડયું રે, ન ઠરિયાં ઝાંખી કરી.
શોક મોહના અગ્નિ રે, તપે, ત્હેમાં તૃપ્ત થયાં.
નથી દેવનાં દર્શન રે, કીધાં, ત્હેમાં રક્ત રહ્યાં.
પ્રભુ સઘળે વિરાજે રે, સજનમાં સભર ભયાં.
નથી અણુ પણ ખાલી રે, ચરાચરમાં ઉભયાં.
નાથ ગગનના જેવા રે, સહા મ્હને છાઇ રહેઃ
નાથ વાયુની પેઠે રે, સહા મુજ ઉરમાં વહે.
જરા ઉઘડે આંખલડી રે, સન્મુખ તેહ સહાઃ
પ્રહ્લ પ્રહ્લાંડ અળગા રે, ધડી ચે ન થાય કદા.
પણ પૃથ્વીના પડળો રે, શી ગમ ત્હેને ચેતનની ?
જીવે સો વર્ષ ધૂવડ રે, ન ગમ ત્હોચે કંઈ દિનની.
સ્વામિ સાગર સરખા રે, નજરમાં ન માય કદી.
જીભ થાકીને ત્રિમે રે, વિરાટ વિરાટ વદી.
પેલાં દિવ્ય લોચનિયાં રે, પ્રભુ ! કપ્હારે ઉઘડશે ?
આવાં ઘોર અન્ધારાં રે, પ્રભુ ! કપ્હારે ઉતરશે ?
નાથ ! એટલી અરજી રે, ઉપાડો જડ પડકા.
નેનાં ! નિરખો ઊંડે રે, હરિવર દરસે સહા.

આંખ! આળસ છોડો રે, ઠરે એક આંખી કરી:
એક મટકું તો માંડો રે, હૃદય ભરી નિરખો હરિ.

૨૦૨

પિતાને

બાર બાર ગયાં વર્ષો રાત્રિઓ પાડતાં સૂની,
બાર બાર વહ્યાં વર્ષો વાહળી વરસી લીની:
બાર વર્ષ થયા, તાત ! મૃત્યુના પડદા નમ્મે,
હજી એ અક્ષુભાં ત્હો એ પ્રવેશો પૂર્વના રમે.
કાલની વીંઝતી પાંખ અનેરા વેગથી ભરી,
નેત્ર મીચી ઉઘાડું ત્હાં આવે પ્રહ્લાંડને ફરી.
નથી તે મેઘનાં નીરે, નથી અંધારનાં જલે
ધોયાં કે સ્મૃતિનાં ચિત્રો રંગેલાં પ્રાણપાટલે.
વસન્તે ને વસન્તે જ બોલે છે બોલ કોકિલા,
આત્મામાં એમ બોલે છે વસન્તે આપની લીલા.

પિતાજી ! પત્રને પુષ્પે એ જ આવી વસન્ત આ;
દૂહોડે છે કોકિલા એવાં દૂહોડે છે સ્મરણો, અહા !
આંખાની ડાંગી મ્હોટી, ને આત્મા એમજ મ્હોરિયો;
ગાય છે સાધુ ને સંતો હરિની રસહોરીઓ.
હું ય તે લઈ આ વીણા સ્મરું છું ગુણ આપના,
પુણ્યશ્લોક પિતા ! મન્ત્રો જપું છું પિતૃજપના.

વીતતી 'દીર્ઘ' રાત્રી, ને થતો ખુદરોડ દેશમાં,
એ ખુદરોડે ઉઘ્યાં આપ આશાવાદી અરુણ શા.
છાયા તો વડલાં જેવી, લાવ તો નફના-સમ;
દેવોના ધામના જેવું હૈડું બણે હિમાલય.

આપ અમૃતના બાયા, ધાવણે અમૃતે દીધાં;
 ને તેથી અમૃત મિઠું આપનાં કવિતો હતાં.
 ડાહ્યા પુત્ર જ ડાહ્યાના, અંગે અંગે ઉરે પણ;
 મન વાણી કર્મમાં ચે તો, ઝરે નિત્ય જ ડહાપણ.
 વીરા જયકુમારીના, જમાવ્યો જય લોકમાં;
 ને દિનકરના ભાઇ, પ્રતાપી ભારકરે સમા.
 ભયો ઉત્સાહી એ કંઠ મેઘના સમ ગાજતો,
 યશસ્વી વાણીનો એહ પ્રેત્સાહી બોલ આથમ્યો.
 મ્હત વચ્ચે સદા ધાર્યો, પ્રાણની મ્હત પાંખમાં;
 તેજ વાદા સજી બાણે, ફિરીસ્તો કે મનુષ્યમાં.
 નમ્ર ને નમતા, તોયે શૈલશી દ્વંતા હતી;
 ચાલ ધીમી ધીમી, તોયે ખંતથી વેગીલી ગતી.
 હાથે પિતળપટ્ટાળી શ્યામ સ્ત્રીસમલાકડી;
 ખાંધી રાખી શુ' સંકેલી, સેના સેતાનની દહડી !

* * * *

વિધિએ ભાગ્ય રેખા શુ' હોરી કુંકુમકેસરે !
 ઉજ્જવળા ભાલમાં જોવી રેખા તીલકની તરે.

* * * *

વેદ જેવા મહાભાવ, દેવ શા દિવ્ય કાન્તિના,
 પ્રકાશે પરમાનન્દે એવી અખંડ શાન્તિના.

* * * *

ભભૂકી અગ્નિ શા આપે વનો ભસ્મ નથી કીધાં;
 તમે વર્ષા સમા વર્ષ્યા, ચન્દ્રે જેમ સીંચી સુધા.
 સ્હવારે સાંજરે જોયો, તપે ભાનુ દિને દિને,
 શીળા શીળે તપ્યા તેમ, દમ્પાડયા નહિ કેઇને.
 મહામૂલાં દીધાં રત્નો પૂર્વે પૂર્વ કાલમાં,
 પારખી પારખી લેહ સંસ્કાર્યા, પ્રાણની સમા.

ને નવયુગની ખીલે પુષ્પે પુષ્પે વસન્ત આ,
સંઘરી પીમળો સૌની તેહનાં મધ સારવ્યાં.
ધીરગંભીર નેતા, ને દીર્ઘદર્શી તમે ઘણા,
ઝાઘી તેથી દક્ષતાથી ખીરે ખીરે સુધારણા;
વિદ્યાને સંપનાં સૂત્રો કલા કૌશલ્ય ઓપતાં,
ને સંસ્થાન સુધારો, ને દેશનાં હિત દીપતાં.

* * * *

રાજા ને પ્રજા કેરું એક છે હિત, તે લહી,
ઉછેરું એ સહા આપે, શીખ બન્નેયને હઈ.
સ્વીકાર્યાં સ્નેહી રાજાએ, પ્રજાએ પ્રેમી પારખ્યા;
બે બાહુ અંગના એક, તહમારે તેમ તે સખા.
પ્રતિભા, રાજ્યની આરથા, ઉજ્જવળી દેશભક્તિની
મૂર્તિ આપ હતા મોંઘી, અદ્વાની અર્થનાભીની.
પોતાનું માનતા શ્રદ્ધ, સુસુક્ષ્મ પરના હતા;
સારગ્રાહી સહા તેથી ઝોમાંથી સાર શોધતા.
પુરાણા સંપ્રદાયોમાં શુદ્ધ પવિત્ર જે વિભુ,
પરમ ધર્મ તમારો તે સ્વામિનારાયણ પ્રભુ.

* * * *

સહસ્ર ધારથી જેમ વર્ષે છે મેઘની ઝડી,
લોકમાં વર્ષતાં તેમ આપના આત્મનાં અમી.
સિન્ધુ પ્રત્યે વહે જેવી ઉર્મિઓ નદીઓતણી,
લોકનાં હેતનાં પૂર વહેતાં તેવાં તમેભણી.

* * * *

હતાં જીવન ને વાસ સહા મન્દિરછાયમાં,
આરતી પ્રેરણા દેતી કાવ્યસ્તોત્રોની આપનાં.
આપે અસુખમધ્યાહન ગાળીએ પ્રભુકાર્યમાં;
અને આસુખની સંધ્યા ગાળી ખાતાં પ્રભુલીલા

* * * *

થું થું સંભાડું ? ને શી શી પૃથ્વી પુણ્યવિભૂતિયે ?
પુણ્યાત્માનાં ઉંડાણો તો આજ જેવાં અગાધ છે.
ભરી અંજલિ અગ્નિની કડું છું આ હું અર્પણ,
સત્કારો રનેહની સેવા, પુત્રનું પિતૃતર્પણ.

૨૦૩

કુલયોગિની

૧

ભરેલા સરમાં નીર ખાતાં'તાં મન્દ હેલિયાં,
ને હેડુ'યે ચહડયું હેલે કશ' ત્યાં દેવીનાં થયાં.

૨

છે એક ઉજ્જવલ પુરાણ પ્રસિદ્ધ દેશ,
ઉભા પ્રતાપ ભર સૂર્ય તપે હમેશ;
આતિથ્યની નગરીઓ જ્યહીં ન્હાની ન્હાની,
ત્યાં છે અમારી કુલની લધુ રાજ્યધાની.

૩

તોફાની બાણકોને ત્યાં ભેટી નેન ઉંડાં ભરી,
બેઠી'તી હામણી દેવી, દેહે સો દીનતા ધરી.

૪

સખિ, ત્યાં સુકુમાર વાંકડી,
મમતી એક હતી બહામડી;

ભુચનાં દ્રુમ ધીમું ડાલતાં,
ધ્વજ જેવાં ગગને વિરાજતાં.

૫

બારણામાં કરે રક્ષા સદાયે હનુવો જતી,
લીમડાની શીળી છાયા આંગણે પાથરી હતી.

૬

ઝાંખો પ્રકાશ તરૂંબળી મહીંથી આવે,
ને ઝોશરી મહીં સુબજમ તે બિછાવે;
ત્યાં લીલી એક રર માલતી વેલ દીપે,
ને એક ડાલર હતો તુલસી સમીપે.

૭

માંડેલો માંડવો આજો શ્લોકમાં છાંયડી કરે;
એક બે ભુઇની વેલો સૂકાતી હતી તે પર.

૮

તે તેજ લીંપી શીળી ઝોશરીમાં,
પ્રારબ્ધની પોથી ઉઘાડી પીમાં;
દેવી ભુવે તે મહીં ભાગ્ય લેખ,
સુખે હતી દુઃખિણી કેરી રેખ.

૯

અન્તરિક્ષે હતી દષ્ટિ, સુની ને કાંઈ ચોષતી,
હતું તે પેખતી નહોતી, નહોતું તેને નિહાળતી;

૧૦

તહેને ન ચોષ, તુજને જડશે નહીં તે,
ત્હારો નડોર નથી નાજી મહીં કયહીં યે;

આવે ભમે શરીર બૂદ્ધ્યું મને ભમન્ત,
એકાકિની મૂકી ત્હને અતિ એ દમન્ત.

૧૧

આંખડી સૂન્યતાની એ પાછી પાછી વળી નમે;
કાઢવે કમળો શાં બપ્હાં ધૂળમાં બાળુડાં રમે.

૧૨

કઠીક સ્નેહે તુજ કંઠ ગેલતાં,
કઠીક હેતે મુજ નામ બોલતાં;
કઠીક મીઠી નિજ મસ્તીમાં મચે,
હમેશ નહાનાં કંઈ નાટકો રચે.

૧૩

ઉતાયાં દિલથી એવાં દિલે સમૃદ્ધ બાલકો;
વિસાયાં બહાલ સહોયાં મેં આત્મશ્રીભર અર્જકો.

૧૪

લલજાળુ લોચન મનોહર કેરું ચાક,
તેજસ્વી આનન અનુપમર્તુ સુખ્યાકું;
સોહાગ શોભિત વિલાસ વિનોદિનીના,
આનન્દના મહન હાસ્ય કરી કમી ના ?

૧૫

અન્તરે કેઇએ બાપુ ! એણું મા આશ્વસો રબે;
આપણા બાલની, દેવી, તું માતા, તું પિતા રબે.

૧૬

તણ્યાં બાલ તણ મનોરમા,
કરણાણુ ! કરબે બધું કાના;

પ્રિય ! હાથાં થઈ માતું માનજો,
કુલને છાજતી રીત ચાલજો.

૧૭

આવશે અતિથિરૂપે દેવી કે કોઈ દેવતા;
કે રનેહિ કો, સગાં કો, કે હરિનાં જન ભાવતાં.

૧૮

આતિથ્ય ચોખ્ખ સહુનું સખિ ! તું કરીશ,
ચિન્તા નથી લગીર, આધ્યં પહે ધરીશ;
સૌ પ્રુછશે કુશળ, તું મુજ સાંધ કહેજે,
મહારી વતીય સખી, અંજલિ અધ્યં દેજે.

૧૯

દેવિ ! તું કુલની સણી, હું ચે મહેમાન તાહરો;
માંડકું લેં કુલનું રાજ્ય, રાજયોગ ખરો કર્યો.

૨૦

કચ્છારેક તો તું કુલ માટ રાંધતી,
કચ્છારેક તું એલ ચહડયા ઉતારતી;
કચ્છારેક પૂજી પ્રભુ આશિષો લહે,
નિત્યેય ચિન્તા કુલશ્રેમની વહે.

૨૧

ઉપાડે કુલનો ભાર, ભાર્યાં તે ચોગિની બણી;
સંભાળે ગૃહની શોભા, તે દેવિ ગૃહિણી ગણી.

૨૨

દેવી ! સતિ ! પરમ પાવનકારી ભાર્યા !
કલ્યાણિની ! ગૃહિણી એ પ્રભુપ્રેમી આર્યા !

ઢાળે શિરે નહિકરે પતિ સૌ જીમાને,
' સર્વંત્ર સોંપ્યું મુજને જ ' તું જોમ માને,

૨૩

ન જુએ ભાવ એ ત્હારો કે લેશે સહમજે નહિં;
ત્હોરે તું શાન્તિથી સેના સેવા સૌની કરી રહે.

૨૪

ભલે ભમે દેહ ભલે વિદેશે,
ભલે ભમે આ મનડું વિશેષે;
નથી નથી એક ઘડીય ન્યાય,
કલ્યાણી ! આકર્ષણ દેવી ત્હારં.

૨૫

માહરી છાંડગી કેર સુહાગી મધ્ય જિન્દુ તું;
અન્ધારી રાત્રિમાં મહારી અમીનો પૂણ્ય ઇન્દુ તું.

૨૬

માંડી જ વેદિ ગૃહની, લીંપી પંચ અબ્ય,
તહે આકર્યો મુલુવતી ! કુલમત્ત અબ્ય;
પંચાગ્નિ પંચશિખ પંચ દિશે જલે છે,
હોમાઇને હવિષ્યે મહીં તું બળે છે.

૨૭

સદાનીયે તહેને લાગી સમાધી કુલચોખની;
આત્મામાં જ્યોતિ એ ધારી શેલે તું ચોગિની બની.

૨૮

વિચરે તું નહિ કલ્પના વિશે,
વિસરે ના કે છે જ્ઞાન્તિને વિશે;

તુજને લાધી સમાધી કર્મની,
કવિતા જીવ છે તું સ્વપ્નની.

૨૯

કરીને સેવના મહારી કીધો તહેં નિત્યનો ઋણી;
નમેરો નગુણો છું હું, તું તો સાધ્વી મહાગુણી.

૩૦

એ તહારું ઋણ સખિ ! કેમ ફીટયું ફીટાયે ?
એ ઋણના ઋણીતણું સજની ! શું થાયે;
ઓ શાન્તમૂર્તિ ! વરદાયિની કુલદેવિ !
તહારી શુભાશિષથી મહારું ભલુંજ થાયે.

૩૧

કે નથી અધુરું વિશ્વે ? હું નથી ? કે શું તું નથી ?
કે તહારા ગુણતું જાને દેવિ ! આ અધુરું નથી ?
અહો ! મહાભાગ કસારનીર !
અહો ! મહાભાગ હું જે લગીર;
જેવી તહમારા ઉરમાં વનશ્રી,
તહેવીજ મહારા દિલમાં કુલશ્રી !

૩૩

આપણા કુલમાં બીજે, જ્યાં હો ત્યાં આ મુહાગિની !
નમો નમો, મંહાદેવિ ! ઈ નમો, કુલયોગિની !

૨૦૪

આપણી લગ્નતથિ

આ એજ દિન સખિ ! જે દિન આપણી તો
જે આત્મજ્યોતિ મળી એકજ જ્યોતિ બળી:

ને અંગુલી મહીં ગુંથાયલી શી
એ અગ્નિહોત્રની ગૂંથાઈ મળી શિખાઓ.

૨

ત્રિવેદી એ ત્હમે છો, ને ત્રિવેદી કુલનો છું હું:
એક વેદીતણાં પુખ્તો: કેા સારું નરસું કહું ?

૩

એ અગ્નિકુંડ કુલનો સખિ ! જેહ સ્થાપ્તો,
ત્હાં તો તખ્યાં તપ બહુ, બહુ યોગ સાધ્યો:
પીધી પ્રસન્ન પ્રભુતા, કીધી અમિત્યયો,
ને ગાઇ દુઃખસુખની ય અનેક વાતો.

૪

વર્ષે વર્ષે કથા એક માંડી આજ સુધી, સખિ !
એમ અષ્ટાદશાધ્યાયી ગીતા જીવનની લખી.

૫

જેવાં મહા સાગરલોહ માંડીં
ધૂમે છખીલાં કંઈ છીપલાંઓ:
બ્રહ્માંડના લોહ પ્રચંડ ગાજે,
ત્હેમાં ધૂમે માનવખાલ ત્હેવાં.

૬

ધૂમવાતું હલે ! એવું: ધૂમ્યાં, ને ધૂમશું હજી;
ધ્રુવજ્યો કે અનિચ્છાજ્યો: વાઘા સંકલ્પના સજી.

૭

મલીન કે સ્વચ્છ સ્વરૂપ ધારી
મંગાતણાં નીર વહે સદાય:

મલીન ને સ્વચ્છ પ્રકાશી રંગો
અચુષ્યગંગા વહી તેમ જાય.

૮

ડાલે એ નીરમાં, બહાલી ! આપણું નહાવું નાવડું:
હયો સુકાન, તરાવી દો પૂર સંસારનું વડું.

૯

આકાશનો ઉઠધિ ઉતરતાં અગાધ,
પીયૂષનું પરમ હાસ્ય હસે છ ચન્દ્રી:
એવું સખિ ! અમૃતના અભિષેક જેવું
કે હાસ્ય હેતનું સદા હસજો અગાધ.

૧૦

ઉગે ને આથમે વર્ષો ઓટ ને ભરતી ભયો:
સ્નેહથી સંચર્યાં સાથે દેવિ ! તે હમ્પતી તર્યાં.

૨૦૫

પ્રભાત

ઉગે છે પ્રભાત આજ ધીમે ધીમે;
ઉગે છે પ્રભાત આજ ધીમે ધીમે,
ઉગે છે પ્રભાત આજ ધીમે ધીમે.
રજનીની ચુંદ્રીના,
છેડાના હીરલા થા;
ડુગે છે તરલા આજ ધીમે ધીમે;
ઉગે છે પ્રભાત આજ ધીમે ધીમે,
પરમ પ્રકાશ ખીલે,

અરુણનાં અંગ ઝીલે;

જાગે પ્રભુ વિશ્વમાં આજ ધીમે ધીમે;
જાગે પ્રભુ જીવમાં આજ ધીમે ધીમે;
ઉગે છે પ્રભાત આજ ધીમે ધીમે.

૨૦૬

ધણુ

ઉગ્યો સૂરજ જો લીલુડા વનમાં રે,
ઉગ્યો ઉગ્યો સરવર-ગિરિવરને તટે.
જગ્યાં ઘોર ઘટામાંના પંખેરૂં રે,
જગ્યાં જગ્યાં મેના, પોપટ મોરલા.
ધણુ લઈને ચાલ્યા વન બાળ ગોવાળો રે,
ગાયો લઈ જશે રે આઘી સીમમાં.
ફરતો ફાલ્યો આંખલિયાનો ફાલ રે,
શીળો રે સરવરિયાપરનો વાયરો.
ધણુ ચરશે લીલમડું ધાસલવિંગ રે,
સરવરનીર પીશે ને તેમાં મૂશે
ઘાડાં જામ્યાં જાળુડીનાં ઝાડો રે,
તેને શીળે ધણુ વેરાતું ઢળી જશે.
ફરના સરવર ભરતાં ઝરણાં જેવો રે,
ગીતડાં ગાતો નાદ રાયકો રેલશે.
આંખાની મંજરીઓ ખાતી કોયલ રે,
વસન્તની વાંસલડી સરિખી ખેલશે.
-માં છેડીશ તું આજે ત્હારી વેણુ રે,
પ્રભુનાં ગીત વનવનથી વહી તને વધાવશે.-
ચીલામાં ચળકન્તા મરવા વીણી રે,

છાંયે બેઠાં રાયકો ભાત આરોગશે.
 વૈશાળે વંદોળ ઉન્હાધખ વા'શે રે,
 ધુળના વાદળ રચશે વનના વાયરા.
 બળતાં કિરણોના વરસાદ વરસશે રે,
 બળશે ધરતી, બળશે પ્રાણી, પાંદડાં.
 વિયોગ શો કંઈ ધોમ ધખે આકાશે રે,
 સૂકવશે સ્મૃતિ, રસ આંખે સીંચશે.
 ચરતાં પંખી ડાળે ભેળાં થાશે રે,
 વિસામે વિરમશે જગના પન્થીઓ.
 કડવી લીમડીઓની મીઠી છાય રે,
 રૂમાલના ઓરીકે રાયકો પોદશે.
 કિલકિલ કરતાં બહાણપડાં પંખેરૂ રે,
 બહાણ ગોવાળ હાલરડે ઉંઘાડશે.
 લળી લળી નમતી કુલવતી નીચી ડાળ્યો રે,
 પોદયા ગોવાળ ઉપરથી માંખ ઉડાડશે.
 લીલમછમ પદલવમાં ઠરતો વાયુ રે,
 થાકેલા ગોવાળનો થાક ઉતારશે.
 સંકેરી લે પાલવ ત્હારો ઉડતો રે,
 વસન્તના પાલવની લીલજત ભે ઘડી.—
 નમતો ખેડાર થશે ને સૂરજ નમશે રે,
 વાદળીયા સરવરમાં દહેરો આવશે.
 તટના ઘાસ વિશે મધમાંખ્ય ગગણુશે રે,
 માળોને શણગારશે બગની વેલડી.
 તરુવર કરતાં વાધી તેમની છાયા રે,
 પશુપંખી પણ લાખ્યાં મદભર ડોલવા.
 પોદયા રાયકા આજસ મરડી ઉઠ્યા રે,
 ઉઠીને વગાડી ચતરંગ વાંસળી.
 આઘી આઘી જોમાં વળતી ગાયો રે,

વાંસલડી સાંભળશે, ટપ ત્યાં ઊભશે.
જળજળનિર્મળ કમળો છૂંદતી લેંશે રે,
વાંસલડી સુણશે ને જલને ત્યાગશે.
—જો જો ! ઘેરા ભવયમુના તટ રમતા રે,
અનહદ રે વગાડે ગોવિંદ વાંસળી.
સુણ સમજ, આચર એ ગીતના લેદો રે,
પશુથી એ પામર શું આપણ માનવી ?—
સાંઝ પડી, આ તડકા કુમળા થાય રે,
સૂરજ પણ ધરતીના ઉરમાં ઢળી પડ્યો.
ક્યાં છે ધણુ ? એ ક્યાં છે ખાલ ગોવાળ રે ?
ક્યાં છે વાંસલડી એ વનવન વીંધતી ?
માત્ર સરોવર જલમાં રમતાં ભાળું રે,
દોડતી વાદળીઓનાં ભૂખરાં દહેરિયાં.
—આછા ધુંધુટ ઉઘાડ, વહન વિકસાવ રે,
વાદળીઓને વેર, પ્રગટ મુખચાંદની.
પ્રિયતમ પ્રિય જોઈ લોકડીયાં લલ્લમશે રે,
વસન્ત તો પાખંડીયે પ્રેમ વધાવશે.
ધન્ય નયન ! શું હાસ્ય સરલ ! હું પામ્યો રે,
આશિર્વાદ હૃદયમાં ઉભરાતા ઝીલ્યા.
લાલકમળ સૌભાગ્યસુધા મહેં પીધી રે,
ધણમાં નવ એ દ્રવ્યડિયાં લાધ્યાં મહેને.

૨૦૭

શકુનની ઘડીઓ

ધર્મના વીર ! જો આર્યપુત ! ઉઠજો !

સુભટના શકુનની વાગીં લડીઓ :

ઉત્તરાયન થયા, ઉત્તરે રવિ વળ્યા,
ભાનુના ભર્ગની વરસી ઝડીઓ.

૨

મૃત્યુને ખાળતા, શાન્તિને યોધતા,
ભીષ્મ પોઢ્યા હતા યુદ્ધવાટે:
મૃત્યુને પરહરી, શાન્તિભાયાં ભરી,
શૂર ! ત્યમ સંચરો યુદ્ધવાટે.

૩

સિંહના બાલથી ખેલતો-ખેલતો,
એ ભરતગોત્રનાં ગોત્રજો છો:
સિંહને શસ્ત્ર શાં ! વીરને મૃત્યુ શાં ?
મૃત્યુનાં અમૃતને ઝોળખો છો.

૪

શાન્ત છો, હાન્ત છો; ધીર છો, વીર છો;
સુભટ છો સભજ નિઃશસ્ત્રતાથી:
ધર્મધ્વજ તમ ખડા, શસ્ત્ર સ્હામાં વડાં:
શ્રી હરિ સત્યના સમરસાથી.

૨૦૮

વીરની વિહાય

મારા કેસરલીના કન્ય હો !

સિધાવોળ રણવાટ.—ધ્રુવ.

આભ ધ્રુજે, ધરણી ધમધમે, રાજ !

ઘેરા ઘેરે શંખનાદ:

હુંદુલિ ખોલે મહારાજના હો !

સામન્તના જયવાહ :

મહારા કેસરભીના કન્ય હો !

આંગણુ રણુધ્વજ રેપીઆ હો !

કુંજર ડોલે દ્વાર :

ખંદીજનોની બિરદાવલી હો !

ગાજે ગઢ મોહાર :

મહારા કેસરભીના કન્ય હો !

પૂર પડે, દેશ ડૂલતા હો !

હગમગતી મહોલાત :

કીર્તિકેરી કારમી, રાજ !

એક અખંડિત ભાત :

મહારા કેસરભીના કન્ય હો !

નાથ ! ચઢો રણુ ઘોડલે રે,

હું ઘેર રહી ગૂંથીશ

અખતાર વજની સાંકળી હો !

ભર રણુમાં પાઠવીશ :

મહારા કેસરભીના કન્ય હો !

સંગ લેશે તો સાજ સજ્જું, હો !

માથે ધરું રણુમહોડ :

ખડ્ગને માંડવ ખેલવાં,

મહારે રણુલીલાના કેડ.

મહારા કેસરભીના કન્ય હો !

આવતાં ગાલીશ બાણુને, હો !

ઢાલે વાળીશ ઘાવ :

ઢાલ કુટયે મારા ઉરમાં, રાજ !

ગાલીશ દુરમન ઢાવ ;

મહારા કેસરભીના કન્ય હો !

એક વાટ રણ-વાસની રે,
 બીજી સિંહાસન વાટઃ
 ત્રીજી વાટ શોણિતની સરિતે,
 હો શૂરના રનાનનો ઘાટઃ
 મહારા કેસરણીના કન્ય હો !
 જયકલગીએ વળજે, પ્રીતમ !
 ભીંજશું ફાગે ચીરઃ
 નહીં તો વીરને આશ્રમ મળશું,
 હો ! સુરગંગાને તીરઃ
 મહારા કેસરણીના કન્ય હો !
 રાજ અગ્રુટ ! રણ રાજવી ! હો !
 રણધેલા ! રણધીર !
 અધીરો ઘોડીલો થનગને, નાથ !
 વાધો રણે, મહાવીર !
 મહાર કેસરણીના કન્ય હો !

૨૦૬

ઉદ્દમોદન

ઉઠ ઓ ભરતગોત્ર ! તુજ વાટ
 જીવે જો ! જગત કાલને ઘાટઃ
 અનિમિષ નયણે નીરખે તારાં
 આત્મરાજ્યનાં પાટઃ
 જીવે જો ! જગતને કાલને ઘાટ. ધ્રુવ.

૨

અજળ તુજ ઉપનિષદ ને વેદ,
 મહન પડકર્શનના એ લેહ;

ભીષણુ તુજ વ્રત તપ આશ્રમવાસ,

ભીષ્મ તુજ સંયમ ને સન્યાસ:

બ્રહ્મચારી ત્યાગી મહાયોગી

ઋષિમુનિના જ પ્રભાવ:

આત્મજયોત ઉજ્જવળી વળી તુજ એ

જગજ્ઞ્યોત પ્રગટાવ:

અમર ઠવિતાના અનુપ વિદ્યાસ:

શીખવ એ પુણ્યજીવનના રાસ

ઉઠ, ઓ ભરતગોત્ર ! વિ.

૩

ધર્મચુદ્ધના રસિક રણવીર,

સિંહ સમ, શીશોદિઆ ભડવીર,

શોભતા મુજનતાથી એ સૂર,

સુભટનાં જગતતીર્થનાં ગુર.

શસ્ત્રીથી ય નિઃશસ્ત્રીના યથા

ગાયે તુજ ઇતિહાસ.

કુશજેત્રમાં કરે યદુપતિ

અર્જુનનાં પણ હાસ:

જગતનો ધર્મયોધમણિ પાર્થ

પાર્થથી ય પરમ વીર સિદ્ધાર્થ.

ઉઠ, ઓ ભરતગોત્ર ! વિ.

૪

ધન્ય ! એ પુણ્યવતી સતી નાર,

પતિના ચિતાયજ્ઞ પૂજનાર.

ધન્ય ! એ બૌદ્ધરનાં બલિદાન,

શીલવંતીઓનાં અગ્નિસ્નાન.

ધન્ય ! રાજસંન્યાસિની મીરાં !
 આર્યોના સ્ત્રીભાવ !
 સ્મરાવી એ ઇતિહાસ જગતને
 નવ ઇતિહાસ ઘડાવ.
 પૃથ્વીના ભરો આત્મભાંડાર;
 ભરતકુલ ! એ તુજ જય જયકાર.
 ઉઠ, ઓ ભરતગોત્ર ! વિ.

૨૧૦

ગુજરાત

ધન્ય હો ! ધન્ય જ પુણ્ય પ્રદેશ !
 અમારો ગુણિયલ ગુર્જર દેશ:
 કૃષ્ણ ચન્દ્રની કૌમુદી ઉજળો,
 દ્વીપ પ્રભુએ થ સ્વદેશ:
 અમારો ગુણિયલ ગુર્જર દેશ. ધન્ય હો !
 આર્યનું સાગર તીર્થ પુરાણ,
 તપોવન ભૃગુવસિષ્ઠના બાણ;
 ગીતાના જ્ઞાનારા મહારાજ
 પાર્થના સારથિનાં જમ્હાં રાજ્ય:
 ત્રીસ રૌમથી થ જુનાં,
 'કુરુ પાંડવથી થે પ્રાચીન,
 સોમનાથ, ગિરિનગર, દારિકાં:
 યુગ યુગ ધ્યાનવિહીન,
 ઉભીને કાલસિન્ધુને તીર,
 જળવે જાંસરી જાવ્ય સુધીર. ધન્ય હો !
 સ્થળે સ્થળ નવ પદ્મવના પુંજ,
 નદી ને તળાવ કેરી કુંજ;

કેમળી કવિતા સમ સુરસાળ,
સિન્ધુ જ્યાં દે મોતીના થાળ;
જગ જૂનાં નિજ ગીત ગજતો
ફરતો સાગર આજ;
કેસર ઉછળી ધૂધવે ગરવો
વનમાં જ્યાં વનરાજ.

ગિરિગિરિ શિખરશિખર સોહન્ટ
મન્દિરે ક્વજ ને સન્ત મહન્ટ.

ધન્ય હો !

પૂર્વથી પશ્ચિમ વહે પ્રકાશ,
બહાણુ ભરી બહેતી તેમ નિકાસ,
મોહી આંગણુ ઉતર્યો જ યૂરોપ,
વીણુવા વાડીના ફૂલરોપ;
વીણી ન વીણુશે પ્રણયપાગરી
અમ રસભૂમિની છાળ;
જગમોહન મુ'બઇ નગરી જૂવો !

શુ' પાથર્યો કિનખાળ:
નિત્ય નવ ફૂલે ખીલે અભિરામ
લક્ષ્મી મ્હોંયે લક્ષ્મીનાં ધામ.
ચોળી, અણિયો, પાટલીનાં ઘેર,
સેંથલે સાળુનાં સેનલ સેર;
છેડલે આચ્છાદી ઉરભાવ,
લલિત લજ્જોના વદન જમાવ,
અંગ આપે ચે નિજ અલબેર
સાળુમાં ઢાંકતી રૂપની વેલ;

ધન્ય હો !

રાણકતનયા, ભવશે.ભના,
સુંદરતાનો શુ' છોડ !
આર્ય સુંદરી ! નથી અવનીમાં
તુજ રૂપગુણની ભેડ;

બાલ કુંકુમ, કર કંઠલુસાર,
કન્યનાં સભ્યાં તેજશણગાર.

ધન્ય હો !

જેતરો ન્હાનાં, ન્હાની શી પોળ,
નાત બાતે ન્હાનડિયા ગોળ;
ક્ષત્રિજાયનાં ન્હાનલ રાખ્ય,
ધર્મના ન્હાનકડા જ સમાજ,
વૃદ્ધ ચાણક્યે વણ્યાં પૂર્વ
ન્હાનાં પ્રજાનાં જન્ત્ર,

એ પુરાતનના પડછાયા,
આ અમ જીવનમંત્ર;

એક ફૂલવેલે ફૂલતાં ફૂલ,
અમારાં એક સુગન્ધ અમૂલ.

ધન્ય હો !

દેશ નિજ તણ ધર્મને કાજ
સાગરે ઝુકાવ્યું સફરી જહાજ;
ધર્મવીર પારસીનો સત્કાર
જગત્પ્રતિહાસે અનુપ ઉદ્ધાર;
ઇસ્લામી યાત્રાળુનું આ

મહાનું મુખખાર;
હિન્દુ મુસલમાન પારસીઓને

અહીંયાં તીરથદાર;
પ્રભુ છે એક, ભૂમિ છે એક—
પિતા છે એક, માતા છે એક,—
આપણે એકની પ્રજા અનેક.

ધન્ય હો !

નથી રમી સમશેરોના દાવ;
નથી ત્યમ ઘણા ઝીલ્યા એ દાવ;
શ્રી કૃષ્ણે કુરુક્ષેત્રની મ્હાંચ
લીધાં વ્રત, બાણે હજીય પળાય;
એક ઇંદરના વન કેસરીએ,

ભડવીર બાપ્પારાવ,
વિશ્વવન્ધ સૂરજ કુળ સ્થાપી
ચિતોડ કીધ યશછાંવઃ
જન્મભૂમિ ક્યાનન્દનાં ધામ,
ગાંધીના ગીતાજીવન નિષ્કામ.
સૂરતના રસિક રંગીલા રાજ,
બુદ્ધિધન ભર્યો શ્રીનગર સમાજ;
શૂરવીર સૌરાષ્ટ્રી યશવાન.
કચ્છના સાહસિક સન્તાન;

ધન્ય હો !

ખંડખંડ વિસ્તરતો હિન્દી
તીર તીર જઇ સ્થાપી ગુજરી
મહાસાગર મહારેલ,
સંસ્થાનોથી વેલ;
મહાસાગરના પૃથ્વિવિશાળ,
સરોવર કીધાં ગુજરી બાળ.
વનેવન લીલો ઘટાસોહાગ,
જગતનો દીપે શું અમુલ્ય બાગ !
સળંગ્યા જેને રસશણ્ડગાર,
લતામંડપ સમ ખર્માગાર;

ધન્ય હો !

ભારતી એ કંઈ કુલકુવારો
અંજલિમાં શું લીધ !

દિશ દિશામાં કુલધાર ઉડાવી
દિલનાં પરિમળ લીધ !

હિન્દમાતાની લાડિલી બાળ !

ગુજરી ! જય ! જય ! તવ ચિરકાળ ! ધન્ય હો !

૨૧૧

વનનાં આમન્ત્રણ

કાળ

પાલવડો મ્હારો મહેલો, મોહનજી !
 મારગડે મ્હને જવા દિયો;
 વળતાં આપીશ કાણુ મહીનાં;
 મહી મ્હારાં વેચાવા દિયો:
 પાલવડો મ્હારો વિ.

૧ વનનાં આમન્ત્રણુ આવ્યાં બહાલમજી !

પુરને મહેલ શી ઉણપો હશે ?
 લીલમલીલી એ કુંજો ઘેરાય, ત્હાં
 એવી વિરાટની વિભૂતિ શી વસે !

વનનાં આમન્ત્રણુ

૨ વનમાં કોયલડી ટહુકે, બહાલમજી !

પુરમાંની એના તો પીંજરે પડી;
 વનમાં કે ગોપિકા ગાજે ગગન ભરી,
 પુરમાં પટરાણીઓ રમણે રહી.

વનનાં આમન્ત્રણુ

૩ વનમાંહિ કેસરીની કેસર, બહાલમજી !

પુરમાં કિરીટીનાં કિરણો રપુરે;
 વનમાં વૈરાગ્ય ને વિલાસ છે સોહામણ.

પુરમાં સુવર્ણનાં સ્વપ્નાં ઉરે:

વનનાં આમન્ત્રણુ

૪ વનમાં સરોવર ઘેરાં, બહાલમજી !

પુરના તો કુંડ કાંઈ છાછરછદ્યા;
 વનમાં ચક્રાન્તલા, ને વનમાંહિ રાધિકા;
 પુરમાં તો કુળજનાં કામણ, બલા !

વનનાં આમન્ત્રણ૦

૫ વનકેરા આંખલા મ્હોર્યો, બહાલમણ !
 પુરમાં કટોરાઘાટ કુંડાં ઉભાં:
 વનમાં જોગી બહાંગીરી માણે, નાથ !
 પુરમાં ગરીબોનાં દિલડાં દૂધ્યાં:
 વનનાં આમન્ત્રણ૦

૬ વનનાં તપોવને તપસી, બહાલમણ !
 પુરમાં વણિક કાંઈ વણજે ખીટ્યા:
 વનમાં તો વિશ્વનો વિહારી વિહારે, ને
 પુરમાં મનુષ્યની ઝળકે કલા:
 વનનાં આમન્ત્રણ૦

૭ વનનાં આમન્ત્રણ આબ્યાં, બહાલમણ !
 પુરમાં યે પુણ્યપાપ ઓછાં નથી.
 વનની મદુલીમાં સીતાને રામણ,
 રમથું ત્હાં વનની કથાઓ કરી;
 ચાલો વનવનની કથાઓ કથી:
 વનનાં આમન્ત્રણ૦

૨૧૨

હાંગરનું ખેતર

ક્યારે ક્યારે જલ ભર્યું, જલ પર ઝવારા જોલાં ખાય;
 ચંડોળ આકાશેથી ઉતર્યું, કણ ખાતું ખાતું મહીં ગાય.
 ચિયો ચિયો ચિંચવો ચવે, ને કરે કોયલ શું વાત;
 ધીરા વાયુ વાય તે, બણે મારા ખેતર હસે પ્રભાત.
 હરિયાળી સર્જીઓ નમે, ને ઉપર કેશરવરણાં ફૂલ;
 હાથી શા ડાલે આંખલા, તેની લીલી ખીળી ઢળી ઝૂલ.

લલિત

૨૧૩

“ અમે તો પ્રભુ બાલ બલવંત ” ! ! ”

(ભેરવીના લય)

અમે તો પ્રભુ-બાલ બલવંત ! અમારે રેલવવો આનંદ,
અમે તો પ્રભુ-બાલ બલવંત !
મહાની પાલનમાં વિકસે-અમ જીવનનાં તંત્ર,
વિકાસમાં તો વેગ ભરે કંઈ-નિર્ભયતાના મંત્ર !
અમે તો પ્રભુ-બાલ બલવંત
નાથતણાં નિર્ભય નંદન ને-સ્વાપ્નના સ્વચ્છંદ,
તાતસમા તેજસ્વી વિચરીએ-ભરીએ તેજ તરંગ !
અમે તો પ્રભુ-બાલ બલવંત
હાજીઓ રસ મુગ્ધ વધવા-વસુંધરાનાં રત્ન,
પ્રાણ-રચાયણ પ્રસારીએ-રચી અમ ચેતનને યંત્ર !
અમે તો પ્રભુ-બાલ બલવંત
અમારે રેલવવો આનંદ-અમે તો પ્રભુ-બાલ બલવંત

૨૧૪

વસમી વિદાય

(ધનાશ્રી)

વસમી એક વિદાય,
બહાલાંની, વસમી એક વિદાય.
પ્રેમ અને પરિચય વધતાં તો
વિરહ સહી ન શકાય;
બહાલાંની, વસમી એક વિદાય.

ભરાતા ઉપકારે ઉછળે,
 બીનાં હેયા ભરાય;-
 બહાલાંની, વસમી એક વિદાય.
 મનમાન્યાં બહાલાંની બહાલપ,
 પણ પાણુ નવ વિસરાય;
 બહાલાંની, વસમી એક વિદાય.
 ઓછાને અધુરા કંઈ ભાવે,
 સ્વજન કર્યો શું થાય !
 બહાલાંની, વસમી એક વિદાય.
 દિલના દેવ સમાં બહાલાંને,
 આંસુ અર્પી રહેવાય !
 બહાલાંની, વસમી એક વિદાય.

૨૧૫

અનેરી આશા

૧

સ્મિતભરી સહચરી નિરંતર કાર્ય ધુરંધર બનશે;
 અંતરનાં કે હેત અનેરાં. ઉર છલેછલ ભરશે,
 ત્યારે અમી જમશે; શાંતિમાં : કુઃખડાં શમશે;

૨

સજાત ભેડાં અતલોતથી પરહિતમાં પરવરશે.
 અડમ્ પૈય ને શોષાંભયોં સંતાન હિંદમાં સરશે;
 ત્યારે દેવો અવતરશે, વિરલા નરવીર તરવરશે;

૩

પોતાનાં પ્રિય દેશીજનનાં દુઃખ પરસ્પર ધરશે,
જન્મભૂમિનાં લોળાં ભાંડુ લોળાં હળશે મળશે;
ત્યારે પ્રભુતા સંચરશે, સ્વર્ગસમ સુન્દર હિંદ થશે.

૪

હિંદજનો અર્ધુવ ધૂધવશે ને પ્રહ્લાંડ નયવશે;
ડગમગતા ડુંગર ડોલવશે, રંગરાગ રેલવશે,
એવું ઐક્ય થશે, એની લલિત લીલા ખીલશે.

૨૧૬

દુઃખિયાના બેલી

(દા લાગ્યા ડુંગરીયે, ફદાના કેમ કરિયે ! -ભગવતી મીરાંના ભજનની ધ્રુ

ધા સુણીયે દુખિયાની,
બહાલાં ! બન્ધુ બનિયે:
બન્ધુ બનિયે રે, એનાં બેલી બનીયે,
દુઃખીને સંભાળિયે !

ધા સુણિયે દુખિયાંની,
બહાલાં ! બન્ધુ બનિયે !
એક જ જનનીનાં બાયાં,
એક જ શિરછત્ર છવાયાં,
શું ભાંડુનાં રખવાળાં લેઇયે:

રે ! હુંદે ફલાવિયે !
બેલડિયાં ખાંચ બરોળર,
રહેવા સભ્યોં શું સહોદર !

દુઃખે દુઃખિયારાં આળાં અંતર ચાંપિયે:

હો હયાળી દેહએ !

દુઃખિયાંનાં ફેડી બન્ધન,

રચિયે ઉર આંગણુ નન્દન;

દીનને દ્વારે દયાસાગર રેલિયે:

એવાં આંસુ અપિયે !

દુઃખિયાંનાં દેવ સહાયક,

દીનનાં તો સન્તન સેવક;

રંકને પગલે પ્રભુલીલા ન્યાળિયે:

પ્રભુજીને બાળિયે !

સંપીટી મીઠલસ ભરિયે,

હેયાંને હેલે ચ્હડિયે;

વિભુની બહાલપનાં રૂડાં જયોતિ વન્દિયે:

પ્રાણુને ઉબાળિયે !

ધા મુણિયે દુઃખિયાંની,

બહાલાં ! બન્ધુ બનિયે.

૨૧૭

જન્મભૂમિનું જયમંગલ

શ્રીગીતી: તાલ દાદરો)

જય મંગળ પ્રિય જન્મભૂમિનું ગજાવીયે;—ધ્રુવ.

રણુવીર સમ વિરઠ વીર, બારતી મુભટ મુધીર,

ઉરસમુદ્રને હિમાલયે ઉછાળિયે—

જય૦

જનનીઅંક શ્રીલિયે જનૂની રંગ રેલિયે,

આત્મબળ—ઉબાસથી બધુ ઉબાળિયે—

જય૦

સત્યઅર્થ સજ્જ થાઓ, વિજયવાવટો ઉઠાવો, વીરધર્મથી ધરા સઢા ધૂળાવિયે—	જય૦
સત્વથી સત્યવાય સ્વત્વ: સમજીએ થઈ પ્રવૃત્ત: ધૂમિયે ઝૂઝૂમી, જંગ તો મચાવિયે—	જય૦
ભૂતળ ફેડી ફેડિયે, અફલ જડો ઉખેડિયે, દોર ને દમામ દેશનો જમાવિયે—	જય૦
સ્થિતિ સમય સ્વિકારિયે, પ્રવૃત્તિયજ્ઞ યોજીયે, જાતને સ્વદેશ કાજ કાં ન હોમિયે ?—	જય૦
માતૃ દીન દુભાય છે સપુત ! પીડા પીછાનિયે, દુધ દીપાવિયે ઉમંગને વધાવિયે—	જય૦
દેશસેવના સ્વધર્મ, અન્ય ન કર્ત્તવ્યકર્મ, આત્મભાવથી બધું પ્રભુમય પીછાનિયે—	જય૦

૨૧૮

મદુરી

“ કાનુડો ન જાણે મારી પીડ ”—મીરાંના એ ભજનની ધુનમાં. ૧

મદૂલી મળની પેલે તીર; સંતો વહાલાં !
અનેરી અમારી એ લગીર ! ધ્રુવ.
વૃક્ષો વેલડિયોવાળાં; કુમળાં ફળકુલ રસાળાં:
લઈ જાઓ વહાણાં એ લગીર ! સન્તો૦
મનની કંઈ મોજમળાઓ; રસિયાં ઉરનો કંઈ સ્થાવો,
દેવાને આવજો લગીર ! સન્તો૦
સામે સંસારી વિલસે વચ્ચે જીવનસરિતા વહે;
રેલવિયે ત્યાં રસરગ લગીર ! સન્તો૦
ઉડવાય સફર સહિયારી—સુખ દુઃખની કંથા ધારી:
આનન્દ ઓર એ લગીર ! સન્તો૦
લગની રહેવા રહાવાનાં: ગીતડાં પ્રભુનાં ગાવાની,
લાગે તે આવજો લગીર ! સન્તો૦

ખોટાદકર

૨૧૯

પ્રેમ અને સત્કાર

(ગમ્મલ)

હજુ તહે પત્રમાં પ્યારા “ નથી સત્કાર મહે કીધો,
ખબર વિવેકની મુજને, નથી તો તુ સમા કરજે. ”
અહો ! સત્કારને આંગે, સુહૃદ ! એ બોલવું છાજે ?
ચહે જો પ્રેમ આદરને નહીં એ પ્રેમ પ્રેમીનો.
અખંડિત પ્રેમને, ખધુ ! જરૂર શું હોય આદરની ?
“ પધારો, આવજો, બેસો ” વૃથા એ વાદ શા સારૂ ?
હૃદયસત્કાર જ્યાં થાતો ઉભય ઉરમાં વિના માગ્યો,
નયનસત્કાર નવ ઇચ્છે, વહનસત્કાર શાને તો ?
વિનય રસનાતણો એવો ખતાવે પ્રેમમાં ખાત્રી,
પ્રપંચી કાજ રહેવા હો, ન ઇચ્છે પ્રેમનાં પાત્રો;
હશે કિંલ પ્રેમનાં ભરિયાં, રહે જુદાં છતે સંજે;
વિનય સત્કારને એમાં નથી અવકાશ મળવાનો.
પધારો એમ કહેવાથી પધારે તે પધાર્યા ના,
નિમંત્રણ પ્રેમીને શેનાં ? અનાદર પ્રેમીને શાનો ?
મળ્યાં છે ચિત્ત વિષ્ણુ ચત્તને, શરીર તો ભેડવાં છે ક્યાં ?
કરે કર આપવો શાનો ? મને મન જ્યાં મળેલાં છે.
સુહૃદનું આગમન થાતાં ઉઠે સત્કાર કરવાને,
અરે એતો જનો જુદા, ખરેખર બાહ્ય પ્રેમી તે !
ભલે એ થીંગડાં દેવાં, હજો અતિ ઇષ્ટ શિષ્ટોને,
સ્પૃહા સત્પ્રેમનાં લોગી જનો તે ત્હોની કયમ રાજે ?
વિનયની પૂરણી માગે, અધુરી તેટલી પ્રીતિ,
પ્રતીતિ પ્રેમની કરવા નથી અધિકાર આદરને.

૨૨૦

શરન્દેવ

(શિખરણી)

ઘણો વર્ષી વર્ષી સર સરિત સંપૂરિત કરી,
 કુવા નાના મોટા વિમળ જળથી સત્વર ભરી;
 બળેલા ભાનુથી દ્રુમ સકળને પલ્લવ હઇ,
 ક્ષિતિને સંતોષી વિવિધ વધતો વૈભવ હઇ,
 ખરે ! આજે ખાલી શરદધન ! તું હા ! થઇ ગયો ।
 રજ્યું સૌ આપીને ધવલતર કાંતિ ધરી રહ્યા !
 ભરેલું ના પેલું સજળ તન તારું કંઈ દીસે,
 કલાપી કેકાથી તુજ ભણી નિહાળી નવ હસે.
 નહિ ચંદ્ર સામે તૃપિત બનીને ચાતક ધરે,
 મહારો મીઠાથી મુયશ જન એકે ન ઉચરે;
 ભલે તું આકાશે ઉદિત રવિ ઢાંકી નવ શકે,
 ભલે વારિધારા અનવરત નાંખી નવ શકે
 તડિતંજે સે'જે જગત ચમકાવી નવ શકે,
 ભલે ગાળ ગાળ હરિશિર ભ્રમાવી નવ શકે;
 તથાપિ જે કીધું સમય પર તે સ્વરૂપ ન દીસે,
 કયું તારું વા'લા ! અવર જગમાં કેાણ કરશે ?
 ધારત્રીને ઢાંકી તૃણ, સલિલ ને ધાન્યદગલે,
 કરે મત્તો કોટિ પણ મનુજને તે નવ મળે;
 કૃતિ એ સૌ તારી કદિ ન તનુધારી વીસરશે,
 નવોત્સાહે ગાશે પ્રમદદિન દીપોત્સવમિમે.
 ભલે છોડી શોભા પરહૃદય પીડા પરહરી,
 મહા મોહું વા'લું જીવન જગને અર્પણ કરી;
 ભલે પીવા માટે પળી ન પણ પાસે જળ રહ્યું;
 ભલે ગાબ્યા કેરું જરઠ તનમાં ના બળ રહ્યું.

અહો ! આપી આપી પળવિપળ આપી અવનવું,
 વિના માગ્યું હોંશે હંધ જગતને રિક્ત બનવું;
 સુકર્મો સંભારી પછી હૃદયમાં રંજીત થવું,
 નહિ નિર્ભાગીની નિયતિ મહીં એવું નિરખવું.
 વસી ખૂણે ખાતા મનુજ નજરે પુષ્કળ પડે,
 અને વેંચી ખાતા પશુ બહુ વિવક્રી જન જડે;
 પરંતુ કંઈ રાખ્યા વગર નિજ સંચ્યું જગતને,
 સમર્પી સંતોષે વસવું વિરલાથી પ્રિય ! બને.
 કદી હેતાં જેને નિજ પર તણો ભેદ ન હતો,
 બલારને ભુંડામાં સમ હૃદય રાખી વરસતો;
 સુખી તે ખીજને નીરખી સુખ પામે કયમ નહિ ?
 ધરે ધોળી કાંતિ કયમ ન જગને મસ્તક રહી ?

૨૨૧

ચંદન

શિખરણી

“ સભામાં શ્રીમંતો અમીર, ઉમરાવો. અનુચરો,
 “ અને આવે ખીજ બહુ નગરના ચોગ્ય પુરો;
 “ મને પ્રીતિ નિત્યે સહુ જન પરે પૂર્ણ પ્રકટે,
 “ પિતા પેઠે માફ હૃદય થઇને વત્સલ રહે.
 “ પરંતુ જે પેલો વણિક અહીં આવે સહુ વિષે,
 “ અરે ! એને જોતાં અધિક ઉરમાં કોષ ઉપજે;
 “ ન તે વૈરી મારો, અવિનય લગારે નવ કરે,
 “ બગાડે ના કાંઇ, પડખ કદીએ વાકય ન વહે.
 “ તથાપિ શા માટે હૃદય ઝુજ એને નિરખીને,
 “ વડા વૈરી જેવો સમજી હણવા તત્પર બને ?

“ વિના વાંઠે એવો મુજ હૃદયને કોષ ન ઘટે,
 “ ખરે ! બાણું છું એ, પણ હૃદય પાણું નવ હટે ! ”

શાદ્દલવિકીરિત

ભૂપાળે દિન એક મંત્રિવરને એકાંત દેખી કહી,
 ઉંડી અંતર કેરી વાત ઉરને જે સર્વદા બાળતી;
 એતું કારણ શોધવા સચિવને તે સાથ આજ્ઞા કરી,
 મુંઝાણો મન મંત્રી ઉત્તર કશે આપી શક્યો ત્યાં નહીં.

કુતવિલગ્નિત

દિન પરે દિન કંઈકે વહી ગયા, સચિવ તર્કવિતર્ક કરે સદા;
 વણિક સંગ પિછાણ પછી કરી, દિન જતાં વધતી, વધતી ગઈ.

અનુક્રુપ

મોટાની પામવા મેંત્રી ઇચ્છે કેા નહિ અંતરે ?
 વિના યત્ને મળે મેંત્રી, ન કેાને હૃદયે ગમે ?
 એમદા મંત્રી ચાહીને વૈશ્યને ભવને ગયો,
 વાતો વાણિજ્યની એની સંગાથે કરતો હતો.

શાદ્દલવિકીરિત

હીડો ત્યાં હગ એક અંકનતણે તે એમ આશ્ચર્યથી,
 પૂછ્યું તે ધરી મંત્રીએ વણિકને “ આ શું પડ્યું છે અહીં ?
 “ એ છે ભૂલ સચિવજી ! મુજતણી, ના તે સુધારી શકું,
 ઉંડો અંતરમાંથી એમ વણિકે નિઃશ્વાસ નાંખી કહ્યું.

વસંતનિલકા

“ પૂવે ગયો હું મહાબાર તણા પ્રવાસે,
 “ હાંચો હતો વિમળ અંકન વાણુ માંહે;

“ આ ક્ષુદ્ર ગામ મહીં એ નહિ કામ આવે,
વીત્યાં બહુ વરસ ગ્રાહક કો ન થાયે.
રોકાઈ પૂર્ણ ધન ચંદનમાં રહું છે,
ચિંતાથી ખીંચા ઉર એ દિનથી થયું છે;
આનો ન કેઈ ઉપયોગ અહીં કરે છે,
ને બ્યાજ તો શિરપરે મુજને ચડે છે.

અનુદ્રુપ

“ પામે કો બૂપ મૃત્યુ તો ચિતા ચંદનની બને,
“ તે વિના કોઈ રીતે આ માલ મોંઘો નહિ ખપે.
“ કહે છે એમ આ લોકો, ઇચ્છું હું ઉરમાં નહિ,
“ આપશું એકય પામ્યાથી હા ! બોલાઈ ગયું કંઈ !
“ ક્ષમા એ દોષની માગું; વાત આ હાટએ અહીં, ”
ઘૂંજતો વેશ્ય ભીતિથી કાલાવાલા કરે કંઈ.
“ વાણીના દોષને વા'લા ! ન આણે કોઈ અંતરે, ”
ઢિલાસો એમ આપીને ગયો મંત્રી પછી ઘરે.

વસંતતિલકા

કોપે ચડ્યો તરણિ માધવ માસ માંહે,
અગ્નિ બર્ચાં કિરણ ઉગ્ર અનેક ફેકે;
પૃથ્વી અને પવન પૂર્ણ તપી ગયાં છે,
સ્પર્ધા કરે શું સહુને સળગાવવાને ?
પ્રાસાદમાં નૃપતિ આપ્તસમૂહ સંગે,
બેઠો હતો કરી વિલેપન શીત અંગે;
પાસે હતો સકળ મંત્ર સહાયકારી,
બેઠો પ્રધાન કંઈ વાત રહ્યો વિચારી.

દુતવિજાગ્રિત

ઉશીરના પડદા લટકી રહ્યા, અનુચરો જળ તેપર છાંટતા;
કુસુમ, ચંદન ને બ્યજનાદિકે, નૃપતિ સેવન શૈત્યતાણું કરે.

વસંતતિલકા

દેખી પ્રસંગે થઈ સ્વસ્થ પ્રધાન બોલ્યો,
 “ શૈત્યાર્થે ચંદન સમો ન ઉપાય બીજો;
 ‘ જો બંગલો સકળ ચંદનનો કરાય,
 ‘ ઉષ્મા ન ગ્રીષ્મ તણી તો જરીએ જણાય ! ”
 “ હા ચોગ્ય એ જરૂર ઉષ્ણ દિને ઉપાય,
 “ મંગાવી ચંદન કરો જ્યમ શીઘ્ર થાય; ”
 આજ્ઞા સ્વીકારી સચિવે ઝટ કાર્ય કીધું,
 હે મૂલ્ય વૈશ્યતણું ચંદન સર્વ લીધું.

અનુક્રુપ

બનાવી બંગલો આપ્યો ભૂપ ભાળી ખુશી થયો.
 બેઠેના સ્વાન્તને શાન્તિ આપી એ સચિવે અહો !

શાફલવિટીડિત

વેચી ચંદન ભૂપને વણિક એ આપી ઘણી આશિષો,
 રાજના ઉરમાં ય એ સમયથી ના કોષ કાંઈ રહ્યો;
 બાણી એ પલટો કશે હૃદયનો રાજ શક્યો અંતરે,
 તોયે કારણ એહનું ઉરવિષે આબુ કશું ના અરે !

શિખરિણી

શક્યો બાણી સાચું સચિવ હૃદયે કારણ બધું,
 અને સંતોષે એ હૃદય સહજે એમ ઉચર્યું;
 “ શકે છે સર્વનાં હૃદય અવલોકી હૃદયને,
 “ વિના પ્રીતિ કયાંથી ઇતર ઉરમાં પ્રેમ પ્રકટે ?
 “ પ્રભને પાળે છે પૂતિ નિજ સંતાન સમજ,
 “ અને એની દષ્ટિ સહુ ઉપર સ્નેહામૃત ભરી;
 “ પરંતુ જે પાપી અહિત કંઈ એનું ઉર અહે,

“ પછી પ્રીતિ કયાંથી નૃપ હૃદયમાં એ પર રહે ?
 “ અરીસો છે દેવી હૃદયરૂપ, એવા જગતને,
 “ છળી એમાં સાચી સકળ ઉરની સત્વર પડે;
 “ ન ચાલે વાણી કે અભિનયતણું કેતવ કંઈ,
 “ ઠગાશે આ દષ્ટિ પણ ઉર ઠગાશે નહિ કદી. ”

૨૨૨

મૃગ અને ગાન

(મંદાકાન્તા)

મૂકી દે છે હરિત તૃણ આ કાં મુખેથી કુરંગ ?
 એચિતો શું તુજ સ્મરણમાં કાંઈ આવ્યો પ્રસંગ ?
 ચારે બાજુ ચપળ નયનો સંભમે ફેરવે શું ?
 ઉંચે હૈયે વિકળ સરખો શબ્દ કે સાંભળે શું ?
 શું સંકળે પ્રિય હરિણીએ દૂરથી સાદ કીધો ?
 કે શાફ લે ગહન વનમાં ઉઝ કે શબ્દ કીધો ?
 હા હા ! સામે સ્વર મધુર કે ગાનના સંભગાય !
 તેથી તારું હૃદય સહસા ત્યાં જવાને તણાય !
 ભોળા ! એ તો નહિ પ્રણયથી પૂર્ણ સંગીત કાંઈ,
 વ્યાધિ કેરી અણુધ મૃગના મૃત્યુની એ ભવાઈ.
 ના એ વા'લા રસિક કવિતા મૃત્યુનો સાદ એ છે !
 એ શબ્દોમાં સ્વર સકળમાં ઝેર પૂરું વહે છે.
 હા ! એ ચાલ્યો મરણ મુખમાં શીખ ના કાંઈ આની,
 પો'વ્યા કણે પ્રથમ થકી ત્યાં સાંભળે વાત શાની ?
 ફૂદી ફૂદી સ્વર ભણી જતો ઠોકરો કેંક ખાતો,
 આડે મારે તન પટકતો કંટકોથી વિધાતો.
 ને મૃત્યુના અનુચર કને આવી નિશંક ઉભો !

કેવો કાળો શબર કરમાં બીન હો કાંઈ ગાતો !
 વાયુથી એ વિટપ હલતાં ત્રાસીને નાસી જાય,
 મૃત્યુ સામે નિડર બની એ બેસુજ ના દબાય.
 ભૂલે પ્રાણી નિજ પ્રકૃતિને વેર મૂકે વિસારી,
 એ તો શક્તિ પ્રણય ! નિરખી કે અનિર્વાચ્ય તારી !
 કોટિ યત્નો થકી પણ ફરી ના શકે જે નિસર્ગ,
 તેને નાંખે પલટી પળમાં પ્રેમ ! તારો પ્રસંગ.
 તું સૃષ્ટિના કમ નિયમથી દૂર રે'તો દીસે છે,
 તારી સત્તા નહિ હૃદયથી કોઈ માપી શકે છે !
 જો ! આ કેવો હરિણ પ્રણયી ગાનથી તુષ્ટ થાતો !
 રામે રામે રસ પ્રગટતાં લબ્ય ભાવે ભીંજાતો.
 ભૂલ્યો વા'લું વન સરિતને શૈ'લનાં શૃંગ ભૂલ્યો !
 ભૂલ્યો ભીતિ, મરણ મૃગતા, સૃષ્ટિનો સંગ ભૂલ્યો !
 પ્રેમી દોલા ઉપર હિંચતો પ્રેમ પૂરે તણાતો,
 ભૂલ્યો 'હું' ને ઇતર ' તણી એ લેહ અ'પૂર્ણ વાંતો.
 ને ઓગિ'તુ શબર કરથી છુટતું બાણ આબ્યું,
 વિંધી નાંખ્યું હૃદય કુમળું મૃત્યુને સંગ લાબ્યું;
 કેવી તારી કૃતિ અધમ આ ? વ્યાધ ! વિન્ધાસઘાતી !
 બુંડી સૃષ્ટિ પ્રણયી મૃગને માનશે મૂર્ખ આથી.
 પ્રેમાવેશી હૃદય હણતાં કે ન કીધો વિચાર !
 ભોળા હંયા ઉપર કરુણા શું ન આવી લગાર !
 બુંડુ ભાવિ અહહ ! તુજને દુષ્ટ પંથે ચલાવે,
 તેથી તારા મલિન ઉરમાં હા ! કયા કેમ આવે ?
 પ્રેમીને તો રસ અધિક છે મૃત્યુના અંક માંહી,
 લેહ ભાંતિ રહિત હૃદયે કષ્ટ શું હોય કાંઈ !
 મીઠું મૃત્યુ સરસ સમયે લેહ બુલાઈ જાતાં,
 નિર્ભાંગીને જરૂર ન મળે ચિત્તથી નિત્ય ચા'તાં.
 એ તો પામ્યો રસજલધિમાં ઉચ્ચ એકત્વ આજે,

ધેયું પાપે તુજ હૃદયને તે નહિ મુક્ત થાશે;
મૃત્યુથી કે જીવનથી તને ના થશે શાન્તિ ક્યારે,
એની શાન્તિ અમર મુખને માનતી તુજ ત્યારે.
કપે વા'લા મૃગ ! હૃદય આ નાશ તારો નિહાળી,
શું માને તું પ્રણયી હૃદયે તે શકું હું ન જાણી;
હા ! શું માને ? રસમય હૃદયે માનવું ક્યાં સમાય ?
માની લેજો જન જગતના જે મનિથી જણાય.

૨૨૩

વિદ્ધ મૃગ

(હરિગિત)

સંગીત, હ્રુદયક ! મુખદ તારા આમ નવ અટકાવ તું,
રસમાં મને મરવા હઈ રસિકત્વ પૂર્વ જતાવ તું;
આ મોક્ષથી મોઘું અને સાકર થકી વધતું મળ્યું,
તુજ જાણના સંપાતથી પંચતત્ત્વ આ સમયે મળ્યું.
શર લક્ષ બીજાં ફેંક વા તલવારનો કર ધા બલે,
પણ ગીતના અવરોધથી નવ વ્યથિત કર મુજને અરે !
રસની ધુની હૃદયે વહે રસમાં અધિક છું મગ્ન હું;
રસરૂપ જગત જણાય આ રસને વળી વરસાવ તું.
આને બલે મૃત્યુ ગણી આણે ક્યા દિલ માનવી,
પણ વૃષ્ટિ પ્રેમામૃત તણી મારે હૃદયથી માનવી;
પ્રેમાબ્ધિ આ ગરજ રહ્યો રસમેઘ પણ વરસી રહ્યો,
મીઝી નયન, અવલોકતાં આજે કૃતારથ હું થયો.
વસુધા વિષે બહુધા ક્યો ગિરિશૃંગ ઉપર આથડયો,
પણ હર્ષવર્ષણનો પુરંદર આજ તું મુજને મળ્યો.
મારી વ્યથા અવલોકીને નવ દીલ ક્યા લાવીશ તું,

અવગ્રાન સમયે ગીતનો ન નિષેધ મન માનીશ તું.
 મુજ માંસને માટે અધીરો એક પણ ન બનીશ તું;
 સારંગી રંગ ભરી ઘડી કરથી ન ફર કરીશ તું;
 હંધ નાલ સાયકપાતથી કરગાન એ પણ ઇષ્ટ છે,
 આ પ્રેમપારવારમાં ના'તાં મરણ પણ મિષ્ટ છે.

૨૨૪

ઉપા

: દુનિલમ્બિત :

નિમિર કેં દંઢતા ત્યજતું હંતું,
 નિધનદર્શનથી ડરતું હંતું;
 જગતની ચિર નિંદા નિવારતો,
 અનિલ શીત ઘરોઘર ફૂંમતો.
 તમ ચમૂ સહ યુદ્ધ કરી કરી,
 શ્રમિત સોમ વસ્યો શિખરે જઇ;
 વિરલ વીર સમા કંઇ તારલા,
 અહિં તહિં રણુરંગ નિહાળતા.
 અજળ ઉજ્જવલ કેા અવતારનાં,
 શકુન મંગલ કેં પ્રકટી રહ્યાં;
 મધુર ગાન વિહંગ ઉચારતાં,
 સમય સન્મુખ બેઠા વધાવતાં.
 કંઇ પ્રકાશ પડે નલ પૂર્વમાં,
 કુતુકથી નીરખી રહી સૌ દિશા;
 ગળહળે રસપૂરિત રક્તિમા,
 હસતી આવની કેા સુરકન્યકા.

વિજયના ધ્વજને ફરકાવતી,
 કંઠક તારક ગેંઢ ઉછાળતી;
 ચરણ કેસરથી પથ પૂરતી,
 તિલકથી નભભાલ સુઢાવતી. ૫
 રસ ભરી સુરશેશવની છવિ,
 જગતને કુતુકાર્ય બતાવતી;
 વહન દિક્ષખીનાં વિકસાવતી,
 ભરિત ફેંટ ગુલાલ ઉડાવતી. ૬
 પણ દશા પળમાં પલટી ગઇ !
 રિમતવતી શિશુતા વણસી ગઇ;
 ઉર ઉઠાસ અચિંત્ય બની જતાં,
 વહન વ્યાપની ઘોર ગભીરતા. ૭
 વિમલ કીડન સર્વ વહી ગયું !
 તરૂણીનું પદ શું પળમાં મળ્યું ?
 નવલ ગર્ભવતી ગૃહિણી સમી,
 પ્રબલ પાંડુરતા ધરતી થઇ. ૮
 ક્ષણિક જીવનનું સુખ સર્વથા,
 કૃતિ ન કાળ તણી થતી અન્યથા;
 વિભુધવર્ગ તણી પણ એ દશા,
 કથવી શી તહિં માનવની કથા ! ૯
 અમર અર્ભકને અવતારવા,
 જગતને અભિવાંચિત આપવા;
 શરણ મૃત્યુતણું ઉરથી સહે,
 અમલ માનસનો શુચિ પંથ એ ! ૧૦
 દિનમણિ મણિ શો અમને દઇ,
 અહહ ! બિડી અચાનક તું ગઇ !
 સુખદ એ ઉપહાર શિરે ધરી,
 સફલ જીવનને કરશું સજી ! ૧૧

પણ મનોહર એ છવિ મીઠડી,
 નહિ જશે ઉરમાં રહી જે જડી;
 સહજ સુંદર નિર્મલ હાસ્ય એ,
 વીસરશે ઉર ના કદીએ ઉભે !

૧૨

૨૨૫

આમ્ય જીવન

(સાવળી)

। ધન્ય દો ધન્યજ પુણ્ય પ્રદેશ— ગા રાગ ।

રમ્ય એ જીવન આમ્ય રસાળ, સત્વસોહંતું વિમળ વિશાળ;
 સ્વર્ગ તણી સેવે જ્યાં શુચિતા, બહુ વિંધ માનવળાળ.
 સત્વસોહંતું વિમળ વિશાળ.

રમ્ય એઠ ટેક,

ગૃહો નાળુકની વાંકી હાર,
 સ્વચ્છ શેરી ને ન્હાનાં દ્વાર;
 બાળ રવિનો કરતાં સત્કાર,
 સ્વચ્છ આંગણનો વધુ વિસ્તાર.

અણખોટયો જ્યાં અનિલ અહર્નિશ, વન સુરભિભર વાય;
 સમય સમય સંભાળેન કરતો, મન મૂકી મલકાય
 અપંતો અમર તણું આરોગ્ય,
 શૈત્યનો સેવી શુચિ સંયોગ.

રમ્યઠ

ઘરોઘર ગાય તણાં લઘુ ગોષ્ટ,
 વત્સનો મંદ મધુરો શોર;
 રસેલાં ગોમયથી ઘર ચોક,
 દીપે તુલસીતરૂ કેરા ચોક.

અર્જક સમ હસતાં આંગણમાં ફૂલભર્યાં લઘુ ગાડ,
 વિંધ વિંધ વેલ્ય થકી છવરાતી વૃક્ષલતાની વાડ.

શીત છાયામાં બાળક વૃંદ,
કીડતાં ફેતાં અતિ આનંદ.
સ્વચ્છ પાધર ને સરિતા તીર,
નિર્મળાં બળબળ વહેતાં નીર;
ડોકતાં કુતુકભર્યાં તૃણ બાળ,
ધ્યાનમાં મસ્ત બગોળી હાર.

૨૨૫૦

નિર્ભય થઈ જલપાન કરે જ્યાં, હરિણ તણે સમુદાય,
ટહુકે મોર કળા ધરી ફેરે, પિક પંચમ સુર ગાય.

ગોંઠરે ગોકીડન સોહાય,
વાંસળી ગોપ મનોહર વાય.
ઉપાનો એક ચડે ચળકાટ,
સૂચે કુકકુટ નવલ પ્રભાત;
હધિ મંથનના ધરધર ઘોષ,
અજબ સુવતીને હેયે હોંશ.

૨૨૫૦

મંથનનો કર હંડે અહીંને શિશુ માગે નવનીત,
હસતી જનની દૂર હઠાવે, પ્રકટે અંતર પ્રીત.

વૃંદ માળાપ હસતી તીર,
ચોકતાં બાળક શીત શરીર.
સાંજરે મોઘન આવે જેર,
ચડે ગારજ બિડી ચોમેર:
ધૂલિધૂસર ઓપે આકાર,
ઉઠે મજગોકુળનો આભાસ.

૨૨૫૦

પુણ્ય પુરાતન આર્યજીવનનો અણુબાંધો ઇતિહાસ,
આર્ય આંદનીમાં ઉચરતી રમણી જેલે રાસ.

અણુચના ગાતી કૈંક અસંગ,
સુંદરી સર્વ મળીને સંગ.
વીરના વિક્રમ કેરી વાત,
સનાતન સત્ય તણા સિદ્ધાન્ત;

૨૨૫૦

આગલા અનુભવ કેરી યાદ,

પૂર્વનો વિમળ નિવૃત્તિ વાદ.

શાંત શર્વરીમાં સહુ પુરૂષો, ચર્ચે મળીને ચોક;
શાશ્વતપર્શ્વહોષ્યાં રત્નોશા શબ્દ તણા બહુ થોક.

પામતા પળ પળ પુણ્ય પ્રકાશ,

અનુભવે વાણી વિપિનવિલાસ !

૨૨૫૦

એક કુળ કેરાં બાળ સમાન,

લેકનું સહજ ભૂલીને ભાન;

અઢારે વર્ષ કરે વ્યવહાર,

રનેહનો સેવે સાક્ષાત્કાર.

જન ભૂખ્યા જનનો જ્યાં પામે અતિથિ ઉરંસતકાર,

અમરતણું જીવન અનુભવતાં, વીસરે નિજ પરિવાર.

પ્રભુસમ પતિ ગૃહમાં પૂજાય,

કેંક માણસના કાટ ઘસાય.

૨૨૫૦

વિશ્વના વિધવિધ દુષ્ટ વિકાર,

ભરેલો ભયથી છળનો ભાર;

સ્વાર્થનો ઝેરી ઉખ્ય સમીર,

નહિ પામે અવકાશ લગીર.

જગકાસાર વિષે પંકજશાં અણકુળ્યાં એકાંત,

વિકસિત હૃદય રમે રસસિન્ધ્યાં ડોલતાં દિવસાત.

મોક્ષનું માનવ ફલેલ ધામ,

રહો એ અમર અમારું ગ્રામ.

૨૨૫૦

સુમન્ત

૨૨૬

ગાપિકા

(વસંતતિલકા ।

ઢોહી રૂપાળી મધુરી મુજ ગાવડીયું,
ને દૂધડાં મિઠલડાં ભરી તામડીયું;
ચારો નીરી, ઘણું મહિં મૂકી ધેન, ચાલી,
જાશું રૂડાં જળ હવે જમનાંજી, આલી !
આહોલી સાથ સરખો, ડીક જોડ જામી,
આનન્દ ગોઠડી મિઠી પનઘાટ પામી;
માંજ્યાં, સુનેરી દીપતાં શિર, બેઠલાં આ,
ને પાણીડાં ભરી વળ્યાં ઘર સર્વ જવા.
રાંધ્યું, ઉંહું ઉંહું ધર્યું પકવાન્ન ભાણે,
ઠાકોરથાળ પીરશીઃ મન મોજ માણે,
ખાધાં પીધાં, શયન રોજ લીધાં; થઈ ત્યાં,
જાવાની વેળ લઈ ગોરસ વેચવાનાં.
જુલે ખીલી નવલી સુંદર મંજરીયું.
ડોલે પરાગ ઝરતી ફુલ પાંદડીયું;
વૃંદાવને ઝંઝુમતી નદીતીર કુંજોઃ—
ક્યાંથી મધુર સૂર ?—શો વનલેહી ગુંજ્યો !
કોયેલ ગીતડું શમ્યું, મનવેગ કંપ્યા,
ગાયો અને હરણિયાં ભર લહેર થંભ્યાં;
વાયે રસીલી અમી રેલતી વાંસળી ન્યાં,
ગોપાળ બાળ, ઉર આ સરી જાતું ત્યાં, ત્યાં.
(સંસાર-ઊપવનમાં ગૃહકુળ શોભે,
કર્તવ્યધેનુ પય અમૃતશું મધુ હે;

પ્રીતિપનોતું શુભ સ્નેહી-કુદુમ્બ રાજે:—
 ત્યાં ચે સદા સતી હૃદે પતિવેષ્ણુ ગાજે.)
 જોડ્યાં બધાં વિવિધ રાસલીલા અનેરી,
 ચન્દા હળી, સખીરી ! વેળ વીતી ઘણેરી;
 હૈડું ન તહોય બનતું ચિર, સૂર પેલો,
 ધુમ્પા કરે જીવન ડોલતી વાંસળીનો !

મોહનલાલ પા. દવે

૨૨૭

નિરાશા પછીની આશા

હતી જ્યાં ઘોર રાત્રિ ત્યાં ઉષા કેરો ઉદય થાશે,
 ભયાનક મૌનને સ્થાને મધુર સંગીત પણ થાશે.
 જહાં ધિક્કતા વિષમ વહ્નિ ત્યહાં અમી બિન્દુડાં સરશે,
 સુતાં નિશ્ચેષ્ટ થઇને જે ફરી કિલ્લોલ તે કરશે.
 રવિનાં ઉગ્ગરશિખરી તપેલી જૂઠપર થાશે,
 ફરી વર્ષાતણી ધારા મુગમ્મી વાસુ પણ વાશે;
 નિરાશાની પછી આશા અશાન્તિની પછી શાન્તિ,
 રૂઢન અંતે જ હર્ષાશ્રુ ધરે કાંઇ અવનવી કાંતિ.
 ઉદયને અસ્તનાં ચક્રો સદા ગતિમાન થઇ રહે છે,
 વિપદસંપદતણાં ભેડાં અલગ પણ સાથમાં રહે છે;
 વિપત્તિ વ્યાધિ એ ત્યારે, ભલે આ વિશ્વમાં રહેજે,
 હોમને હોમારાં તે ભલે દુઃખ દર્દ પણ રહેજે.
 પ્રભુ ! સામર્થ્ય એ આપો, સહન કરીએ ત્રિવિધ તાપો,
 નિરાશામાં છુપાઇ છે અમર આશા ઉરે આપો.

જેઠાલાલ (મુકુલ)

૨૨૮

મોહ

ધૈર્યને ઘોષ નાંખીને બુદ્ધિમાં વિષ પ્રેર તું,
આત્માના ધ્વંસને માટે છે આ સત્ત્વ કારણ ! !

એ કોઈ કાળજવર કે અહિનો;

બુદ્ધિ વિષે હંસ થયો જરી તો.

શાંતિ બધી જીવનની હરાય;

ફેંકે ફેંકે એ વિષ વ્યાર્પો બાય.

અરેરે મોહમાં કેવું મીઠું ઝેર વસી રહ્યું;

અનેક રત્નનું જેથી સત્ત્વ જાંખું થઈ ગયું.

વિવેકને જ્ઞાન જતાં ગળીને;

અકાર્યમાં ચિત્ત જતું વળીને.

બધી શુભેચ્છા સર્વે સદા બરો;

અકાર્યમાં શ્રેયઃ થતું જણાયે.

જે વૃત્તિથી કર્યું કાર્ય તેવું તે કાર્ય થાય છે,

વિષ નાંખી કર્યો પાક કહો તે કોણ ખાય છે;

વિષના વ્યસનીને તો વિષ એજ કરાર છે,

વધ્યું જે એક વેળા તે વળવાનું મરાર છે.

જોનારને છે તદ્દપિ ' કોઈ નથી ' જણાય,

કેનાર છે તદ્દપિ કાંઈ ન સંભળાય;

પાસે છતાં સઘળું શૂન્ય સમાન લેજે,

આત્મ પ્રતારણ છતાં સદુ સત્ય પેજે.

દરેક કાર્યમાં કિન્તુ પરિણામ છુપું વસે,

કવી તે શું શકે પ્રાણી કાળ માત્ર છુપો હસે.

બા. ડ. ઠાકોર

૨૨૯

જય જય મા મારી.
સ્વર્ગગંગા સેંથો મા તારો,
માનસસર શિરમણિ રૂપાળો,
ભાલ-ત્રિવલિલ વિમલ હિમ-હારો,
જય જય મા મહારી !

ઝૂલે જાહનવી સિન્ધુ કાને,
રેવા મહાનદી કટી સ્થાને,
કાવેરી તોડા ઠાણે,
જય જય મા મહારી !

રામેશ્વર એડીએ ચળકે,
પુરી દ્વારિકા કાશી ઝળકે,
મા તારી વાળીની ડળકે,
જય જય મા મહારી !

સપ્તશૂલ પંજાળ એકે કર,
પરશુ અરવલ્લી બીજે કર,
તેગ લટકતી સહ્યાદ્રી કટીપર,
જય જય મા મહારી !

રામ સૌમ્ય તુજ હગપલકારો,
બુદ્ધ ઉદ્ધિ ઉરનો ધળકારો,
શુર ગોવિન્દ પ્રકોપકુકાડો,
જય જય મા મહારી !

ભક્તિ-ગાન-ધુનિ માને બહાલી,
એ સ્વરપ્રહ વિશે લે તાળી,
અગણિત માની સન્ન-પ્રણાલી,
જય જય મા મહારી !

દિવ્ય ચક્ષુ જ્યારે મા ખોલે,
જ્ઞાન-સમાધિ-પ્રકાશ જ ઢાળે,
વ્યાસ પતંજલી શંકર ખોલે,

જય જય મા મહારી !

શું શું મા તુજ સ્તવું વખાણી,
યુગ યુગ રાજ રતનની ખાણી,
અશોક અકબર વિજયા રાણી,

જય જય મા મહારી !

૨૩૦

ખેતી

(સવૈયા)

*

*

*

*

પુરાણ પૂર્વજ હતા ત્હમારા વનવાસી, કૃષિ કરનારા,
ઢોર ઉપર મમતા ધરનારા, કઠણ નિયમમાં પળનારા,

ખાલક મહારાં. ૧

દેશ જીત્યા, બહુ રાજ્યો સ્થાપ્યાં, -ધર્મ કળા ને બ્યાપાર,
શાસ્ત્ર ફિલસુફી હુન્નર નીતિ, કહો શું ન ઉતર્યો પાર !

ખાલક મહારાં. ૨.

જંગલ લેઘાં, પશુ રાની પાલ્યાં કંઈ કંઈને માર્યાં,
અનાય નરપશુ અસંખ્ય ટોળાં પવિત્ર સ્પર્શે ઉદ્યાર્યાં;

ખાલક મહારાં. ૩

૨

નર હૃદયે સુર ને દાનવનાં ઐન્ય ઉમય વસતાં સાથે;
દાનવ સૈન્ય હણી સુર પોષી પૌરુષજ્યોતિ ધરી માથે,

ખાલક મહારાં. ૪

એહ જ્યોતિના બની ઉપાસક બોધક ધર્યા નિહર જગમાં,
આળી શકયું નહિ કેાઢ એમને,—વધાવતાં સઉકે પગલાં !

બાલક મહારાં. ૫

મહને સુકાવી પશુ અનાય વિપિનો તમ દોર અધર્મોથી,
ધર્યા સુકાંવા ખંડ અન્ય,—અટક્યા કેવલ જ્યાં ધરા ખુટી !

બાલક મહારાં. ૬

૩

અમિત થયા, કંઈ લોહી ઘસાયું, તિમિરજૂથ ત્યાં આગ્યું મહડી,
મથ્યા બહુ, અધુરું બેસાડયું, ઉપર આણુ નિજ કરી ખરી,

બાલક મહારાં. ૭

પણ એ અધાં આર્ય રજપુતો પુરા આર્ય જ્યાં થયા નહીં,
વળી તિમિરઠલ ઉતર્યું ત્યાં તો, આભા ગ્રુટયું, અર્ધ જ્યોતિ શમી !

બાલક મહારાં. ૮

એહ જ્યોતિ પ્રકટાવો પાછી, એ પૌરુષ વર્તાવો ફરી,
પુંઢસ્તપ્રીત ફરી આદરતાં નવીન સુગ ઉગશે જલ્દી;

બાલક મહારાં. ૯

૪

દુકાળ ઉપરાઉપરી આવે છળશે નહિ તેથીજ જરા,
મહારાં બાલક, તમ માટે છે સુજ ધાવણના અખુટ ઝરા !

બાલક મહારાં. ૧૦

પણ અક્ષલવાળા તે આર્યો, સુજ બાલક તે તે જ ખરા,
બિન અક્ષલવાળા તે મહારા અણુમાનીતા પુત્ર ધર્યો,

બાલક મહારાં. ૧૧

સમય વિચારો, સમય સુધારો, સમય વિશે સાવધ વતો,
'ઉત્તમ જેતી' સૂત્ર લઢમાઈ પુરાણ પાછું ઉરે ધરો,

બાલક મહારાં. ૧૨

૫

હિંડની દેવીઓમાં બ્રહ્માએ હું પ્રથમ ઘડી,
બચપણની હું સાક્ષી, મુજ બચપણમાં હું જ છડી.

બાલક મહારાં. ૧૩

જા પૂરે મહેં દીઠો, ભવિષ્યમાં મુજ નજર તોણી,
કહું છું ચેતો, ચેતો, સાવધ બનો સમય જાણી,

બાલક મહારાં. ૧૪

તણી સંખ્યાથી જોજો ફેકટ ગર્વ ન ધરશો, બાળ,
નવત્સી પરવત્સોથી કરશો મા આખર બેહાલ,

બાલક મહારાં. ૧૫

૬

ને રહેરી રાગો ને કંતાએલાં રહેરી નન,
જીવન, નિર્બંધ કલુષિત શિયિલ ગોંચારાં રહેરી મન,

બાલક મહારાં. ૧૬

ગરીબી, રહેરી સુસ્તી, વ્યર્થ રહેર તણી જંબાળ,
પાપો, રહેરી જીઠાણાં, રહેર તણા કલહો કંગાળ,

બાલક મહારાં. ૧૭

આવરણોને તોડો, એ માયાને પરી કરો,
ને હિતનાં સાધન શાશ્વત સ્વચ્છ લોચને ઉરે ધરો,

બાલક મહારાં. ૧૮

૭

વસાવો, ખેડો ખેતર, રચો વાડિયો, પશુ પાળો.
ર બીજ ઋતુ ચારા ધરતીના લેહ પુરા ન્હાળો,

બાલક મહારાં. ૧૯

મેં સાંધો, ફૂંપો ગાળો, સમુદ્ર વારિ મિષ્ટ કરો,

જલમાં સ્થલ, સ્થલમાં જલ આણે, કુદરત નાથી મિત્ર કરે,
 બાલક મહારાં. ૨૦
 નીકો ખોદો, બન્ધો ખાંધો, આગ વીજ ને રસાયનો,
 ખનિજ સૃષ્ટિ વળી વાયુચક્રને અધીન કરો ખપમાં આણે;
 બાલક મહારાં. ૨૧

૮

એ વનવાસ વિશે ઊછરતાં, દૂધમદલ તહમારાં બાળ,
 નહીં વ્યાગ્રથી હઠશે પાછાં, નહીં એમને છળશે વ્યાળ,
 બાલક મહારાં. ૨૨
 ઘોષ કુદી એ હસશે સામાં, નદીપૂર તરી ઊતરશે,
 ખરે બપોરે જોજન ખેતર લણી કણસલાં ઢગ રચશે,
 બાલક મહારાં. ૨૩
 જોખનપૂર વિશે એ આર્યો નિરખી જગ વિસ્મિત બનશે,
 ભસ્મ થશે કલ્પિયુગ આ ખંડે, નવીન યુગ વર્તી રહેશે,
 બાલક મહારાં. ૨૪

૯

એ ખેતીના વિરામકાલે, રાતે ઉડુગણ નીરખતાં,
 દેવસે કુદરતલીલા પીતાં, ઢાર બચહાં વિખરે ચરતાં,
 બાલક મહારાં. ૨૫
 વેદ નીતિ ને કલા પુરાણો ધર્મ ફિલસુફી વિશે ત્યહાં,
 તકંધાડલા દોડી રહેશે, ઉપનિષદો અવતરશે હાં,
 બાલક મહારાં. ૨૬
 ઋષિઓ દૃષ્ટાઓ અવતારો, પૌરુષ, બૃથ, આત્મા સ્વાયત્ત,
 પ્રકટ થશે એ વનવાસે સૌ સાન્નિધ્યે બરકત ધર્મવરદત્ત,
 બાલક મહારાં. ૨૭

સીતારામ શર્મા

૨૩૧

રેંટીયો

સ્વતંત્રતાની સિદ્ધિ રે, સ્વદેશ કેરી રિદ્ધિરે:

બહાલો મારો રેંટીયો હોજી.

જેના ગુંજનમાં રામ કેરાં નામ:

જીવન કેરી શક્તિ રે, જન્મભૂમિની બકિત રે;

એતો એક જ રેંટીયો હોજી.

અદ્વા ને એકાઅતા, સંયમ શક્તિ વિશેષ;

ધૈર્ય, ચિવટ ને શાન્તિના આપે જે ગુણ બેશ.

જડને ચેતન કરતો રે:

વહાલો મારો રેંટીયો હોજી—સ્વતંત્રતાનીં

પરદેશી પરતંત્રતા, તોડે પળની માંઘ;

હે આર્થિક સ્વતંત્રતા, શીળી સુખની છાંય.

નિર્ધનીઆનો બેલી રે:

એતો એકજ રેંટીયો હોજી—સ્વતંત્રતાનીં

સુતર કેરે તાંતણે, સહજે મળે સ્વરાજ;

જેના બળથી હિંદનાં, સુધરે સઘળાં કાજ.

રૂપાળો રઢીયાળો રે:

વહાલો મારો રેંટીયો હોજી—સ્વતંત્રતાનીં

સુદર્શન ચક્કર સમું, સર્વ શક્તિનું પૂર;

જેમાં ગૂઢ રીતે બચું, સો સૂરજનું નૂર.

એવો પ્રાઠ પ્રતાપી રે:

વહાલો મારો રેંટીયો હોજી—સ્વતંત્રતાનીં

સીજન કેરા શીયળની, રક્ષાનો કરનાર;

યોદ્ધાને અવકાશમાં, છે શાન્તિ દેનાર.

એવો અમાપ ગુણિયલ રેઃ
 એતો એક જ રેંટીયો હોજી.
 સ્વતંત્રતાની સિદ્ધિ રે, સ્વદેશ કેરી રિદ્ધિ રેઃ
 વહાલો મારો રેંટીયો હોજી.

મગનભાઈ ચ. પટેલ

૨૩૨

એક દિન એવો આવશે

એક દિન એવો આવશે
 જ્યારે અમીઝરણું ઝરંતાં પૃથ્વીનેય પક્ષાળશે
 એક દિન એવો આવશે.
 કળિકાળમાં પણ વીર એવા આર્યભૂમિમાં પાકશે,
 નિજ વીર્યથી ભૂમિભક્તિથી આ સૃષ્ટિનેય ધુબવશે. એક૦
 રામ, અર્જુન, હીમ્મ જેવા કર્ણ, સંગ પ્રતાપ ને,
 હમિરાજ, યોગીરાજ, ગુર્જરાજનેય લુલાવશે. એક૦
 શિબિરાજ, ભગીરથરાજ સમ પરમાર્થ જીવન ગાળશે,
 મેવાડના બડ ભીષ્મ ચંદારાજને વિસરાવશે. એક૦
 પરબ્રહ્મનિષ્ઠ વસિષ્ઠ વિશ્વામિત્ર ઋષિના પાદને,
 પ્રેમે નમી નિઃસ્વાર્થ નેતા આર્યોવર્ત ઉદ્ધારશે. એક૦
 આત્મગંગા પામી યધા આ પુત્ર ભારતવર્ષના,
 નિર્ભયતાથી મૂર્તિ બની સૌ સ્વાર્થને તુચ્છકારશે. એક૦
 આ દેહ કાચો કુંભ આત્મા નિત્ય દિવ્ય પ્રકાશશે,
 દૃઢ સત્યપર એ શત્રુના સંગ્રામમાં સૌ ચાલશે. એક૦

દુઃખને ભુખના પડે પોકાર ચારે દેશથી,
 ય મંગળ ગીતના ધ્વનિ મંદ મધુરા ચાલશે. એક૦
 દેશના જેવી ઉજડ ભૂમિ સર્વ ભારતવર્ષની,
 કુદલથી લચી સુંદરીસમ એકલી અહિં મહાલશે. એક૦
 િથી મહાવીર મહારથી ટંકાર કરતા શસ્ત્રના,
 શમાં જઈ રાજ્યના શુદ્ધ ધર્મને શીખવાડશે. એક૦
 થયા નહોતા વળી સ્વર્ગને ન તર્કયાં વીર તે,
 પૃથ્વીને કરી સ્વર્ગ સર્વે દેવનેય ઉતારશે એક૦

૨૩૩

મહાગંગા પૂજન

૧. અમારા દેશમાં પૂજન તમારું થાય છે,
 સ્વ જેના સ્વાર્થનેો રસ દેશમાં વહી જાય છે. આવો૦
 ફકીરી આઠરી પરમાર્થ જેનો સ્વાર્થ છે,
 પ્રત્ય વાણી અભયવરહા એકલો પૂજાય છે. આવો૦
 હૃદય ધડકી રહ્યું નિજ દેશના ધડકારમાં,
 પુનિત સુંદર હૃદયવરતું પ્રેમપૂજન થાય છે. આવો૦
 ગણ્યું આ ભવિત સરખું તુચ્છ પરદુઃખ આગળે,
 રશ દિવ્ય મનુષ્ય એક જ એ જ અહિં પૂજાય છે. આવો૦
 હજારો દુઃખ દેશની અર્થ પુષ્પ સમાન તે,
 પુષ્પના ભરગુચ્છની મૃદુમાળમાં મહેકાય છે. આવો૦
 પીર ધીર મહન્ત પ્રેમી આવજો અમ મંદિરે,
 હિન્દના દાદાતણું છે આદ્યું પૂજન અમે. આવો૦

કુંકુમ ભર્યે પગલે પધારી આંગણું પાવન કરી,
અમ ગરીબ જનના હૃદયને અભરે ભરે અમીધારથી.

આવૌ ૦

વસંતવિનોદી

૨૩૪

વીર ! જાગો જાગો રે.

વીર ! જાગો જાગો રે;

હિન્દ રડેત દુઃખથી હાય !

હૃદય તમ શું નવ ચીરાય ?

માત ફરન કયમ ખમાય !

સુજન જાગો જાગો રે.

કાન્ત વહન કરમ્યું હાય !

અમલ ખનેલ મુજત પાય,

કરમ કઠિન નમ રખાય,

શેા સજેલ વાણે રે.

છિન્ન બિન્ન શી જણાય,

અનુપ માત હિન્દ હાય !

રાત દીન ક્ષીણ થાય,

તહપિ શું ન ઠાગો રે.

રિખત માત કયમ ઉઘાય !

ભવ્ય મનન કરી સઢાય,

અધમ દ્રેષ પટકી પાય,

હિન્દ શૌખ્ય સાધે રે.

રમ્ય દિવ્ય હો ઉપાય,
 ચત્નમાં છો જીવ જાય,
 હામ તો પ્રભુજી સ્હાય,
 વીર ! જાગો જાગો રે.

૨૩૫

અમે તો ભરતભૂમિના બાળ

અમ્હે તો ભરતભૂમિના બાળ,
 અમેને કેવળ એ પર બહાલ,
 નિરંતર કેવળ એ પર બહાલ.

સ્વર્ગ સમી પરભૂમિ સુંદર ભલે રસમાં રમનાર;
 અમ અન્તરમાં તેને તેજે પળભર નહિં અમકાર. અમ્હે તો
 રંક ભલે રહી માત અમ્હારી તદ્દપિ તે અમ પ્રાણ;
 હેયાંગેલ સદ્ગુણાં દેતી શીખવી ઉન્નત ગાન. અમ્હે તો
 અવર ભુમિની ભુરકીમાં નહિં ભરત અમે ભૂલનાર;
 પર માતાનાં લાડ લૂખેરાં તે શું દુઃખ ફળનાર. અમ્હે તો
 અનેર મત કંઈ અમે ઉજવીશું જગના સુર અમકાર;
 ઉપા સમી ખસ ભરત હસાવી જગવીશું જયકાર. અમ્હે તો

